Українська усна словесність

Філярет Колесса

UKRAINIAN ORAL LITERATURE

Filiaret Kolessa

Introduction by Mikuláš Mušinka

Canadian Institute of Ukrainian Studies
University of Alberta
Edmonton 1983

УКРАЇНСЬКА УСНА СЛОВЕСНІСТЬ

Філярет Колесса

Вступ Миколи Мушинки

Канадський Інститут Українських Студій
Альбертський Університет
Едмонтон 1983

Canadian Cataloguing in Publication Data
Kolessa, Filiaret, 1871–1947
Ukraïnsk'a usna slovesnist'

(Canadian library in Ukrainian studies)
Title on added t.p.: Ukrainian oral literature.
Reprint: Originally published: L'viv: Nakladom Fondu "Uchitesia, braty moï", 1938.
Includes unacc. melodies.
Bibliography: p.
ISBN 0-920862-23-3

1. Folk-songs, Ukrainian. 2. Ballads, Ukrainian. 3. Folk music—Ukraine. 4. Folklore—Ukraine.
I. Canadian Institute of Ukrainian Studies. II. III. Title: Ukrainian Oral literature. IV. Series.
GR203.U5K6 1983 784.4'947'71 C83–091004–2

Cover design: Alexander Korenfeld

Printed in Canada by Printing Services, University of Alberta
Distributed by the University of Toronto Press
5201 Dufferin St.
Downsview, Ontario
Canada M3H 5T8

Зміст

Preface

The second edition of F. Kolessa's *Ukrainska usna slovesnist* (Ukrainian Oral Literature) is also the second publication on folklore by the Canadian Institute of Ukrainian Studies (the first being *Ukrainian Dumy,* 1979). The first edition of this text was published in Lviv in 1938. It is now long out of print and only a handful of copies are available in North America.

In the present edition the original text has been augmented with an introduction by Mikuláš Mušinka (Mykola Mushynka), a Ukrainian folklorist in Prešov in eastern Slovakia. In his introduction Mušinka presents a summary of the life and works of Kolessa as a Ukrainian ethnomusicologist and folklorist.

The main body of Kolessa's text is divided into two parts: 1) a survey of Ukrainian oral literature and 2) selected illustrative texts. The survey is quite extensive. It starts with a definition of oral lore and discusses its place in Ukrainian history, including the pre-literary period. Instances of pre-Christian folk customs as well as proverbs and formulaic incantations found in the chronicles of ancient Ukraine-Rus' are mentioned. The role played by Byzantine and western European minstrels, who later meshed with local native talent, is also described. Kolessa provides a survey of Ukrainian folklore collecting and names the main fieldworkers and their works, as well as the major fields of

Ukrainian folklore studies, serial publications and Ukrainian institutions dealing with folklore up to the Second World War. A section of text is devoted to the poetics of oral folklore genres, followed by an outline of each in Kolessa's own classification: incantations, ritual songs (including the calendar cycle and marriage rites), funeral laments, *dumy* (an epic genre), historical songs, tradesmen's and craftsmen's songs, songs of personal and family life, dance songs, ballads, humorous songs and parodies, religious and mendicant songs, prose forms (including animal tales, tales of magic, novellas, anecdotes, *facetiae* and jests, historical tales, demonological tales and legends), proverbs and riddles. This section is concluded by a summary statement or overview of the state of Ukrainian oral folklore and by a bibliography of the major works dealing with the subject. The second part contains over four hundred pages of annotated texts illustrating the genres discussed in the first part. It is followed by nearly fifty pages of critical notes, a list of collections that were used as his text sources and a list of musical terminology.

Although a great number of folklore publications have appeared both in Ukraine and in the West, there is no question of Kolessa's text being outdated. None of the other publications deal with all the Ukrainian folklore genres as a whole. Moreover, Kolessa's work is superior because of its extensive treatment of genre and the musical notes it contains.

Modern society, whether the academic world or the general public, tends to view folklore as peripheral to life and barely worth serious consideration. Yet folklore in its various forms, like any art, contains many intriguing and esthetic features. A good understanding of the characteristics of a people requires a solid knowledge of folk traditions.

Bohdan Medwidsky
University of Alberta

Вступ

Філярет Михайлович Колесса та його місце в українській фолкльористиці

Філярет (Філарет) Михайлович Колесса належить до найвизначніших представників української науки й культури кінця XIX та першої половини XX ст. Сфера його наукових зацікавлень багатогранна, однак найбільший внесок він зробив у музичну фолкльористику,[1] яку збагатив десятками наукових праць. Значна частина з них і до сьогодні не була і ще довго не буде перевершена. Він був і збирачем, і популяризатором, і дослідником українського музичного фолкльору, при чому не обмежувався лише фолкльором якогось вузького реґіону, але на пісні всіх українських територій: Східньої України, Галичини, Буковини, Лемківщини, Закарпаття. Музичний фолкльор цих областей він досліджував у його історичному розвитку та взаємозв'язках з іншими слов'янськими і неслов'янськими народами, чим здобув пошану і визнання від найбільш авторитетних европейськи фолкльористів. Польський вчений К. Мошинський у передмові до 2 тому своєї трьохтомної праці *Kultura ludowa Słowian* ставить ім'я

Ф. Колесси на перше місце серед співробітників цього капітального видання,[2] а на іншому місці називає його „найвидатнішим і найбільш заслуженим зпоміж сучасних музичних етнографів“.[3]

Чималі заслуги має Ф. Колесса й у розробці теоретичних питань музичної фолкльористики, в гармонізації народніх пісень, в музичній педагогіці тощо.

Замилування до української пісні й музики Ф. Колесса виніс з рідної сім'ї. Він народився у с. Татарському Стрийського повіту 17 липня 1871 р. в сім'ї священика, у якій здавна плекалися музичні традиції.[4] Виростав Філарет у сусідньому селі Ходовичі, де з дитинства прислуховувався до народнього співу та уважно стежив за народніми обрядами і звичаями.

Великий вплив на формування характеру і світогляду молодого хлопця мали його старші брати Іван (військовий лікар, музикант і збирач фолкльору) та Олександер (відомий літературознавець). Вже малим хлопцем Філярет почав записувати народні пісні та акомпаньювати їх на гітарі.

Будучи учнем Стрийської гімназії, він познайомився з відомим українським композитором О. Нижанківським, який у тому часі керував гімназійним хором та вів у школі елементарні курси теорії музики. Ці курси стали для Філарета першою музичною школою. Одначе він активно працював у таємному самоосвітньому гуртку, спрямованому на глибше вивчення української культури.

Вже в четвертій клясі гімназії, як згадує Колесса у своїх спогадах, у нього був „спорий зшиток етнографічних записів“.[5] Та він не обмежувався луше записом народніх пісень, а почав їх обробляти. Заради того він за підручником Носовича самотужки почав вивчати гармонію, а в чеського музиканта Ф. Доліста вчився грати на скрипці. Кілька своїх обробок народніх пісень він показав О. Нижанківському, який дав їм дуже прихильну оцінку, заохотивши його до дальшої праці. О. Нижанківський

ближче познайомив молодого Ф. Колессу з творами М. Лисенка, які мали вирішальне значення на дальше спрямування його музичних інтересів. „Чим був для нас Шевченко в сфері поезії, тим став тепер Лисенко в ділянці української музики“—згадував він пізніше про цей період свого навчання у Стрийській гімназії.[6] На одному із засідань таємного гуртка („при заслонених вікнах та інших засобах обережности“) він зачитав доповідь про життя і творчість М. Лисенка.

За зразком Лисенкових „Quodlibet-ів“ Ф. Колесса склав збірник обробок народніх пісень із Ходовичів, які увійшли в репертуар гімназійного хору і тішилися значною популярністю. У п'ятій клясі Ф. Колесса став диригентом гімназійного хору.

Його збірник пісень із Ходовичів поповнювався описом обрядів, матеріялами з народньої демонології тощо. Прочитавши у ж. *Народ* заклик І. Франка надсилати в редакцію фолкльорні записи, Ф. Колесса вислав туди статтю „Людові вірування на Підгір'ю в селі Ходовичі“, яку І. Франко в 1890 р. опублікував у своєму журналі.[7] Був це перший виступ Ф. Колесси в пресі—початок його широкої публікаційної діяльности.

Закінчивши з відзначенням Стрийську гімназію у 1891 р., Ф. Колесса поступив у Віденську греко-католицьку духовну семінарію, однак більше ніж кар'єра священика приваблювала його музика—театр, опера, концерти. Він активно залучився до праці у Слов'янському співацькому товаристві, дириґував хором при церкві св. Варвари та прослухав курс лекції з гармонії у Віденському університеті у видатного музикознавця А. Брукнера.

Після одного року Ф. Колесса залишив духовну семінарію і в 1892 р. записався на філософський факультет Львівського університету, де вивчав українську і клясичну філологію. Тут його аматорське захоплення фолкльором набуває твердий науковий ґрунт. Під час навчання в університеті (1892-1896) він добре оволодів латинською та

грецькою мовами і „предложив цілий ряд праць і рефератів на українськім і філологічнім семінарі“.[8] У старших курсах свого навчання в університеті його найбільше зацікавили лекції з історії України проф. М. Грушевського, який притяг його до співпраці з Науковим товариством ім. Шевченка. Ще будучи студентом, він прорецензував на сторінках *Записок НТШ* цілий ряд фолкльорних видань, серед яких були праці М. Лисенка, І. Манжури, Я. Новицького, О. Кониського та ін.

Після успішного закінчення університету в 1896 р. Ф. Колесса працював допоміжним учителем у Львівській та Самбірській гімназіях. В 1899 р. у Львівському університеті він склав кваліфікаційні іспити з української мови та клясичної філології і його було призначено професором Стрийської гімназії. У Стрию він розгорнув широку позашкільну культурно-освітню і музично-громадську працю. Між іншим керував студентським хором, для потреб якого зложив *Першу Службу Божу на чотири голоси мішаного хору*, що була надрукована у 200 примірниках.[9]

Ще в 1892 р., будучи студентом Львівського університету, Ф. Колесса став членом львівського музичного товариства „Боян“, що було найвизначнішим осередком українського музичного життя в Західній Україні. Товариство чимало уваги приділяло розвиткові національних традицій. Воно організувало музичні курси, видавало музичну літературу, влаштовувало концерти, оголошувало конкурси на музичні композиції тощо.

На одному з таких конкурсів 1892 р. хорові обробки п’ятьох народніх щедрівок Ф. Колесси *На щедрий вечір* для чоловічого хору[10] були нагороджені другою премією. У 1895 р. львівський „Боян“ опублікував його цикл обробок народніх пісень для мішаного хору *Вулиця*,[11] який швидко завоював широку популярність, зокрема серед молоді. Високу оцінку дав йому М. Лисенко. З того часу Ф. Колесса був у постійному листуванні з М. Лисенком, і у значній мірі користувався його порадами щодо

гармонізації народніх пісень. Вже наступного року він опублікував *Квартети для чоловічого хору.*[12]

Заохочений неочікуваним успіхом *Вулиці,* Ф. Колесса видав дальший цикл своїх обробок *Обжинки,*[13] побудований на основі жниварських пісень і присвячений М. Лисенкові.

В подібному пляні він обробив цикл великодніх хороводних пісень *Гагілки*[14] та цикл пісень з козацькою тематикою, який був продовженням його *Квартетів.*[15]

Кожна з вище наведених „в'язанок", укладених за зразком подібних збірників М. Лисенка (і під його безпосереднім впливом), містила 5-10 жанрово й тематично споріднених народніх пісень. При музичних обробках фолкльорних творів Ф. Колесса намагався точно зберегти їх народній кольорит та реґіональний стиль.

Вершиною композиторської діяльности Ф. Колесси на ділянці обробок народніх пісень була його збірка *Наша дума,*[16] присвяченя пам'яті його брата Івана. Це була перша збірка обробок українських народніх пісень у чотириголосному укладі, яка охоплювала 52 пісні, до того часу майже невідомі. При укладенні збірки автор, крім власних записів, скористався рукописними збірниками Івана Колесси та Осипа Роздольського. Три пісні перебрав із збірника А. Єдлічки *Собрание малороссийских народных песен.*

Обробки Ф. Колесси поряд з композиціями М. Лисенка на переломі XIX і XX століття становили основу репертуару майже всіх хорових колективів у Західній Україні. Завдяки їм композитор став почесним членом львівського, станиславівського та бережанського „Боянів".

Від 1896 р. Ф. Колесса був у листовому зв'язку з М. Лисенком і надсилав йому всі свої твори. М. Лисенко кожний з них піддавав серйозній аналізі, Він не скупився на похвали там, де Колессі вдалось вірно передати дух народньої мелодії (*Вулиця, Обжинки),* але був безпощадним критиком сірих, нашвидкоруч написаних композицій (*Квартети, На музиці*). Його листи до

починаючого композитора часто переростали у ґрунтовні наукові трактати про найактуальніші питання з української фолкльористики.[17] Майже в кожному з них Лисенко заохочував Колессу до збирання фолкльору. В листі від 17 травня 1896 р. він писав: „Боже, Боже! Яка то є велика потреба музикові й заразом народникові повештатися поміж селянським людом, зазнати його світогляд, записати його перекази, споминки, згадки, прислів'я, пісні і спів до їх. Вся ця сфера як воздух чоловікові потрібна; без неї гріх починати свою працю і музикові, і філологові. Фолкльор—це саме життя.... Моя порада: робіть, коли маєте охоту, як я робив. Я попереду, студентом бувши, збирав пісні, матеріяли від народу щобожого літа, зводив їх, систематизував, заводив до гармонії, а далі почав писати, пробував з Шевченка, писав маленьку музику до співів у комедіях українських. Най народ Вас веде спочатку за собою, а далі Ви вже, як виростете з-під школи, самі почнете самостійно працювати.“[18]

А Колесса уважно прислуховувався до щирих порад свого вчителя.

В 1894 р. він разом з І. Франком, О. Нижанківським, М. Павликом, О. Роздольським, Д. Січинським, Б. Лепким, С. Яричевським та Є. Калиновським став членом комітету для збирання й видавання українських народніх мелодій, який звернувся до громадськости з закликом збирати й надсилати пісенний фолкльор для його публікування.[19] Згодом цією справою зайнялося НТШ та його Етнографічна комісія і першою книгою, що вийшла з ініціятиви даного комітету, була посмертна збірка Івана Колесси *Галицько-руські народні пісні з мелодіями*[20] зредагована і підготовлена до друку Філаретом Колессою, яка охоплювала 225 пісень із с. Ходовичі біля Стрия. Отже в тому часі була це найбільша реґіональна збірка музичного фолкльору Західньої України, опрацьована на рівні европейської фолкльористики.

Перші власні записи музичного фолкльору Ф. Колесса опублікував у 1903 р. як додаток до монографії В. Шухевича *Гуцульщина.*[21] Ці записи становлять кілька десятків гуцульських мелодій майже всіх фолкльорних жанрів. Записи зроблено точно, із збереженням найтонших нюансів народньої музики. Особливо вірно зафіксовані танцювальні мелодії кількох гуцульських народніх капель.

Подібним способом пізніше він поповнив збірник В. Гнатюка *Гаївки.*[22]

Велике значення для музичного життя Західньої України мало святкування у Львові та інших містах Галичини й Буковини 35-річчя діяльности Миколи Лисенка в грудні 1903 р., в якому брав участь і сам ювіляр. Ф. Колессі було доручено написати доповідь про життя і музичну діяльність М. Лисенка, що мала бути зачитана на ювілейному концерті у Львові. Саме в той час у Колесси народився син, якого в честь ювіляра названо Миколою.[23] Доповідь Ф. Колесси було опубліковано окремою брошурою з додатком звіту Липинського про перебування Лисенка в Західній Україні.[24] Була це найвичерпніша праця про місце М. Лисенка в українській культурі.

Під безпосереднім впливом М. Лисенка Ф. Колесса написав і свою науково-популярну працю про українську народню пісню—*Огляд українсько-руської народньої поезії*,[25] яка була першою працею цього характеру в українській фолкльористиці.

Праця розподілена на чотири частини. У першій подано коротку, але вичерпну характеристику народньої пісні, зокрема її генези й історичного розвитку. В другій, що становить основу книги (стор. 10-161), Ф. Колесса подав клясифікацію народніх пісень з детальною аналізою та характеристикою кожного жанру. Особливо багато уваги він приділив обрядовим та історичним пісням, до яких залучено й думи. В третій частині подано художньо-естетичну аналізу української пісні, а в четвертій розглянуто її вплив на художню літературу. Народній пісні автор

приписував не лише високу естетичну вартість, вважаючи її „національною біблією українсько-руського народу, книгою мудрости, у якій зложив нарід плоди свого довговікового досвіду і тисячлітньої культури“ (с. 182), але вважав її політичною силою, яка здібна об'єднати народ в одне ціле: „Народня поезія єсть сильним сполучником усіх тридцять мільйонів українсько-руського народу, що живе збитою масою на широких просторах своєї прадідної землі від Попраду і Сяну на заході аж поза Дон на сході, від Нарви і Прип'яті на півночі аж по Тису, Чорне й Азовське море та кубанські степи на полудні. . . . Та ніякі кордони не годні розірвати єдности великого українсько-руського народу, бо сковує його в одну цілість історична традиція, тисячолітня одноцільна культура та її вицвіт—багата мова і величезна поезія народня. Чим є кров у живім тілі, тим є народня мова і поезія в народнім організмі; живою струною кружляє вона в усіх верствах народніх, усюди така ж сама, своя, рідна, дорога —усім нагадує про єдність і спільність національну.“[26]

Основні тези цієї праці Ф. Колесси через три десятиліття розгоргув у публікації *Українська усна словесність.*

Високу оцінку заслугам М. Лисенка в розвитку української науки й культури подав Ф. Колесса у некролозі, опублікованому в *Записках НТШ*[27] та у статті „Народній напрям у творчості М. Лисенка“.[28]

Початок XX ст. був періодом бурхливого розвитку модерних течій в европейській фолкльористиці. Епохальне значення для розвитку музичної фолкльористики мало застосування фонографа для фіксації народніх мелодій, яке дозволяло записати і графічно відтворити на письмі найтонші нюанси народнього мелосу.

Ф. Колесса інтуїтивно відчув величезне значення цієї модерної форми запису фолкльору і прагнув ближче познайомитися з нею.

В 1906 р. він одержав від австрійського уряду річну стипендію для поповнення освіти за кордоном, яку вирішив

використати для ознайомлення із звукозаписувальними лябораторіями та їх архівами. В той час найбільших успіхів у цій області досягли дві установи: Фонографічний архів при Фізіологічному інституті Віденського університету, заснований 1900 р., та Фонографічний архів при Психологічному інституті Берлінського університету, заснований 1902 р. І саме вони увійшли в програму його наукового відрядження.

У Відні він кілька місяців працював під керівництвом проф. Яґіча, який познайомив його із застосуванням фонографа для ліґвістики. Тут же він прослухав курс його лекцій із слов'янської філології та курс лекцій проф. Адлера з історії музики. У Берліні він познайомився з досвідом при використанні фонографа в етномузикологічних дослідженнях проф. Карла Штумпфа та його співробітників О. Абрагама та Е. Горнбостеля. Крім того, він познайомився з роботою Інтернаціонального музичного товариства (Internationale Musikgesellschaft) у Берліні, яке пізніше приняло його у свої члени.[29]

Озброєний багатим досвідом і солідним знанням, Ф. Колесса повернувся у Львів і, не маючи змоги повністю віддати свої сили науковій роботі, прийняв місце професора Львівської академічної гімназії. Педагогічна робота забирала в нього багато часу, однак він зумів і надалі утримувати крок з тогочасною музичною фолкльористикою, про що свідчать його численні статті та рецензії, публіковані перш за все на сторінках видань Наукового товариства ім. Шевченка.

В той період він опублікував одну із своїх кращих наукових праць—„Ритміка українських народніх пісень“,[30] побудовану на широкому порівняльному матеріялі. В ній він уперше в українській фолкльористиці відкрив основні закони розвитку різних ритмічних форм, подав їх систематизацію і всебічну характеристику. Багато уваги він приділив питанням походження ритмічних форм, а у зв'язку з тим і питанням виникнення мистецтва та окремих

пісенних жанрів, перш за все обрядових пісень, при чому ці питання послідовно досліджує у взаємозв'язках слова і музики, тобто філологічного й музичного принципів. Слід підкреслити, що будучи прихильником порівняльної школи у фолкльористиці, український музичний фолкльор він послідовно розглядає у його співставленні з фолкльором інших слов'янських і неслов'янських народів, навіть таких віддалених як індійці, іранці, греки та римляни.

Тут же він подав систему класифікації народніх пісень за ритмічними схемами, що її вперше на практиці застосував С. Людкевич у двотомному збірнику *Галицько-руські мелодії* (1906-1908). Спираючись на найновіші течії у західньоевропейській фолкльористиці і узагальнюючи досвід вітчизняної науки, він створив працю, рівної якій не було і не має у українській фолкльористиці.

Музикознавець І. Ковалів вважає її „ключем не тільки до розуміння народньої пісні, але і з'ясування її зв'язків із клясичною й орієнтальною (індійською) метрикою". На його думку, „саме ця праця не тільки відхиляє рубець таємниці довговікової традиції нашої пісні, але і вказує на її гуманістичну спадщину".[31]

На жаль, у теоретичній розробці ритміки українських народніх пісень Ф. Колесса довго не мав послідовників і лише через кілька десятиріч на його монографію нав'язали праці З. Лиська,[32] О. Правдюка,[33] С. Грици[34] та деяких інших дослідників.

Ще більше значення ніж „Ритміка" мають для фолкльористики праці Ф. Колесси про домінуючий жанр українського фолкльору—*думи.* В 1908 р. він, з ініціятиви Лесі Українки та її чоловіка К. Квітки (як виявилось пізніше, і на їх кошти), вирушив в експедицію на Полтавщину, під час якої мав намір записати на фонограф думи від тамтешніх кобзарів.[35] На жаль, київський генерал-губернатор, боячись його „політичної аґітації", заборонив йому їздити по українських селах. Щоб не повертатися у Львів з порожніми руками, він поселився в

Миргороді у „кобзарського пан-отця“—художника і письменника О. Г. Сластіона,[36] який спровадив у свою хату кращих кобзарів та лірників Полтавщини: Михайла Кравченка із Великих Сорочинець, Миколу Дубину з Решетилівки, Антона Скобу з Богачки та Явдоху Пилипенко з Орликівщини. Від них він схопив на фонографічні валики значну частину їхнього репертуару. Дві думи записав від самого О. Сластіона, кілька зразків від кобзаря Івана Кучеренка у Києві. Дальші думи, вже після повернення Колесси додому, записали на фонограф і надіслали йому для розшифровки О. Сластіон та Л. Українка. Всі ці записи Ф. Колесса понад два роки розшифровував, графічно відтворюючи найтонші нюанси інтерпретації кобзарів і в 1910 -1913 рр. видав у двотомній праці *Мелодії українських народніх дум*,[37] яка охоплює 65 записів дум з інструментальним супроводом від тринадцяти кобзарів і лірників. Щоб зрозуміти важливість цієї публікації для музичної фолкльористики, досить нагадати, що до того часу були відомі лише три музичні записи дум М. Лисенка.

Цей величезний матеріял Ф. Колесса упорядкував за співцями, навівши короткі дані про кожного з них. У вступних статтях він подав дефініцію думи, характеристику її музичного стилю, провів аналізу їх речитативного складу, імпровізаційного характеру, ритміки, звукоряду тощо. Багато уваги він приділив клясифікації музичних фраз у думах, взаємовідносинам між мелодією й текстом у думах, описові кобзи-бандури; розглянув спільні і відмінні риси між думами й народніми піснями тощо.

Серед фахівців праця Ф. Колесси знайшла дуже позитивну оцінку. Прихильно прийняли її, наприклад, Бела Барток, Микола Лесенко, Климент Квітка та інші визначні вчені. Вона й до сьогодні є неперевершеним джерелом для пізнання музичного боку українського епосу. Сучасний український етномузиколог С. Грица вважає її

„епохальним явищем у вивчені українських дум“,[38] а така оцінка зовсім не перебільшена.

Працею *Мелодії українських народніх дум* не вичерпується інтерес Ф. Колесси до цього жанру українського музичного фолкльору.

В травні 1909 р. на Третьому конґресі Інтернаціонального музичного товариства у Відні він зачитав доповідь „Про мелодичну і ритмічну побудову українських речитативних співців“,[39] яку ілюстрував звуковими записами дум у виконанні М. Кравченка, А. Скоби та М. Дубини. Ці зразки стали справжньою сенсацією конґресу і в значній мірі спричинилися до популяризації дум у науковому світі.

В тому ж 1909 р. на Першому українському просвітньоекономічному з'їзді у Львові він виголосив доповідь „Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу“,[40] в якій теж чимало уваги присвятив українському епосу.

Безпосередньо з думами пов'язані й такі його наукові розвідки як: „Про ритмічну будову кобзарських рецитацій“,[41] „Варіянти мелодій українських народніх дум, їх характеристика і групування“,[42] „Форми закінчення в українських народніх думах у з'язку з питанням про наверствування дум“[43] та ряд інших. Кожна з цих праць була вагомим внеском в дослідження українського народнього епосу.

В 1920 р. він видав перше повне видання українських дум,[44] яке було перевершене лише наприкінці 20-их років корпусом К. Грушевської *Українські народні думи.*[45]

Напередодні Першої світової війни Ф. Колесса здійснив кілька експедицій у різні райони Галичини. Особливо успішними були його експедиції в найзахіднішу українську територію—Лемківщину.

З лемківським фолкльором він уперше познайомився ще на початку 90-их років XIX ст., записавши від лемківських студентів, що вчилися у Львівській духовній семінарії

(перш за все від пізнішого славного оперного співака Модеста Менцінського) кілька десятків народніх пісень. Обробивши їх для хорового виконання, у 1895 р. видав їх під назвою *Лемківські співанки*.

В 1911-13 роках він улаштував три експедиції в повіти: Сяноцький (села Риманів, Дошно, Вотошова, Шкляри, Чистогорб, Яслиська Воля), Горлицький (Висова, Ганчова, Квятонь, Маластів, Панта, Ропиця Руська, Устє Руське), Грибівський (Брунари, Ставіша) та Новосандецький (Андріївка та Повроздник). В тих трьох повітах йому вдалось записати 544 пісні, з яких 186 він схопив на фонограф. Додавши до них свої старші записи, записи зроблені в часі війни у Відні та деякі інші, він приступив до упорядкування збірника, який через різні перешкоди (головним чином війну) появився друком лише 1929 р. під назвою *Народні пісні Галицької Лемківщини*[46] і був присячений пам'яті М. В. Лисенка. Збірник містить 820 мелодій, тобто він є і досі найбільшим збірником лемківського музичного фолкльору. В основу упорядкування цього багатого матеріялу Ф. Колесса поклав структуральний метод фінського етномузиколога І. Крона, удосконалений угорським вченим Б. Бартоком та пристосований до українського фолкльору Ф. Колессою. Згідно з ним він поділив пісні за конструкцією мелодій, укладом і пропозицією її частин, пісенних колін та симетрії, а в окремих групах ще на основі тональности. Отаким чином удалось йому наочно показати багатство і різноманітність ритмічного і мелодичного складу лемківських пісень.

З другого боку отакий принцип змусив його змішати в одну групу пісні різних жанрів: обрядові з ліричними, балади з рекрутськими тощо. Щоб усунути цей недолік, Ф. Колесса в кінці свого збірника подав жанрово-тематичну клясифікацію пісень та характеристику кожного жанру, а в окремому реєстрі розподілив пісні на 14 розділів та ряд підрозділів.

Збірник відкривається обширною вступною статтею (III-LX), у якій подано всебічну характеристику пісень досліджуваного реґіону.

Вартість *Народніх пісень з галицької Лемківщини* для української культури посилюється ще й тим, що після Другої світової війни українське населення з усіх досліджуваних місцевостей було переселене до Радянського Союзу або в західню Польщу, а на його місце прийшов польський елемент. Отже збірник Ф. Колесси є для науки майже єдиним конкретним документом про високий ступінь духовної культури населення, яке згодом було змушене покинути свій рідний край.

Теоретичне узагальнення зібраного матеріялу Ф. Колесса зробив у своїй доповіді „Характеристичні признаки мелодій народніх пісень з Лемківщини“, зачитаній на Другому з'їзді слов'янських географів та етнографів у Кракові в червні 1927 р.[47] Тут він довів, що західньоукраїнські музичні діялекти (гуцульський, бойківський і лемківський) майже точно покриваються з діялектами мови.

Ґрунтовна аналіза майже тисячі мелодій привела його до висновку, що „в своїй основі і в давніших пісенних покладах лемківський діялект виявляє тісний зв'язок і нероздільну єдність із західньою групою українських музичних діялектів, як це найкраще показують мелодії обрядових пісень: колядок, весільних, обжинкових, а навіть собіткових, що основуються на загальнозвісних мотивах українських весільних пісень“.[48]

Правда, він не заперечує у лемківському музичному діялекті й наявности чужих впливів, головним чином словацьких, частково польських та угорських. Однак ці виразно проявляються лише в новіших пісенних верствах.

Взаєминам лемківських пісень з іншими слов'янськими піснями Ф. Колесса присвятив свою доповідь, виголошену на Першому з'їзді слов'янських філологів у Празі в жовтні 1929 р. „Карпатський цикл народніх пісень (спільних

українцям, словакам, чехам і полякам)".[49] Шукаючи паралелі до свого збірника лемківських пісень у фолкльорі західніх слов'ян, він натрапив на майже дослівні редакції текстів і мелодій цих пісень у словацькому, чеському і польському фолкльорі. Досліджуючи місця запису цих пісень він встановив, що вони у своїй основі охоплюють довгий пояс по обох боках карпатського хребта: Лемківщину, Словаччину, Підгалля, Сілезію та східню Моравію. Спорідненість цих пісень уперше спостеріг польський фолкльорист Ян Бистронь, назвавши їх „карпатським циклом", однак Ф. Колесса дав їм теоретичне обґрунтування і характеристику.

Найбільше спільних моментів виявляє карпатський цикл у жанрі балад та ліричних пісень, найменше—в обрядовій поезії.

Майже одночасно з дослідженням пісенного фолкльору галицьких лемків, Ф. Колесса почав цікавитися народніми піснями закарпатських та пряшівських українців („угорських русинів"). Закарпаття він уперше відвідав влітку 1910 р., записавши в чотирьох селах Ужгородського округу (Ужок, Люта, Валосянка та Кострина) 101 мелодію. Дальших 55 пісень він записав 1912 р. в с. Цигелка та Нижній Тварожець Бардіївського округу на Пряшівщині. Ці дві експедиції, що тривали всього 7 днів, переконали його в тому, що „південне Підкарпаття по багатству пісенних текстів і мелодій не то що не стоїть нижче інших частей української території, але декотрі з них навіть переростають під тим оглядом, особливо ж галицьку Бойківщину та Гуцульщину".[50]

Перша світова війна перешкодила йому в дальшому збиранні фолкльору цього реґіону. Частину зібраного матеріялу (33 пісні) він обробив для мішаного і чоловічого хорів і надіслав на конкурс, що його 1922 р. оголосив Шкільний відділ Цивільної управи в Ужгороді. На конкурсі вони зайняли перше місце і були опубліковані двома самостійними збірниками[51] і зіграли дуже важливу ролю в

розвитку хорового співу на Закарпатській Україні та Пряшівщині. Деякі з них і сьогодні не сходять з репертуару самодіяльних і професійних хорових колективів.

Заохочений успіхом обробок народніх пісень, Ф. Колесса приступив до наукового видання своїх записів із Закарпатської України та Пряшівщини. В 1923 р. він надіслав до Ужгороду збірник 160 пісень з мелодіями під назвою „Українські народні пісні з південного Підкарпаття“ з аналітичною вступною статтею, що була першою науковою розвідкою про музичний фолкльор закарпатських українців. Спорідненість цих пісень з загальноукраїнським фолкльором він підкреслив уже в назві своєї збірки, однак саме ця назва викликала незадоволення чехословацької цензури, у результаті чого редакція змушена була викинути з назви прикметник „українські“.[52]

Щоб наочно демонструвати приналежність до закарпатоукраїнського фолкльору також фолкльору руських переселенців у югославській Бачці, він залучив до свого збірника і чотири пісні із Руського Керестура, записані з голосу фолкльориста В. Гнатюка.

„Народні пісні з Південного Підкарпаття“ Ф. Колесси було опубліковано 1923 р. у *Науковому збірнику товариства Просвіта в Ужгороді* (т. 2) та окремою книжкою. І цей збірник упорядковано за ритмічними структурами пісень.

Збірник викликав позитивну оцінку не лише серед українських наукових кіл, але й за межами України. Видатний чеський фолкльорист Ї. Полівка з приводу виходу цієї публікації писав: „Було б дуже бажано, щоб Ви проводжали Вашу плідну діяльність на Підкарпатті. Справді, не знаю, хто у нас міг би так успішно працювати на цьому полі і хто б мав до цієї роботи таке покликання, як Ви.“[53]

Ф. Колесса доклав багато зусиль, щоб влаштувати колективну фолкльорно-етнографічну експедицію на

Закарпаття, однак всі його спроби і намагання наштовхлись на непорозуміння чехословацьких властей. Лише в 1929 р., повертаючись із Першого з'їзду слов'янських філологів у Празі, він разом з діялектологом І. Панькевичем відвідав чотири села Перечинського та Ужгородського округів (Раково, Невицьке, Радванка та Горяни), де записав 130 мелодій і 159 текстів народніх пісень. Додавши до них записи кількох інших збирачів, він підготував до друку повний збірник, що охоплював 250 мелодій та 290 текстів. Новий збірник побачив світ лише у 1938 р.[54] На відміну від першого, пісні в ньому упорядковані за змістом і лише в межах окремих жанрів за ритмоформулами.

Не зважаючи на поважні застереження до наведеного збірника, один з найвидатніших сучасних радянських етномузикологів В. Гошовський уважає його „найвизначнішою працею в українській фолкльористиці, присвяченою народній музиці західніх областей України".[55]

Закарпатському фолкльору він присвятив і кілька теоретичних праць. Найвизначнішою з них є розвідка „Старинні мелодії українських обрядових пісень (весільних і колядок) на Закарпатті",[56] написана на аналізі всіх доступних джерел, перш за все записів самого Колесси. Як підкреслила С. Грица, це перша спроба етногенетичного вивчення музичного фолкльору в українській фолкльористиці.[57] У ній Колесса розглянув будову кількох найстарших мелодій закарпатських колядок і весільних пісень, відшукав їх варіянти, встановив території їх поширення та вказав на їх спорідненість з галицько-волинськими і придніпрянськими мелодіями.

Оцінюючи дану розвідку, український музикознавець, композитор і диригент О. Кошиць у листі до П. Маценка від 13 січня 1940 р. писав: „Що торкається розвідки Ф. Колесси, то я ще раз мав насолоду відчути красу його наукової концепції, методи й глибини знання. Я просто захоплений науковими творами цього вченого, хоч іноді й

не погоджуюся з деякими його науковими виводами. І хоч у мене завжди болить голова й крутить у зубах від отієї статистичної сушви—підрахування складів, звуків, період і каденцій,—але я те все перетерплю з охотою, щоб з насолодою дійти до висновку, завжди нового, цікавого, переконливого і безмірно цінного, що просто кидає ціле море світла на багато речей не тільки музичних. Аж жити хочеться після такого читання!“[58]

Питання ритміки та мелодики закарпатоукраїнських народніх пісень Ф. Колесса розглянув у статті „Декілька слів про мелодії народніх пісень з Підкарпатської Руси“.[59]

Востаннє до закарпатоукраїнського музичного фолкльору він повернувся 1945 р. у розвідці „Народнопісенні мелодії українського Закарпаття“,[60] яка є ніби продовженням двох попередніх статтей.

Дальшим реґіоном, музичний фолкльор якого зацікавив Ф. Колессу, було Полісся. Ця область привела його увагу в першу чергу тим, що тут, як у мові, так у народній культурі перехрещуються українські елементи з білоруськими.

У вересні 1932 р. він разом з польським етнографом К. Мошинським здійснив науково-дослідну експедицію в Лунинецький повіт (села: Хворостів, Чоловець, Пужичі, Синкевичі) на лівому березі р. Прип'ять, під час якої йому вдалось записати 220 пісень з мелодіями та 26 інструментальних мелодій, з чого майже 60 мелодій за допомогою фонографа. На підставі зібраних матеріялів Ф. Колесса склав збірник поліських пісень з ґрунтовною вступною статтею (3 аркуші), який надіслав К. Мошинському, а той здав його до друку у варшавській друкарні ім. М'янковського. Після довгих зволікань приступлено до друкування збірника, однак на початку 1939 р. друк з „політичних“ причин було припинено.[61] Друком появилась лише скорочена версія вступної статті „Народня музика на Поліссі“ з 18 зразками мелодій,[62] однак і вона має неабияке значення для української фолкльростики як перша розвідка про музичний фолкльор

даного реґіону. Рукопис збірника, який фолкльористи вважали загубленим, недавно вдалось розшукати С. Гриці: словесний текст в особистому архіві К. Мошинського у Варшаві, музичні записи в архіві Ф. Колесси у Львові.[63]

Під час Першої світової війни Ф. Колесса активно залучився до національно-визвольної боротьби. Вже в 1915 р. він видав *Воєнні квартети на мужеський хор, присвячені Українським січовим стрільцям.*[64] Були це оригінальні композиції Ф. Колесси на слова О. Маковея („Помер жовнір в непривітній столиці", „В горах грім гуде"), Б. Лепкого („Журавлі", „Що то за грім?") та обробка народньої пісні „Гей, у лузі червона калина". Ці композиції належали до найпопулярніших пісень національно-визвольного періоду і швидко стали народніми піснями.

Під кінець війни Ф. Колесса займався культурно-освітньою працею серед полонених українців у Відні, а від 1919-20 р. був професором Кам'янець-Подільського державного українського університету, де читав курс лекцій на тему „Українська усна словесність". Вступ до даного курсу „Про вагу наукових дослідів над усною словесністю" було опубліковано на сторінках *Літературно-наукового вісника.*[65] Подавши аналізу фолкльористики („фолкльору" в розумінні Ф. Колесси) як науки, він вказав на різні напрями у її трактуванні. Підкреслив її значення для історії, мистецтвознавства та зокрема для літературознавства. На його думку „українська усна словесність—це неначе пребагаті рудокопи, з котрих не лише література і штука, але також наука довго ще буде черпати свої скарби".[66]

У *Читанці для вищих початкових і середніх шкіл* Ф. Садківського (частина III, Кам'янець-Подільський, 1919) появилася і розвідка Ф. Колесси „Українські народні пісні і їх зв'язок з життям", яка зіграла важливу ролю в справі популяризації музичного фолкльору між шкільною молоддю.[67]

Ф. Колесса приділяв багато зусилля праці в Науковому товаристві ім. Шевченка. Від 1913 р. був заступником голови Етнографічної комісії НТШ; від 1918—секретарем Музейної комісії НТШ; від 1920 р.—керівником Етнографічного відділу Українського національного музею НТШ, а після смерти В. Гнатюка у 1926 р. головою Етнографічної комісії НТШ тощо.[68] На його плечах лежала відповідальність майже за всі музичні видання товариства.

У 1916 р. на сторінках *Записок Наукового товариства ім. Шевченка* він опублікував розвідку „Наверствування і характеристичні признаки українських народніх мелодій“,[69] у якій подано принципи історичної періодизації українських народніх пісень. В українському музичному фолкльорі він встановив три історичні формації, що становлять окремі етапи в розвитку народніх мелодій: давню, середню і нову. Джерелом виникнення народньої поезії він уважав обряд, отже й обрядові пісні (колядки, щедрівки, гаївки, веснянки, купальські, обжинкові, весільні), що своїм корінням, на його думку, сягає до давніх передхристиянських часів.

„Золотим віком“ у розвитку української народньої поезії він уважав середньовіччя—козацьку добу, коли виникли думи, історичні пісні, значно поширилась лицарська поезія, мандрівні балядні мотиви та велика група лірично-побутових пісень, які в повній мірі розвинулися в новішій формації, разом з танцювальними (козак, коломийка, шумка) та жартівливими піснями. Багато уваги він приділив питанню звaємин між церковною і народньою музикою та чужим впливом на український музичний фолкльор. В кінці зауважує: „Досліджування української народньої музики в її теперішньому стані та історичному розвитку вимагає ще багато підготовчих робіт та насуває чимало проблем, які може пояснити в майбутньому молода ще нині наука—порівняльне музикознавство“.[70] Сам Ф. Колесса, як побачимо далі, зробив у цьому напрямі значний крок уперед.

У *Записках НТШ* появилася і дальша цінна праця Ф. Колесси—„З царини української музичної етнографії“,[71] яка є ніби продовженням його розвідки „Про вагу наукових дослідів над усною словесністю“. У ній він розглянув найновіші досягнення в европейській, слов'янській та українській музичній фолкльористиці та накреслив шляхи дальшого розвитку української науки про музичний фолкльор. За найбільше досягнення української музичної фолкльористики він уважав фолкльорні збірники та наукові праці К. Квітки. „Багатство мелодичного матеріялу, яке довелося зібрати Квітці, показує,—писав він у наведеній розвідці,—що й тепер ще не запізно братися за збирання українських народніх мелодій, одначе таку роботу не можна залишити на відкуп охочих одиниць, а слід би її повести дорогою плянових, добре субвенціонованих екскурсій, що систематично прослідкували б різні, досі ще не використані для музичної етнографії сторони української території.“[72]

Тут же Колесса щиро привітав заснування в 1922 р. Музично-етнографічного кабінету при Всеукраїнській академії наук і закликав до заснування подібної установи при Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові.

У Західній Україні, яка після Першої світової війни опинилася під владою Польщі, умови для фолкльористичної праці стали дуже несприятливі, зате в Радянській Україні після утворення Всеукраїнської академії наук фолкльористика почала розвиватися небувалими раніше темпами. На початку 20-их років тут виник цілий ряд наукових осередків спрямованих на вивчення народньої культури. Крім згадуваного вже кабінету музичної етнографії, в системі ВУАН працювала Етнографічна комісія, Катедра української словесности, Культурно-історична комісія, Комісія історичної пісенности, Кабінет антропології та етнології ім. Хв. Вовка та інші установи.[73] Майже у кожній з них був свій друкований орган.

В середині 20-их років центром фолкльористичних досліджень в Україні стала Науково-дослідна катедра історії України, очолювана М. Грушевським, з відділом примітивної культури і народньої творчости, Кабінетом (пізніше Інститутом) примітивної культури та кількома комісіями.

М. Грушевський опрацював широку програму дослідження народньої культури України і з притаманною йому послідовністю приступив до її реалізації.[74] Одним з пунктів цієї програми було „систематичне дослідження українського фолкльору і побуту, особливо в найбільш законсервованих частинах України, щоб узяти все, що ще можна взяти для дослідження пережитків старого світогляду і побуту“.[75] До співпраці над виконуванням цього завдання він притяг науковців різних галузей не тільки з України, але й з-за кордону. Одним з них був і Ф. Колесса. Оцінюючи заслуги свого учня в справі дослідження дум, М. Грушевський 1924 р. писав: „Львівський фолкльорист-музик Філарет Колесса рядом цінних студій вияснив формальну сторону думи з боку метричного і музичного, як цілком окремішнього літературно-музикального роду.“[76]

Ф. Колесса прихильно відгукнувся на заклик М. Грушевського до співпраці з українськими радянськими установами. В 1927 р. на сторінках зб. *Первісне громадянство*, що виходив за редакцією Катерини Грушевської, він опублікував ґрунтовну працю „Речитативні форми в українській народній поезії“.[77] В основу праці покладено його доповідь на Першому з'їзді слов'янських географів та етнографів у Празі.[78]

У розвідці Ф. Колесса на багатому фактичному матеріялі довів, що речитативна форма має в українському фолкльорі давні традиції і найвиразніше проявляється в замовляннях, весільних та обжинкових піснях, жебрацьких молитвах та похоронних голосіннях. Вершини вона досягла в думах, які, згідно з його висновками, виникли на базі похоронних

голосінь. Аналізі речитативної форми в думах присвячена більша частина розвідки Ф. Колесси.

У 1927 р. на ювілейній сесії Історичної секції ВУАН у Києві, присвяченій пам'яті М. Максимовича, Ф. Колесса виголосив доповідь „Українська народня пісня на переломі XVII-XVIII вв.“[79] Зосередивши всі записи народніх пісень із рукописних збірників кінця XVII і першої половини XVIII ст., публіковані в різних наукових та публіцистичних виданнях, він ґрунтовно проаналізував їх ритмічний склад, жанрово-тематичну структуру та відношення до сучасної віршової й пісенної творчости. Отака аналіза допомогла йому накреслити доволі точну картину українського музичного фолкльору досліджуваного періоду. На десятках конкретних прикладів Ф. Колесса доводив, що вже наприкінці XVII в. українська народня поезія виявляє зовсім вироблені дві основні форми віршової структури: складочисловий силабічний вірш із симетричним укладом частин у строфі та вільний речитатив з нерівномірними віршами. „З боку поетичного стилю й образної мови,—пише Ф. Колесса,—українська народня пісня вже наприкінці XVII в. розпоряджає такими багатими засобами та досягає такого вироблення, що ні в чім не уступає новішим записам.“[80] Саме в цей період, згідно з його висновками, виникають нові пісенні жанри: історичні думи про боротьбу з турками і поляками, баладні пісні з елементами козацького побуту, велика частина жартівливих пісень, нова верства ліричних пісень, в першу чергу любовного змісту та нові форми танцювальних пісень, перш за все козак і коломийка. Піонерська праця Ф. Колесси поклала солідний ґрунт для дальших досліджень у цій області.

У 1928 р. Всеукраїнська Академія Наук окремим виданням опублікувала працю Ф. Колесси „Українська народня пісня в найновішій фазі свого розвитку“.[81] У ній автор стверджує занепад традиційної народньої пісні під впливом змін у побуті населення. Однак це не значить, що

народній пісні грозить цілковита загибель. Ні! „Пісенна творчість серед українського народу,—твердить Колесса,—значно понизивши свій рівень, все ж таки не згасає, не вмирає, а дальше розвивається й переходить у нову фазу розвитку.“[82] Спираючись на пісенні новотвори Західньої України, перш за все на збірники В. Гнатюка, В. Шухевича та власні записи, Ф. Колесса у наведеній праці дає відповідь на питання, якими піснями замінено колишній традиційний репертуар, які теми порушує нова пісенність і які нові форми вона виявляє. Домінуючою формою новотворів у гуцулів та бойків вважає коломийку, у лемків—коротку епіграматичну співанку. Під оглядом змісту перше місце серед пісенних мотивів займають громадські, політичні та економічні справи: 1848 рік та Угорська революція, знесення панщини, неврожаї, голод, зубожіння селян, заробітчанство та еміґрація в Америку. На Гуцульщині дуже поширеними виявилися новелістичні пісні-хроніки, які є важливим джерелом для встановлення способу творення народньої пісні. Дослідник наочно це ілюстрував на прикладі двох варіянтів пісні-хроніки про нещасне утоплення 12-річного Василя Місевича в с. Княжівському.

Немалі заслуги має Ф. Колесса й у справі популяризації в Україні кращих досягнень західньоевропейської та слов’янської фолкльористики, посилання на яку знаходимо в кожній його праці.

На сторінках українських радянських наукових видань він подав ґрунтовні інформації про роботу й результати Другого з’їзду слов’янських географів та етнографів у Кракові 1927 р.[83] та Першого з’їзду слов’янських філологів у Празі,[84] в яких і сам брав активну участь, репрезентуючи українську науку.

1929 р. у *Первісному громадянстві* Колесса опублікував рецензії на дев’ять фолкльорних збірників та наукових праць чеських, словацьких, болгарських, угорських та німецьких дослідників.[85]

Всю цю колосальну наукову роботу Ф. Колесса робив лише у вільному часі, поза педагогічною працею в школі, яка була основним джерелом його реґулярного заробітку. Про важкі умови, в яких у цей період довелось йому жити й працювати, свідчить його листування з І. Панькевичем.[86] Наприклад, у листі від 1 квітня 1929 р. Колесса скаржиться: „Я так перетяжений шкільною роботою та ще й іншими терміновими працями, що просто упадаю від перевантаження."[87]

У 1929 р. Ф. Колессу, разом з М. Возняком та В. Щуратом, було обрано дійсним членом Всеукраїнської академії наук у Києві. Вибрання Ф. Колесси академіком ВУАН було достойним визнанням його заслуг на ниві розвитку української фолкльористики. Хоч він жив поза межами Української СРР, на підставі високого наукового звання одержував реґулярну платню („пенсію"), яка дозволила йому повністю звільнитися з посади професора Львівської гімназії і віддати всі сили науковій роботі. І дійсно, цей період є для Ф. Колесси періодом найінтенсивнішої наукової діяльности.

Співпраця Ф. Колесси з радянськими науковими установами викликала проти нього та двох дальших західньоукраїнських академіків міцні напади як з боку офіційних польських місць, так з боку західніх українців, які обвинувачували його у зраді українського народу. Відповідаючи на ці обвинувачення, Ф. Колесса з болем у серці писав: „Чи є де такий нарід на світі, щоби належання до своєї ж Академії наук і працю для рідної культури клеймив як зраду?"[88]

На жаль, несприятливі умови, в яких опинилася ВУАН та українська наука й культура на початку 30-их років неґативно відбилася й на співпраці Ф. Колесси з українськими радянськими установами. Хоч він і надалі залишався дійсним членом реорганізованої АН УРСР, хоч ніколи не був обвинувачений ні в „буржуазному націоналізмі", ні в „зраді Батьківщини", все ж таки доступ

на сторінки української радянської преси у тридцятих роках був для нього закритий. В 1929 р. для *Первісного громадянства* він написав ґрунтовне дослідження „Основні риси української похоронної обрядовости“,[89] в 1932 р. для *Наукових записок*, розвідку „Старинні українські мелодії в пісенному репертуарі Закарпаття“,[90] для іншого академічного журнала була призначена його праця „Карпатський цикл народніх пісень“, однак жодна з них не була там опублікована, бо й органи, для яких були призначені, в першій половині тридцятих років були скасовані.

У рукописі залишився і другий том „Збірника присвяченого пам'яті В. Гнатюка“,[91] ґрунтовна аналіза фолкльорноетнографічної діяльности Зенона Кузелі „Огляд праць проф. д-ра Зенона Кузелі з обсягу етнографії й етнології“ з 1930 р.,[92] праця про генезу дум „Початки козацького епосу“ з 1932 р., збірник „Українські голосіння“ з 1936-39 р.,[93] розвідка про найстарший запис української пісні з половини XVI ст. „Віршована форма старовинної української пісні про Стефана воєводу“ з 1939 р.[94] та цілий ряд інших.

У 1936 р. на базі скасованих катедр, кабінетів та комісій виник Інститут українського фолкльору АН УРСР, який очолив голова Комітету в справах мистецтва при Раднаркомі УРСР А. Хвиля. В тому ж році Ф. Колесса (мабуть на замовлення з Києва) опрацював детальний план праці даного інституту під назвою „Організація дослідної праці над українською усною словесністю“. Підсумовуючи все, що до того часу було зроблене на ділянці дослідження українського фолкльору та спираючись на досвід закордонних наукових установ, Ф. Колесса висунув на перший плян чотири завдання: „1. Виготовити покажчик тем і мотивів до поодиноких галузей української усної словесности, куди треба втягнути й записи зі старих співаників XVII-XVIII в. та стародруків. 2. Виготовити картографічний образ досліджености української усної

словесности на цілій українській етнографічній території; на дальшому пляні можна б поставити атлас поодиноких тем. 3. Виробити детальний плян систематизації для кожної галузі творів усної словесности зокрема. 4. У зв'язку з докладним розглядом усіх дотеперішніх збірників та оцінкою призбираного у них матеріялу —призбирувати дані для історії української етнографії, якої досі не маємо."

Тут же він накреслив конкретні шляхи для реалізації висунених завдань. На його думку лише після виконання цих невідкладних завдань можна буде приступити до систематичного і пляномірного збирання й оброблювання дальших фолкльорних матеріялів. „В усякому разі,—писав він,—час покінчити із безпляновим збиранням етнографічних матеріялів навмання, із записуванням чого-небудь і де-небудь, із побільшуванням тих хащів, через які тепер уже дуже тяжко продертися дослідникові."

На жаль, проєкт Ф. Колесси, не зважаючи на його ясність і конкретність, не лише не був реалізований, але не був у той час ні опублікований, ні обговорений.[95] Натомість фінансову підмогу, яку він одержував з Києва, було знижено на половину.[96] Та не зважаючи на ці несприятливі умовини, Ф. Колесса і надалі продовжував науково працювати, друкуючи свої статті в західньоукраїнській пресі та в закордонних наукових виданнях.

До найвизначніших праць цього періоду належать дві його синтетичні статті: „Народна музика" та „Усна словесність", опубліковані в гаслі „Україна" *Української загальної енциклопедії*.[97]

У 1932 р. в польському славістичному органі *Lud słowiański* появилася розвідка Ф. Колесси „Характеристика української народньої музики",[98] в основу якої лягла його доповідь, виголошена на Першому конґресі народнього мистецтва у Празі 1928 р.[99] У ній він спробував накреслити історичну клясифікацію та періодизацію українського музичного фолкльору.

Немаловажне значення для популяризації українського фолкльору в західній Европі мала його бібліографія українських пісень та народньої музики, опублікована в Парижі 1934 р.[100]

У середині 30-их років Ф. Колесса написав одну з кращих історично-порівняльних розвідок „Балада про дочку-пташку в слов'янській народній поезії“,[101] оперту на аналізі 120 варіянтів даної балади (67 українських, 18 російських, 11 білоруських, 21 західньослов'янський, 2 лотиські, 1 болгарський). Вже зосередження такої великої кількости варіянтів однієї пісні викликає заслужений подив і свідчить про серйозність приступу Ф. Колесси до досліджуваної проблематики. Майже кожен варіянт він піддав кропіткій аналізі, досліджуючи його у співставленні з подібними піснями інших жанрів та інших народів. Все це дозволило йому встановити генезу балади та шляхи її міґрації.

Він довів, що первісно балада була пов'язана з весільним обрядом і мандрувала з заходу (правдоподібно з Моравії) на схід. В Україні вона збагатилась новими моментами і поширилась у трьох групах, що становлять три етапи її історичного розвитку. Від українців вона перейшла до росіян і білорусів. На Лемківщині вона виступає у трьох редакціях—українській, західньослов'янській та місцевій, спорідненій з болгарською. Цей факт ще раз підтверджує, що Лемківщина була перехрестям народньої культури східніх, західніх і південних слов'ян.

Велике значення для української фолкльористики та літературознавства має книга Ф. Колесси *Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка*,[102] що складається з двох частин: „Фолкльорний елемент в поезії Т. Шевченка“ та „Віршова форма поезії Шевченка“. Праця цінна перш за все тим, що в ній об'єднані два принципи дослідження—етномузикологічний та літературознавчий, при чому в обох цих галузях дослідник був тонким спеціялістом. Порівнявши поезію Т. Шевченка з народньою творчістю,

він спростував поширений погляд, що ніби великий український поет у своїй творчості наслідував народні пісні. Творчість Т. Шевченка скрізь-наскрізь ориґінальна. У близькій його серцю народній поезії він шукав передусім стилістичні й виразові засоби, які дозволили йому створити свій власний стиль з виразним національним забарвленням. „Навіть тема, взята з народньої пісні, була для Шевченка тільки посівним зерном, стимулом до ориґінальної творчости, щось таке, як музичний мотив під рукою геніяльного композитора.“[103]

Чимало уваги Ф. Колесса присвятив поетичній мові Т. Шевченка, аналізі окремих фолкльорних жанрів, мотивів та стилістичних форм у його віршах, зв'язкам його творчости з українською літературою, традицією тощо. Праця Ф. Колесси здобула прихильну оцінку і у фолкльористиці, і у літературознавстві. Сучасні шевченкознавці вважають її „найповнішим викладом цієї проблеми на той час“.[104]

У 1937 р. він ще раз повернувся до творчости М. Лисенка статею „Як розумів Микола Лисенко проблему гармонізації українських народніх пісень“.[105]

У міжвоєнний період Ф. Колесса багато уваги приділив музичній освіті в початкових та середніх школах, склавши цілий ряд пісенників для шкільного вжитку: *Українські народні пісні для двоголосного хору. Шкільний пісенник* (Львів 1925); *Шкільний співанник у двох частях* (Львів 1925); *Співаймо. Збірник пісень на два голоси для шкільної молоді* (Львів 1926); *Збірник народніх пісень в укладі на три голоси для ужитку шкільних хорів* (Львів 1927); *Волинські народні пісні на мішаний хор* (Рівне 1937) та ряд інших.

Мета цих пісенників була прищеплювати молоді любов до народньої пісні. Деякі з них були поповнені вступними статтями з методичними вказівками для вчителів та художньо-поетичною аналізою пісень. Таким чином вони одночасно були й підручниками музичного виховання.

Значна частина народніх пісень тут була подана в обробках упорядника.

Завершенням науково-дослідної діяльности Ф. Колесси у 30-их роках була його книга *Українська усна словесність*,[106] про яку буде мова в кінці даного огляду.

Після встановлення радянської влади в Західній Україні 1939 р. Ф. Колесса очолив Катедру фолкльору та етнографії Львівського університету. Одночасно він був керівником Львівського відділу Інституту фолкльору та етнографії АН УРСР, створеного на базі Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. В 1940 р. його призначено на посаду директора Львівського державного етнографічного музею. Отже, він керував роботою трьох найвизначніших фолкльорно-етнографічних установ Західньої України і мав можливість на практиці здійснити свої давні мрії.

Не зважаючи на похилий вік і поганий стан здоров'я, він з молодечим запалом взявся за педагогічну та науководослідну роботу, виховуючи нові кадри фолкльористів та організуючи польові експедиції. Колесса не обмежився лише плянуванням наукових досліджень, але наполегливо приступав до їх реалізації. Відділ інституту під його керівництвом вже в 1940 р. розпочав пляномірну працю над „Атласом матеріяльної культури західніх областей України".

В 1940 р. у ж. *Література і мистецтво* він опублікував нарис „Кілька слів про фолкльор Західньої України",[107] який у перекладі на російську мову передрукував ж. *Новый мир.*[108] Подавши коротку історію збирання й дослідження фолкльору в західніх областях України (включно із Закарпаттям), тут він розглянув окремі жанри пісенного фолкльору, загостривши увагу на соціяльно-побутові пісні: про кріпацтво, рекрутчину, еміґрацію в Америку тощо. Тут же він накреслив плян найближчих фолкльорно-етнографічних досліджень, поставивши на перше місце каталогізацію зібраного матеріялу та його картографування.

У тому ж 1940 р. він опублікував цінну розвідку „Хмельниччина в українських народніх піснях і думах“.[109]

На сесії АН УРСР у Києві 6 червня 1941 р. Ф. Колесса виголосив доповідь „Спроба періодизації українського фольклору“, що її завданням було продовжити його працю „Наверствування і характерні ознаки українських народніх мелодій“.

Проблематиці взаємин фолкльору і художньої літератури він присвятив розвідку „Народньо-пісенна ритміка в поезіях Івана Франка“.[110] В ній він представив Івана Франка не лише як поета, що майстерно використовував фолкльор у своїх художніх творах, але й як збирача, дослідника і пристрасного любителя народньої пісні.

Друга світова війна загальмувала науково-дослідну працю Ф. Колесси, однак працювати він не перестав і у важких умовах. Під час війни він інтенсивно працював над історією української етнографії та фолкльористики, що її мало видати Українське видавництво у Львові, написав розвідку „М. Лисенко і культ народньої пісні в Галичині“, переробив і доповнив кілька своїх старших праць, між іншим „Періодизацію української народньої поезії“.

На початку війни його залишено в університеті, однак вже 1942 р. він змушений був відійти на пенсію, яка ледве покривала плату за помешкання. Кілька місяців він із сім'єю прожив у селі Рудники, на місці досліджуючи побут населення. Нав'язав співпрацю з Українським історично-філологічним товариством у Празі, яке на початку 1944 р. обрало його своїм дійсним членом.[111]

Після війни Ф. Колесса знов активно залучився до наукової та громадської праці. На підставі матеріялів зібраних під час фолкльористичних експедицій 1944-45 рр. він підготував до друку збірник „Фолкльор Вітчизняної війни“,[112] що охоплював 75 текстів пісень, 8 мелодій, кілька оповідань та приказок. Ці твори з художнього боку були не завжди досконалі, вони ще не встигли пройти етап

колективної шліфовки, зате становлять значну цінність, як відображення у фолкльорі важливого періоду історії України.

На переломі 30-40-их років він написав три розвідки про найвизначніших діячів української культури—Івана Франка,[113] Лесю Українку[114] та Миколу Лисенка,[115] у яких широко використав власні спогади про взаємини з ними. Дуже інтенсивно він працював над завершенням „Історії української етнографії та фолкльористики", якій так і не пощастило побачити світ.[116]

Ф. Колесса мав намір написати ще цілий ряд інших наукових праць, однак їх здійсненню перешкодила довготривала хвороба, яка обірвала життя визначного вченого на 76 році 3 березня 1947 р.

*

Основні заслуги Ф. Колесси в розвитку української музичної фолкльористики можна звести до отаких пунктів:

– Як композитор він обробив і видав окремими збірниками сотні народніх пісень, зберігши їх оригінальний стиль та народній кольорит; багато з них ще й досі не сходять з репертуару самодіяльних та професіональних хорових колективів.

– Як збирач фолкльору, він уже на початку XX ст. вперше в українській музичній фолкльористиці у широких маштабах застосував фонограф при записуванні народніх мелодій, поклавши основи новій, більш досконалій формі фіксації пісень.

– Йому належить запис і упорядкування найповажніших збірників українських дум та наукових розвідок про них.

– Він є автором найґрунтовнішої монографії про ритміку українських народніх пісень, ґрунтовних розвідок та монографій про життя і творчість Миколи Лисенка, про вплив фолкльору на художню творчість Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та М. Шашкевича.

– На підставі власних записів він склав найповажніші збірники народніх пісень „периферійних“, з музичного боку зовсім не досліджених областей української етнографічної території: Лемківщини, Гуцульщини, Полісся та Закарпаття. Музичний фолкльор кожної з вище наведених територій у численних наукових розвідках піддав ґрунтовній теоретичній аналізі, довівши його приналежність до української культури.

– Вперше в українській фолкльористиці він застосував структуральний метод при клясифікації народніх мелодій та опрацював принцип історичної періодизації пісень.

– Будучи добре обізнаним з найновішими течіями в західньоевропейській музичній фолкльористиці, він був посередником при їх адаптації на українському ґрунті. Таким же посередником він був і при нав'язуванні та утримуванні стосунків між музичною фолкльористикою Східньої і Західньої України, штучно розділеної державним кордоном. Ця обставина мабуть була вирішальною при його обранні дійсним членом ВУАН 1929 р. Слід нагадати, що він був першим українським музичним фолкльористом удостоєним таким високим званням.

– У 20-30 роках він був найактивнішим популяризатором українського музичного фолкльору на міжнародній арені.

– Під кінець життя він очолював найвизначніші фолкльорно-етнографічні установи у Західній Україні: інститут, катедру та музей.

– Нарешті він є автором найповажнішої синтетичної праці про український фолкльор *Українська усна словесність.*

Все це дозволяє нам уважати Ф. Колессу найвизначнішим музичним фолкльористом Західньої України кінця XIX і першої половини XX ст., з яким у загальноукраїнському маштабі можна порівняти хіба М. Лисенка та К. Квітку.

*

Нині читач одержує в руки одну з праць Ф. Колесси *Українська усна словесність* з 1938 р. Напрошуються питання: Яке значення мала ця праця в часі свого виникнення? Яке місце займає вона в науковому доробку автора? Що вона може дати сучасному читачеві?

*

В XIX і в перших десятиріччях XX століття на українських територіях було зібрано багатий фолкльорно-етнографічний матеріял, який ні щодо кількости, ні щодо якости не поступався перед подібними матеріялами інших народів. Однак цей матеріял був публікований у вузько спеціялізованих виданнях—журналах, збірниках, реґіональних та закордонних публікаціях, часто недоступних широкому читачеві. На українському ґрунті відчувалась нестача фолкльорної антології, яка б представила читачеві всі фолкльорні жанри у кращих вибраних зразках. Те саме можна сказати і про наукові праці про український фолкльор. Окремим його жанрам було присвячено сотні наукових розвідок і монографій, однак і вони були розпорошені у вузько спеціялізованих виданнях.

Правда, були спроби узагальнення наукового дослідження українського фолкльору, найчастіше в спеціяльних розвідках історії української літератури (М. Грушевського, І. Франка, С. Єфремова, М. Возняка, О. Дорошенка, В. Домбровського), в *Українській народній словесності* В. Гнатюка, в *Українській народній поезії* Л. Білецького та в ряді інших публікацій, однак і вони широкому читачеві були недоступні.

Ф. Колесса довго мріяв про науково-популярне видання, яке в одній книзі об'єднало би кращі зразки українського фолкльору разом з їх науково-популярною інтерпретацією, тобто було б антологією і підручником сполученими в одне ціле.

Першу спробу такої публікації він зробив ще у 1905 р. книжкою *Огляд українсько-руської народньої поезії*, що містила кращі зразки пісенного фолкльору з пояснювальними статтями до кожного жанру.

Правда, ні тогочасний стан вивчення українського фолкльору, ні фахова підготовка починаючого дослідника не дозволили йому подати більш-менш вичерпну картину української народньої поезії. Його *Огляд* терпить значними прогалинами.

Після тридцяти років Ф. Колесса, озброєний уже солідною теоретичною підготовкою та багатим досвідом, приступив до праці над новим виданням свого *Огляду* поширеного на весь український фолкльор—словесний і музичний. Результатом його кількарічної праці була книжка *Українська усна словесність*, видана 1938 р.

Була це перша публікація в історії української фолкльористики, яка становила синтезу науково-дослідної праці на ділянці дослідження фолкльору.

Її зміст розподілено до двох частин. У першій (с. 3-154) подано загальний огляд українського фолкльору, ілюстрований портретами 20 фолкльористів та народніх співців-кобзарів.

Подавши дефініцію фолкльору (усної словесности), автор з'ясував такі його характерні ознаки, як анонімність, варіянтність, імпровізаційність, колективність та усність побутування. В історичній пропорції розглянув свідчення про фолкльор у давньоруських літописах та інших пам'ятниках письменства. Тут же подав коротку історію його збирання від XVI ст. до 30-их років XX ст., характеристику віршової форми пісень різних жанрів, аналізу стилю мови, структури пісень тощо.

Весь фолкльор розподілив за літературним принципом на дві основні групи—*вірші (пісні)* та *прозу*, виділивши замовлення, прислів'я і загадки в групу *перехідних* творів. За змістом він розподілив фолкльор на 14 жанрових груп, а

в рамках окремих жанрів ще на тематичні підгрупи. Кожній групі в окремому розділі дав коротку, але вичерпну характеристику, враховуючи найновіші досягнення науки. Після кожного розділу чи підрозділу автор навів найважливіші збірники з публікацією творів даного жанру. Наукову літературу досліджуваного предмету подано в кінці першої частини. Свої думки автор формулював чітко і ясно, майже телеграфічним стилем, намагаючись на мінімальному просторі подати максимальну інформацію. Подавши характеристику різних шкіл у фолкльористиці (мітологічної, міґраційної, антрпологічної) він, по суті, не спрямувався на жодну з них, а з кожної витяг раціональне ядро, при тому його працю зовсім не можна вважати еклективною. Вона скрізь-наскрізь ориґінальна, побудована на глубокому знанні досліджуваного предмету.

У другій частині (с. 155-625) Ф. Колесса подав найбільш характерні зразки фолкльору з кожної групи і підгрупи: 251 пісню з мелодією, 17 прозових творів, 3 замовляння, 114 прислів'їв та 62 загадки. Упорядник повністю зберіг їх форму, художні особлувості й народню мову. Біля кожного зразка він навів місце запису й джерело його публікації, а під рискою—пояснення діялектних слів. В кінці книги (с. 577-625) подав ґрунтовні примітки до значної кількости зразків з поясненням їх змісту, поглядами дослідників на даний твір, його історичним розвитком, шляхи міґрації тощо. Деякі примітки, головним чином про думи, переростають у спеціяльні монографічні статті про наведений твір.

Хоч *Українська усна словесність* була призначена для широкого читача, вона відповідала критеріям солідного наукового видання. Книга є підсумком багаторічної праці Ф. Колесси на ділянці дослідження усної народньої творчости. Вона дозволила йому висловити свій погляд і на український фолкльор у цілому, і на окремі його жанри та конкретні твори. Серед його багатогранної творчости вона займає одне з чільних місць.

У справі популяризації українського фолкльору вона зіграла дуже важливу ролю. Довго була єдиним підручником та антологією українського фолкльору. На ній виховувалися цілі ґенерації любителів народньої культури, зокрема в музичних консерваторіях та гуманітарних вузах.

З дуже прихильною оцінкою вона зустрілася у фаховій пресі в Україні та за її межами. Закордонні рецензенти вважали її кращою працею у слов'янській фолкльористиці.

Від часу її опублікування в Україні появилося кілька підручників та хрестоматій українського фолкльору.[117] Всі вони в своїй основі виходять з концепції Ф. Колесси (хоч і не посилаються на неї), вживаючи новішу термінологію та іншу методологію. Вони поповнені новими розділами (робітничий фолкльор, радянський фолкльор), яких у Колесси нема. Однак щодо вичерпности й об'єктивности викладу, ясности концепції, жодне з цих видань не дорівнює праці Колесси. Крім того, при публікуванні пісенних зразків, які становлять їх основу, всі вони обмежуються лише текстами пісень без мелодій, а тексти без мелодій, як не раз підкреслював Колесса, це неначе пташка без крил. Отже *Українська усна словесність* Ф. Колесси і після 50 років залишається важливим джерелом для пізнання всього українського фолкльору.

Оскільки вона досі ні разу не перевидалася, в наш час є справжньою бібліографічною рідкістю. Тому слід щиро привітати ініціятиву Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті в Едмонтоні перевидати цей цінний твір.

Вірю, що *Українська усна словесність* Ф. Колесси у перевиданні буде ширити славу українській народній поезії зокрема серед українців у Новому Світі, перед якими відкриває маловідому сторінку національного багатства. Щиро рекомендую її зокрема молоді. У світі пересиченому модерною музикою, часто сумнівної художньої вартости,

вона може стати приємним освіженням, свіжим джерелом пізнання народньої культури наших предків.

Пряшів, 28 листопада 1982 р.

Микола Мушинка

Примітки

1. Сам Ф. Колесса вважав себе *музичним етнографом*, розуміючи під *етнографією*, згідно з тодішньою термінологією, науку про *усну народню словесність*, тобто про *фолкльор*. В даній статті я вживаю сучасну фолкльорно-етнографічну термінологію.
2. K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian* (Warszawa 1968), t. 2, cz. 2:6.
3. Там же, 465.
4. Батько Ф. Колесси був дуже добрим співаком і керівником церковних хорів, дядько по матері, Іван Лаврівський, був відомим композитором; мати походила з роду Менцінських і була родичкою одного з найбільших співаків світу, Модеста Менцінського.
5. Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 510.
6. Там же, 511.
7. Пізніше наведена стаття у переробленій версії з передмовою І. Франка була опублікована в *Етнографічному збірнику НТШ* 5(1898): 76-98.
8. *Хроніка НТШ* I, 41 (1910): 20.
9. Лист Ф. Колесси до Ф. Ржегоржа від 31 січня 1899 р. Literární archiv Pamatníků národního písemnictví v Praze, sign. 30 N 70.
10. Ф. Колесса, *На щедрий вечір. Збірка щедрівок на чоловічий хор.* (Львів 1893). Друге видання—1909. Передрук: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 7-15.
11. Ф. Колесса, *Вулиця. Низка пісень любовних дівочих і парубочих на хор мішаний. . . .* (Львів 1895). Дальші видання: 1901, 1908, 1915, 1922. Передрук: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 16-40.
12. Ф. Колесса, *Квартети на хор мужеський. Серія перша* (Львів 1896). Передрук: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 83-94.
13. Ф. Колесса, *Обжинки. Картина етнографічна у піснях народніх на хор мішаний в полученні з хорами жіночими і рецитацією* (Львів

1898). Друге видання—1913. Передрук: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 41-63.

14. Ф. Колесса, *Гагілки. Картина етнографічна у співах народніх на хор мішаний* (Львів 1901). Передрук: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 64-82.
15. Ф. Колесса, *Козаки в піснях народніх. Хор мужеський. Квартети. Серія друга* (Львів 1898). Друге вид.—1902. Передрук: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 95-110.
16. Ф. Колесса, *Наша дума. Українсько-руські народні пісні. Частина перша—Мішані хори. Частина друга—Мужеські хори* (Львів 1902). Передрук: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 111-181.
17. Ф. Колесса опублікував винятки із листів М. Лисенка зі згодою автора у статті „Кілька слів про збирання та гармонізацію українських народніх пісень з додатками листів Миколи Лисенка“, *Артистичний вісник* No 5 (1905). Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1972), 455. Там же, (529-53) вони опубліковані повністіч.
18. Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970): 539-41.
19. *Житє і слово* 3 (1895), 156-158; *Діло*, 166 (1895); *Народ*, No 22 (1895); *Зоря*, No 23 (1895).
20. *Етнографічний збірник* 11, (1902).
21. Ф. Колесса, „Гуцульські пісні. Інструментальні мелодії та пісні.“ В кн.: В. Шухевич, *Гуцульщина*, 3 і 4. *Матеріяли до української етнології* 5 (1902-1904), 83-110; 7:25-6.
22. Ф. Колесса, „Мелодії гаївок,“ *Матеріяли до української етнології* 12 (1909).
23. Микола Філаретович Колесса—визначний музикознавець, диригент, музичний педагог і композитор, живе у Львові. На цьому місці висловлюю йому щиру подяду за деякі дані про батька, використані в цій статті.
24. Ф. Колесса, *Микола Лисенко* (Львів 1903), 1-32.
25. Ф. Колесса, *Огляд українсько-руської народньої поезії* (Львів 1905), 188.
26. Там же, 183.
27. *ЗНТШ* 112, (1912): 128-138. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 475-83.
28. *Літературно-науковий вісник*, 2, (1913): 254-64. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 484-92.
29. Під час свого наукового відрядження в західню Европу Ф. Колесса за дорученням М. Грушевського відвідав і Стокгольм, де в Державному архіві знайшов цінні документи до історії Козаччини.

30. *ЗНТШ* 69 (1906):7-30; 71:45-95; 72:80-111; 73:65-118; 74:33-68; (1907) 76:64-116. Вийшла й окремою книжкою у Львові, 1907 р. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 25-236.
31. *Проблеми музичної історіографії* (Нью-Йорк 1965), 14.
32. З. Лисько, *Формальна побудова українських народніх пісень* (Львів 1939).
33. О. Правдюк, *Ладові основи української народньої лірики* (Київ 1961).
34. С. Грица, *Мелос української народньої епіки* (Київ 1979).
35. Кілька фонографічних апаратів з цією метою закупив і спровадив в Україну інженер Олександр Бородай, палкий прихильник відродження кобзарського мистецтва, що раніше 20 років прожив в Америці.
36. Життю і творчості О. Сластіона Ф. Колесса пізніше присвятив поширений некролог: „Опанас Гр. Сластіон як художник—маляр і етнограф (1855-1933)," *Діло*, 188-92 (1934).
37. *Матеріяли до української етнології* 13-14, серія І, (Львів 1910, 1913). Передрук: Ф. Колесса, *Мелодії українських народніх дум* (Київ 1969).
38. С. Грица, „Фолкльористична діяльність Ф. М. Колесси" в кн. Ф. Колесса, *Мелодії українських народніх дум* (Київ 1969), 15.
39. F. Kolessa, "Über den melodischen und rhytmischen Aufbau der ukrainischen rezitierenden Gasänge, der sogenannten 'Kosakenlieder' ", *III. Kongress der Internationalen Musikgesellschaft*, (Wien 1909), 276-99.
40. Надруковано в зб.: *Перший український просвітний економічний конґрес*, (Львів 1910), 226-38. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 237-47.
41. *Діло*, 25 березня 1910.
42. *ЗНТШ* 116-17 (1913): 126-75.
43. *ЗНТШ* 154 (1935): 29-67.
44. Ф. Колесса, *Українські народні думи* (Львів 1920).
45. К. Грушевська, *Українські народні думи*, 1 і 2 (Київ 1928, 1930).
46. Ф. Колесса, „Народні пісні з Галицької Лемківщини. Тексти й мелодії", *Етнографічний збірник НТШ* 39-40 (1929): 470.
47. F. Kolessa, „Charakterystyczne cechy zachodnio-ukraińskich dialektów muzycznych w melodiach pieśni ludowych z Łemkowszczyzny", *Pamiętnik II zjazdu słowiańskich geografów i etnografów odbytego w Polsce roku 1927* 2 (Kraków 1930), 139-143. Український переклад: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 352-6.

48. Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 356.
49. *Sborník prâci I. sjezdu slovanských filologů v Praze* 2 (Praha 1932), 93-114.
50. Ф. Колесса, „Народні пісні з південного Підкарпаття“, *Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгороді* (Ужгород 1932): 123.
51. Ф. Колесса, *Руські народні пісні з Підкарпатської Русі.* I. (Прага 1923); Ф. Колесса, *Руські народні пісні з Південного Підкарпаття.* 2 (Прага 1923). Передрук: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 182-232.
52. Див. „Листування І. Панькевича з Ф. Колессою“, *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику*, 4, 1 (Пряшів 1969), 115-21.
53. Лист від 29 березня 1929. Цитовано за статтею: С. Грица, „Видатний дослідник фолкльору Слов'янщини“, *Народна творчість та етнографія* 4 (1971), 50.
54. Ф. Колесса, „Народні пісні з Підкарпатської Русі. Мелодії й тексти“, *Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгороді*, 13-14 (1938): 49-149. Вийшов і окремою книжкою.
55. В. Гошовський, *Украинские песни Закарпатья* (Москва 1968): 67. Див. також його статтю: „До питання про музичні діялекти Закарпаття“, *Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету*, 3 (1958), 70-4.
56. *Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгороді* 10 (1934): 121-48. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 368-97.
57. Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 583.
58. Е. Онацький, *Українська мала енциклопедія* (Буенос-Айрес 1959), 5:675.
59. F. Kolessa, “Několik slov o nápěvech národních písní z Podkarpatské Rusi”, *Podkarpatská Rus* (Bratislava 1936): 225-32. Український переклад: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці*, (Київ 1970), 401-8.
60. *Радянський Львів*, No 1 (1945): 41-58. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 425-43.
61. Див. листи К. Мошинського до Ф. Колесси, *Народна творчість та етнографія*, No 4 (1971): 56-57.
62. Ф. Колесса, „Народна музика на Поліссі“, *Українська музика*, No 1 (1939): 3-15. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 409-24.
63. С. Грица, „З листування Філарета Колесси“, *Народна творчість та етнографія*, No 4 (1971): 54.
64. Ф. Колесса, *Воєнні квартети на мужеський хор, присвячені*

Українським січовим стрільцям (Відень 1915). Перевидання деяких з них: Ф. Колесса, *Музичні твори* (Київ 1972), 412-21; 429-32.

65. Ф. Колесса, „Про вагу наукових дослідів над усною словесністю", *ЛНВ*, 7-8 (1922): 3-20. Передрук: Ф. Колесса, *Фолкльористичні праці* (Київ 1970), 17-33.
66. Там же, 33.
67. І. П. Березовський, *Українська радянська фолкльористика* (Київ 1968), 38.
68. *Хроніка НТШ* 1-2, 63-64 (1920), 9.
69. *ЗНТШ* 126-7 (1916): 59-80. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 248-269. Німецький переклад: F. Kolessa, "Das ukrainische Volkslied, sein melodischer und rhytmischer Aufbau", *Monatschrift für den Orient* (1916): 218-33.
70. Там же, 263.
71. *ЗНТШ*, 136-7 (1924): 119-38.
72. Там же, 277.
73. Детальніше про це див.: І. П. Березовський, *Українська радянська фолкльористика* (Київ 1968), 63-75.
74. М. Грушевський, „Береження і дослідження побутового і фолкльорного матеріялу як відповідальне державне завдання", *Україна*, 5 (Київ 1925).
75. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*, 1-2 (Київ 1926):VII.
76. *Україна*, 1-2 (Київ 1924): 103.
77. *Первісне громадянство* 1-3 (1927): 60-113. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 289-351.
78. *Sborník I. sjezdu slovanských geografů a etnografů v Praze.* (Praha 1929), 307-19.
79. *Україна,* 2 (Київ 1928): 47-82. Передрук: Ф. Колесса, *Фолкльористичні праці* (Київ 1972), 60-108.
80. Там же, 107.
81. Передрук: Ф. Колесса, *Фолкльористичні праці* (Київ 1972), 34-59.
82. Там же, 36.
83. *Україна* 1 (Київ 1928), 170-80.
84. *Первісне громадянство* 3 (Київ 1929), 140-52.
85. Там же, 1:138-47. Передрук: Ф. Колесса, *Фолкльористичні праці* (Київ 1972), 388-93.
86. 55 листів та листівок Ф. Колесси до І. Панькевича (1922-44 рр.) зберігаються в моєму особистому архіві. Важливіші винятки з них

були опубліковані В. Гошовським у *Науковому збірнику Музею української культури в Свиднику* 4, кн. 1 (1969): 107-47.

87. Там же, 125.
88. Там же, 127.
89. Там же, 127.
90. У листі до І. Панькевича від 16 березня 1934 р. Ф. Колесса писав: „Сю розвідку (19 стор. машинового письма) я написав був для збірника, готовленого М. Грушевським, ще заки він опинився на засланні в Москві, де тепер живе серед злиденних обставин.“
91. Перший том, за редакцію Ф. Колесси і з його вступною статею, „Огляд наукової діяльности Володимира Гнатюка“ появився у 1929 р. *Матеріяли до етнології й антропології* 21-2 (Львів 1929): I, III-XII.
92. Опубліковано в „Збірнику на пошану Зенона Кузелі“ *ЗНТШ* 169: 69-76.
93. С. Грица, *Ф. М. Колесса* (Київ 1962), 111.
94. Розвідка була призначена для збірника з нагоди 60-річчя з дня народження мовознавця Івана Зілинського, опублікована його сином Орестом Зілинським у ж. *Народна творчість та етнографія* No. 1 (1963): 116-23.
95. Лише після смерти Ф. Колесси його копію знайшла С. Грица в особистому архіві Ф. Колесси і опублікувала на сторінках ж. *Народна творчість та етнографія* No. 4 (1966): 74-9. як внесок у дискусію про жанрову клясифікацію пісень.
96. В листі до І. Панкевича від 29 травня 1937 р. він писав: „Мої фінанси стоять тепер гірше, як коли-небудь перед тим: в останніх літах мою пенсію обкроєно до половини давньої, так що тяжко приходиться вижити, а літературних заробітків тепер нема ніяких.“
97. *УЗЕ* (Львів 1934) 3: 487-96, 530-56.
98. F. Kolessa, “Charakterystyka ukraińskiej muzyki ludowej”, *Lud słowiański* 2,B (1932): 34-44. Український переклад: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 357-67.
99. “Les formations anciennes et nouvelles dans les mélodies populaires ukrainiennes”, *Congrès international des arts populaires* (Prague 1928), 101-8.
100. “Informations du professeur Phil. Kolessa, sur la musique populaire ukrainienne”, *Musique et chansons populaires* (Paris 1934).
101. *Lud słowiański* 3, 2 (1936): 147-85; (1937), 1:2-26. Передрук: Ф. Колесса, *Фолкльористичні праці* (Київ 1972), 109-63.
102. Українська могилянсько-мазепинська академія наук. *Праці*

Відділу українознавства 2 (Львів-Київ 1939). Скорочений передрук: Ф. Колесса, *Фолкльористичні праці* (Київ 1972), 172-326.

103. Там же, 266.
104. *Шевченківський словник* (Київ 1976), 1:311.
105. *Українська музика,* No. 9-10 (1937), 124-32. Передрук: Ф. Колесса, *Музикознавчі праці* (Київ 1970), 493-502.
106. „Науково-популярна бібліотека Просвіти ‘Учітеся, брати мої!’ “ 1-4 (Львів 1938), 644.
107. Ф. Колесса, „Кілька слів про фолкльор Західньої України,“ *Література і мистецтво.* Передрук: М. Колесса, *Фолкльористичні праці* (Київ 1972), 164-71.
108. Ф. Колесса, „Об украинском фольклоре,“ *Новый мир*, 9 (1940), 202-6.
109. *Записки Історичного та філологічного факультету Львівського університету*, 5 (1940), 41-58.
110. *Narodna tvor/yst* , No. 1, (1941), 29-45. Передрук: Ф. Колесса, *Фолкльористичні праці* (Київ 1972), 327-46.
111. Див. листи Ф. Колесси до І. Панкевича від 3 квітня 1942 р., 6 березня 1944 р., 24 квітня 1944 р. та 15 травня 1944 р.
112. Будинок народньої творчости, Львів, 1945.
113. Ф. Колесса, „Улюблені українські народні пісні Івана Франка“, *Вільна Україна* (Львів 1946).
114. Ф. Колесса, „Леся Українка і український музичний фолкльор“, *Леся Українка.* (Львів 1946), 59-74.
115. Ф. Колесса, „Спогади про Миколу Лисенка“, *Вільна Україна* (Львів 1947).
116. Рукопис „Історії“ у двох томах зберігається у фондах Інституту мистецтвознавства, фолкльору та етнографії АН УРСР в Києві.
117. Найважливіші з них: *Українська народня поетична творчість*, 2 (Київ 1958); І. Балушенко, *Українська народня поетична творчість. Дожовтневий період.* (Харків 1961); *Українська народня поетична творчість* (Київ 1965); М. Поліщук, *Українська народня поетична творчість. Хрестоматія* (Київ 1968).

ФІЛЯРЕТ КОЛЕССА

УКРАЇНСЬКА УСНА СЛОВЕСНІСТЬ

I. Загальний огляд (із портретиками українських етноґрафів та народніх співців)

II. Вибір творів із поясненнями та нотами

ЛЬВІВ, 1938
НАКЛАДОМ ФОНДУ »УЧІТЕСЯ, БРАТИ МОЇ«
Ч. 1—4 (22).

Друкарня Наук. Т-ва ім. Шевченка, Львів, Чарнецького 26.

1. ЩО ТАКЕ УСНА СЛОВЕСНІСТЬ.

У всіх народів, що досягли вищої культури й витворили своє письменство, попередив письменство розвиток усної словесности. Цією назвою обіймаємо ввесь засіб словесних творів, віршованих і прозових, що, без допомоги письма, зберігаються в памяті народніх мас та впродовж довгого часу, нераз цілих століть, переходять усним переказом із покоління на покоління. Такі твори — чи їх складають талановиті одиниці зпоміж неписьменних селян, чи письменні люди, — переходять в усну традицію широких кол і стають анонімні (безіменні), приспособлюються своїм висловом і формою до стилю й духа народньої поезії, та, підлягаючи безнастанним змінам, живуть у великому числі варіянтів (відмін), що творяться майже при кожному їх повторенні з памяті. Таким чином, хоча твори усної словесности, таксамо, як і твори письменства, випливають із джерела індивідуальної (особистої) творчости, то, наслідком усної передачі, вони вдержуються в незакріпленій, пливкій формі, дають широке поле для імпровізації[1]) та приймають подекуди ознаки збірної, колєктивної творчости.

Ця змінливість творів усної словесности в їх віковій мандрівці, те, що вони приспособлюються до традиційного стилю народньої поезії — най-

[1]) імпровізувати — творити відразу, не підготовившись

більш і відрізняє ці складання від літературних творів, що їх індивідуальні риси залишаються непорушно закріплені письмом.

Середовищем, серед якого від віків живе й розвивається усна словесність українського народу, є головно й майже виключно — село. Через те вона носить на собі відбиток сільського життя, сільської обстанови, вона приспособлена до світогляду сільського люду, черпає теми з його життя, освітлює події з його становища.

Та українська усна словесність сягає своїми початками у глибину передісторичних часів, коли уклад суспільних верстов був зовсім инший, коли й різниці щодо їх культурного рівня не могли ще бути такі великі, як це сталося пізніше. Різьку культурну диференціяцію[2]) межи вищими й нижчими верствами приводить щойно знайомість письма, що поширюється межи словянами з приняттям християнства. Одначе письменство обмежується спершу до дуже тісного кола церковників і вельмож, так що ще й за княжих часів у плеканні усної словесности беруть участь різні верстви суспільства: і селяни-хлібороби, що співають свої стародавні обрядові пісні, і дружинники, серед яких витворюється лицарський епос[2a]), що згодом переходить і під сільську стріху. Усна традиція дуже полекшувала перехід від одної верстви суспільности до другої.

---

[2]) диференціяція — різниці, повставання і творення різниць

[2a]) пор. ст. 13., пом. 18.

2. ДАВНИНА УКРАЇНСЬКОЇ УСНОЇ СЛОВЕСНОСТИ. ПРОФЕСІЙНІ СПІВЦІ.

На Україні-Русі християнство вже застає розвинену і глибоко вкорінену усну словесність. Вказують на це подекуди найдавніші твори староруського письменства XI—XIII. вв., — проповіді, поучення, житія, літописи. Церковні письменники, що осуджують останки поганства, святкування давніх свят Коляди, Русаліїв, Купала та передхристіянські обряди, звязані головно з народнім календарем, згадують із цього приводу про обрядові ігри, сполучені з танцями й »чортівськими« піснями« („игрища межю селы“, куди — як подає »Начальний Літопис« — „схожахуся на игрища, на плясаніє и на вся бѣсовьскыя пѣсни“). В цьому звязку особливої ваги набирають згадки про колядників, весільні пісні, про тризну й похоронні голосіння, про оповідання »басень«[3]) та про гру на гуслях, що служила супроводом до співу. У староруському письменстві збереглися навіть деякі приповідки та формули заклинання. Народні обряди[4]), весільні пісні та голосіння водилися й на княжих дворах, як про це свідчить, нпр., письмо Вол. Мономаха до Олега, збережене в Начальному Літописі під р. 1096. Усе те вказує на різні галузі обрядової поезії, як багату спадщину передхристіянських часів, яку княжа доба доповнила ще новою

---

[3]) Владиміров, »Введеніе« 54—55.

[4]) Чернець Яков у свому оповіданні про смерть Бориса і Гліба (М. Возняк, Старе укр. письменство, 80) засвідчує, що тіло Володимира В. везли на санях до церкви, як це було ще донедавна звичаєм при похоронах у деяких карпатських селах.

верствою лицарських пісень, що їх облімки зберігаються в колядках.

Що у княжій добі усна словесність була вже значно розвинена, видко із впливу, яким вона позначилася на творах староруського письменства. І так, »Начальний Літопис« (поч. XII. в.) зберігає живий відгомін старих переказів та дружинної поезії, а »Слово о полку Ігоревім« (к. 1186. р.) наскрізь проняте духом народньої поезії, що виявляється і в його поетичній мові і в формі, зближеній до свобідного речитативу (нерівномірних віршів) голосінь і дум[5]).

На вищий розвиток усної словесности в тому часі вказують згадки про професійних співців-музик, що напливали до нас і з Візантії й із Заходу, як можна догадуватися з їх назв »скоморохи« (від грецьких слів „σκώμμαρχος“, чи „μασχαράς“), про яких згадують уже памятники XI-го віку, та »шпилеве« (від німецького „Spielmann“ [6]). Ці мандрівні співці змішувалися із співаками, музиками та веселюхами місцевого походження, й мали безперечно великий вплив на дальший розріст народньої поезії й тісно звязаної з нею му-

---

[5]) Філ. Колесса, Про ґенезу укр. нар. дум.

Свята й обряди, сполучені зі співанням обрядових пісень (Коляда, Щедрий Вечір, Волочільне, Юрій, Купало, живо зберігалися ще й на переломі XVI—XVII. вв., як показує посланіє Ів. Вишенського до кн. Острозького (М. Пачовський, Виїмки з укр.-руського письменства XI—XVIII., ст. 62—63).

[6]) А. Фаминцын, Скоморохи на Руси; М. Сперанскій, Русс. устная словесность, 126—7; А. Кирпичников: К вопросу о древне-русских скоморохах, »Сборн. Отд. русс. яз. и слов. Ак. Наук«, т. 52, № 5, Пб., 1891; А. Веселовскій, Разысканія в области русс. духовн. стиха, VII.

зики, вносячи сюди нові мотиви, мандрівні теми (баляд, новель, казок). У поширюванні пісень та музичних струментів скоморохи сповняли ролю посередників між селом і містом, поміж боярським двором і селянською хатою. Одні із скоморохів жили життям беззахисних мандрівців, инші ж, що стояли на службі вельмож, мали свої постійні осідки. Сліди їх залишилися в назвах місцевостей (нпр., село Скоморохи в бучацькому повіті). Проти скоморохів виступало духовенство, в Московщині їх завзято переслідував царський уряд[7]), — а проте вони були носіями й представниками світської пісні й музики довгий час, від XI.—XVI. в., який називають (проф. Фамінцин) добою скоморохів.

Від веселюхів-скоморохів треба відрізнити співців лицарських пісень, як віщий Боян, що в супроводі багатострунного струменту (мабуть, гуслів) оспівував воєнні подвиги старого Ярослава, хороброго Мстислава, красного Романа і Всеслава полоцького. Таким придворним співцем був і гордий Митуса, що не хотів служити князеві Данилові.

Але ж, побіч представників світської пісні, вже в ранній добі християнства на Україні-Руси появлялися співці побожних реліґійних пісень, що розвинулися підо впливом паломництва та церковної й апокрифічної літератури[8]).

---

[7]) Цар Олексій Михайлович грамотою з 1648. р. заборонив веселі забави при участи скоморохів, казав ламати й палити музичні струменти, а непослушних бити батогами. Оттоді то скоморохи розбрелися із міських осередків по далеких північних закутинах і занесли туди й старинні билини, що між селянами арханґельської й олонецької ґубернії дожили до наших часів.

[8]) Репертуар княжих і дружинних співців, здається,

3. ЗАПИСИ Й ВИДАННЯ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ УСНОЇ СЛОВЕСНОСТИ, ЇХ НАУКОВЕ ДОСЛІДЖУВАННЯ.

Найдавніший запис української народньоі пісні походить із половини XVI. в. Є це відома пісня про воєводу Штефана з українського Закарпаття[9]), що збереглася в чеській граматиці Благослава (1550—1570. р.). Вона складена віршем — (6+6), що часто подибується в теперішніх українських піснях. З XVII. в. маємо вже значне число записів, між иншим, рукописний збірник 60 народніх пісень, перехований у бібліотеці Чарторийських[10]), та віднайдений М. Возняком у збірнику з кінця XVII в. найдавніший запис української думи (про герць козака з татарином)[11]), разом із гумористичними рецитаціями, що подибуються й у репертуарі кобзарів XIX. в.[12]). Перша половина XVIII.

вже досить рано почав переходити в руки мандрівних скоморохів, подібно, як воно сталося пізніше з козацькими думами, що їх від козаків переняли мандрівні кобзарі-бандуристи, а то й навіть жебрущі співці духовних пісень, — лірники. Наслідниками давніх скоморохів на українських землях стають професійні музики новішого типу, що, змінивши стародавні гуслі та свирілі на скрипку, цимбали й дзвінковий бубон (решето) у т. зв. »троїстій музиці«, грають на весіллях та инших сільських забавах. Скоморохів живо нагадують гуртки українських колядників та білоруських волочебників, що приходять, подекуди й із музикою, щоб »хату звеселити«.

Апокрифи — таємні (заказані) твори, що доповнювали біблійні оповідання; часто апокрифами звали підроблені церковні твори.

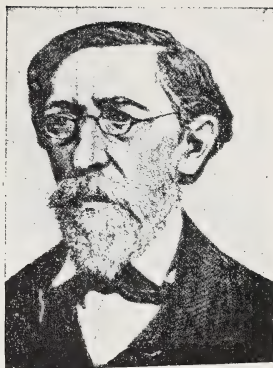
[9]) Видана О. Потебнею 1877. р.

[10]) Видав М. Возняк (Укр.-руський Архив IX, 1913.).

[11]) Ювілейний Збірник на пошану М. Грушевського. 1928.

[12]) Записки НТШ, CXLVI, 1927.

в. приносить уже цілий ряд співанників із народніми піснями дуже різнородного змісту та книжними складаннями, де слідний сильний вплив народніх пісень. Завдяки розшукам П. Житецького, В. Перетца, М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка, М. Возняка, В. Щурата, Ю. Яворського, А. Брікнера — добуто в останніх 40 роках із рукописних збірників, співанників і стародруків цілі сотні давніх пісенних текстів, що проливають ясніше світло на історію української народньої поезії[13]). Виявляється, що вже в XVII. в. українська народня пісня мала свій цілком вироблений поетичний стиль, велике багатство віршевих форм, та що її зміст був сильно розгалужений — а до цього причинилися шкільні й західні впливи. К о з а ц ь к у д о б у м о ж н а в в а ж а т и з а з о л о т и й в і к у к р а ї н с ь к о ї н а р о д н ь о ї п о е з і ї, що в тому часі збагатилася новими напластуваннями (історичні пісні й думи, любовна лірика, велика частина балядових і насмішливих пісень анекдотичного змісту, нові форми танкових пісень, козак і коломийка). Надбанням козацької доби є й нові струменти,

Михайло Максимович
(1804—1873)

---

[13]) Огляд пісенного матеріялу, знайденого в тих співанниках, подає Ф. Колесса в розвідці: »Українська народня пісня на переломі XVII—XVIII. вв.« (Україна, 1928., кн. 2).

кобза-бандура й ліра, що давали супровід до співу та певно вели за собою й нові мельодії. Чимало пісень XVII—XVIII. в. перетривало й досі в усній традиції, а це вказує на її велику консервативність (непорушне зберігання старовини).

Систематично записувати й видавати твори української усної словесности, головно пісень і дум, для наукових цілей, почато з оживленням українського письменства, за подувом романтизму, на початку XIX. в. Тоді появляється цілий ряд цінних збірників: М. Цертелева (1819.), М. Максимовича (1827., 1834., 1849.), П. Лукашевича (1836.), А. Метлинського (1854.), П. Куліша (»Записки о Южной Руси« I—II., 1856—1857.), М. Костомарова (1859.), М. Закревського (1860.), К. Шейковського (Быт Подолян, пісні, казки, 1860.), М. Номиса (Симонова — Приказки, прислівя, 1864.). У Галичині появляються видання Вацлава Залєського (1833.), Й. Лозинського (1835.), М. Шашкевича (»Русалка Дністровая«, 1837.), Ж. Паулі (1839—40.). В 1830. роках XIX. ст. починає свою збирацьку працю й Я. Головацький, що його 4-томовий збірник »Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси« виходить щойно 1878. р. в Москві[14]). Сюди ввійшов пісенний матеріял із усіх попередніх галицьких збірників. Епоху у працях над збиранням та систематизацією[15]) творів української усної словесности творить заснування П і в д е н н о - З а х і д н ь о г о В і д д і л у »Р у с с к.

[14]) Цінна збірка колядок із Бойківщини, записаних І. Вагилевичем у 1838. р., вийшла друком у 1921. р. в Укр. Архиві, т. XV., видав Ів. Брик.

[15]) систематизація — порядкування, розподіл за якимось пляном

Географич. Общества« в Києві 1872. р., що згуртовує українських учених, головно істориків і етноґрафів, таких як: В. Антонович, М. Драгоманов, Ф. Вовк, О. Русов, П. Чубинський, М. Лисенко й ін., та починає видавати свої »Записки« (I—II, 1874—5.).

Вслід за цим появляються видання етноґрафічних матеріялів і дослідчі праці, що мають велике значіння для дальшого розвитку укр. етноґрафії. Ось вони: В. Антонович - М. Драгоманов: »Историческія пѣсни малорусс. народа« — з поясненнями, I—II (Київ 1875—6.) — видавці вперше зазначують напластування українських історичних пісень і дум та відкидають фальсифікати[16]); М. Драгоманов: »Малорусскія народныя преданія и разсказы« (К., 1876) із вступною розвідкою про систематизацію творів усної словесности; І. Рудченко: »Народныя южно-русскія сказки« I—II (К., 1869—70) та »Чумацкія народныя пѣсни« (К., 1874); М. Лисенко: »Збірник українських пісень«, Ляйпціґ-Київ I—VII (1869—1906) й »Молодощі«, збірник танків та веснянок (1875), і далі: П. Єфименка 1874 (заговори), А. Сементовського 1872 (загадки), Луначевського-Купчанка 1875 (укр. нар. пісні з Буковини). Та найважнішим осягом української етноґрафії 1870-х рр. було виготовлене П. Чубинським, з допомогою цілого гурту співробітників, 7-томове видання »Труды этнографи-

[16]) У звязку з цим годиться згадати про досліди М. Костомарова: »Историческое значеніе южно-русскаго пѣсеннаго творчества« (Бесѣда, 1872.) і »Исторія козачества в памятниках южно-русскаго народнаго пѣсеннаго творчества« (»Русская Мысль«, 1880., 1883.).

Фальсифікат — щось підроблене, підріб.

ческо-статистической экспедиціи в западно-русскій край« (Пб., 1872—1878), пребагатий матеріял із усіх ділянок української етноґрафії.

Коли російський уряд закрив Південний Відділ »Р. Г. О.«, М. Драгоманов, виїхавши за кордон, продовжував працю над історичними піснями, яку почав іще в Києві разом із В. Антоновичем, та видав у Женеві »Нові українські пісні про громадські справи« (1881) і »Політичні пісні українського народу XVIII—XIX. ст.« з поясненнями (I—II, 1883—1885). Порівняльним дослідам над українським фолькльором[17]) присвячує він цілий ряд більших і менших праць різними европейськими мовами. Зібрані разом ув українському перекладі М. Павлика заповнюють вони 4 т. »Збірника фільол. секції« Н. Т. Ш. (II., III., VII. і X., 1889, 1900, 1906 і 1907). На еміґрації в Парижі працював також Хв. Вовк, колишній співробітник Півд. Відділу РГО., що його »Студії з укр. етноґрафії й антропольоґії« (найважніші з них — про укр. весільні обряди), порозкидані по чужих виданнях, вийшли в українському перекладі щойно в 1927. р. у Празі заходом Укр. Висок. Педаґ. Інституту ім. М. Драгоманова.

Як дослідник української народньої пісні й старої обрядовости, побіч Драгоманова, на перше місце вибивається Ол. Потебня своїми знаменитими працями: »Малорусская народная пѣсня по списку XVI. в.« (1877) та »Объясненія малорусских и сродных пѣсен« I—II (1883, 1887), що засновуються на широкому порівняльному підкладі; пильну увагу Потебня при-

[17]) фолькльор — усна словесність, народня творчість

свячує особливо розясненню народньо-поетичної символіки. Велику многобічність виявляє й учень Потебні, М. Сумцов, у своїх студіях над старинними обрядами та різними галузями усної словесности, такими як: колядки, коломийки, балядові пісні, думи, анекдоти, приповідки (в »Кіевск-ій Старин-і«, »Сборник-у Харьковск-ого Историческо-Филологическ-ого Общества«, »Этнографическ-ому Обозрѣні-ї«). Його збірник статтей »Культурныя переживанія« (Київ, 1890) — це неначе мала енцикльопедія українського фолькльору.

Для дослідів над козацьким епосом[18]) дуже заслужився П. Житецький своєю студією »Мысли о народных малорусских думах« (К., 1893), де старається вияснити ґенезу (повставання й розвиток) козацького епосу й його відношення до сучасних літературних творів.

Праця над збиранням творів усної словесности йде далі й після закриття Південного Відділу Р. Г. О. 1876. р., як на це вказують збірники В. Горленка (думи, К. Ст. 1882, 1884), М. Комарова (приповідки, загадки, Одеса, 1890), Я. Новицького (істор. пісні з Катеринославщини, »Сборник Харьк. Ист.-Фил. Общества«, 1894), І. Манжури (казки, приповідки, перекази, повіря, там-таки, 1890, 1894), В. Милорадовича (нар. пісні й обряди з Лубенщини, там-таки, 1897). Особливою повнотою визначується збірник Б. Грінченка: »Этнографическіе матеріалы«, I—III (Чернигів, 1895—1899); він видав також цінний бібліоґрафічний

---

[18]) епос — поезія оповідного змісту, звичайно про лицарські вчинки.

показник — »Литература украинскаго фольклора« за рр. 1777—1900 (Чернигів, 1901). В тому часі на Наддніпрянщині журнал-місячник »Кіевская Старина« була орґаном, що цілих 25 років (1882—1906) гуртував довкола себе дослідників української етноґрафії та радо відступав свої сторінки для їх праць.

Тимчасом у Галичині збирацька праця українців обмежувалася тільки невеличким гуртом любителів усної словесности, таких, як: І. Галька (Народні звичаї й обряди з околиць над Збручем, I—II, Льв., 1861, 1862 і в »Науці«, 1874; Гаївки з околиць над Збручем, »Зоря Галицька«, 1860); Щасний Саламон (Коломийки і шумки, 1864); Дан. Лепкий (Народні звичаї й вірування, »Зоря«, 1882—1895). Зате ж заслужений польський етноґраф Оскар Кольберґ видає кілька дуже цінних збірників (є це переважно народні пісні із західньо-українських земель): „Pokucie" I—IV (Краків, 1882—8), „Chełmskie" I—II (1890—91), „Przemyskie" (1891), „Wołyń" (1907 — посмертне видання). І в виданні польської Академії Наук „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej", починаючи від 1877. р., появляються збірники українських етноґрафічних матеріялів (переважно пісень): Биковського, Мошинської, Руліковського, Поповського, Шаблевської, Рокоссовської, Наймана, Рошкевичівної, Ів. Колесси, Томашевської, Кольберґа й ин.

Та щойно перетворення тов. ім. Шевченка у Львові в наукове товариство в 1892. ставить на твердий ґрунт наукову працю галицьких українців також у ділянці

етноґрафії. А са́ме, коли проф. Михайло Грушевський переняв провід наукової праці в тов. ім. Шевченка, повстають 2 окремі серії видань, присвячені етноґрафії й етнольоґії, і то: »Етноґрафічний Збірник«, 1895 (перші два томи редаґував сам Грушевський) і »Матеріяли до української етнольоґії«, 1899 (перших 7 томів за редакцією Хв. Вовка). Тоді зорґанізовується Етноґрафічна комісія (1898), що виготовляє програми збирацької й дослідчої праці. До праці стає з запалом нове покоління українських етноґрафів, що, підо впливом Ів. Франка, Мих. Драгоманова і Хв. Вовка, зриває з давнім дилєтантизмом[19]) та знайомиться з західньо-европейськими методами. Цей зворот підготовив уже І. Франко, видаючи від 1894. р. літературно-науковий журнал »Житє і Слово«, де багато місця присвячено питанням етноґрафії й етнольоґії. Досі появилося 40 томів »Етноґрафічного Збірника« і 22 томи »Матеріялів до етнольоґії й антропольоґії« (таку назву принято пізніше для цієї серії). Є це вислід зорґанізованої в Науковому Товаристві ім. Шевченка праці над призбируванням та науковим освітленням етноґрафічного матеріялу, — велетенське надбання, що в науковому

Яків Головацький
(1814—1888)

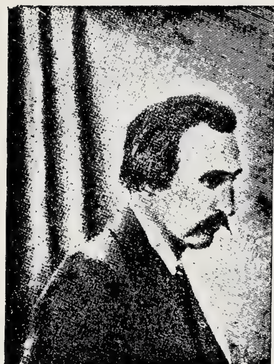
---

[19]) дилєтантизм — поверховність, нефаховість, поверховна обізнаність із якоюсь справою

світі здобуло для укр. етноґрафії почесне місце. Сюди належать 1) корпуси різних галузів усної словесности, які повиготовлювали члени етноґрафічної комісії: В. Гнатюк (колядки і щедрівки — Етн. Зб., XXXV, XXXVI; байки — Е. З. XXXVII, XXXVIII; леґенди — Е. З. XII, XIII; знадоби до демонольоґії — Е. З., XV, XXIII, XXXIV; оповідання про опришків — Е. З., XXVI; коломийки — Е. З., XVII, XVIII, XIX; гаївки — »Матеріяли до етнол.«, XII.), Ів. Франко (приповідки — Е. З., X, XVI, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII); Іл. Свєнціцький (Похоронні голосіння — Е. З., XXXI, XXXII); 2) більші ґрупи творів усної словесности, чи пісенних мельодій, оброблені В. Гнатюком (лірники — Е. З., II; анекдоти — Е. З., VI), Ос. Роздольським (казки — Е. З., I, VII; новелі — Е. З., VIII), Ф. Колессою (мельодії дум — Матеріяли, XIII, XIV), С. Людкевичем (народні мельодії — Е. З., XXI—XXII, Матеріяли, XVI); 3) збірники, що вичерпують етноґрафічний матеріял якоїсь провінції, околиці, села — В. Шухевич: Гуцульщина (М., II, IV, V, VII), В. Гнатюк: Етноґрафічні матеріяли з Угорської Руси (Етн. Зб., III, IV, IX, XXV, XXIX, XXX), Ів. Колесса: Галицько-руські нар. пісні з с. Ходович (з мельодіями), Ф. Колесса: Народні пісні з галицької Лемківщини (Е. З., XXXIX—LX). У більшости цих збірників етноґрафічний матеріял освітлений вступними студіями.

Рівночасно в »Записках« та в инших виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка появляються дослідчі праці про українську усну словесність: І. Франка »Студії над українськими народніми піснями« (1907—12), Філ. Колесси »Ритміка укр. нар. пісень« (1906—7), »Про ґенезу укр.

народ. дум« (1922), В. Гнатюка »Пісенні новотвори« (1902—3), »Пісня про неплідну матір і ненароджені діти« (1922), »Пісня про покритку, що втопила дитину« (Матеріяли, т. XIX—XX) і т. д.

Панько Куліш
(1819—1897)

Галицькі етноґрафи: Я. Головацький, Ів. Верхратський (Знадоби до пізнаня угро-руских говорів, Зап. НТШ., XLIV, 1901) і особливо В. Гнатюк (І. том його етноґр. матеріялів із Угорської Руси виходить 1897. р.) починають систематично збирати фолькльорний матеріял і на Закарпатті, де вже в останніх десятках XIX. в. прокинулося зацікавлення усною словесністю серед тамошньої інтеліґенції, як на це вказують збірники Г. А. де Воллана з 1885. р. (Записки Русс. Геогр. Общ., 1885. XIII/$_1$) і М. Врабеля (»Русс. Соловей«, 1890. р. та »Угро-русс. народ. спѣванки« з 1901. р.).

В Наддніпрянщині, після упадку »Кіевс. Старини«, праці дослідників української етноґрафії (А. Лободи, Є. Тимченка, М. Грушевського, В. Данилова, Л. Добровольського й ин.) находять собі місце в »Записках« основаного 1907. р. Українського Наукового Тов. в Києві.

Після революції збирацька й дослідча праця над українським фолькльором зосереджується в Українській Академії Наук та в її установах, таких як: »Етноґрафічна комісія«, що

за ініціятивою свого голови пок. А. Лободи почала 1925. р. видавати »Етноґрафічний Вісник, та »Відділ примітивної культури й народньої творчости, що від 1926. р. видавав науковий щорічник »Первісне Громадянство« під ред. Катерини Грушевської, яка виготовила також корпус укр. народніх дум із дуже цінною вступною студією, де подає історію збирання й вивчання дум (І., ІІ., 1927—1931.).

Завершенням дотеперішніх праць київської »Етноґрафічної комісії« є підготовлене ще пок. А. Лободою монументальне видання з 1930. р. »Бібліографія літератури з українського фолькльору« в обробі Ол. Андрієвського (т. І. — до 1916. р.). З дослідчих праць над українським фолькльором за останніх 50 років найбільше значіння мають безперечно присвячені цьому предметові частини »Історії української літератури« Мих. Грушевського, як перший науковий огляд української словесности, що обхоплює її цілість та освітлює історичний розвиток[20]).

Оглядові укр. етноґрафії присвячує Ом.

---

[20]) У звязку з цим годиться згадати і про деякі російські підручники, що, виходячи із загальних проблєм, зазнайомлюють із повставанням і старовиною усної словесности, її особливостями та відношенням до літератури, хоч українську усну словесність автори, здебільшого, поминають мовчанкою або трактують її як якусь маловажну причіпку до російської: Л. П. Владиміров: Введеніе в исторію русской словесности, Київ, 1896; Н. И. Коробка: Опыт обзора исторіи русской литературы для школ и самообразованія, Ч. І., вип. 1., »Народная словесность«, Пб. 1909.; А. Лобода: Лекціи по народной словесности,

Огоновський IV. том »Історії літератури руської« 1894. Історію української етноґрафії доводить А. Пипін у III. томі своєї »Історі-ї руской этнографіи« до 1891. р. Продовженням і доповненням Пипінового огляду можна до деякої міри вважати праці Н. Сумцова »Современная малорусская этнографія« I, II, 1893, 1897 і »Малюнки з життя українського народнього слова«, Харків, 1910.

4. ПІСНІ І ПРОЗА; ДВА ОСНОВНІ ТИПИ ВІРШЕВОЇ ФОРМИ; СТИЛЬ НАРОДНІХ ПІСЕНЬ.

При найзагальнішому поділі словесних творів, відповідно до їх форми, на прозові й на віршовані, треба замітити, що останні без порівняння вірніше зберігає народня память, і що вони підлягають меншим змінам, ніж перші. Поетичні твори, заковані в віршеву форму, визначаються великою консервативністю; вони вростають сильніше в місцевий ґрунт та найдовше зберігають архаїчні (старовинні) ознаки у змісті й вислові. Навпаки, невязана прозова форма дозволяє словесним творам на велику рухливість і влекшує їх мандрівку від одного народу до другого. Тимто прозові твори є, здебільша, спільним добром багатьох народів, пісні ж є переважно місцевим витвором. Посереднє місце між віршованими і прозовими творами займають перехідні, мішані та

Київ, 1912; Е. Аничков, А. Бороздин, Овсянико-Куликовскій: Исторія русской литературы, I. Народная словесность, Москва, 1908—1909, вып. I—V.; М. Сперанскій: Русская устная словесность, Москва, 1907.

вривкові, епіґраматичні (афористичні) форми. До перших належать замовлювання - заговори, до других приповідки й загадки.

В українській народній поезії розвинулися одна побіч одної дві основні форми віршевої будови, що ведуть свій початок від непамятних часів: 1. знаменний для пісень складочисловий вірш із симетричним[21]) укладом частин у строфі, що відповідає такому самому укладові мотивів у мельодії, і 2. свобідний речитатив голосінь і дум із нерівномірними віршами, що лучаться в більші й менші ґрупи (тиради), без повторювання якоїнебудь ритмічної схеми (взірця).

В народній пісні, як відомо, мельодія першої строфи творить неначе форму, в яку відливаються всі дальші вірші та строфи даного тексту, даючи завсіди однаковий ритмічний зразок. Тимто текст пісні, навіть відірваний від мельодії, виявляє докладно означене число складів у віршах і силябічних ґрупах, т. зв. складочислення (Silbenzählung).

Навпаки, в голосіннях і в думах мельодія, незастигла в постійну форму, пливе дробленим ритмом співаної деклямації та приспособлюється до вимог відповідного тексту, до його нерівномірних віршів.

Обрядові пісні виконуються хором в унісон[22]) (подекуди з незначними відхилами підголосків від головної мельодії) та відрізняються від усіх инших типовими мельодіями й роз-

---

[21]) симетричний — рівномірний, правильно побудований щодо розміру

[22]) унісон — одноголосний спів, коли всі голоси співають ту саму мельодію

мірами вірша, характеристичними для поодиноких ґруп: для колядок (5 + 5), для весільних (4 + 4 + 3), (5 + 5 + 3), (5 + 5 + 7) і т. п.[23]).

У звичайних піснях нема вже такого тісного звязку поміж пісенною ґрупою й віршевою та музичною формою (з вийнятком танкових пісень). Можемо говорити тільки про найчастіше вживані розміри вірша в поодиноких ґрупах (що не виключає вживання тих самих розмірів у инших піснях). Отже в історичних піснях найчастіше подибуємо розміри (4 + 4) в найстарших піснях і (4 + 4 + 6) — у новіших; крім того — (4 + 6), (5 + 5 + 7) і ин.

У баладових, чумацьких, вояцьких та инших піснях епічного змісту, крім вище наведених розмірів, уживаються ще такі: (4 + 3), (6 + 6), (5 + 5), (4 + 4 + 5), (4 + 4 + 7), (6 + 6 + 7).

Улюблений розмір лірницьких пісень — (6 + 6); приколискових — (5 + 5 + 7) і (4 + 4), на Лемківщині (6 + 6). В инших ґрупах пісень: лірично-побутових, станових, гумористичних, — уживаються всуміш усі вище перечислені розміри.

---

[23]) Подаючи силябічні схеми пісень, означуємо цифрою число складів у одноцільній силябічній ґрупі; ґрупи, що належать до одного вірша (ритмічного рядка), сполучуємо знаком + та замикаємо округлими дужками. Ламані дужки обіймають строфу, зложену з кількох частин. Цифра перед дужкою означає повторення тої самої силябічної схеми, виповненої иншими словами. Буквальне повторення вірша означуємо допискою „bis" по правій стороні за дужкою. Таке саме повторення силябічної ґрупи відмічаємо точкою, а при більшому числі повторюваних ґруп — двома точками над дотичною цифрою.

Майже всі пісенні новотвори складаються віршем (4 + 4 + 6), рідше (4 + 4), що у Східній Галичині витискає з ужитку всі инші розміри; на Лемківщині таку саму панівну ролю грає вірш — (6 + 6).

Найчастіше подибувана форма строфи в українських народніх піснях — це двостих, зложений із двох однакових, ізометричних[24]) рядків, як, н. пр., у коломийках: 2 (4 + 4 + 6). Та вже в записах XVII—XVIII. вв. подибуємо різні зразки строфи, зложеної з двох неоднакових, гетерометричних стихів, н. пр., дво- і триколінного:

(4 + 4), (4 + 4 + 4)

Не сплю ж бо я / тай горюю,
Коли тебе / близько себе, / ой, не чую.

(5 + 5), (4 + 4 + 5)

Да под вишнею, / под черешнею,
Стоїт старий / з молодою, / як з ягодою.

(6 + 6), (4 + 4 + 6)

Ой, текут річейки / з криниць до озера,
Ой, чому ж ти, / дівчинонько, / смутна, не весела?

(Ф. Колесса: Українська народня пісня на переломі XVII—XVIII. вв. »Україна«, 1928., II, 56—57).

Довші строфи, зложені з кількох віршів різного розміру вказують звичайно на книжне або чуже (польське) походження даної пісні. Велика різнородність у будові строфи витворюється через повторення поодиноких частин строфи, віршів і пісенних колін та приспівки-рефрени на початку, всередині й наприкінці вірша, чи строфи.

Однакові закінчення ритмічних рядків, визначені іктами[25]) і протяжними нотами, притягають

---

[24]) ізометричний — однакової відміреної (метричної) будови, рівномірний; гетерометричний — нерівномірний

[25]) ікт — притиск, наголос, удар

до себе наголоси слів у відповідному тексті й витворюють підклад до однозвучности в закінченнях відповідних віршів, що виявляються асонанціями (див. нижче) й римою.

В українських народніх піснях стрічаємо трояку форму рими. Найчастіше бачимо двоскладову (жіночу) риму, визначену наголосом на передостанньому складі (н. пр., у коломийках). Рідше трапляється односкладова (чоловіча) рима з наголосом на останньому складі:

Ой, гук, мати, гук,
Де козаки йдуть.

Вийнятково подибуємо трискладову риму з наголосом на третьому складі від кінця:

Ой, у полі три криниченьки,
Любив козак три дівиченьки.

У зовсім виробленій формі знаходимо риму в українських народніх піснях уже з XVII. в., як показує згаданий співанник із бібліотеки Чарториських. Тут рима є не тільки в віршевих закінченнях, але часто-густо вона сполучує і силябічні ґрупи також посередині віршів:

Вороний коню, / неси ступою, / ровнай гори й долини,
Принеси мене / хоть о повночи / да до мої дівчини.
Розмір 2(5 + 5 + 7) (Укр.-рус. Архив IX, 14, ч. 9).

Через сад / на посад / їстоньки носила,
Чому ко мні / не прийшов, / єще-м тя просила.
Розмір (3 + 3 + 6), (4 + 3 + 6) (Тамсаме 16, ч. 12).

Та це вже пісні новішого складу, хоч і тут рима буває зовсім свобідна, як показують записи XIX—XX. вв. У старших обрядових піснях, у колядках, у весільних, — рима виступає найчастіше в невиробленій, неповній формі й заступається асонанцією, що обмежується до рівнозвучности голосівок без згідности приголосівок; до

Павло Чубинський
(1839—1884)

того ж рима, чи асонанція появляється то в ближчих, то в дальших відступах, сполучує не тільки два, але й три закінчення, часто минає кілька віршів, щоб ізнову показатися навіть серед вірша; притім односкладова рима переплітається з дво- і трискладовою, а докладна (чиста) з недокладною (нечистою).

В колядках подибуємо сліди алітерації, себто рівнозвучности в початкових складах (назвук, Anlaut) віршів, чи ґруп, що звичайно сполучуються епанафорою (зачинанням віршів однаковим словом); у колядках найчастіше подибуємо й т. зв. конкатенацію — повторення другої половини вірша на початку наступного вірша:

Ой, рано, рано кури запіли,
Ой, а ще ранше Олена встала,
Олена встала, три свічки всукала.
При єдній свічці двори вмітала,
При другій свічці столи встилала,
При третій свічці сама сє вбрала.
Сподіваласє трех старостеньків:
Єдни ж ми стали тай за садами,
Другі ми стали за воротами,
Треті ми стали під сіньми кіньми.
Взєли радити, який дар дати:
Єдному дати — шовкову хустку,
Другому дати — золотий перстінь,

Третому буде — сама молода,
Сама молода, та як ягода.
(Гнатюк, Колядки, Етн. Зб. XXXVI, 258).

Українська народня поезія має багаті засоби поетичного стилю й вислову, що вказує на довговіковий розвиток словесного мистецтва. Виявляється воно в різних формах.

Часто в українських піснях і думах появляється реторична рима — це анальоґічний себто — подібний, щодо значіння уклад слів у рівнобіжних рядках, що веде за собою вирівнювання віршів та асонанції і звукові рими:

Ой, вже мені не ходити, куди я ходила,
Ой, вже мені не любити, кого я любила.
(Е. Зб. XI, 147).

Паралєлізм, це — уставлення один побіч одного в рівнобіжних рядках двох образів: найчастіше з царства природи й із людського життя; обидві картини сполучує звязок асоціяції, близької анальоґії, з якого виходить порівняння або антитеза (протистава); в природі й у людській душі діється щось подібне, або одне стоїть у контрасті (протилежности) до другого:

Який листок зелененький, — упаде тай гниє,
Який любко молоденький, — не по правді жиє.
(Е. Зб. XI, 145).

У думах форма паралєлізму буває часто із запереченням у першому з рівнобіжних рядків:

То не верби лугові зашуміли,
Як безбожні ушкали налетіли.
(Ант. Драг., Истор. пѣс., I, 248).

Паралєлізм буває звичайно в парі з реторичною римою та сполучує не тільки два рівнобіжні рядки, але обіймає навіть дві ґрупи віршів,

або розвивається в цілому ряді строф, з чого виходить широко розведене порівняння, як, н. пр., у відомій пісні:

Стоїть явір над водою, в воду похилився,
На козака пригодонька, козак зажурився.

З такою формою паралєлізму стрічаємося часто в весільних піснях (Етн. Зб. XI, 168, ч. 3. Лозинський: Ruskoje wesile 31, 136, 137, 139).

Деякі образи, ставлені паралєльно один побіч одного, так дуже вжилися в українській народній поезії, що сама згадка одного з них, того, з чим порівнюємо, суґґестивно [26]) викликає уявління другого, того, що порівнюємо. На цій основі розвинулося багатство символів. І так, ліщина, калина, береза — символізують дівчину; явір, дуб — козака, коханця; шум дерева — журбу; голуб і голубка — милого й милу; місяць і зірка — молодого й молоду; кування зозулі — плач дівчини, матері. Характеристичні прикмети деяких предметів через довговіковий добір і часте вживання набрали значіння постійних епітетів[27]) та витиснули инші, не менше знаменні ознаки: чисте поле, синє море, тугий лук, ясна зброя, кінь вороний.

До вживаних часто прикрас поетичного слова належать: порівняння (»я молода, як ягода«); синоніми (стежка-доріжка, плакати-ридати); тавтольоґічне відтінювання

---

[26]) суґґерувати — піддавати гадку, вмовляти комусь щось

[27]) епітет — пояснялький придаток, прикмета (постійна)

одної думки[28]), внутрішній предмет, утворений від кермівного дієслова (раду радити, зиму зимувати, нічку ночувати); літота (смутний-невеселий); метафоричні[29]) вислови (полетіти, щебетати, цвісти — в прикладенні до людей:

»Та я з тобою жила, як маківочка цвила«;

бенкет — битва; весілля — смерть; молода жінка — могила). Цілий ряд поетичних зворотів та образів на змалювання різних ситуацій (прощання, вижидання), почувань і настроїв (любови, туги), формули запитання, проклону — часто подибуються як loci communes[30]) (нпр., бажання залюбленої стати пташкою; поетичний опис слова »ніколи«: як цвіти зацвітуть об Різдві, як ріка заверне свій біг угору, як пісок зійде на камені, як камінь поплине, а перо потоне, як сухе дерево зацвіте); сюди належить замилування до епічного числа три і т. зв. трихотомії (поділ ідеального, себто, уявно́го поля зору на три частини), трикратне взивання, повторювання дії:

Затяв він оден раз, она ся схилила;
Затяв він другий раз, она ся скривила;

---

[28]) Мамко моя, голубко моя!
Де вас найду, де вас відшукаю?
Чи в садочку на листочку,
Чи в поли на колосочку,
Чи в городчику на зілєчку?
Етн. Зб. XXXI—XXXII, ч. 167.

[29]) синонім — однозначне слово; тавтольоґія — повторення якоїсь думки иншими словами, тотожність; тавтольоґічний — тотожний; метафоричний — переносний, образовий

[30]) loci communes — спільні місця

Затяв він третий раз, она промовила:
Не рубай мя, милий, бо я твоя мила.
(Етн. Зб. XI, 300).

Українські народні пісні й думи зберігають багато архаїзмів, що виявляються в словні й у граматичних формах, н. пр.: іменні форми прикметників (біл камінь, сив сокіл, дробен дощик); старі закінчення прикметників в жін. роді -ая, -ую; в серед. роді -оє, -еє; у множині -її; назив. множ. чол. іменників -ове: вітрове, дощове. Крім того, мова пісень відбігає від щоденної розмовної бесіди частим уживанням пестливих, здрібнілих форм не тільки іменникових та прикметникових, але й дієйменникових (їстоньки, спатоньки).

Взагалі народній співець — як це помічено в піснях різних народів — старається піднести свій вислів до висоти оспівуваного предмету, доспособити його до виразу небуденних почувань — промовляти вищим стилем (способом), наблизитися подекуди навіть до книжної мови[31]). Тимто мова пісень відбігає подекуди від буденної розмовної бесіди й не сходиться з нею в усіх подробицях. Одначе з цього погляду помічаються між народніми піснями значні різниці: новіші побутові, танкові й насмішливі пісні, пісенні новотвори з малим районом поширення й місцевим забарвленням не досягають того рівня, що старші пісні, відомі на всьому просторі української етноґрафічної території: вони визначаються високо розвиненою й багатою

[31]) Otto Böckel: Psychologie der Volksdichtung. 1913, 59—63.

образнóю мовою, яку можна б уважати за спільну для різних діялєктів, *κοινή*, неначе їх вицвіт.

Та не тільки в мові народніх пісень вжилися традиційні прикраси, звороти й формули, що стісняють індивідуальний вислів думки. Т и п і з а- ц і я [32]) переходить і на зміст: типові ситуації, діяльоґи, дієві особи (н. пр., традиційні три брати, три сини, недобра свекруха), устійнений добір барв, квіток, кущів, дерев, птахів і звірів, улюблені образи природи — усе це складається на закріплений традицією м и с т е ц ь к и й к а- н о н [33]). Це справді влекшує народньому співцеві імпровізувати нові пісні, які він складає, неначе мозаїку з готових кісточок і за готовими зразками. — З другого боку, усна традиція послуговуючись цим каноном, має, як каже акад. М. Грушевський, »тенденцію (нахил) стирати із даного твору все індивідуальне, звязане з обставинами місця й часу, а полишати й розвивати найбільш загальне, що віддає обриси й настрої типові, загально людські, більше-менше спільні різним верствам, часам і місцям« (Грушевський, Іст.-літ. І, 23—24)[34]). Таким способом типізація неначе підносить народні пісні п о н а д ч а с і п о н а д п р о с т і р.

Народні пісні оповідного змісту характеризує з в я з к і с т ь і с х е м а т и ч н і с т ь [в про-

---

[32]) тип — зразок, прикметний для цілої ґрупи; типовий — своєрідний, прикметний, властивий якомусь типові

[33]) канон — правило, зразок. — Bystroń: Artyzm pieśni ludowej, 1921, 102.

[34]) Багатство побутових рис, таке замітне в новотворах, є у зворотному відношенні до поширення даної пісні, що замітне особливо в коломийках із місцевим забарвленям,

тилежности до повноти опису в думах][35]): хід подій зазначується тільки в загальних зарисах, із пропусками, яких треба догадуватися. Кожна строфа творить неначе окрему заокруглену цілість; звязок строф буває доволі слабий, що й улекшує їх переміщувати, пропускати, або й помножувати та переносити з одної пісні до другої; сюди належать улюблені loci communes, мандрівні строфи, як спільна приналежність кількох пісень подібного змісту.

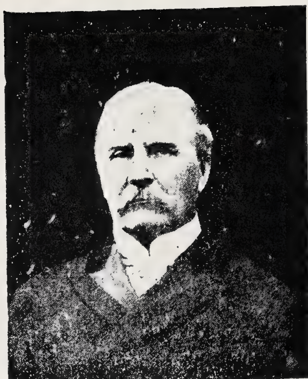
5. ЗАГОВОРИ — ЗАМОВЛЮВАННЯ.

За джерело, із якого виплила обрядова поезія, уважають прадавню в і р у в м а ґ і ч н у (чарівну) с и л у с л о в а, що, заковане в віршеву або й пісенну форму, неначе гостра стріла, влучає у свою ціль. Ця віра живе й досі в народніх масах та виявляється в т. зв. замовлюваннях, заклинаннях, заговорах. Є це формули бажання, що з ними, в розумінні примітивної (первісної) людини, звязана непереможна, маґічна сила чарів, т. є, змога — впливати на природу, світ і людей у бажаному напрямку, аби тільки при заговорюванні були збережені всі вимагані чарами умови.

Чари й заговори зродилися з асоціювання ідей. Примітивна людина сполучує у причиновий звязок одночасну появу або послідовність двох різних явищ; приводячи символічною дією або обрядом одне з цих явищ, вірить у неминучу появу другого. Отже основою заговору була

---

[35]) Філ. Колесса: Про ґенезу українських народніх дум Львів 1921, 31.

Микола Лисенко
(1842—1912)

обрядова, маґічна дія, чари, чародії, що часто виявляються імітаційними рухами (наслідуванням), при чому могло спершу й обходитися без слів, або слова грали тільки незначну ролю — пояснення дії, чи бажання[36]). В дальшому розвитку словесний елємент (первень) стає нарівні важний із дією; зчасом обрядова дія тратить переважливе значіння, зате вибивається заговірна формула на перший плян, нарешті зберігає своє значіння вже й без обрядової дії.

В розумінні первісної людини межи предметом і кожною його окремою частиною, таксамо межи предметом і його зображенням, існує тісний звязок; отже, коли хтось спалить волос, або слід свого ворога, вірить, що таким чином наведе на нього неминучу загибіль. Подібні чари відомі й серед українського люду[37]). Слово — це

---

[36]) Ось приклад формули: Садячи капустяну розсаду, обняти голову і вдаритись у ноги, приказуючи:

»Щоб моя капусточка була з кореня коренистая, а із листу головистая!«. Присівши:

»Щоб не росла високо, а росла широко«.

(М. Грушевський: Історія української літератури I, 107—8).

[37]) Хотячи причарувати хлопця, дівчина палить із воском у печі якусь частинку його одежі, приказуючи:

до деякої міри зображення предмету; проголошуючи слово або чиєсь імя, чарівник неначе відтворює якусь частину даного предмету, чи людини й через те одержує над нею владу. Треба тільки знати »правдиве« слово, а таке знання приписують са́ме знахарям (вѣдущіє, вѣдьмы — від вѣдати = знати). Отимто в дикунів є звичай — мати кілька імен, а правдиве обережно затаювати, щоб про нього ворог не дізнався.

Віра в маґічну силу віщого слова, що відкриває широке поле для суґґестії (вмовлювання), знаменує світогляд первісної людини та зберігається й на вищих ступенях культурного розвитку — в бажаннях, благословеннях та прокляттях. У примітивному розумінні особливої сили набирає заговір, убраний у віршеву форму.

Початки заговору тонуть у померках немовлячого віку людства: вони могли зявитися ще перед сформуванням ідеї (поняття) божества; »заговори й чари«, як каже Потебня, »стоять поза сферою (обсягом) богопочитання«. Письменні свідоцтва про заговори й закляття знаходимо вже в найдавніших памятках української літератури, а са́ме, в договорах Руси з Греками 944. і 971. р.[38]).

Українські заговори, плекані професійними знахарями, ворожбитами та шептухами, вдержалися у значній кількости аж до новіших часів, як

»Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск!

Щоб твоє серце за мною так топилось, як топиться той віск!

І щоб ти мене тоді покинув, коли знайдеш той віск«.

(М. Грушевський, там таки, І, 114).

[38]) М. Грушевський, там таки, І, 114.

показують збірники П. Єфименка (Чтенія »Общества Историі и Древностей Россійских«, Москва 1874, I), М. Драгоманова (Малорусскія народныя преданія й разсказы, 1876, 24—40), В. Шухевича (Гуцульщина, V, 226—236) і ин. Вони складені то в прозовій формі, то, частіше, нерівномірними віршами, сполучуваними реторичною, чи звуковою римою, а то й займають посереднє місце межи прозовою й віршованою формою. Формули заговорів звичайно складені так, що паралєльно (рівнобіжно) виступає символічний образ і бажання, як показує отся гуцульська примівка від недуги:

»Водичко-Йорданичко! Вмиваєш луги-береги, корінє, біле камінє, — умий сего рщеного (хрищеного), чісто вчіненого від гніву, ненависти і від усикого лиха«.

(Етн. Зб. III, 66).

При цьому знахар дає недужому напитися води, принесеної до схід сонця й зачарованої, та обливає нею болюче місце.

Схема заговору поширена оповіданням, як колись то якась вища сила дарувала бажане добро, чи видужання; або перечислюванням різних можливих причин недуги та частин тіла, якими вона ввійшла до нутра; тою самою дорогою мусить і вийти з наказу чарівника. Бажання, яким закінчується заговір, приймає ф о р м у н а к а з у, зверненого до недуги, як такої, що її послала зла, демонічна сила:

»Я тебе візиваю, я тебе вікликаю: розійдиси, розтечиси, єк піна по воді, єк роса по траві, єк мла ділами, єк дух губами!«

(Етн. Зб. V, 45).

Цей приклад показує, як сильно різниться заговір від молитви.

Заговір обмежується часом до символічної частини; нераз приймає й діяльоґічну (розмовну) форму. Прикметні для заговорів персоніфікації та апострофи (звертання) до небесних світил і стихійних (живлових) сил природи; такі са́ме ознаки заговору виявляє плач Ярославни у »Слові о полку Ігоревім«. Своїми поетичними образами заговори зближуються подекуди до народніх пісень.

Хоч заговори мають у цілій своїй основі поганський світогляд, то, з другого боку, в заговірні формули ввійшло дуже багато книжних християнських і апокрифічних елементів, цілі частини християнських і єретичних молитов і призивів, без яких теперішні заговори рідко коли обходяться.

В українських заговорах найдеться багато мандрівних мотивів. Короткість заговірних формул пособляла тому, що їх легко переймали.

Дуже первісний характер зберігають чари-заговори, виконувані цілою ґрупою людей у випадках нещасть, що загрожують цілому селу, як: пошесть на людей і худобу, посуха, неврожай. Сюди належить, н. пр., розгонювання хмар або прикликування дощу імітаційними рухами й відповідними віршованими формулами, що збереглися подекуди вже тільки в дитячих іграх:

Дощику, дощику!
відром, відром,
цебром, цебром,
дійницею
над нашою пшеницею.

(К. Квітка: Етн. Зб. II, ч. 368).

Бий, дзвоне, бий,
хмару розбий!
Нехай хмара на татари,
а сонечко на християни!
Бий, дзвоне, бий,
хмару розбий!

6. ОБРЯДОВІ ПІСНІ.

Із зимовим та літнім поворотом сонця, весняним оживленням природи та осіннім її завмиранням вязався у старих словян річний круг празників і обрядів, які мали за мету — маґічними заходами впливати на явища й сили природи, щоб таким чином пособляти рільному господарству, плеканню худоби, бджіл і т. ин.[39]). Пережитки цих маґічних культів, змішані з християнськими обрядами і звязувані з християнськими святами, укладаються в календарний круг, у якому важне місце займають також сезони (часи) весіль та поминання померлих[40]).

Очевидячки, християнський календар спричинив великі спустошення й пересуви в давньому річному крузі, так що з пережитків, які залишилися, тяжко його вже геть-чисто відтворити. А все ж, під охороною обряду, зберігається й досі найдавніша верства українських пісень, т. зв.

[39]) К. Грушевська: З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у звязку з найстаршими формами жіночого господарства. »Первісне Громадянство«, 1927., вип. I—III.

[40]) Тут годиться вказати на студії К. Коперженського: »Господарські сезони в словян« (»Первісне Громадянство«, 1928., I) та »Провідні шляхи дослідження обрядовости новорічного циклу« (П. Гр., 1927., I—III).

обрядових, що своїм початком сягають у передхристіянську добу. Вони поділяються на дві ґрупи: 1. одні з них співають у звязку з господарськими сезонами, з деякими святами й роковими празниками, це — колядки, веснянки, русальні, купальські та обжинкові пісні; 2. другі, незалежно від пори року, супроводять найважніші моменти особистого й родинного життя, це — весільні пісні та похоронні голосіння. На глибоку старовинність обрядових пісень указує, між иншим, те, що всіх їх, із вийнятком голосінь, співають не монодично[41]), але цілим хором, а в гаївках та при весіллі переспівуються і два хори, при чому слова, музика, танок і драматична дія сплітаються в одну синкретичну (сполучену) цілість хорової гри, як це бувало, н. пр., у старогрецьких Діонізіях. Обрядові пісні, супроводжені маґічними діями й хороводами, мали первісно значіння заговорів на успіхи в господарстві й родинному житті. А що річний цикль обрядів закріпився головно підо впливом хліборобського життя, звязаного з черговими змінами пір року, то і в обрядових піснях важне місце займають аґрарні (хліборобські) мотиви.

Та деякі ґрупи обрядових пісень, як, н. пр., гаївки, русальні, купальські, загубивши елємент культовий, маґічний, перейшли в ігру й забаву сільської молоді, а навіть дітей, стали самі про себе метою й засобом розвеселювання; тільки колядки та обжинкові й весільні пісні зберігають

[41]) монодичний спів — спів одного голосу у протилежности до хорового співу

подекуди й досі своє давнє призначення — заворожувати щастя-долю та успіхи в господарстві й у родинному житті.

а) **Колядки і щедрівки та** б) **риндзівки (рогульки).**

Це величальні пісні. Перші (а) звязані з давнім зимовим празничним циклем, що тепер зосереджується на Різдві та тягнеться поза Новий Рік аж до Богоявлення. Другі (б) звязані із Великодніми Святками.

Замітна річ, що в колядках і щедрівках часом дії є не зима, а початок весни, не ніч, а розсвіт. Дуже часто колядки згадують про оранку й сівбу та инші весняні праці в полі, про стереження саду-винограду, про бурі й дощі, що бувають навесну. До того ж колядки своїм змістом, формою й характером величання близько споріднені з білоруськими т. зв. волочебними піснями, які співають у часі Великодня дружини »волочебників«, зорґанізовані таксамо, як українські колядники. Волочебні обряди й пісні були давніше поширені й на українських землях, як на це вказують звернені проти них гострі слова Ів. Вишенського: »Волочѣлное по Воскресеніи зъ мѣстъ и зъ селъ выволокши, утопѣте!« (Посл. до кн. Вас. Острозького, М. Пачовський: »Виїмки«, 63). Тепер залишилися в нас тільки останки волочебних пісень у Яворівщині під назвою »риндзівок«[42]). Вони оспі-

[42]) У »Матеріал-ах до этнографіи Гродн. губ. под ред. Е. Романова«, ст. 104., находиться свідоцтво, що в українців цієї ґубернії волочебні пісні звуться »рогульки« або »рогульчаті« (К. Квітка, Етноґр. Зб. II, Київ, 1922, ст. VI).

вують такі самі теми, як колядки, даючи перевагу еротичному (любовному) змістові, і кінчаються такими самими бажаннями, як колядки, від яких відрізняються тільки воскресним рефреном (приспівом):

Же Христос, же воскрес,
Же воїстину, же воскрес.

Це, мабуть, пізніший додаток, що звязує старовинну пісню із християнським святом Воскресення. Усе це дозволяє здогадуватися, що колядки і щедрівки (а бодай значна їх частина) вязалися колись із весняним новоріччям, яке починалося в березні [до такого висновку доходить Потебня на основі глибокої аналізи (розбору) колядної творчости][43]). Пізніше, підо впливом християнського календаря, увесь новорічний обряд разом із піснями перенесено на зимовий цикль празників, звязаний із зимовим поворотом сонця. Тільки якась частина цих новорічних пісень, під назвою »рогульчатих« пісень чи »риндзівок«, сплелася з великодніми святами.

Само слово »коляда« походить, очевидячки, від назви Нового Року у римлян — Calendae Ianuariae (з того візант. *καλάνδαι*), що припадали на тиждень після веселих, гулящих Сатурналіїв, у другій половині грудня. Ця чужа назва »коляди« (в румунів „colîndă“), що сплелася із старословянським празником зимового повороту сонця та пізніше перейшла на наше зимове ново-

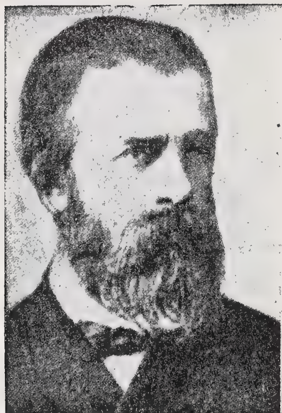
---

[43]) З новіших дослідників на тому самому становищі стоїть А. Брікнер (Zeitschrift für slavische Philologie, 1934, IX, 455).

річчя, вказує на сильні грецько-римські впливи в чорноморсько-дунайській добі (IV—IX. вв.), коли українська кольонізація досягла берегів Чорного моря й Дунаю, де стрінулася безпосередньо із грецько-римським світом. До цих впливів зводяться й деякі словянські різдвяні й новорічні звичаї: пири на Святий і Щедрий Вечір, ходження по домах веселих дружин мóлоді з бажаннями, переодягання, вороження, подарунки й т. ин. Можливо, що разом із цими звичаями та назвою коляди переняли наші старі предки від греків і римлян ще перед приняттям християнства на Руси також деякі мотиви своїх величальних новорічних пісень — колядок та щедрівок. Та нема сумніву, що грецько-римські впливи стрінулися на східньо-словянському ґрунті вже з виробленою новорічною обрядовістю й величальними піснями місцевого походження[44]). Дуже можливо, що ті старі новорічні пісні в нас називалися власне щедрівками. Ця рідна місцева їх назва, незнана поза українською етноґрафічною територією, стоїть, очевидячки, в якомусь звязку із щедрим, т. є. багатим вечором, що замикає різдвяний цикль празників, та із тою щедрістю, багатством і достатком, який напророчують колядки й щедрівки в бажаннях для господарів. В. Гнатюк, що видав повний корпус (збір) колядок і щедрівок (Етн. Зб., т. 35—36), не добачає вже ніякої сутньої різниці між одними й другими щодо змісту.

---

[44]) Коробка, »К изученію малорусс. колядок«, Извѣстія II. Отд. Акад. Наук 1902, т. III, кн. 3.

Михайло Драгоманов
(1841—1895)

Ознаки глибокої старовини знаходимо не тільки у змісті й формі колядок і щедрівок, але й у колядницьких звичаях. Дружина колядників заздалегідь вивчає колядний репертуар, вибирає зпоміж себе досвідного провідника, зачинальника, т. зв. »березу«, та скарбника або міхоношу, що збирає заколядовані подарунки; колядники беруть із собою скрипника, в гуцулів ще й трембітаря, та ходять від першого дня Різдва, щоб »хату звеселити« піснями, а подекуди ще й танками, »плясанками« та веселими сценами, такими, як — »вертеп«, »коза«.

Усім цим колядники живо нагадують давніх веселих скоморохів. Мабуть, від цих професійних співців-веселюхів переняли колядники у спадщині формули своїх величань, бажань, випрошування подарунків та подяки за вгощення:

...Ци повелите колядовати,
Колядовати, дім звеселити,
Дім звеселити, діти збудити?
(Гнатюк, Колядки I, ч. 9).

...Ой, ми устаньмо тай уклонімси,
Господу Богу, господареви,
Тай уклонімси єго ґаздини,

Ой, уклонімси за чьисть, за хвалу,
Бай уклонімси шьи и столови,
Шьи и столови, всему дворови,
Бай из-за хліба бай поставліня,
Бай из-за питя тай доношіня.
Вінчуємо вас многа-літами,
Многа-літами, шьистьом, здоровйом,
Й аби ви діждали а від сего року,
Від сего року шьи й на другий рік
Йа у цім домі гості приймати.
В поли вродливо, в дому шьисливо,
В пасіці рійно, а в дому склінно,
А в дому склінно, йа в току буйно.
(Гнатюк, Колядки І, ч. 21).

...Ми си пустили в високі гори, —
А йди ж за грішми та до комори.
Ключики бери, скриньки розмикай,
Скриньки розмикай, нам гроший давай.
Ой, давай, давай, не затинайси,
Ни маєш дати, ни підем з хати.
(Гнатюк, Колядки І, с. 1).

Колядки спрямовуються виразно до особи господаря, чи господині або їх дітей — парубка чи дівчини; відповідно до того підбирають і колядки підхожого змісту. Імям величаної особи називається колядковий герой, чи героїня, так що колядка виглядає як пісня нарочно для даної особи складена. Надзвичайне багатство мотивів, якими визначаються колядки й щедрівки, можна все ж таки звести до пятьох основних ґруп. Найважніше місце в різдвяних і новорічних обрядах і піснях займає — аґрарний (хліборобський) елемент. При тім не треба забувати, що Різдво й Новий Рік — це час вороження, особливо із доброго початку. Такі обряди, як: замовлювання морозу, ходження з плугом та символічне орання, посипування зерном, вороження врожаю і при-

плоду худоби — належать до господарської маґії. Таке саме значіння має теж »ходження з козою«, що подекуди водилося від Різдва до Нового Року. Драматичні сцени й діяльоґи, виводжені переодягнутими колядниками, мають веселий, скоморо-ший характер. Та головна вага звичаю »ходити з козою« в тому, щоб напророчувати добрий урожай:

Де коза рогом, там жито стогом.

У тісному звязку з різдвяними й новорічними обрядами та звичаями стоять колядки, що оспівують хліборобські мотиви (I. ґрупа). Ці колядки, призначені для господаря й господині, творять окрему ґрупу; вони малюють образ багатства, достатку й родинного щастя. Господар будить челядь та виправляє в поле; закладає пасіку; в дорогій шубі сидить кінець стола, заставленого золотим посудом, білими колачами, винами й медами, та приймає знатних гостей або радиться з челяддю, як веснувати; в нього кедрові двори, ковані скрині, повні всякого добра, червінці незраховані, стада коней, волів, овець, — скрізь велике багатство:

Ци є ти дома, пан-господарю,
Пан-господарю, на імя »Йване«?
Служеньки кажут: нема 'го дома.
Ой, шо ж він діє? Золото віє,
Золото віє, срібло леліє.

(Гнатюк, Колядки I, ч. 12).

А ми знаємо, шо він є дома:
Ой, сидит собі поконец стола,
Перед ним колачі з ярої пшениці,
Помежи колачі — воскові свічі,
Помежи свічі — золоті кубки.

(Гнатюк, Колядки I, ч. 104).

Господиня є в колядках представницею порядку й тихомирного родинного життя; вона визначається красою та живе серед достатку й роскішної обстанови, дає всьому лад, але й сама виконує деякі праці: пряде золоті нитки, шиє шиття для чоловіка, вишиває сорочку для короля або ширинки до церкви, білить біль, будить челядь і домашніх, жаліє тільки чоловіка, не дзвонить ключами, щоб його не збудити; виправляє домашніх на лови або вижидає чоловіка, що привозить їй дорогі гостинці з ярмарку; вбирається в пишні строї й іде до церкви; миє чаші, ладить напої, очікуючи святих гостей.

Ставлячи господаря чи господиню в осередку такого ідеального (вимріяного) образу щастя й багатства, колядка неначе заворожує його здійснення, напророчує успіхи в господарстві, добрий урожай, приплід худоби, густі рої, віщує радість у хаті та кінчиться бажанням:

Зароди, Боже, густоє жниво,
Густоє жниво, рісні (=рясні) снопоньки,
Рісні снопоньки, густі копоньки.

Ідеалізація[45]) хліборобського побуту доходить у колядках до свого вершка. У гіперболічних (прибільшених) величаннях господар наділений подекуди рисами якоїсь напів-мітичної[46]) істоти: зображений сонцем, його жінка — місяцем, їх діти — зорями; до господаревого двора приходить сам Бог із святими, віщує урожай, благословить до-

---

[45]) ідеалізація — уявляти собі щось кращим, досконалішим, ніж воно є в дійсности

[46]) міт — переказ про поганських богів, чи героїв; мітичний — напіввигаданий, казковий, належний до міту

брою долею; Бог і святі орють і засівають господареву ниву, а Мати Божа приносить їм полуденок; святі чи ангели служать заздоровні служби за господаря й його родину.

Колядки цієї ґрупи виявляють деякий звязок із обжинковими та лемківськими царинними піснями.

В колядках, співаних парубкові, перше місце займають воєнні мотиви (II. ґрупа) — живий відгомін лицарської та ранньої княжої доби: дружина помагає ватажкові здобути дівчину в воєнній виправі; молодецька дружина збирається плисти Дунаєм на службу царгородському панові; лицар ладиться на війну, облягає гóрод, відкидає два окупи, аж бере третій — царівну; гордий пан із слугами женеться за ордою, відбирає полон, у лицарському поєдинку вбиває »турського« царя, або бере його в полон; вертається з війни з багатою добиччю та обдаровує свою жінку, або сестру; дружинники після довгої служби в воєнних походах жадають відправи й заплати від свого ватажка, що нагороджує їх містами, полями, кіньми та червінцями; лицарський кінь виносить свого пана із різних небезпек.

Цими мотивами, а подекуди й казковим характером героїв, колядки цієї ґрупи близько підходять до билин. Вони звеличують сміливість, удатність та лицарську славу ватажка-воївника, співають про його достатки: шовкові намети, дорогу, ясну зброю, тугі луки, гострі мечі, сніпки стрілок, перські коні, тисові столи, кармазинові сукні, паволоки, шуби з бобрів, кун, соболів, золоті кубки, цинові миси, постави сукна, кітари, гуслі.

Сюди треба зачислити також мисливські мотиви: як молодий лицар вибирається із службою, хортами й соколами на лови та стріляє грубого звіря — тура, дика, оленя.

Усе те вказує на обстанову княжого чи боярського двора та потверджує погляд, висловлений іще Антоновичем і Драгомановим, а новішими часами підтверджений М. Грушевським: що в цій ґрупі колядок збереглися облімки багатого колись українського лицарсько-дружинного епосу[47]), який іще в ранній княжій добі витворився серед воєнної верстви дружинників на підкладі боротьби із степовиками, опісля ж перейшов поміж сільський люд та звязався із традиційним звичаєм святкового величання.

Деяку схожість із билинами виявляють також колядки із фантастичним[48]) казковим підкладом (III. ґрупа), де попри християнські апокрифічні[49]) елєменти (первні) помітний відгомін передхристіянських вірувань та мітичних зображень.

Сюди належать такі мотиви: сонце, місяць, дощ у гостях у господаря вихвалюються своєю силою; колядковий герой називає місяць своїм батьком, сонце — матірю, а зірницю — сестрою; святі трубачі голосом труб приводять зміни у природі; герой будує церкву з допомогою коня; золотий тéрем на оленевих рогах; герой наміряється стріляти до змия (сокола, оленя), що випрошується, обіцяючи дарунки або поміч при сватанні дівчини.

---

[47]) див. ст. 13., пом. 18.
[48]) фантазія — уява, мрія, видумка
[49]) див. ст. 8., пом. 8.

Наскільки в колядках цієї ґрупи грає ролю символіка поетичних образів, чи глухий відгомін із давніх мітольоґічних зображень[50]), — це питання, вирішення якого тим трудніше, що на словянському ґрунті наступило поплутання християнських та апокрифічних елементів із пережитками передхристіянського світогляду, наслідком якого було й переношення мітольоґічних зображень на христіянських святих (Юрія, Миколу, Власія, Іллю) і творення нової, христіянізованої мітольоґії.

Ці колядки співають найчастіше парубкові або дівчині, таксамо, як і колядки любовного змісту (IV. ґрупа), що стоять у звязку з різдвяним вороженням про сватання, та даються звести в окрему ґрупу. Любовне відношення милого й милої, обміна подарунками, мощення мостів, стереження винограду дівчиною, плетення вінків, старости, сватання, — ось головні мотиви колядок цієї ґрупи, що своєю символікою подекуди нагадують весільні пісні, до яких колядки наближаються також характером величання.

Найчастіше подибуваний зразок любовної колядки, — це звеличування милого чи милої над усю родину за стереотипною (постійною) схемою: дівчина (парубок) знаходиться в потребі або в небезпеці (тоне в Дунаю, просить викупу з неволі, губить воли, коні, білля, перстень, вінок, потребує помочі в якійсь праці) і даремно взиває батька, матір, брата, сестру, щоб допомогли: щойно милий (мила) поспішає з допомогою.

---

[50]) Ол. Колесса, Люнарно-астральний мітольоґічний сюжет у старинній українській колядці, Записки НТШ, XCIX, 1930.

Усі колядки цієї ґрупи мають на меті — напророчувати близьке весілля в домі, як на це вказує кінцеве бажання:

Дай же ти, Боже, в городі зілє,
В городі зілє, дома весілє.

Близьке споріднення з цією ґрупою колядок виявляють р и н д з і в к и, що оспівують такі теми: дівчина стереже винограду або розмай-зілля, відганяє райські пташки, чекає весілля; три молодці завдають дівчині загадки, одному з них вона віддає свою руку; милий (мила), що стає милій (милому) у пригоді — любіший над усю родину.

Найменше спільного з величанням мають к о л я д к и з б і б л і й н и м п і д к л а д о м (V. ґрупа) — вони обхоплюють широкий круг євангельських та апокрифічних оповідань про життя, муки, смерть і воскресення Христа. У значній частині це убрані в колядкову форму леґенди[51]), що далі прядуть нитку біблійного оповідання, переходячи на поле фантастичної вигадки, н. пр.: про хрищення Христа й вибирання для нього імени; про грішне дерево иву, що дала себе вжити до мук Христових; про Богородицю, що шукає нічлігу, ховає Христа перед жидами, випускає грішні душі з пекла; про св. Миколая, що серед бурі перевозить грішні душі й т. ин.

Усе це колядки пізнішого складу. Хоч вони навязують подекуди до біблійного оповідання, то проте змістом і цілим своїм характером відбігають далеко від церковних коляд книжного походження, що, як звісно, повставали упродовж XVI—

[51]) леґенда — оповідання з життя святих, переказ про чудовну якусь подію

XVIII вв. за латинсько-польськими зразками, та через церкву і школу поширялися поміж українським людом. Тим більше не можна із церковними колядами сплутувати попередніх, старших ґруп народніх колядок і щедрівок.

Колядки з біблійним підкладом співають господареві, господині і взагалі старшим людям.

Поданий угорі перегляд мотивів виявляє велике багатство української колядкової поезії. Її довговіковий розвиток засвідчує наверствування колядок: в одних слідний іще відгомін поганських вірувань, в инших помітне вже сплетення поганського й христіянського світогляду, відбиток біблійного оповідання й христіянської леґенди; одні є відблиском спокійного хліборобського побуту, инші наводять картини бурхливого воєнного життя; одні вийшли із сільського середовища, инші витворилися, очевидячки, серед воєнної верстви дружинників.

Одначе всі колядки такого різнородного змісту та неоднакового віку й походження об'єднуються віршевою формою. Майже всі колядки та переважно й щедрівки складені розміром (5 + 5), що визначається великою правильністю вже в найдавнішому записі укр. колядки з 1693. р.[52]). Замітна річ, що цей колядковий розмір подибується і в білоруських колядках та волочебних піснях, та, що найважніше, в деяких російських билинах, хоча в останніх появляється в невиробленій формі, із хитанням у числі складів. Ця схожість колядок із билинами щодо віршевої будови, а подекуди також щодо змісту й характеру

[52]) Видав В. Перетц, Изслѣдованія и матеріалы, I, 116.

величання свідчить безперечно про старинність колядкового розміру й самих таки колядок.

Теперішні колядки й щедрівки збігаються своїм змістом і розміром, з вийнятком ґрупи щедрівок, складених віршем (4 + 4), якого не стрічаємо в колядках; зате той розмір є типовою формою південнословянських колядок. Характеристична ознака колядок і щедрівок це правильне вживання довших і коротших приспівок-рефренів (що знаменують пісні, співані хором) та переважно стихічний уклад віршів, які не звязуються парами у строфи, як це буває в звичайних піснях: кожний вірш разом із рефреном творить заокруглену для себе ритмічну цілість; тимто й рима в колядках слабо розвинена: її заступають, здебільша, асонанції.

Олександер Потебня (1835—1891).

Хоч і знайдуться в колядках деякі книжні й мандрівні мотиви, занесені сюди чужими впливами з півдня чи з заходу[53]), то проте в переважній більшости колядки — це ориґінальний (своєрідний) витвір українського народу, а своїм багатством мотивів та красою поетичного оформлення займають перше місце в колядній творчости всіх словян. Найповніше й найживіше збереглися колядки

[53]) Іляр. Свєнціцький, Різдво Христове в поході віків, Львів, 1933.

й щедрівки в усній традиції українського люду в Галичині, особливо ж — поміж бойками та гуцулами.

Тексти (слова) колядок і щедрівок у збірниках Гнатюка »Колядки і щедрівки« I, II (Етн. Зб. XXXV, XXXVI), Головацького »Нар. пѣсни« I, II, III/2, Чубинського »Труды« III, Грінченка »Этнографич. матеріалы« III, Кольберґа „Pokucie", Шухевича »Гуцульщина« IV і ин.

в) Гаївки — веснянки.

На весняні обрядові пісні та гри маємо дві назви: в Галичині звуть їх »гаївки«, »гагілки«, »ягівки«, — їх співають тільки в часі Великодніх свят[54]) — на Волині, Поділлі й Надніпрянщині — »веснянки«, що обіймають, крім гаївкових ігор, ще й цілий цикль весняних пісень, які співаються вже від Благовіщення цілу весну. В деяких сторонах (Поділля, Холмщина, Підляссе) вживають паралєльно обох назв, або називають цілу ґрупу гаївок чи веснянок від окремих ігор: »Галя«, »Володар« (»Воротар«), »Жук«.

Веснянки й гаївки — це майже виключно дівоцькі пісні. Рідко де допускають до участи в іграх хлопців, звичайно вони тільки приглядаються іграм та хиба визвані насмішками й дотинками дівчат впадають поміж юрбу і переривають на хвилину забаву. З усіх обрядових пісень гаївки й веснянки найвірніше зберігають старовинний хоровий та ігровий характер: одні з них, саме найстарші, виконують у сполуці з іграми й драматичними сценами, инші — без ігор. При співанні останніх дівчата, найчастіше побрав-

---

[54]) Подекуди збереглися спомини, що гаївок співали в нас також перед Великоднем і після Великодня.

шися за руки, творять коло або видовжену еліпсу та поступають, а то й біжать під такт мельодії то в один, то в другий бік. А ще творять видовжену лінію (ключ), яку веде провідниця луковатими закрутами (кривий танець), або обводить у формі підкови довкруги трьох розставлених у трикутник дівчат, чи трьох каменів.

Весняні ігри визначаються драматичним характером, поділом роль і формою діяльоґу[55]) між двома хорами, а найчастіше між хором та одною-двома дівчатами, що стоять перед рядом дівчат або посередині кола, та жестами (рухами) ілюструють (зясовують) слова пісні (»Перепілка«, »Білоданчик«, »Слабий дідусь«). Притім учасниці ігри зміняють свої становища: у відповідній хвилині дівчина з середини кола вибирає одну з товаришок на своє місце (»Король«, »Зайчик«); менша ґрупа перетягає на свій бік одну з дівчат більшої ґрупи (»Мости«, »Просо«). Дві дівчини, піднявши руки догори, творять неначе ворота, якими проходить ключ дівчат, залишаючи по черзі останню при воротах, неначе окуп (»Царенко«, »Король«). Дівчата по дві беруться за руки, стають пара побіч пари, творячи неначе міст, яким ступає малий хлопець або дівчинка (»Жучок«, »Вербова дощечка«). При поділі дівчат на два хори один репрезентує (представляє) дівоцьку, другий — парубоцьку громаду. Антифонне[56]) переспівування двох хорів нагадує старинні „carmina amoebaea". Часто пісні хору переплітаються прозовим діяльоґом (»Коструб«, »Чорнушка«).

---

[55]) діяльоґ — розмова між двома особами

[56]) співи, що їх на переміну співають одні, то другі

У цих весняних іграх словесний текст, мельодія, танкові рухи, міміка, драматична дія — сплітаються в одну синкретичну[57]) цілість, що має дуже архаїчний (старовинний) характер і веде нас у початкову добу пісенної творчости, де словесний елємент стояв на другому пляні супроти музичного й хореоґрафічного (танкового)[58]). Пісенні тексти весняного циклю бувають дуже прості й короткі та визначаються частими повтореннями слів, віршів і цілих уступів.

Гаївки й веснянки виявляють наверствування різних епох (діб). Своїм початком вони сягають у доісторичну добу, зберігаючи відгомін весняних празників і колєктивних (збірних) відправ, що мали за мету — прикликувати весну, прогонювати мороз, заворожувати добрий урожай та започаткувати сезон (час) сватання й весіль. Можна здогадуватися, що саме до гаївок і веснянок відносився відомий висказ літописця про ігрища, »чортівські« пісні та захоплювання дівчат [М. Грушевський: Початки громадянства, 1921., 306][59]).

У веснянковій ґрупі пісень збереглися подекуди спогади княжої доби у згадках про князя Романа, князевих людей, медову данину та

---

[57]) синкретизм — сполука в одно ціле різних родів мистецтва

[58]) К. Тіандер: Синкретизм и дифференціація поэтических видов (»Вопросы теоріи и психологіи творчества«, т. II., вип. 1.), Петерб., 1909. — А. Веселовскій: Три главы из исторической поэтики, Петерб., 1899.

[59]) У весняних іграх добачають дослідники українського фолькльору пережитки весняного обряду ґрупових шлюбів із симуляцією (наподоблюваннями) поривання дівчат (Коробка, Нар.-слов., 55; Лобода, Лекціи, 46; Ф. Вовк, Студії, 324; Грушевський, Іст. літ. I., 324).

стороження городських воріт окремими воротарями (підляські варіянти »Воротаря«). Гаївкового Журила[60]) зближають із билинним Чурилом Пленковичем (Антонович-Драгоманов: Историч. пѣсни, І, 55).

Утративши давнє культове значіння, гаївки перейшли в забаву мо́лоді і зберегли ледви слабий відблиск давніх космічних (світових) образів і мітольоґічного елєменту, а са́ме: соняшного міту[61]) (»Воротар«, »Кроповоє колесо«); похоронів зими (»Кострубонько«)[62]); персоніфікації (уособлення) й прикликування весни, як, н. пр., у пісні:

Ой весна, весна, та весняночка,
Де ж твоя дочка та паняночка?...

Важне місце у весняній обрядовости старих словян займав культ (почитання) померлих. Ішло про те, щоб із почином весняних праць на полі запевнити собі прихильність небіжчиків, як опікунів роду. Були вірування, що покійники в часі весняних свят виходять на цей світ, беруть участь у бенькетуванні рідні й у загальних веселощах.

---

60) Ишов Журило з міста,
За ним дівочок двіста.
Ой, ти Журило, пане,
Де твоє восько стане? (Kolberg, Pokucie I.,176, ч. 77).

61) На це вказано в працях Потебні (Объясненнія малорусск. и сродн. нар. пѣсень, І.), А. Веселовського, і особливо Е. Анічкова, що розглядає словянські весняні пісні у звязку з анальоґічними піснями й обрядами инших европейських народів у студії: Весенная обрядовая пѣсня на Западѣ и у Славян, »Сборник Отдѣл. русс. языка и словесности Акад. Наук«, 1903., 1905., LXXIV., LXXVIII.

62) Сю іґру прирівнює Анічков до старогрецьких *Ἀδωνιασμοί*.

На це вказує звичай — виводити на цвинтарі біля церкви гаївкові ігри (що колись стояли у звязку із поминанням померлих), і особливо трапезування на гробах, яке подекуди ще й тепер водиться, а в давнині мало гулящий характер. На пережитки тризни вказують також хлопячі ігри, що їх виводять подекуди на цвинтарі рівночасно з гаївками.

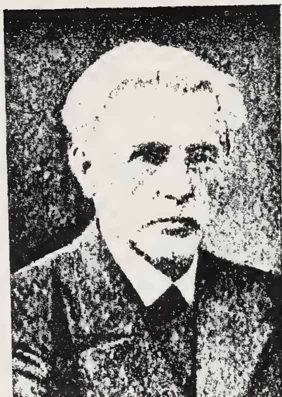
Краще збереглися в веснянковому циклі хліборобські мотиви: про орання, сіяння, полення, дозрівання проса (це один із найстарших родів збіжжя), пшениці, льону, маку, гороху, огірків, про весняний дощ. Символічне наслідування рухів, виконуваних при управі ріллі, що помічається в деяких весняних іграх, мало пособляти праці хлібороба і зростові засіву. На маґічні (чарівничі) дії з заворожуванням багатства й урожаю вказують також примівки, коли шмагають свяченою вербою:

Верба бє, не я бю,
За тиждень Великдень!
Будь здоров, як вода,
Будь богат, як земля.

(Овруччина, із рукописних матеріялів М. Возняка).

Та найважніше місце займають у весняних піснях та іграх любовні мотиви: залицяння, дівоцькі чари (»дання«), сватання (»Жельман«, »Білоданчик«), любов, заклики до женячки (»Огірочки«, »Горошок«), дари дівчині (»Вербова дощечка«, »Галя«), вишивання милому, ожидання милого, протистава милого нелюбові, молодого старому. І в гаївках, подібно як у колядках, милий виручає милу з тяжкого положення, він любіший над усю родину (»Фіялочки«). У цій ґрупі найбуйніше розвинена символіка дії й поетичних обра-

зів: вибирання дівчини (»Качурик«, »Зайчик«), викуп дівчиною (»Воротар«, »Мости«, »Просо«), виття й дарування вінків, полення рути, стороження винограду — усе це символи любови і сватання; мощення мостів — символ вижидання милого (милої): відчинювання й зачинювання воріт, топтання посіву, перехід через кладку, рятування дівчини, що тоне — символи шлюбу.

Микола Сумцов
(1854—1922)

Таким способом гаївки й веснянки, подібно як колядкові величання, напророчують та неначе заворожують весілля. Нічого дивного, що гаївки й веснянки, як дівоцькі пісні, оспівують передусім прикмети дівчат, їх красу[63]), пишні строї, танки, охоту до гулянок, навіть розум. При цьому переводять насмішливим способом паралелю (порівняння) поміж дівоцькою й парубоцькою громадою: виславлювання дівоцької й насміхи з парубоцької краси, протистава пишного дівоцького строю поганому парубоцькому, навіть »дівоцької правди« »парубоцькій неправді«.

Сатира (глумливість, насміх) дівчат підглядає комічні (смішні) сторони в подружньому й родинному житті: чоловік губить жінку на торзі;

[63]) Увечір перед великоднім четвергом дівчата окремими чарами й примівками заворожують собі красу. — Kolberg, Pokucie I., 146

закуповує жінці строї; жінка бє чоловіка; мати карає дочку за хлопців; клопоти замужньої жінки; протистава дівоцької волі жіночій неволі, зображеній із комічного боку. Насмішки звертаються також проти неробів та старих дідів, ледачих до роботи, а охочих їсти й женихатися, і т. и.[64]). Взагалі ж українські гаївки й веснянки, надихані веселістю, дають вислів життєрадісному настроєві сільської мо́лоді.

Веснянки, що їх співають дівчата на вигоні тихими весняними вечорами, й особливо гаївки, виконувані в піднесеному настрою, серед загальних веселощів, при невгавному гомоні великодніх дзвонів, — вражають глядача глибоко, не тільки своїми поетичними текстами і прекрасними мельодіями, де є щось із приманчивої молодечої наївности (простоти, щирости) й безжурности, але захоплюють також назверхньою хореоґрафічною стороною, декоративністю (мальовничістю) дівоцьких строїв, та контрастом (протилежністю) розсміяних облич із фоном (тлом) сільської церковці й цвинтаря. Маґічна функція (призначення) веснянкових пісень та ігор уступила вже місця їх естетичним цінностям, які задовольняють почуття краси, і завдяки яким ці пісні й досі живуть.

Гаївки й веснянки визначаються багатством ритмічних форм із перевагою танкових ритмів. Найчастіше виявляють вони такі взірці дво- і триколінних рядків, що звичайно парами сполучуються у строфи:

---

[64]) Драгоманов завважує, що в обрядових піснях родина виходить патріярхальніша, а відносини до жінки грубші й первісніші, ніж у звичайних піснях про любов і родинне життя (Розвідки І., 96).

2 (4 + 3):

Вербовеє / колесо
На гостинци / стояло.

2 (4 + 3 + 3):

Вербовая / дощечка, / дощечка,
Ходит по ній / Насточка, / Насточка.

2 (4 + 4):

Вийди, вийди, / Кострубоньку,
Стану з тобов / до слюбоньку.

2 (6 + 3 + 3):

Де ти, зазуленько, / бувала, / бувала,
Як та дібровонька / палала, / палала?

2 (4 + 4 + 3):

Ой, зацвили / фіявойки, / зацвили,
Аж ся гори / з долинами / прикрили.

(Філ. Колесса: Мельодії гаївок, Матеріяли до етнол., XII.).

Та з великоднім тижнем починаються вечірні сходини сільської мо́лоді, т. зв. »в у л и ц я«, що водиться подекуди аж до осени. Це дає привід до змішування обрядових весняних пісень із вуличними (про сходини дівчат і парубків, розмови, жарти, співи, танці, музики, викликування дівчат на »вулицю«, перешкоди з боку матері, що не пускає або замикає дочку і т. и.), які не мають нічого спільного із обрядовими.

Описи весняних ігор і тексти веснянок та гаївок у збірниках Гнатюка »Гаївки« (Матеріяли до укр. етнол. XII.), Чубинського »Труды« III., Кольберґа „Pokucie", Головацького »Нар. пѣсни« II., III/2. і ін.

г) Русальні й ґ) царинні пісні.

Побіч Великодня стали й »Троїцькі« або »Зелені« святки другим осередком, довкола якого збираються пережитки давньої весняної обрядовости. Сюди належить: 1. замаювання хати, подвіря й воріт усяким зіллям та зеленню (кле́-

чання, — звідси й назва »клéчальної неділі«), що має відганяти всяку »нечисту силу« та стоїть у звязку з колишнім обожуванням дерев у словян[65]), і первісною веґетаційною (ростинною) маґією, себто вірою, що, наряджуючись у листя й квіти, людина неначе помагає землі покриватися зеленню[66]); 2. поминання померлих, що споріднює троїцьку обрядовість із великодньою.

Цілий тиждень, числячи від »Клéчальної неділі«, називається »русальним«, а четвер — »Русальним Великоднем«. За народніми віруваннями стають русалками діти, що народилися неживими або повмирали нехрищеними (т. зв. »страдчата«, »потерчата«). Русалки живуть над водами, по полях і лісах, а в »русальний« тиждень стають особливо небезпечні: заманюють до себе прохожих, найчастіше дівчат і залоскочують їх на смерть[67]). Після »Русального Великодня« селяни в деяких околицях проганяють русалок у безвісти окремими піснями й обрядами, що називаються евфемістично (лагідним висловом) — »Проводи русалок«, або »Русальні розигри« від того, що тоді, мовляв, русалки закінчують свої забави. Про

---

[65]) Д. Зєлєнін: Russische Volkskunde, 369. Апотропеїчну силу охорони перед відьмами й русалками приписують особливо полинові, любисткові й осиці.

[66]) Е. Аничков, А. Бороздин, Д. Овсянико-Куликовскій: Исторія русской литературы I., вип. 1—5. »Народ. словесность«, Москва 1908—10. Таке значіння мали староримські обходи Floralia, як пояснює Пліній: „ut omnia bene deflorescant" (щоб усе добре цвіло), що торкалося головно збіжевих ростин.

[67]) В русальний четвер жінки й дівчата бояться навіть працювати в полі, щоб, бува, не розсердити русалок та не пошкодити врожаєві.

»Русалії«, т. є поминки померлих перед Зеленими Святками, які супроводжали »сатанинські« пісні й веселі ігри при участи скоморохів, згадують староруські письменні памятники вже від XI—XII. в. Що в обрядовости цього свята відбилися грецько-римські впливи, на це вказує вже сама його назва, яка виводиться від римського весняного поминального празника Rosalia, що теж був сполучений з іграми та визначався гулящим характером[68]). Від чужої назви того свята, що прийшла до нас через балканські народи, пішла й наша назва водяних німф-русалок, що мала первісно мабуть ширше значіння, таке як слово »навье« [= мерці, а також злі, неприязні духи][69]). Утворена від »навь« назва »нявка«, »мавка« вживається в подібному значінні, що й русалка, головно на Гуцульщині, де знають також »Навський Великдень«[70]). Впродовж »Русального тижня« співають на Наддніпрянщині окремі русальні пісні, де подибуємо часто згадки про русалок: як вони, сидячи на білій березі, просять у жіночок намітки, а в дівочок сорочки; як русалка, стрінувши дівчину, завдає їй загадку, коли ж не

---

[68]) Rosalia або dies rosae — від прикрашування гробів рожами, — инакше Parentalia, — поминки предків. Римські Розалії відповідали старогрецьким празникам Ἀνθηστέρια, пізніше ἡμέρα τῶν ῥόδων, Ῥουσάλια, що були дуже поширені на Балкані в Тракії ще в XII—XIII. в.в.

[69]) Лобода: Лекціи, 48.; М. Грушевський: Історія укр. літер. I., 185, 187. На це вказує подибуваний у русальних піснях епітет (постійна прикмета) »русалочки-земляночки« та змішування русалок із польовими німфами.

[70]) В »троїцьких« обрядах і русальних піснях помітні подекуди сліди культу русалок і »приносів« (обіди на полі), що мали за мету приєднати неприкаянні душі померлих та запевнити собі їх ласку.

вгадає, залоскочує її (Чубинський: Труды III., 190). Згадуються теж проводи русалок:

Проводили русалочки, проводили,
Щоб вони до нас не ходили,
Да нашого житечка не ломили,
Да наших дівочок не ловили.
(Чуб.: Труды III., 188, 189).

Автім русальні пісні повторяють мотиви веснянок: про вороження з голосу зозулі, виття вінків, протистава батька свекрові, милого нелюбові й т.и.

Із давнім почитанням дерев вяжеться звісний на Полтавщині й описаний Костомаровим старинний обряд »Т о п о л і«. Так називають обмаєну й прибрану намистами, стрічками й хустками дівчину, яку водять по слободі й полях, співаючи притім пісню:

»Стояла тополя край чистого поля.
Стій, тополенько, не розвивайся,
Войному вітроньку не поддавайся.«
(Чубинський: »Труды« III., 210).

До давніх весняних звичаїв та обрядів, які Церква приняла під свій покров, належать, подібно як поминання померлих, також п р о ц е с і й н і о б х о д и п о л я, які відправляють як де, на св. Юрія, чи в часі Тройці, щоб запевнити добрий зріст збіжжя та охоронити засіви перед тучами. Ще на переломі XVI—XVII. в. сакральні (обрядові) обходи поля мали, видко, поганське забарвлення, коли давали привід Вишенському — заказувати »праздникъ діяволскій на поле изшедшихъ сатанѣ офѣру танцами и скоками чинити« (Грушевський: Історія укр. літер. I., 184).

У звязку із згаданими процесіями в часі Зелених Свят співають на Лемківщині й на Бойківщині

т. зв. **царинні пісні**, що мають характер молитов за врожай та охорону піль перед злими вітрами й тучами. Формою вірша (5 + 5), а подекуди й змістом царинні пісні підходять до колядок: дівчина стереже вина; милий викуплює милу з турецької неволі; сонце скаржиться Богові на ґаздів, що в неділю рубають дрова, та на ґаздині, що в пятницю золять хусти (Головацький: Нар. пѣсни, II., 243—6).

д) **Купальські** й е) **собіткові пісні.**

На літній поворот сонця, що сходиться з найвищим розквітом ростинної веґетації (життя), припадало колись окреме свято, яке пізніше, під назвою »Купала«, звязано із святом Івана Христителя. (Назва »Купало« повстала, здається, вже підо впливом христіянства через асоціяцію (сполуку гадок) із купанням при хрищенні[71]). Із святом »Купала« вяжеться чимало вірувань, що сягають передхристіянської доби, н. пр.: що зілля, зібране в купальську ніч, має маґічну (чарівну) силу і придається для лікування та вороження; про чудодійний квіт папороті та цілющу силу води й роси в тому часі; про русалки, мавки, відьми та всяку »нечисту силу«, що під свято Купала виявляє надзвичайну рухливість та стає особливо небезпечною; тимто й затикають тоді осикові галузки у двері й ворота та підкурюють корови свяченим зіллям для охорони перед відьмами й чарівницями.

За свідоцтвом псковського монаха Памфіла з 1505. р. купальські ігрища, що починалися вночі під свято Івана, були сполучені з музикою, тан-

---

[71]) Грушевський, Історія укр. літер. I., 191,

цями й співами та мали оргіястичний (розпусний) характер. Проти такого святкування »Купала« звертається й І. Вишенський: »Купала на Крестителя утопѣте и огненное скаканіе отсѣчете« (М. Пачовський: Виїмки, 63).

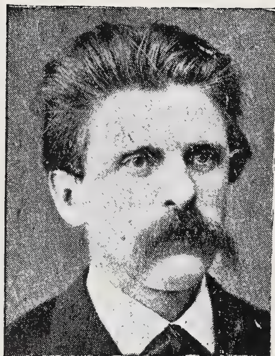
На давнє значіння цього празника кидають деяке світло останки купальських обрядів, що збереглися подекуди аж до наших часів: через розпалену ватру перескакують хлопці й дівчата — це давній обряд очищення, охорони перед »нечистою силою« й вороження, звісний також західнім словянам і лемкам під назвою »Собітки«. Тоді виводять хороводні ігри[72]), вють вінки (одні із свіжих, другі із зівялих квіток), які дівчина із завязаними очима роздає учасницям хороводу — це ворожба щасливого чи нещасливого подружжя; пускають вінки на воду (це відбувається подекуди на Юрія, або на Зелені Святки), що колись могло мати звязок із давніми ігрищами й умиканням дівчат »у води«[73]); топлять куклу, звану »Мареною«, співаючи:

»Утонула Мареночка, утонула,
Та на верх кісонька зринула«.
(Чубинський: »Труды III., 195—6).

---

[72]) Довкруги жердки, устромленої в землю, обвивають сніпки соломи (Овруччина), або скидають купу старих личаків, позбираних із цілого села (Полісся), й запалюють зверху; жердку заступає подекуди прибрана свічками й пацьорками сосонка; при розпаленому вогні співають купальських пісень, відтак хлопці й дівчата скачуть через вогонь; попелище старанно розгрібують та розмітують із вітром, щоб часом відьми не могли користуватися цим попелом до чарів; недогарки із жердки чи сосонки вкидають у воду (Овруччина, Із рукописних матеріялів М. Возняка).

[73]) За свідоцтвом Густинського літопису (XVII. в.) такі ігрища водилися подекуди від Купала до жнив (Лобода, Лекціи, 50).

Павло Житецький (1836—1911).

Цю іґру деякі вчені ставлять нарівні з гаївковим »Кострубоньком« та зближають із старогрецькими Адоніями, вияснюючи похорони й оживання цих постатей як символічне зображення посіву зерна, яке кидають у землю на те, щоб воно воскресло до нового життя, як ростина.

З цими обрядами вяжеться частина купальських пісень про те, як сонце »заграло« на Йвана, та про купальські вогні:

»Сам Господь нам огню наклав,
Усіх святих до огню зобрав«.

Не було тільки св. Петра, що »стеріг жита-пшениці од тої відьми чарівниці«.

(Овруччина, із рукописних матеріялів М. Возняка).

Проклинають відьми й тих, що не прийшли на Купала.

Деякі з цих пісень мають символічне значіння, н. пр.: потопаючи, дівчина просить рятунку в парубка (Овруччина); брат збирається зарубати сестру, а з її тіла має вирости трояке зілля: васильки, барвінок і любисток (Чубинський: »Труды«, III).

Купальські пісні в переважній частині оспівують любовні мотиви: обмін подарунками, сходини парубків із дівчатами, натяки на пари залюблених, на близьке весілля, звеличування милого, чи милої над усю родину. Вони виявляють близькі звязки з веснянками й весільними піснями.

Найчастіше подибуємо в купальських піснях ось які розміри вірша: (5+4), (5+3), (5+5) і (6+6).

Купальські пісні подають: Чубинський: »Труды« III.; Леся Українка, Купала на Волині, »Житє і Слово« I., 1894.

є) Обжинкові пісні.

В обрядах, що вяжуться з обжинками[74]), визначаються такі головні моменти:

1. Дожинаючи лану, женці залишають жмуток збіжжя, яке звязують угорі, обертаючи колоссям униз та, витрушуючи зерно на ниву, приговорюють: »роди, Боже, на всякого долю, й бідного й багатого«[75]). Ці останні колоски, що їх завязують »на бороду« Волосові, Іллі чи Спасові (називають їх просто »бородою« або »козою«), — це неначе втілення всього збіжжя, а цілий цей обряд має за мету забезпечити продовження веґетації й урожаю на збіжевому лані до другого року.

2. Закінчивши жниво, сплітають при співі обжинкових пісень вінок із збіжжя, перетиканого польовими квітками, подекуди й китягами калини, та вкладають на голову найкращій дівчині, найліпшій робітниці, »княгині«, яку супроводять дружки[76]).

3. Коли женці, співаючи, ввійдуть на подвіря господаря, »княгиня« складає до його рук обжинковий вінець, виголошуючи таке бажання:

Принесли ми полон
З усіх сторон.
Дав Панбіг пожьити,
Дай, Боже, повозити

---

[74]) На широкому порівняльному підкладі розглядає українські обжинкові обряди Кость Копержинський, »Обряди збору врожаю у словянських народів у найдавнішу добу розвитку« (»Первісне Громадянство«, 1926., I—II., 36—75).

[75]) Чубинський, »Труды«, III., 226.

[76]) Kolberg, Pokucie, I, 206.

З полє до обори,
З'обори до стодоли,
З стодоли до комори,
З комори на ниву
В щісливу годину (Етн. Зб. XI., 32.).

Потім іде вгощення женців із танцями й музиками.

Інтеґральною (невідлучною) частиною всіх цих обрядів є обжинкові пісні, що оспівують такі мотиви: похвала ниві за добрий урожай, величання обжинкової »бороди«, що красується на ниві; плетення вінка, що є символом збіжжя й доброго врожаю: він золотий, величний, »котиться« на подвіря господаря, щоб незабаром знову повернутися на ниву в формі нового посіву; його очікують, як знатного гостя, замітають двори, застеляють столи; перепілка, сполошена женцями, втікає із збіжжя й не має вже де сховатися з дітьми (деякі дослідники вважають перепілку втіленням »збіжевого духа«[77]); втомлені женці нетерпляче вичікують заходу сонця; похвала женцям й зазив женців до господарів, щоб готовили для них гостину.

Серед цих обжинкових мотивів найважніше місце займають величання господаря й господині: господар виграває на вороному коні, виглядає женців із поля; у нього золота брама, багатий двір, повні стодоли, корови, вівці, таляри, червінці, кілько зір на небі, тільки кіп на полі; господиня в кунах (соболях, горностаях) подзвонює золотими ключами, тішиться добрим живом, угощує женців.

Ці величання зовсім подібні до колядкових,

[77]) J. Bystroń, Zwyczaje żniwiarskie w Polsce, 76, 137.

і таке саме їх призначення — заворожувати щастя й багатство. Та найближче підходять обжинкові пісні до весільних, не тільки деякими спільними мотивами, але й формою вірша (найчастіше 7-складового без сталої цезури, також 11-скл. — (4+4+3) і 13-скл. — (4+4+5) та мельодіями: це т. зв. »ладкання« з доволі свобідною тактовою будовою. Також плетення обжинкового вінка й несення його »княгинею« й »дружками« живо нагадує весілля. Усе це дозволяє здогадуватися, що »обжинки« розвинулися під сильним впливом весільного обряду, без порівняння багатішого й більше живучого, та що обжинкові пісні складалися на зразок весільних (Потебня, Объясненія, II., 164—172).

Тексти обжинкових пісень у збірниках Чубинського, III, Грінченка, III, Головацького II, IV, Ів. Колесси (Етн. Зб. XI).

Косарські та громадільницькі пісні в нас не мають обрядового характеру й не відрізняються своєю формою від звичайних пісень: вони належать більш до станових, хліборобських.

ж) **Весільні пісні.**

У теперішній весільній обрядовости зберігаються пережитки різних форм родинного життя, що сягають доби матріярхату, та нагадують часи, коли здобували жінку »умичкою«, коли дружина молодого насильно захоплювала дівчину, як добич, збройним наїздом (що пізніше кінчався замиренням та угодою поміж двома родами), нарешті, коли купували дівчину в її роду. Нема сумніву, що словянські племена вже у своїй прабатьківщині жили в патріярхальнім устрою та мали

моноґамічну (одноженство) родину. Згадані форми подружжя вже у глибокій старовині стали тільки спомином та перейшли в обряд, де наподоблюють обрядовою дією те, що було колись дійсністю. Так було вже з початком XII. в. в радимичів, вятичів і сіверян, які за свідоцтвом літописця на ігрищах захоплювали собі жінки, одначе — вже на основі попереднього порозуміння[78]). Поляни ж у тому часі мали вже вироблений весільний обряд, зближений, як стверджує Ф. Вовк, до теперішнього. Його реальна основа склалася ще в передісторичній родово-племінній добі: це був договір родів молодого й молодої, що весільним обрядом санкціонували (освячували) подружній звязок. Що устійнені віковою традицією весільні обряди зберігали й на княжих дворах, це засвідчує літописне оповідання про сватання Рогніди Володимиром (звісний висказ княжни: „не хочю розꙋти рабочича"), а також згадка Володимира Мономаха в його ж посланії до

---

78) ...„браци не бываху въ нихъ, но игрища межю селы, и схожахуся на игрища, на плясанья и на вся бѣсовскыя пѣсни и ту ѹмыкаху жены себѣ, — съ нею же кто свѣщеваше ся". Найпервісніші форми подужжя водилися в деревлян: „браченья въ нихъ не быша, но ѹмыкаху у воды дѣвица". (Грушевський, Початки громадянства, 306). Инакше було в полян: И брачныи обычаи имѣху: не хожаше женихъ по невѣсту, но прихожаху вечерь, а завтра приношаху что на ней вдадуче."

У звязку з оповіданням Начального Літопису про обичаї радимичів, вятичів і сіверян нагадується старий переказ у Лівія (Ab urbe condita, lib. I.) про те, як у перших роках після оснування Риму тамошні юнаки в часі ігрищ на честь Нептуна заполонили дівчата сусіднього племени сабінів.

Олега про весільні пісні[79]). Обсипування молодих хмелем та коровайні обряди водилися на дворах московських князів іще в XV—XVII. вв.[80]).

Княжа доба принесла нове наверствування у весільній обрядовости, що й позначується інсценізацією (наподоблюванням) обстанови княжого двора: молодий — »князь«, молода — »княгиня«, дружина — »бояри«; наподоблювання воєнного походу; у піснях — згадки про пишні строї, зброю, лови й т. ин.

Весільні обряди мають здебільша все ще характер маґічних актів замовлювання щастя, багатства й доброї долі та зберігають живий відгомін давніх вірувань і культів із передхристіянської доби[81]). Сюди належить культ предків, звязаний із почитанням домашнього вогнища; обрядове покроплювання й обмивання водою (знак очищення й символ розмноження); культ хліба, що виявляється в обміні старостів хлібами, в »посаді« молодої на діжі, й особливо в обрядовому печенні й розділюванні короваю. Важне місце в весільній обрядовости займає також райське деревце, »гільце«, як відгомін давнього культу дерев; замітне в весільних піснях призивання небесних і космічних сил (сонця, місяця, зорі, вітру) при найважніших діях весільного обряду. Ф. Вовк (Студії, 328.) вказує на спорід-

---

[79]) Лаврентіївський рукопис, під р. 1096: ... „а сноху мою послати къ мнѣ, да быхъ обꙋнмъ оплакалъ мꙋжа єѧ и оны сватбы въ пѣсней мѣсто“ (Владимиров, Введеніе в исторію русс. словесности, 54).

[80]) Там таки, 109, 112; Карамзин, Исторія госуд. росс., 1818, VI, ст. 254.

[81]) П. Сумцов: Религіозно миѳическое значеніе малорусской свадьбы. Кіевс. Стар. 1885, III.

нення весняних ігор і пісень із весільними, добачаючи в одних і других відгомін давніх „игрищь межю селы“ із їх орґіястичним характером, що виявляється при печенні короваю, »коморі«, »перезві«.

В українських весільних обрядах та звязаних із ними віруваннях помітні навіть виразні грецько-римські впливи з дохристіянської доби, на які вказував уже Сумцов[82]).

Українське весілля має форму драми, зложеної з цілого ряду дій, що розкладаються подекуди на кілька днів. Роля молодого й молодої а подекуди також їх батьків і рідні пасивна (недіяльна), більше пантомімічна (передають гадки рухами), обмежується до сповнювання церемоній за традиційним шабльоном (взірцем); це виглядає так, неначе б кожне з них надягнуло маску, що заслонює індивідуальне (особисте, окремішнє) обличчя.

Головні дієві особи, а заразом аранжери (впорядчики) весільної драми — це старости, свахи, дружби й дружки — окремі від молодого й молодої. Вони виявляють найбільшу активність (діяльність): промовляють і співають за себе і в імені молодих та їх рідні; разом із боярами, післанцями та иншими членами весільної дружини, що ґрупуються (гуртуються) у двох хорах, вони є представниками двох родів, які санкціонують (затверджують) подружній звязок. Своїми піснями хор заповідає, супроводить і поясню́є всі важніші хвилини весільної драми: дає

[82]) П. Сумцов: К вопросу о вліяніи греческаго и римскаго свадебнаго ритуала на малорусскую свадьбу, Кіевс. Стар., 1886, І.

доручення й накази та апробує (одобрює) довершені події; в перервах поміж обрядовими актами (діями) співає пісні величальні, застольні, любовні, танкові, навіть — баляди, що не стоять у безпосередньому звязку із весіллям. Від членів весільної дружини вимагають знання весільного церемоніялу (приписів), традиційних формул, промов і пісень, яким дійсно визначаються старости й свахи: бувають між ними знавці, запрошувані на всі весілля у свому селі.

Весільна драма в залежности від різних етноґрафічних районів (округів) виявляє різні відміни, що їх усе ж можна звести до одної основної схеми (укладу). Весілля, попереджене сватанням[83]) і заручинами, починається одночасно, але окремо, в домах молодого й молодої, та виявляє ось які головні моменти, що з ними вяжуться обрядові пісні:

1. вінкоплетини й прикрашування »райського деревця« або »гільця«; розплітання коси молодої, при чім вона сідає на »посад«; благословлення батьків та вихід на село молодої й окремо молодого, щоб спрошувати дружину й рід на весілля; печення короваю; обмін подарунками межи молодими й їх родами;

2. благословлення і провід до шлюбу молодих, що з церкви, кожне із своєю дружиною, вер-

---

[83]) Сюди належать т. зв. »законні речі«, себто розмова сватів із батьками дівчини про »куницю-красну дівицю« — (з етноґрафічною вірністю передана Квіткою в »Марусі«).

Порівн. колядку про боярське сватання:

»Да найдеме, браття, куну в дереві,
Куну в дереві, дівку в теремі«.

(Антонович - Драгоманов: Истор. п. І., 51).

таються окремо до своїх домів, де гостяться з родиною;

3. поїзд молодого до двору молодої, наподоблювання нападу й оборони та переговорів поміж представниками обох родів; »зрада« брата[84]) молодої та »продаж« сестри; розділювання короваю; прощання молодої з батьками й рідною хатою; перевіз молодої до дому молодого і привитання;

Борис Грінченко (1863—1910).

4. »комора« й »почепини«, »пропій« і »перезвá«, виміна подарунків межи батьками молодого й молодої та взаємні відвідини.

За цією схемою розміщується величезне багатство весільних пісень (тільки у »Трудах« Ш. Чубинського досягають вони числа 1500!), які з огляду на їх зміст можна поділити на ось які ґрупи:

1. пісні, що заповідають, описують, чи пояснюють поодинокі дії весільної драми та передають настрої її учасників: сум батьків, що дочка їх покидає; жаль молодої за ріднею й дівоцькою свободою; непевність і тривога за майбутню долю і т. ин.;

2. пісні, що заворожують щастя-долю (»пов-

---

[84])
Ой, татар братчик, татар,
продав сестру за таляр,
русу косу за шестак,
біле личко таки так.
(Kolb., Pokucie, I., ч. 284.)

ною повненькою, доброю доленькою«) з апострофами (звертаючись) до космічних сил — сонця, місяця, зорі (»світи, місяцю, в вулицю, а ти, зірнице, в ворота, бо йде до шлюбу сирота«) та молитовними візваннями до Бога і святих, як покровителів подружжя (»благослови, Боженьку, і Ти, Божая Мати, віночок увивати«);

3. пісні, що звеличують молодих, їх батьків, дружину, весільних гостей [тут виступають як-найвиразніше риси княжої доби][85]); сюди належать також прибільшені похвали для весільного »пиру«, короваю, дарів, »посаду«, строїв;

4. пісні еротичного (любовного) змісту: про любовне відношення милого й милої, взаїмне вичікування, дари;

5. голосільні мотиви: нарікання молодої на батьків, що віддають її в чужу сімю, на непевну долю, плач відданиці-сироти, що будить померлих родичів та запрошує на своє весілля;

6. жартливі й насмішливі пісні: передирки поміж дружками й дружбами, свахами й сватами, насмішки із старостів та бояр.

---

[85]) Величані особи наділені надзвичайними прикметами, вони виступають у пишному строю, серед роскішної обстанови, подібно як у колядках:

»Ударована Марисенька
гривнами золотими,
талярами битими«. (Лозинський, Rusk. Wes., 56)

»У моєго батенька стаєнь много,
стаєнь новесеньких,

а світлиць білесеньких«. (Там таки, 90).
»На старості одінє,
білий атлас до землі,
і шаблейка при боці,
як місячейко вночи«. (Там таки, 112).

На весіллі співають і багато звичайних пісень, що не мають обрядового характеру, як, н. пр., коломийки й шумки, спеціяльно (осібно) пристособлені до весільної дії, та деякі балядові пісні, нпр., про нещасливо одружену жінку, що, перекинувшись у пташку, прилітає в гостину до матері; про жінку, що втопилася, не хотячи жити за нелюбом. Сюди належать також гумористичні пісні, мабуть, останки скоморошого репертуару (запасу пісень), н. пр., про пташине весілля.

Весільні пісні обрядові, що їх співає майже виключно тільки жіноцтво, визначаються ліричним характером.

Крім віршевих розмірів, спільних весільним пісням із обжинковими, вживаються часто ще ось які форми вірша: (5+3), (6+3), (4+4), (5+5+3), (5+5+7). Побіч двовіршевої строфи буває часто також свобідна, так сказати, імпровізована (відразу складана) сполука віршів (найчастіше 7-складових) у нерівномірні строфи-тиради, що вміщують навіть по 10 і більше віршів; ця свобідна форма, пригідна для імпровізації, наближує весільні пісні подекуди до голосінь і дум. Замітна річ, що в весільних піснях рідко подибуємо рефрени-приспівки (такі прикметні для колядок), зате бувають у них заспіви, н. пр.: »Лежали берви бервінковії«, »А з руточки дві квіточки« і т. п.

На оформлення українського весільного обряду з його надзвичайним багатством пісень склалася творча праця довгих віків, де визначну участь доводиться приписати весільним свахам та професійним (фаховим, що з того жили) співцям-скоморохам.

З якого б боку ми не оцінювали українську весільну драму: виходячи зі становища соціольоґічного[86]), культового (обрядового), чи літературного, бачимо, що це справжній »архів (збірка, сховище) старих памяток української культури, щось єдине у світовому фолькльорі«, як висловлюється М. Грушевський (Історія укр. літер. І., 250).

Описи весільного обряду й тексти весільних пісень подано у збірниках Чубинського, »Труды«, IV., Грінченка, »Этногр. матеріялы«, III., Головацького, »Нар. пѣсни« І., III/2, Лозинського, „Ruskoje Wesile", 1835., О. Кольберґа, „Pokucie", І., Ів. Колесси, Етн. Зб. XI., Шухевича, Гуцульщина III., Гнатюка, Кміта, Кузелі в »Матеріялах до укр.-етнол. X., XIX—XX. і ин.

7. ПОХОРОННІ ГОЛОСІННЯ.

До старовинних похоронних звичаїв, що сягають у глибину доісторичних часів, належить обрядове оплакування покійників, що збереглося аж до наших часів, як обовязкова приналежність похоронного обряду. Про старинність похоронних голосінь свідчать: 1. сліди їх впливу на літературні памятники старої доби, особливо на »Слово о полку Ігоревім«, 2. звістки про українські голосіння в польських письменників XVI. в. (Яна Менеція з 1551. р., Себастіяна Кльоновича з 1583. р.), та особливо 3. відгомін передхристіянських вірувань про душу й позагробове життя, що й досі зберігається в українських голосіннях.

В розумінні примітивної (первісної) людини смерть не є актом (дією) природним, неминучим:

---

[86]) Соціольоґія, латинсько-грецьке слово — наука про суспільство та закони життя в суспільстві.

це — наслідок чийогось ворожого наслання, діяння якоїсь злої демонічної (надприродної, чортівської) сили.

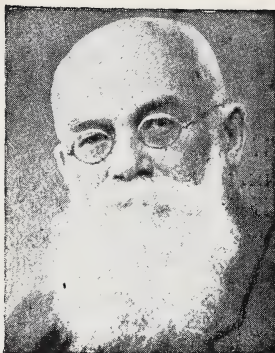
На думку Потебні, первісне завдання голосіння зводилося до того, щоб »заклика́ти« мертвого, »звати« його, »будити«, просити, щоб повернувся. Таке призначення голосіння виходило з віри, яка й досі зберігається, що покійник бачить і чує все, що коло нього діється, що його душа кружляє коло тіла й може до нього вернутися. Отже до покійника звертаються в голосіннях, як до живого, знеможеного сном, закликаючи, щоб прокинувся, поглянув на сироти й т. ин. З того ясно, що первісне голосіння, подібно, як инші роди обрядової поезії, мало характер маґічного замовлювання; його призначення було також — голосним співом і криком будити сторожкість усього оточення та зідганяти »нечисту силу« від зазіхання на душу покійника. Усе це пояснює обрядову обов'язковість голосіння, яка повела за собою звичай, що попри найближчу рідню голосили над покійником іздавен-давна й наймані професійні (що з того жили) плачки. (Про голосіння за заплату маємо згадки у Кльоновича і в народніх піснях; цей звичай водився подекуди, н. пр., на Гуцульщині, ще й за наших часів).

Примітивна людина вірить, що вмерлий, насильно відірваний від життя, відноситься вороже до живих: він загніваний, ображений та бажає пімсти за те, що йому не помогли відборонитися від смерти, старається й инших потягнути за собою й через те робиться дуже небезпечним для оточення; тим більше, що душа, поки-

нувши тіло, стає вільнішою, рухливішою, віщою й могутньою демонічною силою. Цим пояснюється страх первісної людини перед мерцем і заходи живих, щоб забезпечитися перед його погубним впливом.

З другого боку, на вищих, а все ж іще на дуже ранніх ступенях духового розвитку витворюється погляд, що позагробове життя є тільки продовженням сьогочасного з цілою його обстановою, потребами, втіхами й турботами, та що, задовольняючи ці потреби, можна покійника замирити і приєднати, а навіть здобути його ласку й опіку. Звідси пішов звичай — знадобляти небіжчика на другий світ у все, потрібне до життя: одяг, страву й різні предмети щоденного вжитку та заспокоювати його періодичними (час-від-часу) жертвами й поминками, що і привело до культу (почитання) померлих, як опікунів роду. Отак мерлець у народніх віруваннях виявляє подвійне обличчя: з одного боку, це грізний, небезпечний демон (дух), з другого — добродій і заступник, що не перериває звязків із своїм родом: ці обидві ідеї (думки) перехрещуються й у похоронних обрядах.

З цих вірувань випливають найстарші мотиви похоронних голосінь, що вважалися також за один із засобів — примиритися з покійником: 1. будження покійника; 2. запити, чого загнівався, хто й чим його образив, та просьба, щоб дав себе переблагати, щоб обізвався хоч одним словом; 3. величання покійника найкращими епітетами (прикметами), прибільшеними похвалами й пестливими висловами; 4. опис гробу, як підземної хати без вікон і дверей, »куди вітер не віє

Михайло Грушевський (1866—1934).

і сонце не гріє«; 5. зображування похоронів парубка й дівчини, як весілля, що вказує на обрядове одружування по смерти[87]); 6. поздоровлення, просьби й доручення, які передають через небіжчика, для свояків і знайомих на тому світі (це вказує на первісне уявління другого світу без поділу на місця нагороди й кари); 7. опис похоронів, як виряджування покійника в далеку дорогу, в незнану країну (в цьому мотиві добачає І. Спенцер[88]) ремінісценції, згадки, з мандрівки народів: умерлий наче б то вертається до країни предків); 8. закликування й дожидання покійника в гості та приготовлювання гостини, що стоїть, очевидячки, у звязку з обрядовим годуваням небіщиків із нагоди великих свят (Різдва, Великодня) і поминальних празників, коли примітивна, первісна уява дійсно відчуває присутність покійників.

9. У голосіннях мертві зображені птахами, що відлітають у вирій, у другий світ; птахи виступають у ролі післанців, посередників межи світом живих і мертвих. Символіка птахів[89]) так буйно розвинена

---

[87]) Schrader: Reallexikon II., 558, 662. Той сам: Totenhochzeit, Jena, 1904., 27—30. Порівн. Ібн-Фадланів опис похоронів знатного Русича, А. Котляревскій, О погребальных обрядах языческих Славян, 1868., 237.

[88]) Основи соціольоґії, І.

[89]) В. Данилов, Символика птиц и растеній в украинских похоронных причитаніях, »Кіевс. Стар.«, 1885, IX.

в голосіннях, має глибші основи в давньому віруванні про втілення душі у пташачій подобі.

10. Персоніфікування долі, як окремої істоти: вона вроджена по матері, неминуча, необхідна, її народні вірування подекуди утотожнюють із душею предка; це дає підставу зближувати »долю« із староруськими демонами маністичного походження (від померлих предків) — Родом і Рожаницями[90]).

Ці мотиви здебільша спільні цілій ґрупі східніх словян, що також свідчить про їх старину; деякі перейшли в пісні й думи (н. пр., 1, 2, 4, 5, 9, 10). Звязані з похоронною обрядовістю вірування сягають своєю основою в добу анімістичного[91]) світогляду й маґічних культів. Та в теперішніх голосіннях вони виступають уже в поетичному перетворі: те, що розуміли колись дослівно, згодом, утративши основу в віруванні, набирає метафорного (переносного) значіння, стає поетичним образом, символом, поетичною формулою; до того ж у народніх віруваннях про душу й позагробове життя сплітаються дивним способом християнські елементи (первні) з пережитками передхристіянського світогляду.

Окрему ґрупу творять мотиви, не звязані з віруваннями: це безпосередні вислови гнітючого почування жалю, розпуки, сирітства та вияви любови й пошани для покійника: оплакування його тіла, його »слідочків«; оспівування любови й самопожертви батька-матері, яких ніким і нічим заступити; вказування на вічну розлуку; темними барвами зображується особливо гірка доля безпомічної

---

[90]) М. Грушевський, Іст. літ., І. 312—313., 146.

[91]) Анімізм, лат. слово — світогляд первісних народів, що всі речі у природі вважають за живі.

вдовиці й сироти, зданої на поневірку та кривду з боку чужих людей, так що сама бажає собі смерти. Оці мотиви загально-людські, також дуже старі, виливаються у традиційні формули. Традиційні мотиви сплітає голосільниця з індивідуальними, які піддають її власні почування та обставини смерти покійника; розвиває й комбінує їх свобідно в більш або менше оригінальній, більш або менше вдатній імпровізації — що залежить від її таланту й засвоєння поетичного вислову. Бо ж мова голосінь, таксамо, як мова дум і старших пісень, урочиста, піднесена, пестлива й патетична (перенята запалом), значно різниться від щоденної розговірної мови.

Сучасні голосіння не мають уже постійних текстів, вони є тільки незначними облімками багатого колись відділу народньої творчости, що її представницями були професійні плачки.

Голосіння мають свобідну речитативну форму: нерівномірні вірші звязуються найчастіше дієслівною римою та анальоґічним щодо свого синтактичного[92]) значіння укладом слів у рівнобіжних рядках, творячи різноманітні ґрупи-тиради; їх мельодії пливуть у дробленому ритмі співаної деклямації й доспособлюються цілком до відповідного тексту та не укладаються в рівномірні такти: це варіювання[93]) одного розтяжного мотиву, під який підходять довші й коротші вірші. Асонанси й рими звичайно бувають наслідком однозвучности в однакових деклінаційних і конюґаційних закінченнях (у відміні) та здрібнілих словах. У сполуці з реторичною римою виступає часто

---

[92]) синтакса — складня

[93]) відмінювання

й відтінювання думки близькими щодо свого значіння словами (тавтольоґія) та повторювання одного або кількох слів із початком чи з кінцем вірша (епанафора й епіфора), нарешті й паралелізм поетичних образів.

Тексти голосінь та описи похоронних обрядів подали І. Свєнціцький і В. Гнатюк в Етн. Зб. XXXI—XXXII.

Похоронне голосіння, що зберігає найстарші зразки української обрядової поезії, виявило великий вплив на инші пісенні ґрупи. Воно послужило широкою базою (підставою), на якій розвинулася вища форма рецитаційна в козацьких думах.

8. НАРОДНІ ДУМИ.

Знаменною прикметою української народньої поезії є велике багатство і краса історичних пісень та дум, у яких замикається неначе поетичний літопис українського народу. З цього погляду, крім сербів, українцям не дорівнює ніодин із европейських народів.

Думи, виконувані тільки професійними співцями в супроводі кобзи-бандури і збережені тільки на лівобережній Україні, творять самі про себе окрему, різько визначену ґрупу, яку характеризує речитативна форма й епічний стиль (оповідний спосіб) та особливий добір тем з історичним підкладом.

Своєю віршевою й музичною формою думи репрезентують тільки вищу стадію (ступінь) речитативного стилю, розвиненого вже давніше в голосіннях, із яких думи переняли

й деякі мотиви й поетичні образи. З голосіннями споріднює думи й характер імпровізації. Довгі рецитації дум удержуються в пливкій, змінчивій формі, тимто й тяжко вивчати їх дослівно. Кожний кобзар переймає від свого вчителя зразок рецитації тільки в загальних зарисах та творить свій окремий варіянт (відміну) мельодії, під який рецитує всі думи свого репертуару. Співання дум вимагає не-аби-якого таланту, довгої науки й співацької техніки (справности). Цим пояснюється, чому думи збереглися тільки серед професійних співців.

Думи — це козацький епос, що зріс на підкладі воєнного козацького життя. Вони витворювалися поступнево, більшими й меншими ґрупами, впродовж XVI—XVII. вв., як на це вказує їх зміст із виразними слідами наверствування, яких не встигли затерти століття усного переказу. Думи про боротьбу з татарами й турками, на якій зосереджувалися воєнні подвиги козаків, належать переважно до найстарших і тільки небагатьома зразками сягають у другу половину XVII. в. За змістом виявляють вони такі три ґрупи:

I. думи про турецьку неволю: 1. Невольники, 2. Плач невольника, 3. Маруся Богуславка, 4. Іван Богуславець, 5. Сокіл, 6. Утеча трьох братів із Азова;

II. думи про лицарську смерть козака: 7. Іван Коновченко, 8. Хведір Безрідний, 9. Самарські брати, 10. Смерть козака на долині Кодимі, 11. Сірчиха й Сірченки;

III. думи про щасливий вихід козаків із небезпеки та поворот із воєнного походу й поділ добичі: 12. Самійло Кішка, 13. Олексій Попович, 14. Розмова Дніпра з Дунаєм, 15 Атаман Матіяш.

Основні мотиви, із яких розвинулися ці думи старшої верстви, такі: а) невольницькі плачі та молитви про визволення й б) оплакування та величання поляглих героїв їх товаришами козаками.

Усе це переважно сумні і страшні картини козацьких змагань із степовиками; місцем тих змагань є степ, море, турецька ґалєра, турецький гóрод. Одначе ніодної з цих дум не можна звязувати з якоюсь певно означеною історичною особою: всі вони звеличують безіменних героїв, зображують події й постаті, типові для цілих століть і прикметні для козацької доби, як, н. пр., страждальне життя невольників на турецьких ґалєрах і по темницях, утеча, погоня, самітна смерть серед дикого поля; сміливі ватажки козацькі, жорстокі паші турецькі, потурчені перевертні. Історичні імена попадають у цих думах дуже рідко, і то зовсім припадково. Всі ці думи старшої верстви визначаються ліричним характером і сумовитим настроєм; своїми мотивами й багатством образової мови вони тісно вяжуться із старшими народніми піснями.

IV. Зовсім инший характер має пізніша верства козацького епосу, що обіймає думи про Хмельниччину: вони оспівують відомі з історії події 1648—57. рр., які ніколи вже не повторилися, історичні постаті, що їх імен ніяк не можна б заступити иншими; сюди належать такі теми: 16. Хмельницький і Барабаш, 17. Корсунська битва, 18. Оренди, 19. Молдавський похід Хмельницького, 20. Білоцерківщина, 21. Смерть Богдана й вибір Юрія Хмельницького.

Ці думи переводять нас на заселену Україну (»волость«); вони мають узагалі реалістич-

не забарвлення, та залишають враження безпосередньої близькости до оспівуваних подій. З них віє бадьорий настрій переможця, а це виявляється гумором і злобною насмішкою, що виключає, або бодай значно обмежує — елеґійно-ліричний елемент.

Іван Франко
(1855—1916)

До цієї ґрупи підходять своїм реалізмом і гумористичним тоном іще три думи: 22. Про герць козака з татарином, 23. Про козацьке життя і 24. Про Ганджу-Андибера, що карає »дуків-срібляників« за насмішки над »козаком нетягою«. Остання дума вказує вже на внутрішній розлад серед козацтва у другій пол. XVII. в. Думи пізнішої верстви стоять уже далі від народніх пісень, зате виявляють деяке споріднення з творами українського письменства середньої доби: з козацькими літописами, драмами й віршами та з піснями книжного походження. Це споріднення пояснюється так, що й думи і згадані твори письменства черпали із спільного джерела козацької традиції.

V. Крім історичних козацьких дум, маємо ще пять, зложених за їх зразками, побутових дум без історичного підкладу, із виразною моралізаторською тенденцією (намаганням): 25. Удова, 26. Сестра і брат, 27. Прощання козака з родиною, 28. Поворот сина з чужини, 29. Ворожба із сну.

В цих побутових думах піднесене (ще сильніше, ніж у старших козацьких) значіння роду і звеличена материна любов.

Найдавнішу й заразом найдокладнішу звістку про думи подає польський історик Сарніцький у своїх „Annales“ із 1587. р., III. Він покликується на думи, де оспівана лицарська смерть братів Струсів у битві із волохами 1506. р.: »про них ще й тепер співають елеґії, які русини називають думами«[1]). Подані Сарніцьким ознаки цих »елеґій« дозволяють нам здогадуватися, що були це справжні думи. Про „kozackie dumy“, „lamenty„ маємо згадки ще й инших польських письменників XVI—XVII. вв. Та нема певности, чи вони говорять про думи в теперішньому розумінні (визначені речитативною формою, бо думами називали поляки також пісні із правильною строфовою будовою).

Дума про герць козака з татарином за записом із кінця XVII. в.[95]) показує, що в другій половині XVII. в. думи досягли вже повного вироблення речитативної форми, яка виявляється такою самою, що й у записах дум із XIX. в. Таке вироблення речитативного стилю мусів, очевидячки, попередити довгий період розвитку. Приймаючи, що разом із думами старої верстви розвинувся і стиль кобзарської рецитації ще протягом XVI. в., ніяк не можемо ставити його в залежність від віршевої літератури середньої доби,

[94]) — „de quibus etiam nunc elegiae, quas dumas Russi vocant, canuntur voce lugubri et gestu canentium se in utramque partem motantium, id, quod canitur, exprimentes; quin et tibiis inflatis rustica turba passim modulis lamentabilibus haec eadem imitando exprimit“ (Антонович—Драгоманів: Историч. п. I.).

[95]) віднайдена М. Возняком у збірнику Кондрацького

яка зароджується щойно з кінцем того століття. Історичні думи, цілим своїм змістом звязані з бурхливим козацьким життям, обчислені передусім на козацьку авдиторію, на козацьких слухачів (як показують їх славословні закінчення), мусіли витворюватися в козацьких осередках, під свіжими враженнями воєнних подій. Складали їх, очевидячки, люди дуже докладно обзнайомлені з усіма сторонами козацького життя; самі брали вони в ньому участь, як про це засвідчує їх ліричне захоплення.

Усе те промовляє за погляд, що творцями й співцями дум були самі таки козаки[96]); мабуть, за давньою традицією, кобзарі XIX—XX. вв. називають думи »козацькими піснями«, »запорозькими псальмами«. Зате мало ймовірного має за собою здогад П. Житецького, наче-б-то думи повстали серед жебрущих старців, що знаходили собі поміч і притулок у братських шпиталях, коло церкви і школи. Щойно пізніше, в міру поширення козацької орґанізації на заселеній Україні, козацькі думи могли переходити в руки професійних співців, що творили свої співацькі братства, на зразок ремісницьких цехів, та підлягали значному впливові церкви, школи й письменства; вони ж донесли думи аж до наших часів. Теперішніх кобзарів можна вважати

96) Маємо зовсім певні свідоцтва польських письменників із другої половини XVI. та початку XVII. в. (Папроцький, Морштин), що козаки плекали спів і гру на кобзі („kozacka lutnia"). Про це свідчить, між иншим, також популярний на Україні старовинний образ козака-бандуриста з кобзою, що його повстання треба віднести до XVII. в. (Д. Щербаківський, Козак Мамай, »Сяйво«, Київ, 1013, № 10—12, 251—258).

за спадкоємців колишніх козацьких співців дум, що після упадку козаччини зрівнялися з жебрущими співцями побожних пісень — лірниками. Тоді певно прийшло й до значного зближення та частинного переплутання кобзарського й лірницького репертуару, до забарвлення козацьких дум моралізаторськими тенденціями та ознаками церковщини в мові. А що пісенна мова взагалі різниться від буденної особливими формами, зворотами й багатим засобом поетичного вислову, то й нічого дивного, що думи, зберігані століттями в колах професійних співців, виявляють у мові деякі архаїчні (старовинні) ознаки в більшій мірі, ніж усім доступні звичайні пісні.

Не можна заперечити, що професійні співці, плекаючи у своєму репертуарі козацькі думи, мусіли мати великий вплив на виспівання й устійнення думових тем, на закріплення текстів ув усній традиції, взагалі — на розвиток козацького епосу в пізнішій стадії (стані), а са́ме на збагачення кобзарських рецитацій т. зв. побутовими думами. Докладна аналіза (розбір) текстів і мельодій дум, схоплених фоноґрафом, виявляє, що думи — це продукт (витвір) традиційної усної словесности, з якою вони вяжуться як-найтісніше своєю формою, стилем і змістом, хоч на їх творення, особливо на пізнішу їх верству, могла мати вплив і сучасна література; було ж поміж козацтвом чимало людей із шкільною освітою. Козацькі думи мають значіння історичних документів, незвичайно важних для освітлення козацької доби.

В той час була честь, слава,
Військовая справа:

Сама себе на сміх не давала,
Неприятеля під ноги топтала...
(Із думи про похід Хмельницького на Молдавію 1650. р.).

Ці сильні, неначе з криці ковані слова відбивають почуття сили й національної гідности.

Нехтуючи особистими й любовними мотивами, думи видвигають на перше місце боротьбу з татарськими й турецькими наїздниками та проти польсько-шляхетського ладу на Україні. Попри національні й релігійні мотиви цієї боротьби, вони сильно зазначують її суспільно-економічну сторінку. Це дійсно поезія суворого козацького життя, удержана на високому етичному рівні, осяяна ідеалами волі та братерства — найзамітніший, найхарактеристичніший вицвіт козацької доби.

Видання дум із поясненнями:

1. Антонович і Драгоманов, Историч. пѣсни малорусс. нар. I, II, Київ, 1874—5. — 2. К. Грушевська, Українські народні думи. I, II, Київ, 1927—1931 — 3. Ф. Колесса, Українські народні думи, Львів, 1921 (вид. »Просвіти«).

9. ІСТОРИЧНІ ПІСНІ.

Вже вище ми зазначили, що в деяких обрядових піснях (колядки, весільні) зберігаються історичні спомини з героїчної і княжої доби. Одначе справжні історичні пісні, що оспівують історичні події й постаті, або в загальних рисах характеризують дану добу, полишила нам щойно козацька доба. Є це пісні про довговікову боротьбу українського народу з татарами й турками. Цю боротьбу змальовують ці пісні в таких реалістичних картинах: несподіваний наскок татарів у часі жнив; розграбування і спалення села, втеча людности; постій орди, паювання до-

бичі; гонені в полон дівчата, поприв'язувані до маж і коней, заливають кровю сліди; поворот козаків із переможної виправи на бісурман; козацький постій і пожежа в степу; козак у битві попадає в полон і гине в тяжких муках.

Деякі з пісень цієї ґрупи звязуються навіть із історичними подіями й особами, як, нпр., пісня про смерть Байди-Вишневецького, основника Запорозької Січі, спійманого зрадою й замученого турками 1564. р.; про здобуття Варни козаками 1605. р. (Антон.-Драгом.: Истор. пѣсни І., ч. 49.).

Живі спомини про татарське й турецьке лихоліття знаходимо у ґрупі баляд, занесених до нас сербськими й хорватськими співцями, що їх чимало вешталося по українських землях у XV—XVI. вв. Сюди належать такі теми: брат (що в деяких варіянтах зветься »сербином«) купує сестру-полонянку; брат продає сестру (в инших варіянтах: батько — дочку) турчинові, вона ж, не хотячи покоритися насилі, накладає на себе руку; теща в полоні в зятя (Антонович-Драгоманов, Истор. п. І, ч. 63—66). Стрічаються навіть любовні пісні із виразним відгомоном воювання з турками й татарами: дівчина будить козака, що заснув на сторожі, й остерігає його перед турками; милий викупляє милу (або мила милого) з турецької неволі (там саме, ч. 33, 34).

Куди менше збереглося пісень про **козацько-польські війни**. На першому місці стоять згадки про події з часів Хмельниччини, такі, як битва над Жовтими Водами 1648. р.; тріюмф козаків після переможних боїв; битва під Берестечком 1651. р.; проклін Хмельницькому за татарський ясир 1653. р. (там саме II.).

Володимир Гнатюк (1871—1926)

Вдячну память у народніх піснях здобули особливо ті сучасники Хмельницького й пізніші козацькі ватажки, що заступалися за інтереси народніх мас, як ось — Ничай і Перебийніс (там саме, II, ч. 6, 12).

З великою прихильністю згадує народня пісня хвастівського полковника Семена Палія, жаліючи його увязнення Мазепою. Пісня про побиття багача-дукача голотою свідчить про ворожий настрій народніх мас проти козацької старшини, що під охороною московського уряду почала була забирати козацькі й селянські ґрунти та перетворюватись у дворянство. Хоча Мазепа, зірвавши боротьбу проти Москви, не встиг потягти за собою широких народніх мас, то зруйнування старої Січі москалями 1709. р. та ненависне господарювання московського війська на Україні відбилося голосним відгомоном у народніх піснях. Ще сильніше нарікання викликало змагання царя Петра І. до систематичного винищування городового козацтва висилкою цілих полків у далекі північні та східні сторони для будування фортець, як це засвідчують пісні про тяжкі роботи при копанні каналів, про смерть козака в Московщині, про постої московського війська, що кривдило і грабувало українську людність. Дуже живо збереглася в піснях память про відбирання землі в запорожців царським урядом та остаточне знищення Січі Катериною II.

1775. р., розграбування козацького добра, увязнення старшини й вивезення кошового Кальнишевського на далеку північ та втечу запорожців на турецьку землю за Дунай. Ці пісні, надихані щирим жалем і спочуванням для запорожців, поперeплітані згадками про козацьку славу, показують, що в Січі народні маси добачували свій ідеал, та що на запорожців покладали всю надію в тяжких змаганнях до волі та кращого громадського устрою[97]).

Гноблення селянства польською шляхтою, що було найсильнішою спонукою до загального українського повстання під проводом Хмельницького, а пізніше викликало бунти гайдамаків, як реакцію (відпір), проти нестерпних соціяльних і політичних відносин, — це гноблення знайшло собі яскраве освітлення в цілій низці пісень, н. пр.: про втечу селян у степи та переймання й кари втікачів, про вбивство Бондарівни паном Каньовським (Миколою Потоцьким) і т. и. Маємо й пісні про вбивство Сави Чалого гайдамаками за зраду 1741. р., про Залізняка і здобуття Гуманя 1768. р.; про Швачку та його схоплення москалями 1768. р. (Д. Ревуцький, Українські думи та пісні історичні, Київ, 1919.).

Тому, що селянські бунти знаходили підпору на Січі, де панська рука не могла досягти втікачів, і самі козаки-запорожці нераз приставали до гайдамаків, пісні про гайдамаків сплутуються з козацькими, так що тяжко їх відділити в окрему ґрупу.

---

[97]) Всі ці пісні зібрані й пояснені в виданнях М. Драгоманова: »Політичні пісні українського народу XVII—XIX. ст.« (І., ІІ., Женева, 1883., 1885.), та »Нові українські пісні про громадські справи« (Женева, 1881.).

Крім згаданих історичних пісень, чимало набереться й таких, що не мають безпосереднього звязку з історичними подіями, а проте виявляють виразні ознаки козацької доби, змальовують козацький побут і різні хвилини з життя козака, його відносини до родини, громади, особливо ж — до милої.

У цих піснях козак і кінь виступають як вірна пара товаришів[98]): козак розмовляє з конем про свої нічліги та воєнні пригоди; умираючи на полі битви, козак посилає коня із звісткою до родини. Улюбленою темою козацьких пісень є — прощання козака з родиною, найчастіше з матірю та сестрами; на питання, коли він повернеться, відповідає звичайно алеґорією (образовим висловленням думки) про сіяння піску на камені. Чимало козацьких пісень має любовний підклад: дівчина плаче при відїзді козака, даремно вичікує його повороту, нарешті одержує звістку, що він загинув; мила просить козака, щоб узяв її з собою [цей мотив розвивається ширше в відомих балядових піснях про дівчину, намовлену козаком до мандрівки та її траґічну долю][99]).

Та не треба забувати, що в українських народніх піснях слово »козак« має значіння не тільки »вояк« але (і то частіше) »амант«, герой любовної лірики[100]).

---

[98]) Про ролю коня в поезії степових народів — K. Dieterich, Die osteuropäischen Literaturen, 48—50.

[99]) Найдавніший текст такої пісні про козака й дівчину-Кулину подає І. Франко в розвідці »Козак Плахта, українська народня пісня, друкована в польській брошурі з р. 1625.«, Записки НТШ, XLVII, 1902.

[100]) На це звернув увагу Потебня (Объясненія, II, 652), а за ним і Грушевський (Історія укр. літер., I, 235).

Нема сумніву, що більша частина обговорених пісень козацької доби, це — витвір козацтва, що було найактивнішим елементом народу, вицвітом його енерґії, та обєднувало у своїх рядах воївників із різних шарів суспільности: і зпоміж селян хліборобів, і з освічених, навіть шляхетських кол. Тимто козацькі пісні швидко поширювалися між селянством.

Подібним до гайдамаччини явищем протесту проти соціяльного поневолення були й карпатські опришки, що також полишили по собі память у народніх переказах і піснях[101]). Тільки ж пісні про опришків (у збірниках Я. Головацького, В. Шухевича) мають характер льокальних (місцевих) новотворів, невигладжених і невиспіваних. Вони й не вийшли поза Гуцульщину, крім однієї пісні про Довбуша, що поширилася далі, і то завдяки своїй балядовій темі: смерть коханця, спричинена жінкою-зрадницею. Довбуш славиться в народніх переказах, як оборонець бідних і местник покривджених (такий тип розбійників характеристичний узагалі для поезії східньоевропейських народів[102]).

Пісні про опришків вяжуться, здебільшого, із споминами про рекрутчину й панщину, бо ж тут головно треба шукати причин, чому зростали ватаги опришків.

Усі опришківські пісні складені коломийковим віршем (4+4+6), крім пісні про Довбуша — в розмірі (4+4).

---

[101]) В. Ґнатюк, Народні оповідання про опришків, Етн. Зб., XXVI.

[102]) Про це K. Dieterich, Die osteuropäischen Literaturen, 28.

Жорстоке поневолення сільського люду та визиск його робітної сили панівною верствою із заведенням панщини полишило по собі сумну память у цілій ґрупі народніх пісень. Є це новітні невольницькі плачі XIX. віку — про безпросвітню роботу на панському лані під свист нагайки економа:

Пішов батько із сохою, а син із косою,
Пішла мати на лан жати в неділю з дочкою.
А в нашого окономa шовкові онучі,
Плачуть, плачуть бідні люди, із панщини йдучи.
Повблазили волам шиї, бідним людям руки,
Набралися бідні хлопи за панщини муки.

(Д. Ревуцький: Українські думи та пісні історичні, 248).

Через такий утиск доходило часами до отвертого бунту, в якому пана забивали (Д. Ревуцький, там саме, 249). Смілим висловом протесту проти суспільної кривди й неправди є знаменита лірницька пісня »Нема в світі правди«, хоч вона могла була повстати, як догадується І. Франко (Записки НТШ, LXX), ще в XVII. в.

Скасування панщини в Австрії 1848. р. і в Росії 1861. р. слабо зазначилося в народніх піснях. Найбільше поширена в Галичині пісня про волю — книжного походження: зозуля звіщає людям, як свобода прогнала панщину, за якою плачуть пани. Ця пісня, перейшовши в усну традицію, пообростала строфами, складеними серед сільського люду та трохи в зміненій формі принялася навіть за колишнім російським кордоном.

Збереглася в піснях память і про инші історичні подій й постатті XIX. в.: про Кошута й мадярське повстання 1848. р., про окупацію (займанщину) Босни Австрією. Пісні про вбивство цісаревої Елисавети, проповідь тверезости і т. п. нале-

жать до тих ефемерних (одноденних) новотворів, що скоро забуваються. До них можна зачислити й новоскладені гуцульські та бойківські пісні про світову війну (майже всі в розмірі 4+4+6).

Та найважніше місце між пісенними новотворами з суспільно-економічним підкладом займають безперечно пісні про еміґрацію до Америки й сезонову заробіткову еміґрацію (н. пр., до Прусії). Всі вони з різних боків змальовують долю еміґрантів, часом дуже реалістично, та освітлюють процес (хід) пролєтаризації українського селянства. Але їх склад указує подекуди на письменних авторів і на книжні впливи.

Наслідком визвольних змагань українського народу в часі світової війни поширилося між сільським людом теж чимало пісень, складених Українськими Січовими Стрільцями. Та чи вдержаться вони, і які зміни виявлять вони в усній традиції, покаже щойно час.

Народні історичні й політичні пісні мають велику вагу для досліду економічних, соціяльних і політичних відносин через те, що передають несфальшовані грамотіями настрої й погляди народніх мас на історичні події й на громадські справи. З цього погляду високо оцінили українські народні пісні М. Костомаров та М. Драгоманов.

10. СТАНОВІ ПІСНІ.

Вище обговорені народні пісні — це головно поезія хліборобського стану, який плекав її від непамятних часів та зберігає й досі по давньому — усним переказом. Тимто й не будемо в окрему

ґрупу зводити пісень із селянського побуту, бо його риси щедро порозкидані по всіх галузях народніх пісень, утворених, здебільшого, самими таки селянами.

Та в це головне річище народньої поезії, що пливе площиною сільського життя, вливалися від найдавніших часів струмки з инших, вищих площин суспільного наверствування, де тільки жила усна словесність: отже й пісні воївників-дружинників та пізніше козаків, а то й освічених шарів громадянства.

1. Сюди ввійшли пісні чумаків, що, здебільша, були з селян, і самі, попри купецтво, займалися ще й хліборобством.

Вибираючись у далеку дорогу на Крим, чумаки орґанізували свої »валки« на військовий лад, під проводом досвідного отамана, для оборони перед татарськими ватагами та степовими розбишаками, з якими їм доводилося зводити нераз справжні битви. Тимто чумаки охоче користувалися поміччю запорожців, що й самі бувало до них приставали, особливо після упадку Січі. Через те й чумацькі пісні мають чимало спільного із козацькими.

Головні мотиви чумацьких пісень такі: з наказу отамана валка збирається виїжджати; жінка старається завернути чумака з дороги; постій чумаків, пожежа степу; чумаки відбиваються від розбишак; напад татарів, битва, великі втрати; зима захоплює в дорозі чумаків, вони бідують без харчів і паші для волів; чумаки на базарі з дорогим товаром; чумак гуляє і пропиває все своє добро (И. Рудченко, Чумацкія народныя пѣсни, Київ, 1874.).

Особливою красою визначається пісня про занедужання і смерть чумака в дорозі, відома і в Галичині й на Закарпатті. Коли чумацтво, як суспільне явище, давно вже перевелося й перейшло до історії, то й чумацькі пісні можна б зачислити до історичних.

2. Салдатчина й рекрутчина, як форми чужої військової організації, накинені, ураз із панщиною, займанськими державами, Австрією й Росією, для їх державних, чужих українському народові інтересів, — стрінулася з загальною нехіттю української людности, тої самої, що цілі століття вела власними силами, геройську боротьбу в обороні рідного краю. Примусова військова служба впала дійсно страшним тягаром на українське селянство тим більше, що спершу вона тяглася дуже довго (до 25 літ), так що в війську молода людина марнувала свій найкращий вік і верталася додому звичайно інвалідом, калікою.

Про віддання в рекрути рішав пан-дідич (нераз віддавав і жонатих людей за кару), а в скарбових селах — громадська рада, вибираючи звичайно вдовиченків і найбідніших, що за них нікому було заступитися[103]). Отже призначених на рекрутів несподівано ловили, як яку дику звірину, та звязаних відвозили до прийому. Усе це змальовують реалістичними рисами пісні про рекрутчину: присяга під примусом, плач матерей, рідні, нераз

[103]) А з вечора уночі
Сходилися багачі.
Стали раду радити,
Кого в некрути взяти.

— А озмемо бідного,
Буде плачу не много.
Як віддамо сироту,
То збудемось клопоту.

(Григоріїв-Наш, Історія України в народніх піснях і думах, Київ, 1918, 146).

і молодої жінки з діточками, розпука новобранців, що їх везуть у чужу сторону, звідки хиба́ тільки пташкою можна було передати звістку до родини — ось мотиви пісень про рекрутчину, що залишаться історичними документами страшної насили над безпомічним людом[104]).

Та хоча рекрутчина з цій первісній формі відійшла вже до історії, то примусова військова служба в колишній Австрії й Росії зберегла багато з її рис і викликувала подібні почування. Тільки ж відмінні обставини військового життя в обох державах спричинили великі різниці в вояцьких піснях по обох боках колишнього кордону, що спинював обміну мотивів.

Жовнірські й салдатські пісні складаються на цілу епопею вояцького життя, в яку ввійшло також чимало картин із давніх козацьких пісень. Прощання з родиною, особливо з матірю, і з милою, проводини з села, туга за домом і близькими серцю людьми, тяжке життя в касарні, »кервавий хліб жовнірський«, писання листів, обміна звістками, участь у битвах, смерть вояка на чужині, вірний кінь-післанець, — ось підклад найкращих вояцьких пісень. Як межи козацькими, так і межи вояцькими піснями набереться чимало любовних: смерть дівчини з жалю за милим; вояк

---

[104])
Не плач, мати, бо ти вже старая,
Нехай плаче жінка молодая.
Бо у жінки та дрібнії дітки,
Остаються на віки сирітки.
Остаються панам на поталу,
А я піду служить государу!
Остаються панам на поругу,
А я піду у вічную службу.
(Григоріїв-Наш, там са́ме, 146).

просить відпустки, щоб побачитися з милою; дівчина переночовує вояка й будить його за пізно, й т. и. Але ж деяка частина вояцьких пісень касарняного типу має дуже свобідний, навіть сороміцький характер, а в мові їх помітні сліди чужих впливів: чеських, словацьких, польських, російських, а то й німецьких.

У переношенні чужих пісенних мотивів на українське село військо відограло, очевидячки, важну ролю.

Гарні тексти вояцьких пісень у збірнику Ів. Колесси, Етн. Зб. XI.

3. До станових пісень належать також нечисленні бурлацькі й наймитські, що й досі не тратять своєї актуальности; н. пр., пісня про бурлаку-наймита, що до_схід сонця виганяє пасти хазяйські воли, мокне на дощі та споминає свою матір, жаліючи, що не втопила його маленьким[105]).

4. З ремісницьких пісень збереглася одна гумористична про цехмайстра Куперяна, що бенкетує з братчиками-ремісниками, і коли всі заметушилися на звістку, що „ось мамуня йде, всім лихо буде“, — він один не тратить рівноваги, потішаючи переляканих, що, мовляв, »якось то буде«[106]).

11. ПІСНІ З ОСОБИСТОГО Й РОДИННОГО ЖИТТЯ (ПОБУТОВІ Й ЛІРИЧНІ).

Пісня супроводжає ціліське життя українського селянина від колиски до гробової дошки. Здається, немає в цьому житті з усіма його пери-

[105]) Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 87.

[106]) Лисенко, Зб. нар. укр. пісень, 8-й десяток.

Іван Колесса
(1864—1898)

петіями (перемінами) ні одного важнішого моменту (хвилини), до якого не можна б підібрати відповідної, неначе нарочно длятого складеної пісні. Пісні цього розділу мають переважно характер особистої лірики, та вони так тісно сплітаються з обставинами хліборобського життя, що дають заразом дуже повний і до подробиць вірний образ селянського побуту. При цьому вони змальовують це життя не тільки з поважної сторони, але освітлюють його також із становища гумору й сатири — як у житті, так і в пісні сумне переплітається з веселим, траґічне з комічним. Тимто тільки гумористичні пісні-анекдоти (оповідки), здебільша, мандрівного характеру, можемо відділити в окрему ґрупу.

Приколискові пісні оспівують любов матері до дитини й її піклування коло дитини, яку тяжче згодувати, ніж »камінь глодати«; материну задуму над нерозгаданою майбутністю дитини, над її долею, із натяками на тяжке суспільне становище; алеґоричний образ зажуреної перепілки, що не має куди подітися з дрібними дітьми; призивання сну і т. п.

Приколискові пісні визначаються характеристичними мельодіями й розмірами вірша.

Парубоцькі й дівоцькі пісні, надихані молодечою веселістю й буйністю, нале-

жать переважно до танкових та до любовних. Еротичні (любовні) мотиви, як вище показано, займають поважне місце в обрядових піснях. Любовна лірика вже в записах XVII—XVIII вв. багато заступлена, сильно індивідуалізована й витончена, підноситься до вислову особистих інтимних (сердечних) почувань та вказує на той довженний віковий шлях еволюції (зросту й розвитку), який українська народня поезія перейшла від синкретизму обрядової хорової гри, що була висловом колєктивних почувань і настроїв, до монодичної (одноголосної) пісні з тонким відтінюванням психічних (душевних) настроїв одиниці[107]). Любов оспівується в різних фазах і перипетіях, від її зародин із одного погляду чи усміху, аж до щасливого, а частіше траґічного закінчення. Вражає широка скаля (обсяг) любовних почувань і настроїв та величезне багатство мотивів, що їх можна б зібрати в такі ґрупи:

а) залицяння, вірна любов, туга, приоликування милого (милої); дожидання, сходини, любовні розмови;

б) вороги, обмова, гніви, перешкоди з боку родини; відїзд милого, прощання, розлука, самота дівчини, вісти;

в) милий не любить, покидає; жаль дівчини, бажання смерти, проклін ворогам, розлучниці; любка невірна, обдурює парубка, відкидає його гостинці, стає з иншим до шлюбу;

г) зведення дівчини, втрата вінка, неслава.

---

[107]) Характеристику української любовної лірики, на основі згаданого збірника бібліотеки Чорториських, подає Філ. Колесса: Українська народня пісня на переломі XVII—XVIII. вв., 65—69.

Як у всіх инших родах народніх пісень, так і в любовних, видко деяку схематичність[108]) і стилізацію у трактуванні тем і мотивів, типізацію (зведення до одного взірця) осіб і ситуацій[109]): милий і мила, здебільшого, не мають індивідуальних рис, це неначе якісь збірні типи, наділювані постійними прикметами; те саме можна б сказати про цілу низку осіб, що пособляють або стають на перешкоді любовній парі: мати (рідше батько), сестра, розлучниця, вороги, післанці, »люди« або »сусіди«, що дають вислів громадській думці — все це стилізовані постаті, що мають згори означені ролі в любовній драмі.

Таксамо й ситуації, переважно типові, мають свій шабльон[110]): дожидання милого, його прибуття, відїзд, прощання, присяга вірности, — все це народня пісня вбирає, здебільшого, в постійні формули. До таких „loci communes" належать: натяки на дівочі чари; алеґоричні образи голуба й голубки, селезеня й утінки; ходження через хибку кладку, перепливання через річку; образ дівчини, що тоне й що її вирятовує милий — (як символічний натяк на подружжя) широко розвинений уже в найдавнішому записі української народньої пісні про Штефана-воєводу; сюди належить також звісна з колядок схема любовних пісень, що звеличують милого або милу над усю родину.

---

108) Схема — уклад; схематичність — однаковий чи подібний уклад.

109) Про це говорить проф. Ян Ст. Бистронь у студії „Artyzm pieśni ludowej", Познань, 1921.

110) шабльон — повторюваний взірець, принята форма

У такі постійні формули відливається й уся поетична фразеольоґія (красномовство), різні види паралєлізму й символіки, епітети, метафори, порівняння й антитези (протистави), — взагалі вся устійнена традицією образова мова пісень, що не багато місця залишає для індивідуального вислову почування.

Одначе й через традиційний шабльон (приняту форму) пробивається безпосередність, щирість і простота, а до того ще й ніжність виразу в передаванні настроїв та переживань. У любовних піснях особовість завойовує собі вже чималий простір. На це вказує, н. пр., протест проти гноблення підозрами й опінією (громадською думкою), що нераз кривдять людину та насилують її свободу:

»Людоньки ж о мні гадают,
І покою мні не дают.
А я ж на тоє не дбаю,
Як кохала, так кохаю«.

(»Укр. русь. архів« IX, ч. 49).

Замітна річ, що в українських любовних піснях жінка виступає далеко не в такій пасивній (безвольній) ролі, не в такому безвольному принизливому становищі, як, нпр., у московських піснях. Вона вимагає, щоб її трактували нарівні з чоловіком; дівчина вміє зберегти свою волю й супроти коханця й супроти батьків, не зважаючи навіть на неприхильне становище »людей«, сусідів і ворогів. До того ж українські любовні пісні стоять на високому моральному рівні з вимогою вірности й чистого розуміння любови та береження жіночої гідности.

Українські любовні пісні без порівняння частіше й ширше оспівують почування дівчини

й жінки, ніж мужчини: це ж переважно витвір жіноцтва, таксамо, як і пісні про подружнє життя. В цій останній ґрупі на перше місце вибиваються пісні про нещасливе подружжя й »жіночу неволю«[111]); серед них подибаємо незрівняні зразки людової лірики на такі теми: незавидне становище невістки в сімї чоловіка; недобра свекруха; жалі дочки перед матірю; чоловік-нелюб, пяниця; перед його побоями жінка втікає вікном із малою дитиною; нарікає на змарноване життя; вмираючи, передбачує, що чоловік не буде щасливий із другою, буде її будити з гробу до розплаканої дитини (Етн. Зб. XI., 224—5).

Та набереться також чимало пісень про недобру жінку, що не вміє пошанувати чоловіка, напивається, занедбує хату й діти, гайнує господарство, чоловіком коверзує, а то і зраджує його з коханцем.

Лірично-побутові пісні оспівують і гірке життя вдівця з дрібними дітьми, що розходяться межи люди за хлібом; і бідування вдовиці, що »дрібними слізоньками ріллю промочила«; і горювання сирітки, поневіряної злою мачухою. Цей великий круг замикають пісні про смерть і заповіт жінки, що вмирає і ще за життя роздаровує своє добро людям, щоб її гарно поховали та ще й оплакали (Етн. Зб. XI., 249).

В піснях обговореної ґрупи особливо сильно зазначене почуття родової приналежности, причім на перший плян висувається звеличування материної любови (подібно, як у голосіннях і думах).

---

[111]) Пісні цієї ґрупи, їх багатство й красу обговорює І. Франко в розвідці: Жіноча неволя в руских піснях народних, »Зоря«, 1883 й окремо.

В лірично-побутових піснях найсильніше виступають індивідуальні племінні риси народу, його психіки (духових нахилів) і вдачі (ἔθος). Тимто вони держаться ґрунту, на якому виросли й не поширюються так легко на чужі території, як, н. пр., дрібна епіка. Попри історичні пісні й думи, пісні з особистого й родинного життя належать до найориґінальніших творів української народньої поезії.

12. ТАНКОВІ ПІСНІ.

На зміст танкових пісень складаються головно любовні мотиви та жарти, дотинки й насмішки, навіяні молодечою веселістю й безжурністю. Але ж ув окремі ґрупи обєднуються танкові пісні не своїм змістом, а характеристичними ритмічними формами.

1. Коломийки визначаються скочним ритмом, що пливе в такті $^2/_4$, і типовим розміром вірша (4+4+6), із модифікаціями [відмінами] (4+3+6) і — дуже рідко — (3+3+6):

»Ой, піду я / на майдан / тай витну осику
Тай виплету / личаки, / піду на музику«.
(Етн. Зб. XVII, ч.1228).

»Не тепер, / не тепер / на гриби ходити:
Восени, / восени, / як будут родити«.
(Етн. Зб. XI, 53, ч. 89).

Як приспівка до танцю вже одна коломийкова строфа може устоятися, як окрема пісонька. Та звичайно народні співці лучать ув одну низку дві, три а то й більше строф, добираючи їх свобідно на основі споріднення у змісті, асоціяції думок, часами навіть за анальоґічними заспівами чи початковими словами.

Форму коломийки, зовсім вироблену й витончену, знаходимо вже в записах XVII. в.:

»Ой, листоньком / дороженька / запала, запала,
Давно ж свого / миленького / видала, видала«.

(Укр.-руський Архив, IX, 34).

Хоч коломийка ще й тепер сповняє своє первісне призначення, танкової пісні, то своїм змістом вона давно вже переступила вузькі межі приспіву до танцю та стала улюбленою формою побутової, ліричної й передусім любовної пісні. Коломийки під теперішню пору у східній Галичині репрезентують (заступають) найбільш живучу вітку української народньої поезії, що постійно розвивається, зростає й наповнюється новим змістом, обіймаючи всі сторони народнього життя й народнього побуту. Завдяки своїй уривчастій формі коломийка втискається в усі побутові подробиці, легко переходить у царину жарту й сатири, з другого ж боку — вона не цурається й зовсім поважних суспільно-економічних тем. На коломийках можемо найкраще помічати, як то народні співці вдатно вміють користуватися традиційними засобами поетичного вислову, для імпровізації (твору без підготови), як у давні форми переливають новий зміст.

Коломийки дуже поширені у східній Галичині, особливо ж на Бойківщині й на Гуцульщині, де вони випирають инші пісенні форми. Але коломийки стрічаємо (звичайно, не під цією назвою) подекуди й на наддніпрянській Україні, навіть у Харківщині.

Про надзвичайно велике багатство коломийок свідчить тритомовий збірник В. Гнатюка (Етн.

Зб., XVII—XIX). На жаль, не довелось йому викінчити 4. тому...

2. Шумки — це короткі одно-двострофові пісеньки з танковим ритмом у такті $^2/_4$ і з характеристичною будовою строфи 4(4+4).

3. Коли на місці другої 4-складової ґрупи зявляється 3-складова, повстає анапестична фіґура (◡ ◡ _) із сильним наголосом на останньому складі, що характеризує танкову форму, звану козачком.

Така анапестична фіґура виступає часами й у першій половині вірша, так що в козачках переплітаються 7-складові вірші із 6- й 8-складовими, як, н. пр., у пісні »І шумить і гуде«.

Зразки козачкових і шумкових строф, що сполучуються з такою самою свободою, як коломийкові, знаходимо вже в записах XVII. в.:

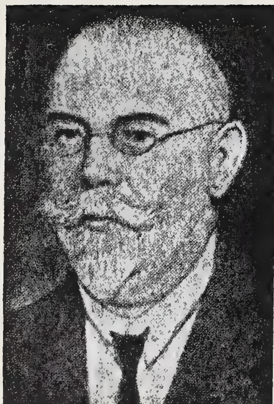
»Сюди виль, / туди виль,
До милої / девять миль.
Десятая / дорога
До самого / порога«. (У.-р. Архив, IX, 23).

Ця форма танкової пісні вийшла, здається, з Наддніпрянщини, як на це вказувала б назва »козак«.

4. Анальоґічні до коломийок лемківські короткі танкові пісні визначаються характеристичною формою двостихової строфи 2(6+6), що зявилася, мабуть, підо впливом польських краковяків (Етн. Зб., XXXIX—XL., ч. 2, 6—12, 20 і т. д.).

Одначе зміст цих коротких співанок не обмежується танковими приспівками: в них, подібно як у східньо-галицьких коломийках, відбиваються голосним відгомоном усі переживання селянина,

всі подробиці його побуту; і таксамо, як коломийки на Покутті вони здобувають собі панівне становище в пісенному репертуарі Лемківщини приглушують усі инші форми пісенні.

Володимир Перетц
(1870—1936)

13. БАЛЯДИ.

Вище обговорені пісні, чи вони оспівують історичну долю українського народу, чи переживання одиниці — дають сильний і безпосередній вираз народньому світоглядові, відбиток народнього побуту, змальовують вдачу українського народу і, так сказати, — його духове обличчя.

Немає вже тої безпосередности й реалізму, того тісного звязку з народнім життям у піснях, що належать до т. зв. д р і б н о ї е п і к и: в балядах, романсах, гумористичних піснях анекдотичного змісту та побожних піснях леґендового й навчального характеру. Є це, здебільша, мандрівні пісні чужого походження, вони приймаються скрізь через ефектовність сюжету (цікаве оповідання, що викликає велике враження), виявляючи свідоме вживання словесного мистецтва для розваги, забави, а то й науки.

Такі м а н д р і в н і т е м и напливали на Україну головно з Заходу (за посередництвом моравських чехів, словаків, поляків), а також від південних словян, та поширювалися різними до-

рогами: через безпосередній сутик українців із ближчими й дальшими сусідами на етнічному погряниччі, через мандрівних співців - скоморохів, шпільманів, а то й через літературні впливи. Та, приймаючись на українському ґрунті, мандрівні пісні подекуди обростають побутовими рисами й підлягають змінам, відповідно до вподоби українського люду. З другого ж боку, на їх зразок повстають і місцеві твори подібного змісту.

Балади — це сумовиті лірично-епічні пісні про незвичайні події, життєві конфлікти (зудари) з траґічним закінченням, як на це вказують такі теми: сестра труїть брата за намовою коханця; дівчина напуває отрутою зрадливого любка; козак убиває любку, що, виславши його за »тройзіллям«, ладила з иншим весілля; чоловік убиває жінку за намовою вдови або матері; свекруха, наготовивши отруї для нелюбої невістки, нехотячи труїть власного сина; мати-покритка топить дитину; чужоземці підмовляють дівчину до мандрівки, відтак топлять її або палять, привязавши її до сосни; дівчина, намовлена до мандрівки, вбиває зрадника.

Важну ролю грає в балядах фантастичний первень, що звичайно спирається на передхристіянські вірування про мерців, чари, метаморфози (переміни): дівчина чарами прикликує милого; зла сверкруха заклинає невістку в тополю; син, проклятий матірю, стає явором; нещасливо одружена дочка пташкою прилітає до матері в гості; вмерлий коханець, що його викликує мила, забирає її з собою.

Україна була посередницею в передаванні мандрівних балядових тем із заходу на далеку

Московщину, де вони зазначили свій вплив у тамошніх піснях і, найважніше, — в новішій верстві билин; це свідчить про старинність деяких баляд на східньо-словянському ґрунті[112]).

Та, побіч мандрівних, подибуємо також чимало баляд місцевого походження; вони оспівують різні траґічні події, часом навіть із виразними ознаками історичної доби, як, н. пр., про Довбуша, про смерть попаді, що втекла з опришками, про Лимерівну, яку мати запродала нелюбові, про Бондарівну, забиту Каньовським і багато пісенних новотворів, складених під враженням дійсних подій[113]).

---

[112]) Сюди належать такі теми українських баляд:

жінка, думаючи, що чоловік згинув на війні, ладиться вийти за другого заміж; тимчасом на весілля надїздить чоловік. Порівн. билину про відїзд Добрині й невдатну женячку Ал. Поповича (А. Григорьев, Архангельскія былины и историч. пѣсни, I, 27, ч. 3);

лицар, завернений з походу неправдивою звісткою від матері, вбиває свою невинну жінку (порівн. подібну тему у збірці Ґріґорієва I, 270, ч. 50);

королевич, занепокоєний зловісним сном, вертається з дороги до дому, де тимчасом його жінка вмерла при породі — з вини свекрухи (порівн. пісню на цю тему у збірці Ґріґорієва I, 83, ч. 20);

про девятьох братів-розбійників та їх сестру (у збір. Ґріґорієва I, 201, ч. 17).

[113]) Найбільше прикладів знаходимо в Шухевичевій »Гуцульщині« III. Їх характеристику подає Філ. Колесса в розвідці »Українська народня пісня в найновішій фазі свого розвитку« (Ювілейний Збірник на пошану акад. Мих. Грушевського, Київ, 1928, ч. IV.). Порівн. В. Гнатюк »Пісенні новотвори« (Записки НТШ. L, LII).

14. НАСМІШЛИВІ, ГУМОРИСТИЧНІ ПІСНІ Й ПАРОДІЇ.

Мандрівним характером визначаються, здебільшого й гумористичні пісні з оповідним змістом: це новелістичні (пор. ст. 134—136) теми й веселі анекдоти (сміховинки на зразок Бокаччового »Декамерона«, французьких fableaux та німецьких — Schwänke), убрані в пісенну форму. Вони заходили на Україну тими самими дорогами, що й баляди. На українському ґрунті ці пісні доспособлювалися до місцевих обставин та приймали місцеве забарвлення, так що нераз тяжко відрізнити їх від ориґінальних українських пісень на подібні теми. Їх сатира спинюється головно на любовних і подружніх відносинах та впадає часто в надто свобідний тон.

Для прикладу подаємо кілька тем: жінка коверзує чоловіком-нездарою; молода жінка, вдаючи недужу, виправляє старого чоловіка по ліки, сама ж приймає коханця; недужий чоловік забажав кисілю, та заки жінка спромоглася зварити, він і задубів; вояк на кватирі залицяється до господині; пригоди парубка, що вибрався на залицяння до чужої жінки; дівчина потайки від матері впускає любка до хати; король у жіноцькому перебранні впрошується на нічліг до ковалівни.

Багато набереться й ориґінальних пісень цього покрою, н. пр., про вередливі й уперті жінки, про залицяння попів та дяків до жіноцтва. Такі й подібні теми, задокументовані вже записами XVII—XVIII. в., входили колись у склад скоморошого репертуару. Ще й теперішні кобзарі й лірники, попри псальми та думи, співа-

ють залюбки й гумористичні пісні на такі теми: »Хома і Ярема« — два невдатники, що до чого не взялися, все якось їм не таланило; »Дворянка«, яку чоловік відучив від панських примх і забаганок[113б]); »Теща«, що винесла недобрий спомин із гостини в зятя.

До кобзарського репертуару належали певно й гумористичні наслідування дум, як, н. пр., рецитація про вівчаря, що, заснувши в степу, розгубив вівці; побитий господарем, прикидається недужим, та господиня піклується ним із підозрілою дбайливістю[114]) (М. Возняк, Із збірника Кондрацького кінця XVII. в., Зап. НТШ, CXLVI).

До пісень цієї ґрупи треба причислити й пародії (глумливе наслідування) подій із родинного життя, де, подібно, як у байках, у ролі дієвих осіб виступають звірі, птахи, комахи, а то й гриби (пісні про зайче, а також пташине весілля, про чечітку й її сім дочок, смерть комаря, похорони горобця[115]), пригода жучка, що, не слухаючи матері, впав у воду; про рижка, що знехтував любов сироїжки). Тепер це переважно дитячі пісні. Подибуються між ними мандрівні теми, звісні вже з записів XVII—XVIII. в. (як, н. пр., пісня про комаря) та співані ще й досі при різних веселих нагодах.

До ґрупи насмішливих пісень належать на-

[113б]) Ці дві пісні з репертуару кобзаря Остапа Вересая (Записки Ю. З. От. Русс. Геогр. Общества І. ч. 2, 3,).

[114]) Замітне деяке споріднення цієї рецитації із думою про Ганджу Андибера, на що вказано в розвідці Ф. Колесси: Речитативні форми в українській народній поезії. »Перв. Гром.«, 1927, кн. I—III, 106.

[115]) Б. Грінченко: Этногр. матеріалы, III. ч. 1621—1628.

решті деякі пісні про пяниць і пяницькі пригоди та сороміцькі пісні й жарти.

15. ПОБОЖНІ ТА СТАРЦІВСЬКІ ПІСНІ.

Пісні леґендового змісту з біблійним або апокрифічним підкладом належать переважно до мандрівних; н. пр., про »Олексія, чоловіка Божого« (на ту саму тему, що середньовічна леґенда[116]) і драма, видана в Києві, 1674. р.); про муки св. Варвари, багача та Лазаря, багача та смерть; про гріх Адама й його прогнання з раю; про сон Богородиці, нічліг Богородиці в мужиковій шопі; про невірного жида, переміненого в стовп. Деякі з цих пісень приймають навіть балядовий характер, як, напр., пісні про дівчину, занесену сатаною до пекла, та про розмову грішної дівчини з Христом, що має у своїй основі відомий евангельський уступ — розмова Христа з самаританкою. Обидві пісні, споріднені мотивом погублення власних дітей матірю, мають паралелі у словесности багатьох европейських народів.

Окрему ґрупу творять реліґійні пісні з моралізаторською тенденцією: побожні роздумування над марнотою цього світу, про грішну душу, смерть, правду і неправду, та величання Богородиці й святих і чудотворних ікон і т. ин.

Є тут чимало ориґінальних українських складань, переважно книжного походження. Такі пісні, відомі під назвою »псальмів«, творять основну частину репертуару лірників і кобзарів[117]). Вони сто-

---

[116]) М. Пачовський, Виїмки, 52.

[117]) М. Сперанскій, »Южнорусская пѣсня и современные ея носители«, Київ, 1904.

ять посередині поміж усною словесністю й письменством. Але ж до усної словесности будемо причислювати тільки ті пісні книжного походження, що мовою, формою й стилем засимілювалися (приподобилися) до народніх пісень. Зате не беремо під увагу пісень богогласникового типу, що в мові зберегли виразні сліди книжного складу, таких, як — церковні коляди та псальми на честь святих, хоча велике їх число перейшло в репертуар професійних співців.

Порівн. В. Гнатюк, »Лірники«, Етн. Зб., II; »Думы и пѣсни бандуриста Вересая«, Записки Ю. З. Отд. Русс. Геогр. Общества, I., 1874.

16. ПРОЗОВІ ТВОРИ.

Загальні завваги.

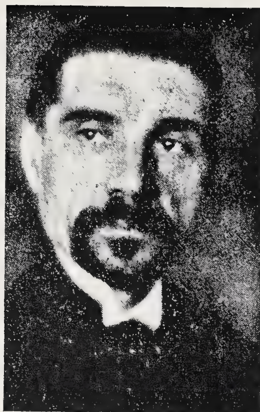
Заки приступити до прозових творів української усної словесности, годиться бодай коротко згадати про напрямки в дослідах над мандрівними, казковими й иншими темами й мотивами в европейському фолькльорі[118]).

Започаткована братами Яковом і Вільгельмом Ґріммами та уґрунтована працями Куна, Макса Міллєра й ин. т. зв. мітольоґічна школа добачувала у звіринних і фантастичних казках відблиск первісних мітольоґічних уявлінь, спільних усім індо-европейським народам (таксамо, як основи індоевропейських мов), та зазначувала глибоку старину й питомий, своєрідний характер людової традиції в кожного народу, вважаючи її відбитком правікового народнього світогляду. Східньословянську казку освітлювали з цього погляду Ф. Буслаєв, А. Афанасьєв, Ор. Міллєр, а з українських учених — Ол. Потебня.

Та прихильники цього напрямку заганялися подекуди у своїх гіпотезах (здогадах) надто да-

---

[118]) Користуємося оглядами та оцінкою дотичної наукової літератури, які подають у своїх підручниках М. Грушевський, М. Сперанський та П. Владіміров.

Климент Квітка
(* 1880)

леко, добачаючи в казкових героях персоніфікації (уособлення) явищ природи, зводячи все до тем боротьби світла з темнотою, грому з тучею.

Епохального звороту у студіях над усною словесністю доконав Т. Бенфей, видаючи в 1859. р. в німецькому перекладі індійський збірник казок »Панчатантру« з ґрунтовною студією про її склад і значіння, як одного з найдавніших джерел казкових тем.

Бенфей силкувався довести, що головно з Індії розходилися казки по инших краях Азії й Европи, спершу усним переказом, а потім (від XI. в.), у ширших розмірах, літературною дорогою, яку можна вже докладніше прослідити. Із Панчатантри (II—VI. в.) вийшов перський збірник »Каліла ва Дімна« (VI. в.) та його переклади: сирійський (VI. в.), арабський (VIII. в.), жидівський (к. 1200. р.). За посередництвом музулман індійські казки стають відомі в Візантії: грецький переклад згаданого збірника під заг. »Стефаніт і Іхнілат« зроблено з арабського оригіналу в XI. в. Через Візантію знайомство з індійськими казками в тому самому збірнику поширюється, з одного боку, на західню Европу, до чого причинився особливо його латинський переклад (XII—XIV. в.), а з другого — також на південну та східню Словянщину

в церковно-словянському перекладі »Стефаніта й Іхнілата«.

Та до східньої Европи індійські казки напливали головно через довговіковий стик України й Московщини з монголами й иншими східніми народами. Навязуючи до висновків Бенфея, Е. Коскен указав на важну ролю турків та персів у поширенні індійських казкових тем у районі Кавказу й сусідніх країв (чорноморський басейн, себто — сточище рік), таксамо в районі еґейськім і середземно-морськім узагалі. Автім поширюванню індійських казок між европейськими народами пособляли здавна такі історичні події, як: походи Александра Македонського до Персії й Індії, арабські завоювання в Еспанії й південній Італії, та особливо хрестові походи.

Розходячись по різних краях, індійські казки вбирали в себе ввесь суголосний місцевий казковий матеріял і мали великий вплив на його оформлення.

Висновки Бенфея відразу зєднали йому серед учених велике признання й багатьох талановитих прихильників (Р. Келлєр у Німеччині, Ґ. Норіс і Е. Коскен у Франції, В. Клявстон у Анґлії), що, ідучи далі у вказаному Бенфеєм напрямку, піддержували його тези новим доказовим матеріялом. Отак витворився новий напрямок, т. зв. »школа перейманн я«, що обстоювала теорію взаємних культурних впливів, наслідком яких були мандрівки й запозики повістевих тем.

Побіч Індії, одним із найстарших осередків, звідкіля розходилися мандрівні казкові теми, був

і старовинний Єгипет, про що свідчать папірусові записи зперед 3000 літ перед Хр.[119]).

Новий напрямок у дослідах над усною словесністю сильно зазначивсь у східньо-словянській науковій літературі. В. Стасов, розробляючи тезу (погляд) Бенфея про поширення індійських тем через монголів, турків і персів у східній Европі, дошукується в московських билинах відгомону татарських багатирських пісень і тюркських казок[120]). Але у своїх міркуваннях він доходить до крайности, ставлячи билинний епос просто в залежність від цих азійських зразків. Висновки Стасова дали привід до оживленої полєміки (суперечки), що причинилася безперечно до поглиблення студій над билинами, кинула нове світло на їх літературну історію. І так, учені почали вказувати на наверствування билин та їх різнородні джерела (Орест і Всеволод Міллєри), на відбиток инших східніх впливів (крім указаних Стасовим), а саме: іранських (В. Міллєр), тюркськo-монгольських (Г. Потанін), при чому що раз більше утверджувався погляд історичної школи досліду, — про історично-національні основи билинного епосу, що склалися на півдні, в київській добі нашої історії (Вс. Міллєр, М. Халанський, Н. Дашкевич).

Поглиблення дослідів над творами усної словесности у звязку з новим напрямком виступає особливо в працях знаменитого російського вченого А. Веселовського, що занявся головно порівнянням східньо-словянських тем із візантійськими й західньо-европейськими, знахо-

---

[120]) В. Стасов, »Происхожденіе русских былин«, 1868. р.
[119]) В. А. Клявстон, Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни, перекл. А. Кримського, Львів, 1896.

дячи деякі точки опору в літературних памятниках (подібно, як Бенфей найшов їх для своїх висновків); Веселовський звернув пильну увагу на середньовічну творчість на християнських мотивах та на нове відродження фантастики, принесене християнською леґендою, яке він називає »другою епохою великої мітичної творчости«[121]).

З українських учених прихильниками теорії переймання стали М. Драгоманов, М. Сум-

[121]) У своїй студії »Три главы из исторической поэтики« Веселовський, слідкуючи за розвитком усної словесности у світовому фолькльорі, пояснює дуже влучно питання, як на традиційних основах наростають нові верстви словесної творчости: коли з однаково настроєного середовища (н. пр., хліборобського) виділиться окрема ґрупа (н. пр., вояцька), що виростає понад рівень свого оточення, — вона починає творити свої пісні й перекази, що відповідають її життю, поглядам і настроям. Отак повстає нова верства усної словесности, спершу обмежена на дану ґрупу. Та зчасом ці новотвори переходять у широкі круги народніх мас, пристособлюються до середовища і зливаються з традиційною народньою поезією, вносячи в неї нові теми, нові форми й стилістичні засоби; таким способом наступає поволі вирівняння — аж до часу, поки не виділиться нова ґрупа.

Свою теорію »ґрупового виділювання« ілюструє Веселовський багатьома прикладами із старих і середньовічних літератур.

В розвитку української усної словесности можемо вказати на два такі ґрупові виділення, а саме:

1. витворена воєнною верствою княжих дружинників лицарська поезія згодом поширилася й серед селянства, яке зберегло аж до наших часів її облімки — на півночі в формі билин, на півдні в формі значної ґрупи колядок,

2. таксамо й козацькі пісні, що повставали в воєнному козацькому середовищі, увійшли опісля в загальну скарбницю народньої поезії та збереглися до наших часів під селянською стріхою.

цов, І. Франко, що, відкидаючи твердження мітольоґічної школи, як пережиток національного романтизму, поклали основи до наукового досліду української усної словесности (це треба сказати особливо про студії Драгоманова), — хоч подекуди прибільшували значіння посторонніх впливів.

У звязку з осягами школи переймання М. Грушевський вказує на значіння передньо-азійської, вавилонсько - сирійсько - юдейської культури, що під її безпосередніми впливами стояло наше чорноморське побережжя й Кавказ із його північними степами та цілий гелєністичний світ (Іст. літ., І, 341).

Та методичні помилки і крайности, до яких доводили деякі прихильники теорії переймання (надмірне захоплення східніми впливами, вишукування споріднення тем там, де можна говорити тільки про ближчі й дальші анальоґії й подібности мотивів, визначування здогадних шляхів їх мандрівки, надто похопливе відмовлювання ориґінальности творам місцевого ґрунту і т. ин.) викликали в західньо-европейській науці оживлену полєміку й реакцію (спротив). Найвизначніші її представники, Тайльор, Ж. Бедіє, Ґедоз, виходять уже за межі індоевропейського світу, в якому поверталися бенфеїсти, і втягають ув обсяг свого досліду також примітивну словесну творчість на нижчих її ступенях розвитку в різних екзотичних (чужоземних, далеких) племен; у протилежність до теорії переймання вони видвигають тезу, що в народів різних країв і часів, коли вони опиняться на відповідному ступені духового й соціяльного розвитку та психічної настанови, можуть появлятися, незалежно одні від одних, зовсім однакові

або дуже подібні витвори духової культури. На цій психічній одностайности людського роду спирається т. зв. антропольоґічна школа й теорія поліґенізму або рівнобіжного самозароджування повістевих мотивів у різних місцях. Отже тотожність мотивів не завсіди можна вважати за доказ їх запозики; одначе неможливо припускати, щоб у двох краях, незалежно одна від одної, могли повстати зовсім однакові комбінації казкових мотивів, якісь складні теми: таке явище доводиться пояснювати тільки дорогою запозик.

»Ясно супроти того«, каже від себе М. Грушевський (Іст. літ., І, 330), »що, признаючи поліґенізм казкових, взагалі поетичних мотивів, у повній мірі треба рахуватися з усіми можливостями запозичень із тих огнищ творчости, де йшла особливо інтенсивна робота над літературним, поетичним перероблюванням казкових тем«... »І на сім же зійшлись кінець-кінцем найважніші дослідники східньо-словянського фолькльору — на необхідности рахуватись як із самостійними, більше-менше традиційними основами — останками мітольоґічного мислення, так і з літературним запозиченням«. В тому звязку треба згадати дуже влучні примітки Веселовського, що, мовляв, »подібне притягається подібним«, і що всякі запозики та наверствування можуть осідати тільки на старшій »суголосній основі«. Мандрівна тема приймається завдяки існуванню місцевих суголосних мотивів[122]); тимто »в кожній казці мусить бути своє й чуже«.

---

[122]) Порівн. стару тему змиєборства з пізнішою леґендою про св. Юрія.

З цього бачимо, що антропольоґічна школа мала корисний вплив на дальший напрямок фолькльорних студій і спричинила навіть регабілітацію (оправдання, поновлення попереднього становища) деяких тез (поглядів) мітольоґічної школи, яка так твердо обстоювала самобутність людової традиції[123]).

Кожний із обговорених трьох напрямків із иншого боку освітлює твори усної словесности, користується иншими методами досліду, але всі вони, як висловлюється Драгоманов, »мають за собою резонні основи, і вже через те не повинні виключати себе взаїмно, але кожний має бути прикладений на своєму місці« (Розвідки, IV, 7).

Цими словами Драгоманов признає засаду е к л є к т и ц и з м у, себто вибору з кожної системи того, що найбільше пригоже в даному випадку, вибору відповідного підходу при досліді й пояснюванні окремих творів усної словесности, які визначаються такою великою різнородністю й відмінами, таким складним характером. До переваги еклєктичної методи причинилося й те, що згадані три напрямки довгий час існували й розвивалися паралєльно та впливали на себе взаїмно, в вогні критики очищувалися від методичних помилок і крайностей, так що в результаті їх досяги залишилися тривалим надбанням науки, вияснюючи ґенезу (повстання) і зріст народньої творчости та кидаючи світло на міжнародні взаємини й шляхи культурних впливів. М. Грушевський, признаючи, що твори української повістевої твор-

---

[123]) »Занадто рано поховали в нас словянську мітольоґію« — як висловився з кінцем життя Потебня (Грушевський, Іст. літ., І, 325).

чости в величезній більшости мандрівні й запозичені, підносить другу дуже важну справу, а са́ме: в якому ступені інтернаціональні мандрівні теми були знаціоналізовані, орґанічно засвоєні на українському ґрунті, як проявив себе в тому приспособленні творчий ґеній нації?

Цікаві помітки зробив у цьому напрямку М. Драгоманов[124]), який підносив значіння усної словесности, як матеріялу до народньої психольоґії, до характеристики даного народу, і доводив, що мандрівні теми в українському середовищі »демократизувалися«, тобто вводилися в обстанову життя українського »плєбсу« (простого люду). Але це одна тільки з прикмет процесу їх націоналізації: висвітлення цього процесу вимагає ще основних студій (М. Грушевський, Іст. літ., I, 342).

*

Прозові твори української усної словесности, що мають епічний характер оповідання про якусь подію, відповідають пісням із обсягу дрібної епіки й таксамо, як ці пісні, репрезентують людову белєтристику (гарне письменство), що, побіч головної мети — дати естетичну насолоду й розвагу, переводить подекуди й повчальні завдання[125]). Це — як уже вище сказано — пере-

---

[124]) Порівн. студію »Відгук лицарської поезії в руських народ. піснях«, Розвідки I, 83.

[125]) В давнині, коли ще жива була віра в маґічну силу слова, казки й байки належали, мабуть, до традиційного знання, зберіганого знахарями (особливо т. зв. експлікативні казки, що пояснюють, звідки що взялося), та служили навіть до замовлювання: ще й тепер дикуни перед виправою

Кобзар-бандурист Остап Вересай (1803—1890), родом із Полтавщини.

важно мандрівні твори чужого походження, що на українському ґрунті одержали місцеве забарвлення, підлягли дальшим перерібкам, а то й стали зразками оригінальних творів того самого покрою.

Згадки про плекання казок і байок і навіть звісні з теперішніх українських казок мотиви (н. пр. про Усмошевця-кожемяку) подибуються вже в Начальному Літописі та в инших старих памятках, де казкові мотиви приплетені подекуди до історичних осіб і святих (св. Володимир, св. Юрій і ин.).

Оповіданням казок, байок, новель та анекдот займалися мандрівні веселюхи, скоморохи, що мусіли відограти важну ролю в передаванні й поширюванні мандрівних тем. І серед теперішніх селян подибуються талановиті оповідачі-спеціялісти, що мають нераз дуже широкий репертуар і володіють даром слова. Їх оповідання визначаються легким стилем, подекуди навіть поетичним висловом. Вони вживають епітетів, порівнянь, гіперболь (прибільшувань) та инших прикрас. Сюди належать окремі формули вводу

на лови розповідають собі байки про звірів; за віруванням гуцулів мавки не люблять казок і втікають, коли рубачі при огнищі в лісі починають їх розповідати. Казки розповідають також при »посижіннях«, що мають за мету охороняти небіжчика перед »нечистою силою«.

й закінчення казки[126]), типового описування різних ситуацій, н. пр., очікування[127]), переговорів[128]), трикротні заклики, повторення якоїсь дії і т. п. В деяких казках оповідання переплітається віршованими вставками, як, н. пр., у казці про »калинову дутку«[129]).

Можливо, що ці казки повстали з балядових пісень, або що вони є зразками мішаного ритмічно-прозового стилю оповідання[130]).

Не вважаючи на займавий зміст згаданих прозових творів, загал селянства глядить на них із легковаженням, як на забавку, — небилиці, вигадки, не варті серіозної уваги. Инакше буває відношення слухачів до л е ґ е н д, а в значній части також до д е м о н о л ь о ґ і ч н и х оповідань про мерців, духів і чари, бо ж одні й другі входять уже своїм змістом ув обсяг живих вірувань; їх трактується серіозно, навіть із деякою повагою, подібно, як, н. пр., лірницькі пісні духовного змісту або історичні пісні й думи, та оповідання наочних свідків про справжні події. Одначе серіозність справи не виключає її освітлювання з гумористичного боку, чим пояснюються, н. пр., п а р о д і ї леґенд та анекдоти про чортів, чарівників і т. ин.

---

[126]) »І ми там були, мід-вино пили: по бороді текло, а в роті не було«.

[127]) »Нема, нема, — аж тут як загудить, як задуднить, — аж листє з дерева посипалося — летить змія...«

[128]) »Чи будемо биться, чи мириться?«

[129]) »Помалу-малу, батеньку (матінко, братіку), грай, не врази мого ти серденька вкрай!«

[130]) М. Грушевський, Іст. літ., І, 293.

а) Байки.

Народні байки — це оповідання, де головні дієві особи звірі: люди виступають у них рідше й тільки в підрядних ролях.

У байках збереглися виразні сліди анімістичного світогляду, коли первісна людина переносила свої прикмети на всю природу, отже й на звірів, яким приписувала душу, дар мови й людські почування, добачувала у звірях загадкові, а то й розумніші за себе істоти. На нижчих ступенях розвитку людина почувала себе звязаною таємним ґенеальоґічним (родовим) звязком із якоюсь звірячою породою, — тотемом, уважала тотемного звіря за втілення душі предка, за свого демона-опікуна, якого й шанувала реліґійним культом: це т. зв. тотемізм[131]).

На підкладі таких вірувань переміни звірів у людей і людей у звірів видавалися самозрозумілим явищем. Звідси й вийшли вірування про оборотнів-вовкулак, що можуть, коли їм треба, перекидатися у вовка і знову ставати людиною[132]).

Звіринний епос сягає своїми початками доби мисливського й пастушого побуту наших предків. Байка звязана з тотемістичними віруваннями, визначена епічним характером, служила спершу для забави й тільки в деяких випадках мала маґічне призначення (підготови до ловів). Та згодом люди

---

[131]) Тотемістичні вірування вдержуються ще в повній силі в деяких екзотичних племен, н. пр., у індіян Арізони й Нового Мехіка Зєдинених Держав Північної Америки (Fr. Pospišil, „Etnologické materialy jihozapadu U.S.A.", Brno, 1933)

[132]) Порівн. згаданий у »Слові о полку Ігореві« переказ про князя Всеслава Полоцького.

почали з оповідань про звірів виводити поуки, прищіплювати байці моралізаторську тенденцію (провідну думку), вишукувати анальоґії (подібности) межи тим, що діється у звіринному світі й у людському житті. Це привело до того, що оповідання про звірів у пізніших стадіях (ступенях) свого розвитку набирають алєґоричного (переносного) значіння, стають пародією людських відносин. Наділені людським розумом, даром мови, людськими характерами і звичками, звірі виявляють різні вдачі й типи: лис — хитрун, дурисвіт; вовк — пажерливий, але дурний; ведмідь — силач, ласун, легко дається обдурювати; заєць — боягуз і т. д.

Отак звіринна байка (мабуть, під західньоевропейським і літературним впливом) приймає подекуди й у нас значіння суспільної сатири (насміху). Звірі служать тільки за маски для змалювання людей. На звіринний світ перенесено складні товариські й суспільні відносини та форми людського співжиття: звірі віддають один одному почести, читають та пишуть, покликуються на Бога, знають Святе Письмо, манастирі, духовних, складають присягу, ходять до ворожбитів, люблять забави й бенькети з музиками та співом, ведуть господарство, мають свою державу; звірячі царі займеновують собі урядовців і міністрів, що роблять одні на одних доноси, допускаються кривди й насили; піддані вносять скарги, зривають повстання й т. п. Найулюбленіші в байках оповідання про звіряче весілля, суд і війну.

Ясна річ, що такі оповідання слід розуміти як натяки на відносини в людському житті, що тут іде мова не про звірів, а про людей. Коли ж звірі

виступають у ролі людей, вони стають комічними фіґурами (смішними постатями), чого ніяк не можна б сказати про звірів у казках, де вони є помічниками й дорадниками героїв.

Л. Колмачевський[133]), виходячи з теорії переймання, майже ввесь звіринний словянський епос зводив до літературного обробу індійських та середньовічних грецьких і латинських взірців (Езопа, Федра). Зате дослідники західньоевропейського епосу, й найвизначніший серед них Ґастон Паріс, поруч книжних впливів, признавали велику ролю домашній народній байці про звірів, що, на їх думку, послужила тою суголосною основою, до якої вплітались всякі літературні елєменти. З українських учених обстоювали цей погляд М. Дашкевич, у рецензії на працю Колмачевського[134]), та М. Грушевський. Вони вважають за вихідну точку середньовічного звіринного епосу місцеві народні оповідання. На думку М. Грушевського, »докладніший аналіз (розбір) теперішнього фолькльорного матеріялу, незмірно багатшого, ніж той, яким розпоряджали фолькльористи 1870-х і 1880-х рр., викриє і в нашім звіриннім епосі теми, мотиви і риси ориґінальні, первісні, котрі ми зможемо з повним правом записати в репертуар нашої староплемінної доби« (Іст. літ. І, 133).

Тексти українських байок подають збірники В. Гнатюка, досі найповніші: »Українські народні байки« (звіринний епос) І—ІІ, Етн. Зб. XXXVII, XXXVIII, і »Етноґрафічнні ма-

---

[133]) Животный эпос на западѣ и у Славян, Казань, 1882.

[134]) Вопрос о происходженіи и развитіи эпоса о животных по изслѣдованіям послѣдняго тридцятилѣтія, Київ, 1904.

теріяли з Угорської Руси« VI, Етн. Зб. XXX; крім того згадані вже збірники Рудченка, Левченка, Шухевича і ин. ,

Гнатюк начислює у свому виданні 327 байкових тем, без варіянтів (відмін), яких є в його збірнику 73. Щоб оцінити це багатство тем, згадаємо, що А. Смірнов у свойому показнику російських, українських і білоруських байок[135]) начислює разом 62 самостійні теми, без варіянтів. Ще наглядніше виступає багатство Гнатюкового збірника в порівнянні з загальним показником байок і казок, що його зладив фінський фолькльорист Аарне[136]). Цей показник, що починається байками (Tiermärchen), з пропусками, які Аарне залишає для тем таких байок, що ще можуть бути записані і надруковані, має 299 чисел. Значить,Аарне не припускав, щоб у загальному фолькльорі знайшлося більш ніж три сотні самостійних байок...

б) Казки.

Народні казки — це фантастичні оповідання (Zaubermärchen), де дійсність перемішана з чудесним первнем, який звичайно творить їх основу й головну принаду — цілість є свобідним виплодом фантазії без ніякої побічної, моралізаторської цілі. Дієві особи казок вивінувані надприродною, надлюдською силою. На це вказують уже їх назви (Вернигора, Вирвидуб, Розомнизалізо, Загативодa), нераз також чудесне походження[137]) чи неприродно скорий розвиток (семилітній силач, мудра дівчина семилітка).

Казковий герой — це смілий небоян, що визначується надзвичайною силою, не знає страху

---

[135]) Систематическій указатель тем и варіантов русских народных казок, »Извѣстія Ак. Наук«, 1911, кн. 4; 1912, кн. 3.

[136]) Antti Aarne, Verzeichniss der Märchentypen, „Folklore Fellows Communications“ Nr. 1—4, 1911.

[137]) Вони родяться з костей, з попелу, з дерева, з пташиних яєць, з юшки золотоперої щуки і т. ин.

та вибирається у світ шукати пригод і небезпек, або — щоб відвернути якусь загрозу від батьківщини. Він бореться з різними потворами, вміє перекидатися у звірів та в різні предмети, довершує тяжких, неймовірних завдань.

Противники, з якими герой зводить смертельний бій, це — велетень-людоїд, залізнинй чоловік, морський цар, злий дух у вигляді якогось чудовища, крилатий змий із сімома головами, або баба-язя, одноока людоїдка[138]), чарівниця, що перемінює людей, а то й сама перекидається у звірів, змия й різні предмети. Поставивши героя в тяжке становище, противник змушує його сповняти як-найтяжчі завдання, жадає, щоб він віддав те, про що сам не знає (н. пр., новонародженого сина), або щоб відгадав загадку.

Помічниками героя виступають надлюдські істоти, уособлення сил природи (Мороз, Вітер), мудра дівчина, що відгадує загадки та дає добрі поради, а найчастіше — звірі та птахи, наділені даром мови й чудотворними прикметами: чудовний кінь, що, порскаючи искрами, несеться понад землю: він стає дорадником героя, остерігає його й рятує з небезпек, переносить через далекі землі й моря, сповняє різні тяжкі завдання; з кінського вуха герой витягає блискучий одяг, зброю й т. ин. В такій помічній ролі виступає також казковий звір, якого ловець збирається вбити, та він випрошує для себе пощаду, а потім вирятовує героя в небезпеці (такий мотив подибуємо й у колядках); вуж, викуплений героєм від смерти, приносить йому чудовний перстень; казковий птах, чи

[138]) Нагадує мотив Поліфема з Одиссеї.

ґриф, несе його в зачаровані краї, або виносить із підземного світу; гуси беруть дівчину на крила

Кобзар Михайло Кравченко (* 1858)
родом із Полтавщини.

і спасають її перед помстою відьми, чи людоїда; віщі птахи уздоровлюють сліпого. Взагалі казкові звірі показуються сильніші й розумніші за людей, вони передбачують майбутнє та розмовляють між собою своєю окремою мовою, яку розуміють тільки вибранці зпоміж людей.

В цих казках слідний відгомін тотемістичних вірувань, що стали основою також багатьох експлікативних (виясняпьних) казок про походження людей від звірів і звірів чи птахів від

людей (н. пр., ведмідь, бузько, зозуля): вони творять велику ґрупу, що стоїть посередині межи фантастичними казками й байками. Чарівними прикметами, які приводять появу всього, що тільки задумає їх власник, наділяє казкова фантазія різні предмети, що стають чудодійними талізманами: чарівна паличка (різка, прут), перстень, трубка, скрипка, волосок, подарований мерцем, попіл із віщого коня, — що з їх допомогою казкові герої творять різні чуда. Сюди належить чарівне зілля, звіринне молоко, що відмолоджує, животворна цілюща вода, що оживлює мертвих, зціляє порубаних, вертає зір осліпленим, дає героєві надзвичайну силу: це »сильна« вода у протилежність до »слабої«, що відбирає борцеві всю міць; до зачарованої сокири прикипає рука ворога; зачарована яблунька не пускає того, хто на неї вилізе.

До мандрівних мотивів, що часто повторюються в українських казках, належать знаки пізнавання: перстень, мізинний палець, ножик, що ржавіє, хустка, що чорніє, миска, що наповняється кровю, даючи тим способом знати, що герой у небезпеці; різні хитрощі: переміна листа, несеного післанцем, переміна покривал або сорочок на сонних, що їх мають убити; тяжкі завдання[139]), що від їх сповнення залежить життя героя й т. ін.

Чарівним способом, яким найчастіше послуговуються казкові герої та їх противники, буває метаморфоза, себто переміна людини у звірину, птаха, плазуна, рибу, або в якийсь предмет: камінь, перстень, зерно. Переміна буває добровільна, н. пр., для того, щоб змилити погоню, або

---

[139]) Нагадують 12 подвигів Геракля.

насильна, викликана злими чарами (мачухи, нерідної сестри, кухарки).

У звязку з цими чарами стоять казки про оборотнів, що являються то в людських, то у звірячих постатях (н. пр., дівчина-жаба, дівчина-птах). Сюди належить також метемпсихоза, т. є перехід душі померлого у звіря, дерево або ростину, як, н. пр., у казці про калинову дутку, що виявляє вбивника—брата, сестру[140]).

Нема сумніву, що в фантастичному первні казок ховаються подекуди останки дохристіянських вірувань. Відгомін давніх мітичних уявлінь та анімістичного світогляду можна добачувати в оповіданнях про космічні (світові) явища та персоніфікації сил природи (подорож до сонця, сонцева мати, чи сестра, морські коні з сонцем, місяцем, звіздою), про велетнів і героїв із надлюдською силою, про крилатих змиїв, бабу-язю, водяного царя або криничного діда, про чарівників і чарівниць, »сильну« і »слабу« воду, віщі сни і т. ин.

Казкові мотиви в усній традиції сполучуються із великою свободою, за примхою фантазії, неначе в якому калєйдоскопі[141]). А проте в неперебраній безлічі варіянтів уклад казкових мотивів можна звести до обмеженого числа стереотипних (постійних) схем, що з різними відмінами повторяються в багатьох казках. Фантастичні мотиви нанизуються на теми героїчні, н. пр.:

---

[140]) Порівн. баляду про зачарування невістки в тополю.

[141]) Шкляний прилад із різнобарвними камінчиками, що відбиваються в дзеркальцях, даючи за кожним порухом инший уклад барв.

змий або якась инша потвора схоплює і стереже дівчину; змагання героя, щоб її увільнити, поборювання перешкод, поєдинок, розвязування загадок, утеча й змилення погоні й т. п. Та дуже часто казкова схема спирається на якомусь новелістичному (побутовому) підкладі, н. пр.: три брати, наймолодший із них, що його вважали за дурного, нездару, показується найрозумнішим і найвідважнішим, і старші настають на його життя; суперництво двох братів: старшого — багатого та зависного і молодшого — бідного та доброго; мачуха переслідує пасербицю, що після тяжких змагань виходить щасливо з небезпеки; недобра жінка (сестра) намагається погубити чоловіка (брата) задля любовника[142]); місце доброї, вірної жінки займає якимись чарами її недобра сестра (бабина дочка, кухарка), що оббріхує її перед чоловіком та спроваджує на неї всякі нещастя, поки правда не викриється; викинений і засуджений на смерть хлопець, чудовним способом урятований, стає вбивником батька (мотив Ойдипа).

Фантастичні казки тяжко було б докладно відмежувати від казок-новель тому, що посередині стоїть іще велика ґрупа мішаних, переходових творів.

Чимало з вище згаданих казкових мотивів подибуємо вже в старогрецьких переказах про Геракля, Тесея, Персея й инших героїв та в епопеї про пригоди Одиссея, — тип казкового мандрівника. Це та казково-новелістична основа, із якої

---

[142]) Ця казкова тема нагадує баляди про сестру (матір)-отруйницю.

Кобзар
Гнат Гончаренко (з бандурою); вгорі Олександер Бородай; побіч теорбан.

виросла пізніше грецька епіка і драма. Ті самі казкові мотиви живуть іще й досі в нас, а виступають вони також у казках єгипетських, вавилонських та пізніших індійських, перських, арабських. Скрізь творять вони ту »суголосну основу«, в яку вплітаються пізніше мандрівні теми, та в якій так тяжко відрізнити ґенетичний звязок і запозики (Грушевський, Іст. літ. І, 334).

Перегляд головних казкових мотивів подають у своїх підручниках Мих. Грушевський і П. Владіміров.

Збірники казок: М. Драгоманов, »Малорусскія народныя преданія и разсказы«, Київ, 1876. — Рудченко, »Народныя южнорусскія сказки«, І—ІІ, 1869—1870. — М. Левченко, »Казки та оповідання з Поділля«, Київ, 1928. — Гнатюк, »Етногр. матеріяли з Угорської Руси«, Етн. Зб. IV, XXV, XXIX. — О. Роздольський, »Галицькі народні казки«, Етн. Зб. І, VII.

в) **Новелі.**

Новеля — це оповідання, основане на побутовому підкладі, без примішки чудовного первня, часом пройняте тенденцією соціяльною, рід-

ше національно-політичною або церковно-конфесійною (віросповідною). Значна частина українських новель — це міжнароднє добро, мандрівні оповідання, що, прийшовши до нас із чужини, були пристособлені до обичаїв і поглядів українського народу та до місцевих життєвих обставин. Вони основуються, здебільша, на мотивах, звісних із середньовічної европейської літератури (як, н. пр., Декамерон Боккача, Gesta Romanorum, старо-французькі фабльо) та з орієнтальних збірників новель (н. пр., Сім мудрців). Сюди належить, н. пр., оповідання на тему »Москаля-Чарівника« — про невірну жінку й її коханця, вигнаного хитруном; про три слова, що хоронять від біди і приносять щастя; про пересторогу, щоб ніколи жінці правди не казати; про бідного й багатого брата, про хитрого дурня й т. ин. Та поміж українськими новелями знайдеться дуже багато оригінальних. Їх число побільшується оповіданнями, складеними на основі дійсних подій із місцевим забарвленням.

Тексти: О. Роздольський, Галицькі народні новелі, Етн. Зб. VIII. — В. Гнатюк, Матеріяли з Угорської Руси, Етн. Зб. III, XXV, XXX. — Згадані збірники Грінченка, М. Левченка, Шухевича й ин.

г) **Анекдоти, фацеції, сміховинки** —

це коротенькі, звичайно гумористичні оповідання, приклади й дотепи з побутовим характером. Змістом і тенденціями вони підходять близько до новель, від яких відрізняються головно своєю короткістю: оповідання зосереджується на якомусь одному спостереженні, жарті, грі слів, звороті мови, прізвищі. І між анекдотами є багато ман-

дрівних і запозичених тем[143]). А проте льокальний кольорит виступає в них сильніше, ніж у новелях. Велика частина анекдот є ориґінальним витвором українського народу. Анекдоти характеризують із гумористичного боку різні верстви суспільні, стани, професії (селян, панів, ремісників, попів, школярів, наймитів, жебраків), різні народи та племена (поляків, москалів, жидів, циганів, бойків, гуцулів), різні типи (брехунів, дурнів), товариські та родинні відносини й т. ин. Назбирається навіть чимало історичних анекдот, н. пр., про Каньовського. В анекдотах виявляються особливо невичерпні засоби українського гумору.

Тексти: В. Гнатюк, Галицько-руські анекдоти, Етн. Зб. VI. — Той сам, Етноґрафічні матеріяли з Угорської Руси, Етн. Зб. IV, XXX. — Згадані збірники Б. Грінченка, М. Левченка, В. Шухевича й ин.

ґ) Перекази —

це оповідання про історичні особи й події, до яких причеплені звичайно казкові й леґендові, а то й новелістичні та фацеційні мотиви, як показують перекази про короля Матіяша, Хмельницького, С. Палія, Довбуша й т. ин. Хоч історична вартість переказів буває невелика, то проте вони важні тим, що в них кристалізується погляд народніх мас на різні історичні особи, явища й події, як це бачимо, н. пр., у переказах про запорожців, Коліївщину, Мазепу, цісаря Йосифа II., про панщину. Оповідання про місцевости, окрім правдивих фактів, подають деколи складені ad hoc (нарочно для того) леґенди для пояснення топоґрафічних назв

---

143) М. Драгоманов, Турецькі анекдоти в українській народній словесности, »Розвідки« I.

Тексти: М. Драгоманов, Малорусс. народ. преданія и разсказы; Грінченко, Этногр. Матеріялы І.; В. Гнатюк, Народ. оповідання про опришків, Етн. Зб. XXVI.; Той сам, Етноґр. матер. з Угорс. Руси, Етн. Зб. IV, XXV, XXX.; Шухевич, Гуцульщина V.

д) **Оповідання з обсягу демонольоґії.**

Фантастичні оповідання, основані на давніх віруваннях про »нечисту силу«, різних духів і демонів, своїми початками сягають глибоко в передхристіянську добу, хоч підлягли вже значним впливам христіянства. Ці вірування спираються на анімістичному світогляді, що всю природу оживлював духами, та в переважній частині в я ж у т ь с я з к у л ь т о м п о м е р л и х. На цьому підкладі зросли буйно уявління різнородних духів і демонів, що складаються разом на т. зв. н и ж ч у м і т о л ь о ґ і ю, дуже давню й досі ще глибоко вкорінену серед народніх мас[144]). Зате усна традиція не зберегла майже ніяких відомостей про старих богів: Дажбога, Хорса, Перуна, Велеса, Стрибога, що їх згадують літописи, проповіді, звернені проти останків поганства, та »Слово о полку Ігоревім«. Можливо, що ці конкретніші (більше означені) мітольоґічні уявління держалися тільки серед вищих верстов, що їх іще в достатній мірі не засвоїло селянство, тимто й лекше могла їх викорінити христіянська проповідь[145]).

---

[144]) Велике баґатство матеріялів із цієї ділянки подає В. Гнатюк: Знадоби до української демонольоґії. Етн. Зб. XV, XXXIII, XXXIV.

[145]) Також у старовинних греків і римлян були великі різниці між віруваннями вищих верстов і народніх мас, які, мабуть, не баґато знали про Гомерів Олімп.

В українській усній словесности часто згадуються такі демонольоґічні постаті:

1. »Домовик« (хованець, годованець) — пильнує господарства, помагає в роботі, приносить щастя, але, ображений, може робити й різні пакости. Показується у вигляді кота, пса, голуба, рідше вужа. Ця постать обєднує в собі елєменти культу предків і домашнього вогнища. У тому звязку треба згадати й уявління »долі«, як окремої істоти, що ідентифікується (утотожнюється) з душею предка та вимагає обрядового годування при нагоді поминків і рокових свят. Подібний до домовика є — опікун бжіл, »пасічник«.

2. »Лісовики« — це дикі люди, злі духи, що пасуть і стережуть лісову звірину. Вони показуються людям у подобі звірів або й знайомих людей, водять їх лісом, а то й душать. Близько до лісовика стоїть »блуд«, що, приймаючи різні постаті, людські, звірячі, а навіть речей, зводить людину з дороги та заманює в безвісти. Деяке споріднення з лісовиком виявляє також гуцульський »чугайстер«, заклятий чоловік, лісовий велетень, що пожирає нявки, але людям не робить нічого злого.

3. »Польовики«, подібні до лісовиків, живуть на степах, полях і лугах, появляються як птахи, звірі або й люди.

4. »Водяники« сидять у ріках, озерах та криницях, опікуються рибою, старшинують над русалками, женяться з утопленицями; показуються в подобі різних звірів, риб, а то й чоловіка, дитини; подекуди ідентифікують їх із потопельниками. З водяником споріднений »болотя-

ник« — злий дух, що сидить у болоті й затягає туди людей.

5. Rosalia — назва римського свята на честь померлих, перенесена за посередництвом балканських народів на Україну, звязалася тут із анальоґічним поганським поминальним празником »Русаліїв« (»играють русалья«)[146]) та перейшла й на одну катеґорію нечистих мерців, званих »русалками«, якими стають нехрищені діти, дівчата й жінки, що померли передчасною нагальною смертю. Вони живуть не тільки у водах, але й по лісах та полях, заманюють людей у безвісти й залоскочують.

Старшої домашньої назви русалок — »мавки«, »нявки«, від »навь« (= мерлець), також »бісиці«, уживають головно для »страдчат«, »потерчат«, себто тих дітей, що вмирали нехрищені й до сімох літ не діждалися, щоби хтось, почувши їх голос, кинув кусень платка на »крижму« та промовив звісну формулу хрищення. Потерчата літають у вигляді птахів найчастіше — сороки або лилика (кажана).

Русалки й мавки являються людям як гарні дівчата, тільки що в мавок іззаду тіло неначе прозоре, так що видко легені, утробу й инші нутрощі. Лісові духи, звані »богинями« (також »лісницями«, »мамунами«), виявляють деяке споріднення з одного боку — з русалками, з другого — з лісовиками.

Підо впливом християнства давні демони-»біси« що раз то більше затрачували свої індивідуальні риси, нарешті позливалися в одне загальне

[146]) Изборник XIII. в. Владиміров: Введеніе, 55.

Кобзарі (зліва долрава): Михайло Кравченко, Терешко Пархоменко, Петро Древченко.

уявління »нечистої сили«, яку репрезентує **ч о р т** (дідько, щезник, діявол, сатана, біс). Є це уявління **н о в і ш е**, прийшло до нас у-раз із християнством із Візантії.

Оповідання про чорта належать до найбільше поширених в українській словесности: одні змальовують його грізною демонічною силою, инші комічною фігурою, що дає себе обдурювати й навіть запрягати на службу людини. В народних оповіданнях чорт сповняє різні функції (службу) й появляється в різних відмінах (хатній, болотяний або „тристенний дідько", лісовий, водяний), у яких легко можна впізнати давніх передхристіянських демонів. До породи чортів, що мають звязок із культом померлих, належить „земляний дідько" (для якого в деяких околицях кидають до свіжого гробу або дають мерцеві до труни дрібний гріш, щоб оплатив собі місце під землею). Він стереже заклятих, захованих у землі скарбів, які можна добути тільки чарами й замовлюваннями; чорта, що, вихром літаючи, курбелить порохом або зриває стріхи, звичайно ідентифікують із душею самогубця.

Ще й досі держаться вперто передхристіянські вірування про мерців, що стають грізними демонами, небезпечними для живих. У різних постатях: людей, звірят, а то й мертвих предметів вони навідуються до свояків і близьких людей, домагаються сповнення різних бажань, мстяться за занедбання поминків, роблять пакости, а то навіть потягають живих за собою. Отже треба їх задобрювати, а то й боронитися перед ними відповідними обрядами й замовлюваннями. Найгрізніші це нечисті мерці — з тих, що згинули передчасно або несвоєю смертю, самогубці, висільники, потопельники, — вони стають опирами. Хоч загребані в землі, не гниють, а зберігають на обличчі рожеву барву та, ходячи ночами, страшать і душать людей, або висисають із сонних кров[147]). Бувають і між живими т. зв. „родимі" опирі, яких можна пізнати по деяких ознаках. Опирі можуть стягати на цілу околицю великі нещастя: посуху, зливу, помір на людей і на худобу. Повіря про опирів прийшли на Україну, мабуть, із Заходу. Про них згадують староруські памятники вже з XIII. в. Подібний до опиря — перелесник (incubus) або літавець появляється коханцям, приймаючи подобу вмерлої коханої особи або змия, що летить у повітрі, сиплючи искрами. Це, очевидячки, витвір галюцинації (хоробливої уяви в гарячковому стані) або наївне пояснювання метеорів.

---

[147]) За народнім віруванням опир має дві душі; отже коли умре, одна душа виходить із тіла, а друга залишається; тимто він і може виходити із гробу. Щоб забезпечитися перед опирем, розкопували гріб та пробивали мерця осиковим колом або залізним цвяхом.

Як опирі, так і відьми-чарівниці „родимі" і „вчені" стоять у звязках із „нечистою силою". З її допомогою вони можуть робити всякі чари; приймають різні постаті: людей, звірів і річей, літають повітрям, в означені дні збираються на Лисій Горі на сойми й на орґії[148]) з чортами (це вірування занесене до нас із Німеччини), можуть наводити на околицю град, посуху, а то і здіймати зорі з неба, переміняти людину у звіря і шкодити людям різними способами, головно тим, що відбирають коровам молоко.

Посередниками поміж людьми й „нечистою силою" є чарівники, знахарі, ворожбити. Є це люди наділені надприродною маґічною силою. Замовлюваннями й чарами можуть вони зробити все, що захочуть, і чого хто в них просить, примушують навіть духів сповняти свою волю, знають не тільки минуле й теперішність, але й майбутнє. Знахар може звести або й розлучити залюблену пару, може послати або відвернути недугу, дощ, град, воду, перемінити людину у звіря або птаха, звести її зі світу. На щастя, не всі чарівники мають однакову силу, і що слабший „починить", те сильніший може „відчинити". Чарівникам служить, очевидячки, „нечиста сила", за що вони по смерти переходять під її владу. З чарівниками має дещо спільне вовкулака, що може час-від-часу перекидатися у вовка та бігати з вовками, а опісля знову ставати людиною[149]). Таких вовкулак із роду треба відрізнити від зачаро-

---

[148]) Орґії — розпусні гулянки

[149]) Це вірування дуже давнє, як показує згадка у »Слові о полку Ігоревім« про князя Всеслава Полоцького, що »въ ночь влъкомъ рискаше« (= скакав, мчався).

ваних, які залишаються вовками доти, поки їх хто не відчарує.

Уявління про духів, мерців, опирів, чарівників є й досі предметом живої віри та служать темою превеликої ґрупи оповідань. При цьому оповідачі дуже часто покликуються на власні переживання або на свідоцтво близьких знайомих, з твердою вірою в їх правдомовність. Через те оповідання цієї катеґорії мають дуже часто місцеве, а то й індивідуальне забарвлення. З другого боку, і тут назбирається чимало оповідань мандрівного характеру (як, н. пр., про мертвяка-коханця, що появляється в любленої за життя дівчини, прикликаний її чарами).

Оповідання з обсягу демонольоґії знаходимо в таких збірниках: Гнатюк, Етн. Зб. XXV; М. Драгоманов, Малорусс. народ. преданія и разсказы; Podbereski, Materiały do demonologii ludu ukraińskiego, „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej", IV; Збірники Чубинського, Грінченка (Этн. Матер. І), Левченка, Шухевича й ин.

е) **Леґенди** —

це оповідання із церковно-релігійним підкладом та моралізаційним напрямком. Вони спираються звичайно на книжні джерела[150]), розсновують мотиви, зачерпнуті з християнської біблійної, леґендової та апокрифічної літератури, сплутуючи дійсне з чудовним. Із попередньою ґрупою мають ту спільність, що випливають із живої віри.

Леґенди основуються переважно на мандрівних темах, які на українському ґрунті підлягають перерібці підо впливом місцевих культурно-історичних обставин (як, н. пр., леґенда про

[150]) Gesta Romanorum, Magnum Speculum

Марка Проклятого) і стають зразками для ориґінальних леґенд про святих, чудотворні образи, манастирі. Найдавніші українські леґенди знаходимо вже в „Начальному літописі" (про апостола Андрея, хрищення княгині Ольги, Володимира й хрищення Руси) та в „Патерику Печерському" (про печерських святців і їх чуда).

На основі змісту леґенди поділяються на різні ґрупи, що подібно, як апокрифи, виявляють значну різнородність тем: леґенди старозавітні (про початок світу, Бога й Сатану, Адама й Єву, Давида, Соломона), новозавітні (про Христа, Богородицю, Петра й Павла, їх мандрівки й чуда), про святих (Миколу, Варвару), про позагробове життя й кінець світу. Чимало леґенд має характер притч, складених на тему роздумування про щастя й долю, гріх, смерть, вічність, віру (н. пр., про долю, багача й бідака, лицаря й смерть, Мадея). Змішуючи поганські і християнські елементи, леґенди, подібно як апокрифи, творять у народньому переказі свій окремий фантастичний світ, неначе нову мітольоґію з такими постатями, як св. Пятниця та різні монстри (потвори) й дивогляди. Чудовний первень споріднює деякі леґенди з фантастичними казками (так, н. пр., одна леґенда оповідає, як пан, хотячи відобрати дівчину, засватану за Петра, накладає йому різні тяжкі завдання, та Христос чудовним способом помагає Петрові, Е. Зб. IV, ч. 30).

Крім згаданих збірників прозових творів української усної словесности, тексти леґенд подає Гнатюк, Галицько-руські народні леґенди. Етн. Зб. XII, XIII; Етноґрафічні матеріяли з Угорської Руси, Етн. Зб. III. XXV, XXX.

17. ПРИПОВІДКИ, ПОСЛОВИЦІ —

це коротенькі вискази, що висловлюють загальні правди, погляди й думки про світ і людей та про всякі життєві справи (н. пр.: „Не родися красний, але щасний"; „Не лізь у воду, не спитавши броду"). Приповідка — це неначе повчальний висновок із якогось оповідання, казки, байки[151]), або вислід власного досвіду чи спостереження, що дає якесь життєве правило, вона висловлена дуже часто в формі метафори або алєґорії („Трапила коса на камінь"). До приповідок належать також образові вискази, порівняння, прокляття, заклинання, мудрування, що мають своє значіння, коли їх прикласти до різних життєвих обставин, та служать до плястичности (наглядности) вислову, й підсилення висказуваних думок (н. пр.: „Яке їхало, таке здибало"; „На Поділю хліб на кілю").

Приповідки торкаються різних сторінок особистого і громадського життя — тимто в них залишилися і сліди історичних споминів („Гість не впору — гірш татарина"), давніх релігійних вірувань („Коби не перун, многі би не христилися") і відносин до сусідніх народів („З москалем дружи, а камінь за пазухою держи"). Деякі приповідки проняті гумором („Піп у дзвін — дідько в клепало"), инші — фаталістичною вірою в долю („Судженого й конем не обїдеш"), що навіває нераз сумні рефлєксії (помітки, висновки).

Приповідки послуговуються часто образовим висловом, формою метафори, алєґорії і т. п.

---

[151]) М. Грушевський добачає у приповідках »стягнені форми колишніх, нераз дуже старих оповідань« (Іст. літ., І, 136).

та виявляють багаті скарби народньої мови, дають, як каже І. Франко, „широкий та високий образ про духове життя, інтеліґенцію, гумор, іронію й життєву обсервацію нашого народу" (Етн. Зб., XXIV, ст. V).

Та не всі українські приповідки й не всі в однаковій мірі можуть послужити для характери-

Ґрупа кобзарів і народніх українських музик на археольоґічному зїзді в Харкові в 1902. р. (посередині орґанізатор зїзду кобзарів — письменник Гнат Хоткевич).

стики обичаїв, вдачі й світогляду українського народу, бо їх походження неоднакове. Одні перейшли в усну традицію з книжок, н. пр., із середньовічних „Пчел", „Ізмараґдів" і т. ин.; є це, здебільша, спільне добро багатьох народів, занесене до нас із Візантії, чи з Заходу; другі є місцевим витвором, инші ж виявляють навіть звязок із народніми піснями, казками та анекдотами.

Уже в найдавніших памятках української літератури (Літописи XII. в., Моленіє Заточника XIII. в.) подибуються приповідки, переняті, ймовірно, з народніх уст („Аще кто матере не послушаеть, въ бѣду впадаеть", „Не погнетши пчелъ, меду не ѣдать"). — Приповідки займають посереднє місце поміж віршем і прозою. Коли формула приповідки обіймає два або більше рядків, то вони сполучуються звичайно римою, асонанцією чи алітерацією, що нераз появляються й посередині вірша.

Про безмірне багатство українських приповідок свідчить тритомова праця Ів. Франка: »Галицько-руські народні приповідки«, Етн. Зб. X, XVI, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII. — З давніших збірників годиться згадати Номиса: »Українські приказки, прислівя і т. ин.«, Петерб., 1864. р.

18. ЗАГАДКИ.

Загадка — це бистроумне, дотепне питання, що вміщує в собі почасти вже й відповідь, натякаючи образовим способом на предмет, про який запитує. Є загадки в віршевій і прозовій формі. Вони послуговуються часто порівняннями й метафорами і з цього погляду мають дещо спільне з приповідками („Стоїть дерево серед села, а в кожній хатці по гілячці" — Сонце). Бувають загадки, вплетені навіть у пісні (колядки) й казки:

А що росте без коріння?	Камінь росте без коріння,
А що горить без паління?	Сонце горить без паління,
А що цвіте без цвіточку?	Люба цвіте без цвіточку.

(Етн. Зб. XI, 121. — Порівн. Потебня, Объясненія II, 575; Грушевський, Іст. літ., I, 266).

Уміння відгадувати загадки вважали здавендавна ознакою і спробою мудрости, духової сили, воно належало до тих тяжких завдань, які сповня-

ють казкові герої на домагання всяких чудовищ (н. пр., Ойдин і сфінкс). Був це рід поєдинку, бо той, що не відгадав загадки, поплачував життям. В українських загадках збереглися подекуди сліди анімістичного світогляду. Це теж свідчить про старовинність цієї поетичної форми на українському ґрунті. Загадки розходилися переважно з книжних джерел, особливо з „Пчел" та апокрифів приношених на Україну з Візантії. Отим то й між українськими загадками найдеться чимало мандрівного матеріялу.

Тексти: Сементовскій А., »Малорусскія загадки«, Петерб. 1872; зб. Чубинського й ин.

19. ВИСНОВКИ.

Щойно записи XIX—XX. вв. розгортають ціле багатство української словесности та дають змогу пізнати її в повному обємі, у стадії (стані) завершення. Усна словесність, як показує огляд поодиноких її розділів, має за собою довговікову історію, що вяжеться з духовим розвитком народу. Вона виявляє наверствування й гущі різних діб, відбиває суспільні й політичні переміни та чергування культурних впливів, що полишили виразні сліди у змісті й формі словесних творів. Коли до того взяти ще на увагу звязки, що сполучують усну словесність із письменством та із словесністю ближчих і дальших сусідів, то можна побачити, що це матеріял дуже різнородний і складний.

Природна річ, що на такому великому просторі, який заселює український народ, до того розділений іще державними кордонами, не може

бути рівномірно розміщений увесь пребагатий засіб творів його словесности, що удержувалася довгі віки усним переказом. Та це помічається також у словесности инших народів. У складі місцевих репертуарів, у доборі пісень та оповідань поодиноких округ виявляються значні різниці, що йдуть майже рівнобіжно з діялєктичними (говоровими) відмінами та стоять у звязку з історичною долею поодиноких віток українського народу. Так, н. пр., на західньо-українських землях багато краще й повніше збереглася обрядова поезія, зате на Наддніпрянщині усна традиція живіше переховала історичні козацькі пісні, а думи тільки — на Лівобережжі. В карпатських горах живе багато пісень про опришків, зовсім незнаних на долах. Ці різниці побільшують іще впливи сусідніх народів: на заході — словаків, поляків, на сході — москалів, на півдні — болгар, сербів, А проте, чим глибше сягнути в давні верстви словесних творів, можна переконатися, що величезна будівля, яку уявляє собою українська народня поезія на всіх просторах української етноґрафічної території, спочиває на однакових підвалинах, має однаковий зруб, а різниці й відміни в поодиноких округах зявляються щойно в пізніших надбудовах, починаючи приблизно від XVII. в.

Нема сумніву, що українська народня поезія давно вже перейшла добу свого розквіту, що її повільний занепад, на який указують уже нарікання збирачів першої пол. XIX. в., поступає безупинно й невблаганно в парі із зміною прихильних колись для розвитку усної словесности

умов політичного й суспільного життя народу, з поширенням грамотности й міської культури на українському селі.

А проте не треба забувати, що усна словесність, як результат духової праці багатьох віків, є надзвичайно цінним культурним надбанням українського народу: пронизана гуманними і свободолюбними ідеями, вона розвиває й підносить усе, що є тільки доброго й гарного в людській душі, плекає почуття краси, піддержує національну свідомість та історичну традицію — взагалі має великий освітній та виховний вплив на селянські маси, а довгі віки заступала їм навіть недостачу школи й письменства.

До того ж українські народні пісні й думи подають незрівняні зразки чистої народньої мови й поетичного вислову, розбуджують любов і повагу до рідного слова, стають сильним сполучником міліонів українського народу, кружляють у всіх його розєднаних частинах, неначе кров у живому орґанізмі.

Українська народня поезія має значіння могутнього культурного чинника в житті українського народу, вона стала джерелом нашого літературного відродження та щирого демократизму й любови до »найменшого брата«, до тих широких селянських мас, що через пітьму панщинної неволі та утисків у своїх піснях перенесли аж до наших часів чистий ідеал волі й соціяльної справедливости.

НАЙВАЖНІША ЛІТЕРАТУРА ПРЕДМЕТУ.

Аничков Е.В. - Бороздин А.К. - Овсянико-Куликовскій, Исторія русской литературы, Т. I., Народная словесность, Москва, 1908—1909, вип. I-V.

Андрієвський Ол., Бібліографія літератури з українського фолкльору, Т. I (до 1916. р.), Київ, 1930.

Антонович В. і Драгоманов М. Историческія пѣсни малорусскаго народа, I—II, Київ, 1874—5.

Bystroń Jan St., Artyzm pieśni ludowej, Познань, 1921.

Bystroń Jan St., Polska pieśń ludowa, wybór, Краків.

Білецький Л. і Дорошкевич О., Хрестоматія по історії української літератури, Т. II, вип. 1, Камянець на Поділлі, 1920.

Bücher K., Arbeit und Rhythmus, Ляйпціґ, 1899.

Böckel O., Psychologie der Volksdichtung, Берлін, 1913.

Brückner A., Pieśni polsko-ruskie („Pamiętnik Literacki", II—IV), 1911.

Brückner A., Pieśni ruskie, (ibid., II), 1913.

Веселовскій А., Три главы из исторической поэтики, Петерб., 1899.

Веселовскій А., Разысканія в области русск. духовн. стиха, ч. VII, Петерб., 1883.

Владиміров П. В, Введеніе в исторію русской словесности, Київ, 1896.

Вовк Федір, Студії української етнографії та антропології, Прага, 1926.

Вовк Федір, Этнографическія особенности украинскаго народа („Украинскій народ в его прошлом и настоящем", Т. II, розд. IV), Петерб., 1916.

Гнатюк В., Пісенні новотвори в українсько-руській словесности („Записки Н.Т.Ш“, L, LII.), Львів, 1902—3.

Грушевська К., Збирання і видавання дум в XIX і в початку XX віку („Українські народні думи“, т. I), Київ, 1927.

Грушевський М., Історія української літератури, Т. I, IV, Київ, 1923—5.

Грушевський М., З історії релігійної думки на Україні, Львів, 1925.

Dieterich K., Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt, Tübingen, 1911.

Драгоманов М., Розвідки про українську народню словесність і письменство („Збірник Фільольоґічної Секції Н.Т Ш., II. III, VII), Львів, 1899—1907.

Житецкій П., Мысли о народных малорусских думах („Кіевская Старина“ і окремо), Київ, 1893.

Zelenin D., Russische (ostslavische) Volkskunde, Берлін і Ляйпціґ, 1927.

Колесса Олександер, Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору, Прага, 1927.

Колесса Філарет, Ритміка українських народніх пісень („Записки Н.Т.Ш.“, тт. LXIX, LXXI—LXXIV, LXXVI. і окремо), Львів, 1906—1907.

Колесса Ф., Про ґенезу українських народніх дум. („Записки Н.Т.Ш.“, тт. CXXX—CXXXII, і окремо), Львів, 1920—1922.

Колесса Ф., Українська народня пісня на переломі XVII—XVIII. в. („Україна“, кн. I), Київ, 1928.

Колесса Ф., Українська народня пісня в найновішій фазі свого розвитку („Ювілейний Збірник на пошану акад. М. Грушевського“), Київ, 1928.

Колесса Ф., Карпатський цикл народніх пісень (Sborník prací I. Sjezdu slovans. filologů v Praze), Прага, 1929.

Колесса Ф., Формули закінчення в українських народніх думах („Записки Н.Т.Ш.,“ т. CLV і окремо), Львів, 1936.

Comparetti Domenico., Der Kalewala oder die tradi-

tionelle Poesie der Finnen, historisch-kritische Studie über den Ursprung der grossen nationalen Epopäen, Галле, 1892.

Коробка Н. И., Опыт обзора исторіи русской литературы для школ и самообразованія. I, в. 1., Народная словесность, Петерб., 1909.

Костомаров Н., Историческое значеніе южнорусскаго народнаго пѣсеннаго творчества („Собраніе сочиненій", кн. VIII), Петерб., 1905.

Лобода А., Лекціи по народной словесности, Київ, 1912.

Meier John, Werden uud Leben des Volksepos, Галле, 1909.

Miklosich F., Die Darstellung im slavischen Volksepos, Відень, 1889.

Niederle L., Život starých Slovanů, („Slovanské starožitnosti" dilu II. svazek 1.), Прага, 1917.

Огоновський О., Исторія литературы рускои, Ч. IV. Етноґрафія, Львів, 1894.

Перетц В., Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы, I, Петерб., 1900.

Перетц В., Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики („Извѣстія Отд. русс. языка и словесности" Акад. Наук, т. XII, кн. I.), Петерб., 1907.

Перетц В., Замѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни в Россіи (там таки, т. VI, кн. 2), Петерб., 1901.

Пыпин А., Исторія русской этнографіи, III. Этнографія малорусская, Петерб., 1911.

Потебня А., Объясненія малорусских и сродных пѣсен, I—II, Варшава, 1883—7.

Потебня А., Малорусская народная пѣсня по списку XVI. в., Вороніж, 1876.

Сперанскій М, Русская устная словесность, Москва, 1917.

Сперанскій М., Южно-русская пѣсня и современные ея носители, Київ, 1904.

Сумцов Н., Культурныя переживанія („Кіевс. Старина"), Київ, 1889—1890.

Сумцов Н., Научное изученіе колядок и щедривок („К. Стар.“, II), Київ, 1886.

Сумцов Н., Коломыйки („Кіев. Стар., IV), Київ, 1886.

Сумцов Н., Современная малорусская этнографія, I – II, („Кіев. Стар.) Київ, 1893—97.

Тіандер К., Синкретизм и дифференціація поэтических видов, Петерб., 1909.

Фаминцын А., Скоморохи на Руси, Петерб., 1889.

Франко Ів., Жіноча неволя в руских піснях народних, Львів, 1883.

Франко Ів. Студії над українськими народніми піснями („Записхи Н.Т.Ш., тт. LXXV - LXXVI, LXXVIII, LXXXIII, XCIV—XCV, XCVIII, CI, CIII—CVIII, CX – CXII, і окремо), Львів, 1913.

Jagić V., Gradja za slovinsku narodnu poeziju. Rad Jugoslov. Akad., XXXVI. (в українському перекладі: Історичні свідоцтва про співання і пісні словянських народів, „Правда“, 1878, II).

II.

ВИБІР ТВОРІВ

української народньої словесности

із поясненнями та нотами

ВСТУПНІ ЗАМІТКИ.

Плян порядкування творів усної словесности, що його опрацював М. Драгоманов[1]) і перевів послідовно у свому збірнику „Малорусскія народныя преданія и разсказы" (Київ, 1876.), обіймає не тільки поетичні твори усної словесности, але й усе знання про світ і людей, що усним переказом удержується в народніх масах. Цей широкий обсяг у нашому збірнику ми обмежуємо до белєтристичних[2]) творів усної словесности, до народньої поезії, тимто й плян М. Драгоманова виходить не зовсім пригожим для оцього „Вибору".

За основу порядкування приймаємо літературні форми й жанри, себто різні роди й галузі віршованих і прозових творів: вони ж відповідно до свого змісту й характеру поділяються на ґрупи, що найчастіше визначаються також окремими формами віршевого й ритмічного складу, чи прозового оповідання; це можна сказати про обрядові пісні, думи, голосіння, пісні танкові, лірницькі, колисанки, почасти й баляди;

---

[1]) М. Драгоманов, Замітки про систематичне видання творів української народньої словесности, »Розвідки«, І, 95—102.

[2]) Белєтристика — гарне письменство.

далі — про казки, байки, анекдоти, заговори, приповідки, загадки.

Тому, що українська усна словесність зростала довгі століття, бо ж своїми початками сягає навіть у передісторичні часи, ознаки історичного процесу (розвитку, поступу) в різних ділянках народнього життя зазначилися в різних ґрупах творів усної словесности; не тільки в історичних піснях, але й ув обрядових, побутових, станових, навіть у балядах — скрізь слідне наверствування [1]). Тимто Антонович і Драгоманов у свому збірнику „Историч. пѣсни" втягають сюди й деякі колядки, веснянки, баляди й инші пісні — з огляду на історичний елємент, що в них міститься.

Та щоб не вносити заколоту у складну й без того справу порядкування словесного матеріялу, доводиться нам ґрупу історичних пісень обмежити до тих, що співають про звісні з історії особи й події, та що виразно відбивають у собі соціяльні, економічні й політичні переміни в історичному житті народу: це пісні козацькі, гайдамацькі, про опришків, панщину, заробіткову еміґрацію, і сюди можна б зачислити й деякі станові пісні: про чумаків, ловлення рекрутів — бо ці явища відійшли вже до історії. Спираючись на основи порядкування, приняті Драгомановим, звертаємо пильну увагу на те, щоб уже в самому

---

[1]) А все ж твори української усної словесности (та ще при обмеженому обсягу нашого »Вибору«) дають замало матеріялу до того, щоб можна було їх клясифікацію доспособити до культурних діб, з увагою на поступневе поглиблювання народнього світогляду та розвиток релігійних понять і поглядів на відношення людини до природи і т. д.

ґрупуванні творів усної словесности бодай приблизно відмежувати твори, що зродилися на рідному ґрунті і в більшій мірі можуть послужити для зображення побуту й характеристики світогляду українського народу (пісні обрядові, історичні, станові, лірично-побутові, думи, голосіння) — від творів чужого походження, мандрівних або запозичених, які не мають побутової безпосередности (баляди, побожні пісні, леґенди, казки, байки).

Автім — ледви чи колинебудь буде можливо докладніше відмежувати одну від одної ці дві катеґорії (роди, громади).

Накінець годиться зазначити, що поділ на ґрупи, переведений у нашому „Виборі", умовний, він не дає ще докладного розмежування творів усної словесности; і яку клясифікацію ми не придумали б, завсіди знайдеться ще значне число творів перехідного характеру, щодо яких можна би сперечатися, до якої ґрупи вони належать. З цього погляду літературні твори мають дещо спільного із орґанічними (живими) творами природи, в яких не буває різьких переходів від одної ґрупи, громади чи породи до другої.

Подаючи тексти творів української усної словесности, ми вибираємо варіянти (відміни) по змозі найстарші й такі, що визначаються красою й повнотою (ці прикмети, як звісно, не завсіди ходять у парі); при тому вистерігаємося стягати два-три варіянти в один „повніший"[1]), бо

[1]) На це дозволяли собі давніші записувачі, щоб, мовляв, осягнути повноту тексту або відтворити його первісну редакцію; цією хибною методою користується подекуди й І. Франко у своїх »Студіях«.

цим способом ми творили б якісь нові, здогадні тексти, які ніколи не існували в усній традиції; такі „реконструкції" (відтвори) не далеко відбігають від фальсифікатів (підробів).

Діялєктичні (говорові) відміни в нашому „Виборі" збережені скрізь вірно, наскільки вони зазначені у збірниках, якими користуємося.

В ломаних дужках додаємо потрібні до вирівняння розміру склади, що могли відпасти при неуважливому записі тексту (слів) без мельодії, і вірші, які треба повторити для доповнення строфи (н. пр., у весільній піс. ч. 11).

Круглими дужками зазначуємо зайві для розміру склади, що їх можна пропустити.

Приспів (рефрен), повторюваний упродовж цілої пісні при кожному вірші (як у колядках), чи строфі, означуємо зіркою при першому слові; рефрен подаємо тільки при першому вірші чи строфі.

Коли рефрен на початку або посередині строфи, кінець його зазначуємо дужкою вгорі над текстом (н. пр., у розд. VIII., ч. 22).

Повторення віршів, чи їх частин зазначуємо цифрою звичайно тільки при першій строфі.

Числами з лівого боку тексту зазначуємо:

а) пісенні строфи;

б) в голосіннях, думах і піснях із стихічним укладом (колядки, деякі веснянки, купальські й весільні пісні) — вірші, числячи ґрупами по пять; це друге означування числа віршів приймаємо також

для тих строфових пісень, де сполучування віршів у строфи, не означене в ориґіналі (н. пр., історичні пісні ч. 2, 6, 17), наводить деякі сумніви; бо ж у двостиху дуже часто повторяється другий вірш; та замісць повторення зявляється часами третій, надчисельний вірш (н. пр., у купальській пісні ч. 6; в історичній, ч. 12); буває й так, що другий вірш одної строфи повторяється як перший наступної (в купальських піснях ч. 4, 5; у весільній пісні ч. 13).

в) в рідких випадках цифра з лівого боку тексту означає ґрупу віршів, що з малими змінами одного-двох слів повторяються за схемою (зразком) першої ґрупи (н. пр., у щедрівках ч. 9, 18, 20, 26).

*

Повертаючи до самого „Вибору", мусимо зазначити, що до нього ввійшли найприкметніші й найхарактеристичніші твори нашої усної словесности. Ясна річ, що їх число можна б було подвоїти, а то й потроїти, але ж доводилось рахуватися з обємом самої книжки (яка й так на звичайну міру вийшла за велика), і з тим, для кого вона призначена. Тимто вже при остаточній редакції треба було з первісного пляну дещо з віршевих творів пропустити (н. пр., відпала дуже гарна народня дума про Коновченка[1]) та деякі весільні пісні), а з прозових творів подати тільки **зразки** для ілюстрацій поодиноких галузів усної словесности.

---

[1]) Автім, цю думу може собі кожний прочитати у виданій »Просвітою« книжці »Др. Філярет Колесса, Українські народні думи«, Львів, 1920, ст. 101—109.

Вибір цей відрізняється від усіх дотеперішніх тим, що містить у собі в віршевій частині — ноти позаписуваних мельодій (навіть дум і голосінь). Уважаємо це за корисну річ, бо ж як що до чого нотами можна користуватися і в домашньому вжитку, й при викладах, коли кому треба буде зілюструвати внутрішній звязок між словами віршевого твору й його мельодією.

Коротенькі пояснення поодиноких слів та висловів, не в усіх місцевинах може зрозумілих, а далі — форми (старинні, говорові) ми подаємо під текстом творів. Зате річеві пояснення виділено зовсім від тексту й поміщено окремо у „Примітках", які друкуємо дрібним друком.

ВІРШЕВІ (ПІСЕННІ Й РЕЧИТАТИВНІ) ФОРМИ.

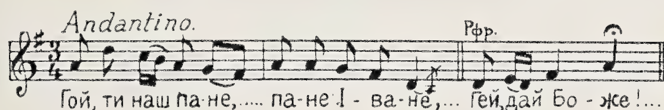
І. ОБРЯДОВІ ПІСНІ.

А.

КОЛЯДКИ І ЩЕДРІВКИ.

Господареві:

1. Достатки в господаря.

Гой, ти наш пане, пане Іване! *Гей, дай Боже!
У тебе в домі та як у раю:
У тебе верби та груші родят,
У тебе сини у царя служат,
А царевичку все собі дружат.
Ой, в царя дочку все заручили,
Тай до домочку все пригостили.
У тебе воли все полові,
У тебе плуги все золотії;
У тебе двори все кедрові,
У тебе столи калинові,
На них скатерти все шовкові,

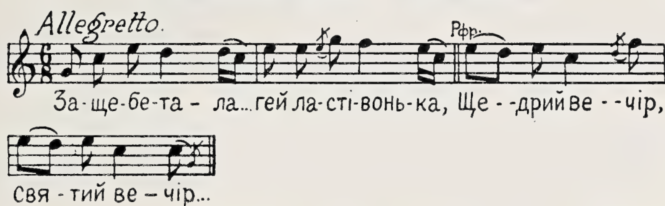
На них тарелі все цінові'ї.
У тебе лани, як загаї[1]),
У тебе хліби, як тихий Дунай.
На них жита, як жир ситі,
На них пшениця, як стояниця.
У тебе вівси жіброванії,
У тебе ячмені [все] золотії.
У тебе коні все турецкії,
У тебе стрільби все стрілецкії.
У тебе воли, [та] як стодоли,
А корови, як обороги;
У тебе вівці гори покрили,
У тебе худоби без рахуби.
У тебе скрині все кованії,
У них червонці не рахованії.
У тебе шуби соболевії,
А горностаї коралевії.
Ой, ти наш пане, пане Іване!
Вінчуєм тебе ізо всім домом,
І з дружиною, і з челядкою,
І з челядкою, і з худібкою,
І з худібкою тай рогатою,
І з сусідками околичними,
І з Христом Богом тай на літ много.

Ясенів горішн., п. Косів
Гнатюк: Колядки, »Етн. Зб.«, XXXV, 157, ч. 91.
Мельодію записав Ф. К. в Шешорах, п. Косів.

---

[1]) гущавник, чагарник

2. Ластівка будить господаря.

Защебетала, гей, ластівонька,
[*Щедрий вечір, святий вечір!
Защебетала, все й промовляла,
Господаренька все й побуджала:
»Ой, устань, устань, господареньку!
У вас на дворі божая радість,
Божая радість, а ваша мил(ьн)ість:
Коровиці сі вам потелили,
Коники сі вам помолодили,
Овечки сі вам тай покотили.
Рихтуй волоньки на три плужоньки,
А нарік Біг дасть хоть на чотири.
Лади конички на три борони,
А нарік Біг дасть хоть на чотири.
Лічи овечки на три струночки[1]),
А нарік Біг дасть хоть на чотири«.

Зап. у Залікті, дрогобиць. пов.
Гнатюк, »Етн. Зб.« XXXV, 151 ч., 87. Б.
Мел. запис. Ів. Колесса, »Етн. Зб.«, XI, 3.

---

[1]) відгороджене місце в овечому хліві, де доять вівці

3. Ґосподар і його родина.

Andante. Рфр.

Ой, си-ва-я та і за-зу-леч-ка, Ще-дрий ве-чір,
до-брий ве-чір, до-брим лю-дям на здо-ро-вя!

Ой, сивая та і зазулечка —
*Щедрий вечір, добрий вечір
Добрим людям на здоровя!
Усі сади та і облітала,
А в одному та і не бувала.
А в тім саду три тереми:
У першому красне сонце,
У другому ясен місяць,
А в третьому дрібні зірки.
Ясен місяць — пан господар,
Красне сонце — жона його,
Дрібні зірки — його дітки.

С. Королівка.
А. Конощенко: Укр. пісні з нотами, І., 1900, ч. 99.

4. Сонце, місяць і дощ — гістьми у господаря.

Andantino. Рфр.[.]

Пане го-спо-да-рю, вставай з по-сте-лі,........Ой, дай, Бо---же!...
Рфр.[ ]
Вставай з постелі,...... од-чи-няй две-рі,.......Ой, дай Бо---же!....

Пане господарю, вставай з постелі!
*Ой, дай Боже!

Вставай з постелі, одчиняй двері!
Розставляй столи все тисовії,
Стели скатертки все крупковії,
Клади калачі з ярої пшениці.
Будять же тебе аж троє гостей:
Що перший гостьо — ясен місяцю,
А другий гостьо — красне сонечко,
А третій гостьо — дробен дощику.
Чим ся похвалиш, ясен місяцю?
»Ой, як я зійду коло півночі, —
То зрадується ввесь звір у лісі,
Чумак в дорозі, худоба в возі,
Худоба в возі і риба в воді«.
Чим ся похвалиш, красне сонечко?
»Ой, як я зійду в неділю рано,
Задзвонять в церквах, в церквах, костьолах«.
Чим ся похвалиш, дробен дощику?
»Ой, як я впаду тричі у маю,
То зрадується жито, пшениця,
Жито, пшениця й всяка пашниця«.
А за цим словом то бувай здоров,
Та не сам собою, з дітьми, жоною,
З дітьми, жоною та з челядкою,
Та з челядкою і з худібкою.
Дождали цих свят, святкуйте здорові

Кордишовки, брацлавськ. пов.
Конощенко: Укр. пісні з нотами, І, 1900, ч. 91.

5. Святі трубачі.

(Підходить під мел. ч. 1).

Гей, знати, знати, котре господар,
А то господар на імя Іван.
Єго подвіря сріблом леліє,
А в єго дворі два-три королі:
А перший король — то сам Господь Бог.
А другий король — то святий Юрій.
А третий король — то святий Дмитро.
В святого Дмитра трубочка срібна,
В святого Юра — з буйного тура,
(А) в Господа Бога з єдинорога.
Ой, як затрубів й а святий Дмитро, —
Гори, долини копами вкрили.
Ой, як затрубів й а Юрій святий, —
Всю кригу розбив, дерево розцвив.
Ой, як затрубів сам Господь з неба, —
Врадувалася на роли скиба,
На роли скиба, у мори риба,
У мори риба, у поли зіля,
У горах зіля, у стогах зерно.
Всі ся церковці порозтворали,
Всі ся свічечки позажигали[1]);
Коло престола стоїт Никола,
Господа славит, три служби служит:
Гой, першу службу за господаря,
За господаря на імя Йвана;
А другу службу — за господиню,
За господиню на імя Анну;
А трету(ю) службу — за челядочку,
За челядочку, за худобочку.

Ясенів горішній, п. Косів.
Гнатюк: Колядки, »Етн. Зб.«, XXXV, 208, ч. 115 А.

---

[1]) позасвічували

6. Святі орачі.

(Під мельодію ч. 10).

Чий же то плужок найранче вийшов? —
*Гей, дай Боже! (2)
Нашого пана ґосподаронька,
Ґосподаронька чом Тимцуненька.
В нього волоньки все половїї,
Й а чепигоньки все золотії.
Сьвітий Никола за плугом ходит,
Сьвітий Михайло волоньки гонит,
Сам му[1]) Господь Бог рілю всіває,
Й а Божий му Син поволочає,
Божая Мати їм їсти носит.
Ей, носит, носит, все Бога просит:
»Зароди, Боже, густоє жниво,
Густоє жниво, рісні[2]) снопоньки,
Рісні снопоньки, густі копоньки«.
Дай же ти, Боже, сив кониченька,
Жеби-с ним їздив межи копоньки,
Як місіченько межи зьвіздоньки.
Дай же ти, Боже, на двєр щістєнько,
На двєр щістєнько, в дім здоровєнько.
Дай же ти, Боже, в городі зело,
В городі зело, дома весело.
Дай же ти, Боже, в городі зілі[3]),
В городі зілі, дома весілі[3]).
Бувай же здоров, ґосподареньку,
Не сам з собою, з свойов жоною,
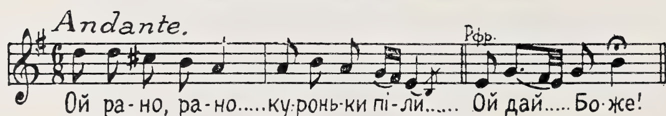
---

[1]) = йому
[2]) = рясні
[3]) = зілля, весілля

І з діточками й а з квіточками
І з усім домом, з Господом Богом.

Ходовичі, п. Стрий.
Іван Колесса, Етн. Зб. XI, 10.

Господині:

7. Господиня шиє для чоловіка.

Ой, рано, рано куроньки піли, *Ой, дай Боже!
Ой, єще ранше ґаздиня встала.
Ой, ходит собі по коморонці,
По коморонці, по оборонці.
Та взяла собі три круги воску,
Та усукала три свічи ярі:
При єдні свічи личко вмивала,
При другі свічи личко втирала,
При треті свічи роботу взяла,
Роботу взяла, шитєнько шила.
Шитєнько шила свому мужеви,
Свому мужеви, ґосподареви.
Ой, як ізшила тай істачала,
Муженька вбрала, попротягала,
Біле личенько поцілувала.
Та взяла єго за білу ручку,
Повела єго перед матінку:
»Ой, нене, нене, ци хвалиш мене?«
— »Хвалю тя гоже, хвали тя, Боже!
Убрала-с мужа Богу на хвалу,

Богу на хвалу, людем на славу,
Людем на славу, собі на гонор«.
А за сим словом...

Дуба, п. Долина.
Гнатюк: »Етн. Зб.«, XXXV, 224, ч. 128.
Мел. зап. Ф. Колесса в Струтині нижнім, п. Долина.

8. Господиня виправляє челядь на лови.

(Підходить під мельодію ч. 1).

Стоїт ми, стоїт світлонька нова,
А в тій світлонці, гей, ґаздиненька,
Гей, ґаздиненька на імя Анна.
Вна собі ходит, з челядю говорит,
З челядю говорит, в кватирку сє дивит.
Дивит сє, дивит в чистоє поле,
В чистоє поле, під темний лісок.
Ой, вісмотріла дивноє звіря,
Дивноє звіря, тура-оленя,
На головці ж му девять рожечків.
Ой, крикнула ж вна на свої слуги:
»Служеньки мої найвірнійшії!
Берiт же собі шовкові сіти,
Другі заберіт ясненькі стріли;
Ой, виходіте в чистоє поле,
В чистоє поле, під темний лісок.
Єдні ж завержте[1]) шовкові сіти,
Другі застрійте ясниї стріли,
Чей спіймаєте дивноє звіря,
Дивноє звіря, тура-оленя.
Як спіймаєте, відразу вбєте,
Відразу вбєте, роги зщибете,

---

[1]) закиньте

Роги зщибете, шубу здоймете.
Ой, принесете та повісите,
Та повісите в новій світлонці,
В новій світлонці та на стінонці.
Все ж тото буде, гей, ґаздинонці,
Гей, ґаздинонці, на імя Анні.

Глубоке.
Зі збірки І. Вагилевича.
Гнатюк: »Етн. Зб.«, XXXV, 239, ч. 141. А.

9. Чоловік привозить дарунки з війни.

(Підходить під мельодію ч. 28).

1 Ой, заспівали рано пташеньки — *В неділю,
в неділю рано, зелене вино саджено.
Ой, вийшла ж ід ним ґосподинечка,
Ґосподинечка, на імє Анна:
Ой, не співайте рано, пташеньки,
Не побуджайте моєго пана!
Бо мій панонько барзо трудненький,
Барзо трудненький з війни приїхав,
Тай привіз міні барз дорогий дар,
Барз дорогий дар, дорогий рубок,
Дорогий рубок на головоньку.
2 Ой, заспівали і т. д. вірші 1—8.
Барз дорогий дар, шовковий літник[1]),
Шовковий літник на мій станочок.
3 Ой, заспівали і т. д. вірші 1—8.
Барз дорогий дар, кований пояс,
Кований пояс ба й на лідвоньки.
4 Ой, заспівали і т. д. вірші 1—8.

[1]) = верхня літня одежа з легкої матерії, юпка, корсет

Барз дорогий дар, жовті чобітки,
Жовті чобітки на білі ніжки.
Ой, заспівали і т. д. вірші 1—7.
Та привіз міні дар невеличкий,
Дар невеличкий, золотий перстінь,
Золотий перстінь ба й на рученьки.
Дорогий рубок головку клонит,
Шовковий літник слід замітає,
Жовті чобітки пальчики щиплют,
Золотий перстінь рученьки світлит.

Ясень, зі збірки І. Вагилевича.
Гнатюк, »Етн. Зб.«, XXXV, ч. 134.

Парубкові:

10. Дружина збирається в заморський похід.

Moderato.

І-шли мо-лод-ці.... ра-но з цер-ков-ці,.... Ой дай.. Бо-же!....

І-шли мо-лод-ці........ ра-но з цер-ков-ці,...... Ой дай....Боже!

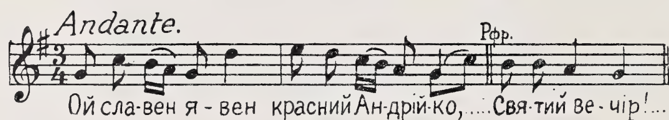
Ішли молодці рано з церковці —
*Ой, дай Боже! (2)
Ой, ішли, ішли, раду радили,
Раду радили не єднакую,
Не єднакую, а троякую:
Ой, ходімо ж ми до ковальчика,
До ковальчика, до золотника;
Покуймо ж собі мідяні човна,

Мідяні човна, золоті весла.
Ой, пустимо ж ся на тихий Дунай,
Долів Дунаєм під Царегород.
Ой, чуємо там доброго пана,
Що платить добре за заслуженьку,
Ой, дає на рік по сто червоних,
По сто червоних, по коникові,
По коникові тай по шабельці,
Тай по шабельці, по парі сукон,
По парі сукон, тай по шапочці,
Тай по шапочці, тай по панночці.

Золочівщина.

Антонович-Драгоманов: Историч. пѣсни I, 1.
Мельодія: Ів. Колесса, »Етн. Зб.«, XI, 1.

11. Облога го́рода й окуп.

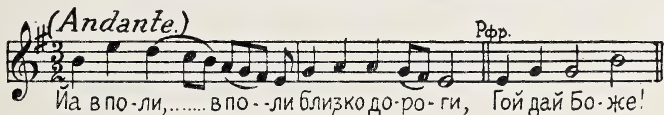

Ой, славен, явен красний Андрійко, —
*Святий вечір!
А чим же ти та прославився?
Що із вечера коня осідлав,
А вже к світові під Царів град став.
Ой, як бє, та й бє на Царів город;
Царь ся дивує, хто то воює.
А міщане ходят, все раду радят,
Що тому вояці за дари дати?..
Вивели йому коня в наряді.
Він коня то взяв — не подзінькував,

Не подзінькував, шапочки не зняв,
Шапочки не зняв, не поклонився,
Не поклонився й не покорився.
Ой, як бє тай бє на Царів город;
Царь ся дивує, хто то воює.
А міщане ходят, все раду радят,
Що тому вояці за дари дати?
Винесли ж йому полумисок злота.
Він золото взяв, не подзінькував,
Не подзінькував, шапочки не зняв,
Не поклонився й не покорився.
Ой, як бє, та й бє на Царів город;
Царь ся дивує, хто то воює.
А міщане ходят, все раду радят,
Що тому паняті за дари дати?
Вивели ж йому панну в короні.
Він панну узяв, тай подзінькував,
Тай подзінькував і шапочку зняв,
І шапочку зняв, ще й поклонився,
І поклонився і покорився.

Антонович-Драгоманов: Историч. пѣсн. I, 14.
Мельодія: Кл. Квітка, Укр. нар. мельодії, № 139.
З пирятинського повіту на Полтавщині.

12. Воєнні походи дружинників.

Й а в поли, в поли, близько дороги, —
*Гой, дай Боже!
Стоя намети з білого шовку,

Й а в тих наметах стоя столове,
А поза стілю сидє панове.
Ой, сидє, сидє, за дочку радє.
Єст меже ними, єст один старший,
Єст один старший, гой, пан Гаврило.
Прийшли ж ид нему вірнії слуги,
Взєли шєпочки поза крисочки,
Взєли шабельки поза обельки[1]),
Взєли рушнички поза бочечки,
Просє господа, своєго пана:
»Можний наш пане, пане Гавриле!
Гой, пусти ж ти нас й а в гор на війну«.
— »Я вас ни пущу, сам з вами піду«.
Ой, пішов з ними й а в гор на війну,
Й а в гор на війну аж там за гору,
Аж там за гору, за угорскую.
Стали наметом там під горою,
Там під горою, під угорскою.
Совгнули кіньми, як грім на небі,
Блисли мечєми, як молні[2]) в небі,
Пустє стрілочки, як дробен дощик[3]).
А віттив[4]) пішли аж там за гору,
Аж там за гору, аж за другую,
Аж за другую, за волоскую.
Стали наметом там під горою,

---

[1]) Обелець — стовбур, верхній кінець стовбура, била, цівки.

[2]) = блискавка

[3]) Ці вірші живо нагадують звісний уступ »Слова о полку Ігореві«: »чърныя тучя съ моря идуть, хотять прикрыти четыри солнца, а въ нихъ трепещуть синии млънии. Быти грому великому! ити дождю стрѣлами съ Дону великаго«. Огоновський, Хрестом. староруська, 174.

[4]) = відтіль

Там під горою, під волоскою.
Совгнули кіньми, як грім на небі,
Блисли мечєми, як молні в небі,
Пустє стрілочки, як дробен дощик.
А вітак пішли аж там за гору,
Аж там за гору тай за третую,
Тай за третую, за турецкую.
Стали наметом там під горою,
Там під горою, під турецкою.
Совгнули кіньми, як громи в небі,
Блисли мечєми, як молні в небі,
Пустє стрілочки, як дробен дощик,
Пріллєли кровцю, та як водицю.
А вітак пішли аж там за гору,
Аж там за гору, за четвертую,
За четвертую, за московскую.
Стали наметом аж там на горі,
Аж там на горі, аж на четверті,
Аж на четверті, тай на московскі.
Тай просє Бога, своєго пана,
Своєго пана, пана Гаврила:
„Можний наш пане, пане Гавриле!
Ой, пусти ж ти нас вже додомочку,
Заплати ж ти нам, тай за службочку,
Та що ми тобі вірне служили,
Вірне служили від молодости,
Від молодости аж до старости.
Вже нам голови аж посивіли,
Вже нам бороди аж побіліли,
Та вже нас жони не поприймают,
Та вже нас діти не попізнают".
Будь же нам здоров, можний наш пане,

Можний паночку, гой, Гаврилочку!
Гой, здоров, здоров, та не сам собов,
Тай не сам собов, тай з вітцем, з матков,
Гой дай Боже!

Іспас. Kolberg, Pokucie I, 109, ч. 14.

13. Погоня лицаря за ордою.

(Під мельодію ч. 12).

Ой, торгом, торгом, тай Сочєвою —
*Гой, дай Боже!
Там їде восько, аж земли тєжко,
Наперед їде можний наш пане.
»Можний наш пане, пане Василю!
Твоє подвірє турки забрали,
Турки забрали из татарами,
Из татарами, из гарапами[1])«.
— „Маю ж я цюру[2]), вірного слугу,
Кличу, покличу на того цюру:
Цюро ж мій, цюро, вірний мій слуго!
Сідлай ми (=мені) коня, того моцаря,
Й а впопруж єго в сім-девять попруг,
Й а тов десятов самов дзолотов.
Скочу, поскочу за тими турки[3]),
Гой, я г' (= го) здогоню під меч положу,
Другу війночку конем стратую[4]).
Я їх цареви головку здойму,
Головку здойму, тай з собов озму,
Й а з собов озму й а в свою землю,
Й а в свою землю свому цареви.
Гой, буду мати три даруночки,
Три даруночки, три городочки:

---

[1]) = арабами [2]) = чуру [3]) = турками [4]) = потопчу

Один ми город — славний Білгород;
Другий ми город — славніщий Ильвів;
Третий ми город — славніщий Київ.
Й а в Білгороді коня сідлают,
В славніщім Львові двором мешкают,
В славнім Києві панну сватают.
Панну сватают й аж до Галича,
Й аж до Галича за Русовича,
За Русовича, ґречного пана,
Ґречного пана, пана Василя".
Гой, за цим словом бувай нам здоров!
Бувай нам здоров, ґречний молодче,
Ґречний молодче, пане Василю!
Гой, здоров, здоров, тай ни сам собов,
Тай ни сам собов, тай з вітцем, з матков,
Тай з вітцем, з матков, тай з всев челядков.
Вінчуємо ті (= тебе) щістім-здоровїм[1]),
Щістім-здоровїм тай цим Рождеством,
Тай цим Рождеством, цим Новим Роком,
Цим Новим Роком, прибутком добрим,
Прибутком добрим тай віком довгим.
Дай же ж ти (= тобі), Боже, щісті-здоровє[1]),
Щісті-здоровє тай зрість хорошу[2]),
Вітцеви мати з тебе потіху,
Щоби діждали посагу твого,
Посагу твого тай щасливого,
О, бувай здоров!

Іспас. Kolberg, Pokucie I, 101 ч. 8.

---

[1]) = щастям-здоровлям, щастя-здоровля, [2]) щоб добре виростав

14. Поєдинок лицаря із турським царем.

Ой, краєм, краєм, краєм Дунаєм —
*Славен єси, Боже, у всему світу і в небі[1]).
Їздить, поїздить гордоє панє[2]),
Турского царя барз викликає:
„Ой, війди, війди, турецкий царю,
Нехай ми собі поговоримо,
Свої коники випробуємо,
(А) ясні мечики вимоцуємо".
Чий коник швидший і мечик твердший?
Нашого пана, ой, пана Йвана,
Ой, коник, швидший і мечик твердший.
Турского царя барз позневажав,
Ой, позневажав, під меч положив.
Зтяв головочку на копієчку
Тай приніс єї у свої краї
Людем на хвалу, собі на славу.
Будь нам здоровий, ґречний паничу,
Не сам собою, з татом, з маткою,
З татом, з маткою, з всев челядкою.
Дай тобі, Боже, щістє, здоровє,
Щістє, здоровє на челядочку,
А на двір щістє на худобочку,
На худобочку на роговую,
На роговую тай на всякую.
Дай тобі, Боже, а в гумні стіжно,
А в гумні стіжно, на току мірно[3]),

---

[1]) Цю приспівку, мабуть, попсовану, можна б заступити иншою, подібною: »Славен-єс, славен-єс, Боже, царю небесний над нами!« (Етн. Зб. XXXVI, ч. 213, В.); тоді ця колядка підходила б під мел. ч. 28.

[2]) = горде паненя, гордий панич

[3]) щоб було багато стіжків, щоб було багато зерна на міру

На току мірно, в городі зільно,
В городі зільно, в пасіці рійно,
В пасіці рійно, а в дому збрійно[1]).
Аби ти ходив межи стогами,
Як ходить місяць межи звіздами.
А за цим словом будь же нам здоров!

Красноставці.
Гнатюк, Етн. Зб. XXXVI., ч. 186. Б.

15. Розмова лицаря з конем.

(Підходить під мельодію ч. 7.)

Ой, торгом-торгом, торговицею
Ой, ходит-ходит білий молодец,
Білий молодец, чом Василенько.
Ой, ходит, ходит, коника водит,
Коника водит, з конем говорит:
„Ой коню, коню, я тебе продам,
Я тебе продам за сто золотих,
За сто золотих, тай за червоних".
— „Ой, пане, пане, стань же ти собі,
Стань же ти собі, розгадай собі,
Розгадай собі, чи не жаль тобі?
Я тебе виніс а з трох побоїв.
Коли-м тє (= тебе) виніс а з німецкого, —
За нами стріли землю пороли.
Коли-м тє виніс а з турецкого, —
За нами стріли, як дробен дощик.
Коли-м тє виніс а з татарского, —
Блиснули мечі як сонце в хмарі".

Ясень, коло Перегінська.
Гнатюк, Етн. Зб., XXXVI., ч. 217 А.

---

[1]) усього подостатком (зброя)

16. Молодець хвалиться зброєю.

(Підходить під мельодію ч. 1.).

Ой, ізза гори, з-за камяної, *Святий вечер!
Відтиль (= відтіль) виступат (= виступає)
Пан Іван іде, коника веде. велике войско.
Хвалится конем перед королем:
Нема в короля такого коня,
Як у нашого пана Івана.
Хвалится стрілов перед дружинов:
Нема в дружини такої стріли,
Як у нашого пана Івана.
Хвалится луком перед гайдуком:
Нема в гайдука такого лука,
Як у нашого пана Івана.

Із збірки І. Вагилевича.
Гнатюк, Етн. Зб., XXXVI, 32, ч. 181.

17. Сокіл випрошується в мисливця.

(Підходить під мельодію ч. 7.).

Стоїт яворец тонкий, високий, —
*Гей, дай Боже!
Тонкий, високий, в корінь глубокий.
А в корінєньку чорні куноньки,
А всередині ярі пчівоньки[1]),
А на вершечку сив соколенько.
Сив соколенько гнізденце си (=собі) вє.
Гнізденце си вє, бів[2]) камінь бере,
Бів камінь бере, все на спід кладе,
В серединоньку цвіт-калиноньку,
Вершок виводит сріблом-золотом.

---

[1]) = бжілоньки [2]) = біл, себто — білий

Попід яворец здавну стеженька.
Надїхав нею ґречний панонько,
Ґречний панонько, чом Іванонько.
Під ним коничок темносивенький,
Темносивенький, барзо буйненький.
На тім конику ґречний панонько,
Ґречний панонько, чом Іванонько.
На нім сукенки кармазинові,
На нім чобітки сафіянові,
На тих чобітках срібні підківки.
На нім шапочка маґеровая[1]),
А за плечима тугий лученько,
Тугий лученько, дрібні стрілоньки.
Ой, верг[2]) він оком на зелен явір,
Тай изуздрів він сива сокола[3]).
Взяв добувати дрібні стрілоньки,
Взяв наміряти з туга лученька[4]):
Ци під горленько, ци під крилонько?
Сив соколонько рік му словенько:
„Ой, пане, пане, не стріляй мене,
Не стріляй мене, не рубай мене!
Стану я тобі а в вислуженці,
А в вислуженці, а в вигодонці:
Як ти поїдеш за тихий Дунай,
За тихий Дунай по ґречну панну, —
Твоїм боярам броди покажу,
Броди покажу, мости поставлю;
Твою панночку сам перенесу,
Сам перенесу, вінка не зроню[5]);
Тебе самого на золотий міст,

---

[1]) = повстяна [2]) = кинув [3]) = сивого сокола, тугого лученька [5]) = не втрачу

На золотий міст, на срібну лавку.
За тим словеньком будь же ми здоров,
Будь же ми здоров, ґречний паноньку,
Ґречний паноньку, чом Іваноньку.
Дай же ти (= тобі), Боже, а в поли полон,
А в поли полон із усіх сторон.
Дрібні снопоньки, густі копоньки,
В оборі плідно, дома західно[1]),
Дома західно та і радісно!

Нагуєвичі коло Дрогобича, зап. І. Франко.
Гнатюк, Етн. Зб., XXXVI, 24, ч. 175 Г.

18. Молодець і розбійники.

(Підходить під мельодію ч. 26.).

1 Ішов Василько через Угроньки — *Не сам я, не сам я, молод, на тім лісочку погину!
Перейшли єго три розбійники:
„Біг-помагай-біг, три розбійники!"
— „Бодай здоровий, білий молодче!"
Яли[2]) ж єго сє й а звідовати[3]),
Й а звідовати, й а спитовати:
— „Ой, ци є в тебе в Руси батенько?"
„В мене сестрицє — ясна зірницє".
2 Ішов Василько і т. д.
— „Ой, ци є в тебе в Руси матінка?"
„В мене матінка — ясне сонінько".
3 Ішов Василько і т. д.
— „Ой, чи є в тебе в Руси братійчик?"
„В мене братійчик — ясний топірчик".
4 Ішов Василько і т. д.

[1]) щоб було коло чого заходитися [2]) = почали
[3]) = вивідуватися

— „Ой, ци є в тебе в Руси сестрицє?"
„В мене сестрицє — ясна зірницє".

Ясень коло Перегінська.
Гнатюк, Етн. Зб., XXXVI, 16, ч. 170. А.

19. Будова церкви з допомогою коня.

(Під мельодію ч. 10.).

Ой, загнівавсі син на батенька, *Гей, дай Боже!
Закупив собі двіста стадонька.
Ой, зігнав же він на кленовий міст;
Заломиласі в мості делина,
Витопилосі двісті стадонька,
Лише сі лишив сив кониченько.
Сив коник плавлет[1]), вушком поводит,
Вушком поводит, біл камінь лупле[1]),
Біл камінь лупле, церков мурує.
Церков мурує на штири вугли,
На штири вугли, на троє дверців,
На троє дверців, на дві віконці.
В єднім віконци й а сходит сонце,
В другім віконци заходит сонце.
На єдних дверцьох сам Бог небесний,
На других дверцьох — Божая мати,
На третих дверцьох — білий молодчик.
На нім кошулька[2]) барзо тоненька,
Барзо тоненька, як сніг біленька.
Де вна сі прала? В тихім Дунаю.
Де сі крутила? Коню в копиті.
Де сі сушила? В лужќу на шнурку.

---

[1]) дуже стара форма — плаває, лупає [2]) = сорочка

Де сі тачєла? В Львові на столі.
Дє вна сі брала? В світлі світлонці,
В світлі в світлонці, в нові язбонці[1]).
Бувай же здоров, ґречний молодчик іт. д.

Ходовичі, п. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI., 8., ч. 11.

20. Мила над усю родину.

Allegro moderato.

Там у.. са-доч-ку при кер-ни-чен-ці Ще--дрий, до-брий, сві--тий ве-чер!

1 Там у садочку при керниченці —
*Щедрий добрий, світий вечер!
Білий молодчик коня наповав,
Коня наповав, личенько вмивав,
Єму батенько рушничок держит:
„Ой, держи, держи, ти, мій батеньку:
Як я поїду за тихий Дунай,
Привезу я ти (= тобі) дорогі дари,
Дорогі дари, дрібну шєпочку".
2. Там у садочку — і т. д.
Єму матінка рушничок держит:
„Ой, держи, держи, моя матінко і т. д.
Дорогі дари дрібну сукману".
3. Там у садочку і т. д.

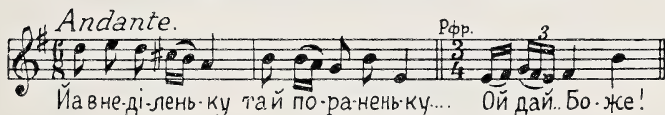
---

[1]) = ізбонці, світлиці

Єму сестриці (= сестриця) рушничок [держит:
„Ой, держи, держи, моя сеструню і т. д.
Дорогі дари, грубі коралі".
4. Там у садочку і т. д.
Ой, єму братчик рушничок держит:
„Ой, держи, держи, ти, мій браччику і т. д.
Дорогі дари, дрібну шєпочку".
5. Там у садочку і т. д.
Єму миленька рушничок держит:
„Ой, держи, держи, моя миленька і т. д.
Дорогі дари, срібний перстенец".
Рости великий, білий молодче,
Білий молодче, чом Грицуненьку.

Ходовичі, п. Стрий.
Ів. Колеса, Етн. Зб., XI. 21. Мельодія, там-таки.

21. Поклін батькам від сина вояка.

Й а в неділеньку та й пораненьку — *Ой, дай Боже!
Як виріжєла (=виряджала) ґречна ґаздиня,
Ґречная паня та й засмучена,
Та й засмучена рідная мати,
Як виріжєла своєго сина,
Своєго синка засмученого.
Розчисала 'му та й головочку,
Та й дала єму білу сорочку;
Тай головочку 'му розчисала,
Та й слозочками все покапала.

Як віріжєла, а все просила:
»Ані наперед си ни відавай[1]),
Ані по заді си ни вілишай«.
— »Ой, царю, царю, німецкий княже!
А пусти мене в Підгіря наше«.
»Ой, підеш, підеш, [підеш,] дружино,
Але як віпєш черлене[2]) вино«.
А ґречний панич, хлопец-молодец
Написав письмо до свої мами:
— »Ни журіт-ко си та ви за мене,
Бо мині си тут добре поводит,
Бо так си маю, як калиночка,
Як калиночка сім рік ни цвила,
Зелену траву гілєм укрила.
Гілєм укрила, а все низонько,
А я си клоню до свої мамки,
До свої мамки та й до дєдика«.
Миле вінчуєм щєстєм-здоровєм,
Щєстєм-здоровєм, зеленим вінцем.
В городі зіля, в дому весіля,
В дому весіля все веселого,
Щєстя, здоровя й всего милого,
Все рік від року — токмо[3]) до віку.

Ясенів Горіш., п. Косів.
Гнатюк, Етн. Зб., XXXVI 37, ч. 184 В.
Мельодія: Шухевич, Гуцульщина IV, 25, ч. 7.

---

[1]) не виривайся наперед
[2]) = червоне
[3]) аж (накінець)

Дівчині:

22. Дівчина-перевізничка.

(Під мел. ч. 12).

Й а в Дністрі, в Дністрі, й а в перевозі, —
*Гой, дай Боже!
Там перевозит ґречная панна,
Ґречная панна, панна Марусі.
Гой, приходє 'д ні (= до неї) сімсот молодців,
Сімсот молодців, самих вібранців,
Самих вібранців, й а Русовичів.
»Май-Біг, помай-Біг, ґречная панно!«
— »Й а подай здоров, ґречні молодці!«
»Просимо тебе, ґречная панно,
Ґречная панно, панно Марусе,
Панно Марусе, перевези нас«.
— »Ни перевезу, ни маю чісу;
Тепер ми братчик з війни приїхав,
Та привіз мині три даруночки,
Три даруночки, три радосточки.
Одну ми радість — срібний перстенец;
Другу ми радість — павяний вінец;
Трету ж ми радість, — золотий шаєц[1]).
Срібний перстенец палчики ломит,
Павяний вінец головку клонит,
Золотий шаєц слід замітає.
Ввійду до сіний — сіни снияют,
Ввійду до іжґби[2]), пани повстают,
Пани повстают, панну витают,
Панну витают, шапки здоймают,

[1]) = жіночий одяг
[2]) = ізби, хати

Шапки здоймают, низко кланяют,
Низко кланяют тай промовляют.
Гой, один каже: »Ци се попівна?«
Й а другий каже: »Ци се царівна?«
Й а Семен каже: »Це моя дочка,
Це моя дочка, як ягодочка,
Як ягодочка, ґречна панночка,
Ґречна панночка тай Марусечка«.
Ой, за цим словом бувай здорова,
Бувай здорова, ґречная панно,
Ґречна панночко тай Марусечко!
Ни сама собов, — й а з вітцем, матков,
Тай з вітцем, з матков, тай з всев челядков.
Вінчуємо ті (тебе) щістім-здоровїм,
Щістім-здоровїм, тай цим Рождеством,
Тай цим Рождеством, цим Новим Роком.
Цим Новим Роком, вінцем-дзеленцем,
Вінцем-дзеленцем, кращим молодцем,
Кращим молодцем, тай Русовичем.
Дай же ти (= тобі), Боже, щістє-здорове,
Щістє-здорове, и зрість хорошу,
И зрість хорошу, тай розум добрий,
Тай розум добрий, тай вічок довгий,
Тай вічок довгий, пробуток добрий.
Вітцеви мати з тебе потіху,
Щоби діждали посагу твого,
Посагу твого й а щасливого.
Дай же ж ти, Боже, на хаті зілє,
На хаті зілє, в хаті весілє!
Гой, вийди ж ти 'д нам, заплати ж ти нам,
Заплати ж ти нам тай колідничкам,
Гой, що ми тобі колідували,

Колідували, краще співали,
Як ластівочка при нових сінех,
Як матіночка при дрібних дітех,
Як соловейко при лузі в тузі.
Нам колідничкам ни много того,
Ни много того, хоть золотого,
Хоть золотого, хоть червоного.
О, бувай здорова!

Іспас.
O. Kolberg, Pokucie I, 102, ч. 9.

23. Риболови переймають павяний вінець.

(Під мел. ч. 12).

Ой, горі, горі пави літали — *Гой, дай Боже!
А по долині пірє роняли.
Туди ходила ґречная панна,
Ґречна панночка, гой, Полагночка.
Ой, ходит, ходит, пірє збирає,
Пірє збирає, в рукавец кладе,
В рукавец кладе, додому иде.
Додому иде, на столик кладе,
На столик кладе, віночок плесе (так!)
Віночок плесе, на гловку (так!) кладе,
На гловку кладе, до церкви иде:
»Дивисі, ненько, ци хорошенько?
Дивітси, люде, ци файно буде?«
Ой, звіялисі три буйні вітри,
Шайнули[1]) вінец аж на Дунаєц.
Там риболови рибу ловили,
Три риболовці, всі три молодці,

---

[1]) = здмухнули, понесли

Всі три молодці, ґречнії хлопці.
»Май-біг, помай-біг вам, риболовці,
Вам риболовці, ґречнії хлопці!«
— »Гой, подай здоров, ґречная панно,
Ґречная панно, панно Полагно!«
»Перший молодец, — поплинь по вінец,
Дам тобі за то срібний перстенец.
Другий молодец — поплинь по вінец,
Та тобі буде дзолотий шаєц.
Третий молодец, — поплинь по вінец,
Гой, тобі буде сама молода,
Сама молода, от як ягода,
От як ягода, ґречная панна,
Ґречна панночка, гой, Полагночка«.
Бувай здорова, ґречна панночко,
Ґречна панночко, тай Полагночко!
Бувай здорова ни сама собов,
Ни сама собов, й а з вітцем, з матков,
Й а з вітцем, з матков, тай з всев челядков.

Далі — як ч. 22.
Іспас.
O. Kolberg, Pokucie I, 110. ч. 15.

24. Дівчина стереже винограду, зганяє райські пташки.

(Під мел. ч. 12).

Зажуриласі крутая гора, — *Гой, дай Боже!
Що ни зродила шовкова трава,
Але зродило дзелене вино.
Дзелене вино вгóру сі вило (= вилося),
Вгóру сі вило, рєсно зацвило,

Рєсно зацвило, сильно зродило.
Стерегла єго ґречная панна,
Ґречная панна, гой, панна Анна.
Гой, як стерегла, так и заснула.
Гой, прилетіли райскії пташки,
Та стали винце ба й віпивати,
Ба й віпивати, в крильці дзвонити,
В крильці дзвонити, панну збудити,
Ґречную панну, й а панну Анну.
»Ой, гила, гила, райскії пташки!
Ни віпивайте дзелене винце,
Бо мині вина барзо потреба:
Маю братчика на оженічку,
Маю сестричку на відданєчку,
Сама-м молода, ґречная панна,
Ґречная панна, гой, панна Анна,
Гой, панна Анна, вже-м заручена,
Вже-м[1]) заручена аж до Галича,
Аж до Галича, за Русовича«.
Гой, за цим словом бувай здорова!
Ой, будь здорова, ґречная панно,
Ґречная панно, гой, панно Анно!
Бувай здорова ни сама собов,
Ни сама собов, й а з вітцем, з матков,
Й а з вітцем, з матков, тай з всев челядков!

Далі, як ч. 22.
Іспас.
Kolberg, Pokucie I, 105, ч. 11.

---

[1]) = сама я, вже я

25. Дівчина вишиває хустину милому.

(Підходить під мельодію ч. 12).

Сива зазулька всі луги злітала,
А в калиновім ба й закувала.
Й а втім лужечку світлонька стоїт,
Мармуровая, мальованая,
Й а в ті (= тій) світлонці ґречная панна,
Ой, сидит собі ба й на кріселци.
Ой, сидит-сидит, хусточки шиє,
Хусточки шиє, злотом гаптує,
Злотом гаптує, парубкам дарує.
Ушила одну, саму золоту,
Саму золоту свому милому,
Свому милому на подарунок.
Стала й ґадати, ким би іслати:
»Післала ж би я своїм батеньком —
Неслава ж мені батеньком слати.
Післала ж би я своїв (= своєю) матінков —
Неслава ж мені матінков слати.
Післала ж би я своїм братчиком —
Неслава ж мені братчиком слати.
Післала ж би я своїв сусідков, —
В мене сусідка клевітниченька[1]),
Як заклевече, милий сі змече[2]),
Милий сі змече, мене не схоче.
Післала ж би я своїв сестричков, —
В мене сестричка старша за мене,
Старша за мене, краща від мене,
Її полюбит, мене погудит.

---

[1]) = балакуха, що багато балакає, плеще (клеветати = говорити багато, обмовляти)

[2]) = скинеться

Хоть сором, хоть два, понесу сама«.
Вийшла під гору чорнойов хмаров,
А зійшла в село дробен дощиком,
Ввійшла до сіний ясним сонічком,
Сіла за столом сивим соколом.
»Прошу ті, милий, ná подарунок,
Ná подарунок, тай ná хусточку,
Тай ná хусточку тай на золоту.
Тай бувай здоров, бо я вже іду«.

Печеніжин.
Гнатюк, Етн. Зб., XXXVI, 214, ч. 276 К.

26. Милий над усю родину.

Andantino. Рфр.

Ой пра-ла Марька...... бо-жі-я ри-зи.......... на Яр-дань,
На Яр-дань-во-ді,..........на краснім бро - ді, на Яр-дань!

1 Ой, прала Марька божія ризи — *На Ярдань, на Ярдань-воді, на краснім броді, на Ярдань.
Ой, прала, прала, перстінь стратила.
»Ой, іди, н я н ь к у, перстінь глядати!«
Ой, нянько пушов, світок обуйшов,
Світок обуйшов, перстінь не найшов.

2 Ой прала Марька і т. д.
»Ой, іди м а м к о« і т. д.
Ой, мамка пушла, світок обуйшла,
Світок обуйшла, перстінь не найшла.

3 Ой, прала Марька і т. д.

»Іди, братчику« і т. д.
Ой, братчик пушов і т. д.
4 Ой, прала Марька і т. д.
»Йди ти, миленький, перстінець глядай!«
Миленький пушов, світок не вбуйшов,
Світок не вбуйшов, а перстінь найшов.
Ліпший миленький, як брат рудненький, *ми-
[ленький (2).

Раково, пов. Перечин, на Закарпатті, зап. Ф. Колесса.

Старим людям:

27. Жиди шукають Христа.

(Підходить під мел. ч. 30).

Тай шумит-гуде збрійная війна,
Ой, війна, війна, погана віра,
Погана віра — самі жидове:
»Пречиста Діва, де-с Христа діла[1])?«
— »Що-м го[2]) занесла у темні ліси«.
Пішли жидове ліси рубати,
Ліси рубати, Христа шукати.
Ліси истєли, Христа не ймили.
Тай шумит-гуде збрійная війна,
Збрійная війна, погана віра,
Погана віра — самі жидове:
»Пречиста Діва, де-с Христа діла?«
— »Шо-м го занесла в шовкові трави«.
Жидове пішли трави косити,
Трави косити, Христа ловити.

---

[1]) = де ти діла? [2]) = що я його занесла

Трави истєли, Христа не ймили.
Ой, шумит-гуде збрійная війна,
Збрійная війна, погана віра.
Погана віра — самі жидове:
»Пречиста Діва, де-с Христа діла?«
— »Шо-м го занесла на тихе море«.
Пішли жидове море гатити,
Море гатити, Христа ловити.
Море зіграло, жидів забрало.
Пливут жидове долів водою,
Долів водою, в ад головою.
Занесло жидів під білий камінь,
Під білий камінь на віки, амінь!
Тай за сим словом була здорова,
Була здорова, ґречна невіста!
Не сама собов, а з усим родом,
Ой, з усим родом, докола двором,
Від сего року аж до другого,
Поможи, Боже, діждати єго!

Зелениця.
Гнатюк, Етн. Зб., XXXV, 79, ч. 53/ 2 гр. А.

28. Божа Мати пере ризи для Христа.

Moderato. Рфр.

Пі-шла Ан-ноч-ка..... ра-но по во-ду........ Вне-ді- -лю,
Вне-ді-лю... ра- но,........ зе-ле-не ви - но са-дже-но!

Пішла Анночка рано по воду — *в неділю,
в неділю рано зелене вино саджено

Ой, пішла она з двома ведерці[1]).
В єдно зачерла, з другим сє вергла[2]),
Вергла сє борзо до матіночки:
»Виділа ж бо я дивноє звіря,
Дивноє звіря, ластівляточку!«
Не є бо тото ластівляточка,
Али ж є тото Божая Мати.
Божая Мати ризоньки прала,
Ризоньки прала, на біл камінь клала.
Десь ми сє взєли[3]) буйні вітрове,
Буйні вітрове, дрібні дожджове.
Шайнули ж они божії ризи
Та занесли ми опріч далече[4]),
Опріч далече аж перед церков.
Сами сє двері повітварєли,
Сами сє книги порозтварєли,
Сами сє свічі позасвічували.
Ісус Христос ходит, службоньку служит,
Дівчина ходит, на службу носит.
На службу носит, Пана Бога просит,
Пана Бога просит за вітця, за матку,
За вітця за матку і за всю челядку.

Дуліби, коло Стрия.
Гнатюк, Етн. Зб., XXXV, 76, ч. 52 В.
Мельодія: Ів. Колесса; Етн. Зб. XI, 15, ч. 18.
Ходовичі коло Стрия.

---

[1]) = відерцями: [2]) = кинулася; [3]) = звідкілясь узялися буйні вітри [4]) зокрема, нарізно, порозкидано — далеко

29. Божа Мати випускає грішні душі з пекла.

Adagio

Ой в Є-ру-са-ли- - - - мі.......... ра-но задзво-ни- - - ли.........

Рфр.

Ще-дрий ве-чір, та до-брий ве-чір, та до-брим лю-дям на здо-ро- - -вя!

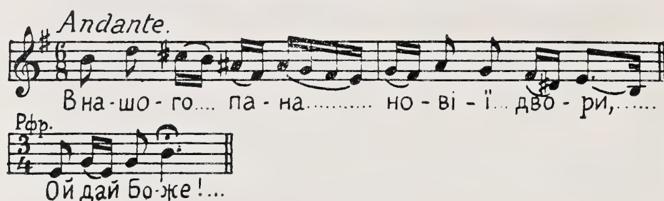
Ой, в Єрусалимі рано задзвонили, —

*Щедрий вечір та добрий вечір
та добрим людям на здоровля!

Ой, сів Христос та вечеряти,
Прийшла до його та Божая Мати.
»Сідай, сідай, мати, з нами вечеряти!«
— »Ой, спасибі, синку, за цю вечеринку!
Ой, дай мені, синку, золотії ключі,
Треба рай і пекло тай поодмикати,
Праведнії душі тай повипускати.
Тільки отієї тай не випускати,
Що у пятниченьку рано поснідала,
А у неділеньку рано проспівала,
Що рідную неньку та й налаяла,
Ще й не налаяла, тільки подумала«.
Ой, і щедрий вечір та і добрий вечір.

Королівка.
А. Конощенко, Укр. пісні з нотами, І. 1900, ч. 97.

30. Св. Николай перевозить душі через море.

В нашого пана новії двори, — *Ой, дай Боже!
Новії двори, тисові столи,
Красно покриті ілчить[1]) скатерти.
А поза стілю сидят святії,
Сидят святії, Господь із Петром.
Мовит Господь Бог своєму Петру:
»Ци всі ж ми тутки, мої святії?«
— »Ой, лишень нима свят Николая«.
»Ой, Петре, Петре, послуго ж моя!
Послужи мене, стріть[2]) Николая«.
Малу годинку, ой, перегодив:
Ой, уже іде отец Николай.
Впав перед Богом в багровій ризі,
В багровій ризі, в світлій короні.
Прийшов Николай наперед Бога,
Корону здоймив, головку склонив.
»Отче Николай, де ж ти си барив?«
— »На синих морях, на перевозах —
Там сімсот душок я перевозив,
Ні одну душку же я ни втопив.
Лиш одна душка та й потапала,

[1]) ільчастий, ільняний = льняний
[2]) = пошукай, подибай

Ба й грішна була, та в море впала,
Бо согрішила отцу й матери,
І неділеньку ни шінувала.
Як я душки всі поперевозив,
Як звієлиси та й буйні вітри,
Морем, кораблем заколибали,
Тогди та душка в море упала,
В море упала, та й ни пропала.
Нирав[1]) я в море та й тричі до дна,
Та й ни пропала душка ні одна«.
А за цим словом тривайте здорові!

Ясенів Горішний, пов. Косів.
В. Гнатюк, Етн. Зб., XXXV, 71, ч. 50 А.
Мельодія: Шухевич, Гуцульщина IV, 24, ч. 3. (зап. Ф. Колесса).

31. Мати св. Петра.

(Підходить під мел. ч. 26).

Ой, в раю, в раю ангели граут[2]),
*Алилуй, гей, алилуй,
Господи Боже, помилуй!
Лем[3]) святий Петро такой не грає,
Бо його мати аж на дні в пеклі.
Позвідуй же ся, тай святий Петре,
Тай святий Петре, своєй матінки,
Ци сила дала во імя Боже?
»Ей, я не дала, лем пів повісма,
Лем пів повісма, пів плоскінного«[4]).

---

[1]) = поринав
[2]) = грають; [3]) = лише, тільки; [4]) плоскінь — перші коноплі, що цвітуть, але сімя з цвіту нема

— »Складуй же ти їх до волоkенця,
Подай же ти їх на дно до пекла,
Ой, стане она ся того хапати«.
Подав же Петро на дно до пекла,
Стала она ся того хапати,
Стали ся на ню душки вішати,
Стала она ся отріповати:
»Ей, гетьте, гетьте, бо ви не дали,
Бо ви не дали во імя Боже!«
Святий Петро став, тяжко заплакав:
— »Ей, мати ж моя тай проклятая!
Не творила-сь добрі[1]), та юж і не будеш,
Не вийшла-сь з пекла, тай юж не вийдеш«.

Я. Головацький, Нар. п. II, 44, ч. 5.

32. Початок світа.

(Підходить під мельодію ч. 26).

Коли не било знащада[2]) світа
*Подуй же, подуй, Господи, із святим духом по землі.
Тогди не било неба, ні землі,
А но лем било синоє море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радят,
Радоньку радят, як світ сновати:
Та спустимеся[3]) на дно до моря,
Та дістанеме дрібного піску —
Дрібний пісочок посієме ми,

---

[1]) = ти добре не робила; [2]) = зпочатку не було; [3]) = спустимося

Та нам ся стане чорна землиця.
Та дістанеме золотий камінь —
Золотий камінь посієме ми,
Та нам ся стане ясне небонько,
Ясне небонько, світле сонінько,
Світле сонінько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки.

Кальниця, Із збірки І. Вагилевича.
Гнатюк, Етн. Зб. XXXV, 112, ч. 66 А.

ДОДАТОК:

»Коза«, різдвяна сцена.

Allegro.

Го-го-го, ко-за, го-го, сі-ра-я, го-го, бі-ла-я!.....
Ой роз-хо-ди-ся,... роз-ве-се-ли-ся,.....по сьо-му до-му,....
по ве-се-ло-му...

1 Го-го-го, коза, го-го, сірая, го-го, білая!
Ой, розходися, розвеселися,
По сьому дому, по веселому!
2 Де коза ходить — там жито родить,
Де не буває — там вилягає.
3 Де коза ногою — там жито копою,
Де коза рогом — там жито стогом.
4 А в Михайлівці всі хлопці стрільці:

Встрелили козу в правеє ушко,
В правеє ушко, в саме сердечко.
5 Пуць! Коза впала, нежива стала.
А міхоноша бере дудочку,
Надима козі тай у жилочку.
6 Надулась жила — коза ожила;
Тай пішла коза та стрибаючи, та гасаючи,
Своїх діточок та шукаючи.

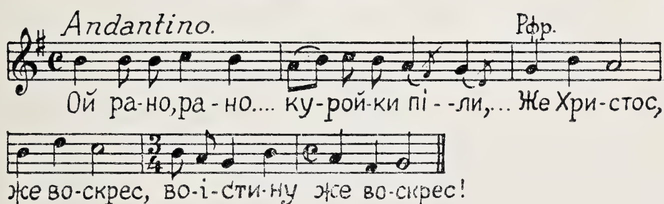
Звягель.
К. Квітка, Нар. мел., 1917, 56, ч. 49

Б.

РИНДЗІВКИ (РОГУЛЬКИ).

1. Дівчина садить виноград.

(Співають дівчині).

Ой, рано, рано куройки піли, —
*Же Христос, же воскрес, же воистину, же воскрес!
Єще ми раньше Ганунейка встала.
Ранейко встала, сад замітала,
Сад замітала, грідки[1]) копала,
Грідки копала, вино садила,
Вино садила, стиха говорила:
»Рости ж ми (= мені), вино, тонко, високо,
Тонко, високо, корінє глибоко,
Корінє глибоко, листє широко,
Листє широко, гилє високо«.

---

[1]) = грядки

Тоє ми вино сино заквило,
Сино заквило, мало зродило.
Не зродило ж ми, но три ягодойці:
Єдна ягодойка — єї батейко,
Друга ягодойка — єї матінойка,
Третя ягодойка — сама молодейка.
Сама молодейка зарученая,
Зарученая аж до Любима (= Люблина),
Аж до Любима, за попова сина[1]).
За поповим сином легко робити,
Легко робити, мід-вино пити,
Мід-вино пити, ключі носити.
Бувай здорова, ґречная панна,
Ґречная панна, красна Ганунейка,
Не сама з собою, з вітцем, з матінкою.
Тобі, Ганунейко, риндзівка[2]) —
а нам писанок кобівка[3]).
Тобі, Ганунейко, виґрадзáнє[4]) —
а нам писанок ціле дзбáнє.
Тобі, Ганунейко, красная пісни —
а нам писанок сорок і шість.
Й а в коморі на кілочку
висят писанки в ріжочку:
Нема кому встати, писанок дати.

Наконечне, пов. Яворів.
Гнатюк, Матер. до етнол., XII, 228, ч. 172.
Мельодія: Ф. Колесса, там таки 26, ч. 73.

---

[1]) за попового сина; [2]) Цього закінчення, мабуть, не співають, тільки рецитують, бо воно не підходить під розмір риндзівки (+5). [3]) = кобілка; [4]) = подяка словами, винагорода словами (попсоване польське слово)

2. Дівчина стереже городів.

(Співають дівчині. Під мельодію ч. 1.).

Мала Ганунейка три городейка —
*Же Христос, же воскрес, же воістину же воскрес!
В еднім городейку виноградейко,
В другім городейку розман-зілейко,
В третім городейку — соловлєтойко.
Ґречная панна того стерегла,
Того стерегла, твердо заснула.
Пробудиласі, засмутиласі:
Десь їй сі взєли буйні вітрове,
Буйні вітрове, райскі пташейки;
Розман-зілейко гет виломали,
Соловлєтойко виполохали.
Ой, чув же тоє єї батейко:
»Цить, не журисі, моє дитєтойко!
Виноградойко ми розмножимо,
Розман-зілейко ми посадимо,
Соловлєтойко гей завабимо«.
Бувай здорова, ґречная панна,
Ґречная панна, красна Ганунейка,
Не сама з собою, з вітцем, з матінкою.
Тобі, Ганунейку, риндзівка і т. д., як у ч. 1.

Наконечне, п. Яворів.
Гнатюк, Матеріяли до етнол., XII, 232, ч. 175.

3. Журба про домашнє гніздо.

(Співають молодицям).

Andantino. ten. Рефр.

1.) За-жу-ри-ла-сі....... пе--ре-пе-лой-ка, Же Хри-стос,
же во-скрес, жей во-ї-сти-ну жей во-скрес. 2.) Що так ра-ней-ко...
з гір ви-ле-ті-ла...і т.д.

Зажуриласі перепелойка, —
*Же Христос, же воскрес, же воістину же воскрес!
Що так ранейко з гір вилетіла.
З гір вилетіла, трав не виділа,
Іно виділа сніги-морози,
Сніги-морози, води як лози.
»Ой, де ж я буду гніздойко вити,
Гніздойко вити, діти виводити?«
Ой, чув же тоє сив соколойко:
— »Цить, не журисі, перепелойко!
Ой, знаю я там долину, луку,
Долину, луку, траву велику:
Там то ми будем гніздойко вити,
Гніздойко вити, діти виводити«.
Зажуриласі красна Марисейка,
Що молодейка та замуж пішла,
Та замуж пішла, не вміла робити.
А чув же тоє її миленький:
— »Цить, не журисі, моя милейка,
Обоє ми си (= собі) молодейкії,
Навчимо ми сі в поли робити,
В поли робити, дома сподарити«.

Наконечне, п. Яворів.
Гнатюк, Матеріяли до етнол., XII, 240, ч. 180.

B.

ГАЇВКИ Й ВЕСНЯНКИ.

1. Воротар.

Allegretto.

А: Во-ро-та-рю, во-ро-та-рень-ку.........Йа вз-во-ри ж во-ро- - - тонь-ка! Б: А щож то...за пан і-де,... Йа щож нам за дар...ве-зе?

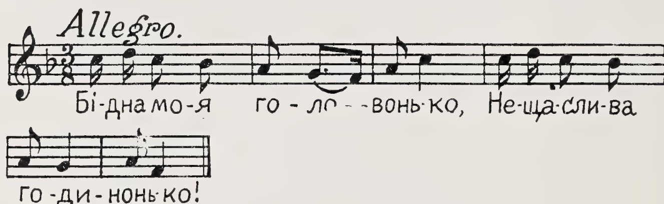
А: Воротаре, воротарчику,
Відчини воротонька!
Б: А хто то воріт кличе?
А: Князеві та служеньки!
Б: А що то за дар везут?
А: Ярії та пчілоньки.
Б: А ще ж бо нам мало!
А: А ми вам ще додамо:
Молодую дівоньку
У рутянім віноньку.

Городниця, п. Копичинці.
Гнатюк, Гаївки, Матер. XII, 37, ч. 10. Г.
Мельодія там-таки »Мельодії гаївок« ч. 26, із Присівців (инший варіянт тексту).

Ключ дівчат стає у ряд, а перед ключем стають дві дівчині (малий ключ). Проспівавши пісню, великий ключ біжить попід руки малому ключеві, що затримує останню дівчину з великого ключа та прилучує до малого, і знов починається пісенний діяльоґ. Це повторяється так довго, поки з великого ключа залишаться тільки дві дівчини, що стають »воротами«, і гра починається наново.

2. Коструб.

Одна дівчина входить у середину колеса й говорить: »Христос воскрес«.
Инші відповідають: »Воістину воскрес«.
Перша: »Чи не виділи-сте мого Коструба?«
Друга: »Пішов у старости«.
Всі співають:

1 Бідна моя головонько,
Нещаслива ґодинонько!
2 Що я собі наробила,
Що-м Коструба не злюбила?!
3 Приїдь, приїдь, Кострубоньку,
Станем рано до шлюбоньку.
4 Рано, рано поранейку,
На білому камінейку.

Діяльоґ: А: Христос воскрес! Б: Воістину воскрес! А: Чи не виділи-сте де мого Коструба? Б: Поїхав по квітку. Всі співають: »Бідна моя головонько« і т. д.

Д і я л ь о ґ повторяється з відмінами: »Поїхав по напій«. »Слабий«. »Вже вмер«. Після кожного діяльоґу хор повторяє: »Бідна моя головонько« і т. д.

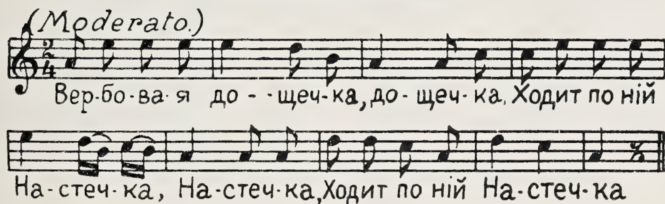
О с т а н н і й д і я л ь о ґ: А: »Христос воскрес!« Б: »Воістину воскрес!«. А: »Чи не виділи-сте де мого Коструба?« Б: »Вже повезли на цвинтар!«

Всі співають:

5 Слава тобі, Божий цару,
Що мій Коструб на цвинтару!
6 Лежи, лежи, як колода,
Я молода, як ягода:
7 Я молода, як ягода,
Ай мене для тебе шкода!
8 Лежи, лежи, щоби-с не встав,
Бо до мене єнчий[1]) пристав.
9 Ноженьками задоптала,
Рученьками заплескала.

Батятичі.
Гнатюк, Матеріяли до етнол. XII, 42, ч. 11 А.
Мельодія, Ф. Колесса, там-таки, 17, ч. 49 з Рожджалова.

3. Вербова дощечка.

1 Вербовая дощечка,
Ходит по ній Настечка.

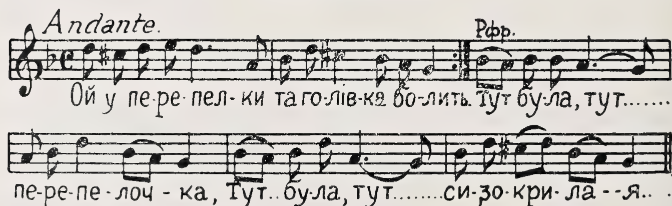
[1]) = инщий

2 На всі боки леліє,
За миленьким жаліє.
3 Відки вітер повіє,
Звідти милий приїде.
4 Ой, як милий приїде,
Щос Настуни привезе.
5 Та привезе чобітки,
А підківки з позлітки.
6 Мут чобітки рипіти,
А підківки бриніти.

Дівчата стають у два ряди, по дві проти себе, беруться за руки навхрест, творячи неначе міст; на верх висаджують дівчинку, що йде по руках від одної пари до другої. Пара, що по її руках пройшла дівчинка, вибігає наперед, продовжуючи живий міст. Таким способом оббігають церкву нераз кілька разів.

Околиці Городенки.
Кольберґ, Pokucie I, 160, ч. 61. і 63.

4. Перепілка.

1 Ой, у перепелки та голівка болить.

*Тут була, тут, перепелочка,
Тут була, тут сизокрилая[1]).

2 Ой, у перепелки та плечиці болять.

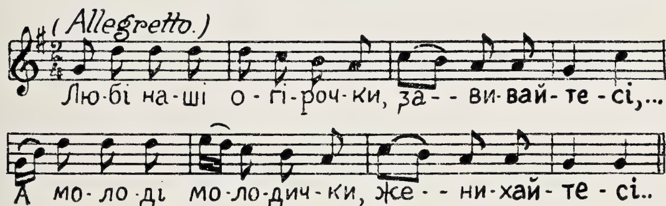
[1]) Рефрен (приспів) повторяється при кожному віршу.

3 Ой, у перепелки та рученьки болять.
4 Ой, у перепелки та колінця болять.
5 Ой, у перепелки та спинонька болить.
6 Ой, у перепелки та старий мужичок.
7 Із комори йде і нагайку несе.
8 Він нагайку несе, бородою трясе.
9 А у перепелки молодий мужичок
10 Із базарю йде, черевички несе.

Дівчата, побравшися за руки, стають у коло та співають, одна ж, »перепілка«, йде в середину кола і при слові »болить« хапається руками за голову, плечі, коліна, показуючи, як дуже її болить; при віршах 6., 7., 8. — плаче, закриває руками очі, ніби втирає сльози; при віршах 9. і 10. починає скакати, плескати в долоні та старається розірвати коло; котра дівчина пустить руку, та стає на місці »перепілки«, й ігра починається наново.

Лисенко, Збірка нар. п. для учнів, 6, ч. 8.

5. Огірочки.

1 Любі наші огірочки, завивайтесі,
А молоді молодички женихайтесі![1])
2 Огірочки наші любі завиваютсі,
А молоді молодички женихаютсі[2]).

---

[1]) відміна: напивайтесі; [2]) відм.: напиваютсі

3 Огірочки, як изродє, мемо продавати,
А передна як измилит, мемо сі сміяти.
4 Огірочки изродили, а ми продавали,
А передна ни змилила, ми сі ни сміяли.
5 А не дивуй, товаришко, хоть би-м помилила,
Горівочка добра була, я сі понапила.
6 Та ми би вам, леґіники, по писанці дали,
Коби-сте нам огірочки не переривали.
7 Та ми би вам, леґіники, ше й по другі дали,
Коби-сте нам огірочки не переривали.
8 Та ми би вам, леґіники, горівки купили,
Коби-сте сі, леґіники, до нас не мішєли.
9 Та ми цего, леґіники, цілу зиму ждали,
Та шоби ми коло церкви огірки завивали.
10 Огірочки-пупіночки так сі вют,
А молоді молодички мід-вино пют,
11 Огірочки-пупіночки так сі завивают,
А молоді молодички медок попивают.
12 Та й у лузі дзелененькім заирзало ло́шє, —
Та хто буде так співати, як ми віддамосі?
13 Та кувала зазулечка, тай буде кувати,
Та є другі дівчєточка, що мут так співати.

Іспас, пов. Коломия.
Кольберґ, Pokucie I, 171, ч. 71.

Дівчата й молодиці держаться за кінці хусток і стають рядом; один кінець ряду йде попід руки останньої пари другого кінця, відтак попід руки передостанньої пари й т. д. Коли завинулися всі пари, і зробився ґейби ланцюг, тоді розвиваються в протилежний бік, зміняючи слова пісні »завивайтеся», »завиваютсі« на »розвивайтесі«, »розвиваютсі«.

6. Просо.

Andantino.

А ми по-ле ви- - во-рем, ви-во-рем......

Рфр.

Ой лед ле-дом[1]) ви- - во-рем, ви-во-рем.

А: А ми просо сіяли, сіяли,
*Ой, Див, Ладо, сіяли, сіяли.
Б: А ми просо видопчем, видопчем,
*Ой, Див, Ладо, видопчем, видопчем.
А: Та як же ви вдопчете, вдопчете?
Б: А ми коні випустим, випустим.
А: А ми коні злапаєм, злапаєм.
Б: Та чим же вам лапати, лапати?
А: Ой, шовковим неводом, неводом.
Б: А ми коні викупим, викупим.
А: А за що вам викупляти, викупляти?
Б: А ми дамо сто срібних, сто срібних.
А: Не возьмемо й тисячі, тисячі.
Б: А ми дамо дівчину, дівчину.
А: А дівчину возьмемо, возьмемо.

Коропець, бучацького повіту.
Гнатюк, Матеріяли до етнол., XII, 42, ч. 11 А.
Мельодія, там-таки, ч. 86 з Ярчі ців (инший варіянт тексту).

Із двох ключів, уставлених один проти одного, проспівавши пісню, пробігає кожного разу одна дівчина з ключа Б до А. Притім на Придніпрянщині співають: Б: Нашого полку убуде, убуде; А: Нашого полку прибуде, прибуде.

Чубинський: Труды, III, 67.

---

[1]) Це, очевидячки, перекручення слів »Див-Ладо«, чи »Дід-Ладо«, як показують инші варіянти (відміни).

7. А вже весна!

Andantino.

А вже ве-сна, а..... вже красна, із стріх во-да ка-пле,
Мо-ло-до-му ко-за--чень-ку мандрівочка пахне,

із стріх во-да ка-пле....
Ман-дрі-воч-ка пах-не.....

1 А вже весна, а вже красна, із стріх вода капле,
Молодому козаченьку мандрівочка пахне.

2 Помандрував козаченько у чистеє поле,
За ним іде молода дівчина: »Вернися, соколе!«

3 — »Не вернуся, забарюся, — гордуєш ти мною,
Буде теє гордування все перед тобою!«

Чернигівщина.
Лисенко, Збірка нар. п. для учнів, 9, ч. 2.

8. Віночки.

Moderato.

Вийди, вий-ди...... І---ван-ку,.... за-спі-вай нам.....

ве--снян-ку!.... Зі-мо-ва-ли,..... не спі-ва-ли,....

ве-сни до---жи-да---ли.

1 Вийди, вийди, Іванку,
заспівай нам веснянку.

Зімували, не співали,
весни дожидали.
2 Весна, весна, наша весна,
да що ж ти нам принесла?
Старим бабам по кийочку,
а дівчатам по віночку.
3 Звила ж я віночок
вчора з вечора,
з зеленого барвіночку,
та й повісила на кийочку.
4 Матуся вийшла,
віночка зняла, (2)
та нелюбові дала.
5 Коли б же я теє знала,
я б його розірвала, (2)
ніж нелюбові дала.

Стародуб на Чернигівщині.
Д. Ревуцький: Золоті ключі, I, ч. 6.

9. Галки і яструб.

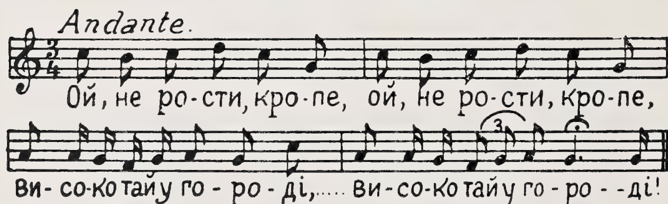
Andante.
Ой, на го-рі, на го--рі........ Ой, на го-рі...
poco più mosso.
на го-рі,........ Ой до долу, гіл-ля, до до-лу,........
riten.
Ши-ро-ке-є ли-стя до зем-лі!...

1 Ой, на горі на горі (2) —
*Ой, додолу гілля, додолу,
Широкеє листя до землі!

2 Там галоньки збірались.
3 Десь узявся яструбець,
4 Всіх галочок розігнав,
5 Найчорнішу собі взяв.
6 Ой, на морі на морі,
*Та на синьому озері (2).
7 Там дівоньки купались,
*Ой, додолу, гілля, додолу,
Широкеє листя до землі.
8 Десь узявся молодець,
9 Всіх дівочок розігнав,
10 А найкращу собі взяв.

Миропілля, звягельського пов.
Кл. Квітка, Народні мелодії з голосу Лесі Українки, Київ, 1917, I, 5, ч. 2.

10. Старий і молодий.

1 Ой, не рости, кропе,
високо тай у городі, —
2 Ой, не ходи, старий,
коло моїх та ворітечок!
3 Ой, не топчи, старий,
кудрявої мяти.
4 Я того старого
од роду не любила,

5 По його слідочку
каменем покотила.
6 Ой, як тяжко, важко
каменю та котитися, —
7 А ще тяжче, важче
старому та женитися.
8 Ой, пórости, кропе,
високо тай у городі,
9 Ой, походи, молодий,
коло моїх та ворітечок,
10 Ой, потопчи, молодий,
кудрявую мяту!
11 Я того молодого
од роду та полюбила,
12 По його слідочку
персником та покотила.
13 Ой, як легко, легко
перснику та котитися,
14 А ще легше, легше
молодому оженитися.

Баришпіль, пов. Переяслав.
Лисенко, Збірка нар. піс. для учнів, 11, ч. 5.

11. Нелюб.

Andantino.

Роз-ли-ли-ся во - - ди...... на чо-ти-ри бро- - -ди.....

Рфр

Гей,.....дів-ки, ве - сна.. красна, зіл-ля зе - ле - нень - ке

1 Розлилися води на чотири броди —
*Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.

2 У першому броді зозуленька кує,
3 Зозуленька кує, бо літечко чує.
4 У другому броді соловей щебече,
5 Соловей щебече, садки розвиває.
6 У третьому броді сопілонька грає,
7 Сопілонька грає, на грання скликає.
8 В четвертому броді дівчинонька плаче —
*Гей, мати, лихо, знати, за нелюбом жити.

Плисків, липовецький пов., Київщина.
Лисенко, Збірка нар. пісень для учнів, 9, ч. 1.

Докінчення цієї пісні знаходимо в »Трудах« Чубинського, III, 143:

9 Зозуленька кує, бо літечко чує —
*Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке!
10 Соловей щебече, садки розвиває.
11 Сопілочка грає, вулицю скликає.
12 Дівчинонька плаче за нелюба йдучи —
*Гей, мати, лихо знати, за нелюбом жити!

Полянка, уманського повіту.

12. Подарунки.

(Andantino.)

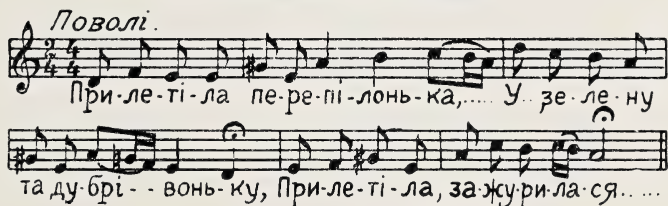
Ой ти Се-ме-ноч- - - ку, зе-ле-ний бар-
-він- - - - ку, Ска-жи, ска-жи, Се-ме-ноч-ку,
1. 2.
я- -ку лю-биш дів- - ку... дів- -ку.

1 »Ой, ти Семеночку, зелений барвінку,
Скажи, скажи, Семеночку: Яку любиш дівку?«

2 — »Я люблю Оксану, черевички куплю,
О, дерево, клен-дерево, черевички куплю«.
3 А Оксана каже: »Я Семена люблю!
О, дерево, клен-дерево, я Семена люблю!
4 Я Семена люблю, я за нього піду,
О, дерево, клен-дерево, я за нього піду.
5 Я за нього піду, сорочку вишию,
О, дерево, клен-дерево, сорочку вишию.
6 Сорочку вишию синіми нитками,
Щоб я його пізнавала поміж парубками«.

Волинь, пов. Кремянець.

13. Тройзілля в дуброві.

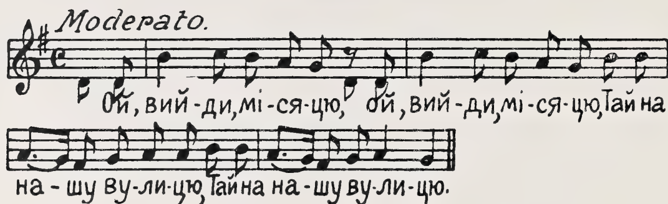

1 Прилетіла перепілонька
У зелену та дубрівоньку,
Прилетіла, зажурилася.
2 »Ой, зеленая ж дубрівонько,
Ой, бідная ти голівонько,
Що рано тебе спустошено!
3 Що рано тебе спустошено,
На траву-сіно покошено,
Зосталося лиш тройзіллячко.
4 Перше зіллячко — барвіночок,
Друге зіллячко — василечки,
Третє зіллячко — любисточок«.

Іржавець, прилуцького пов. на Полтавщині.
Д. Ревуцький, Золоті ключі, II, ч. 6.

14. Ой зійди, місяцю!

(Вулишна).

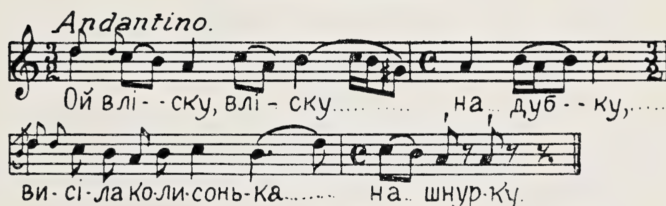
1 Ой, зійди, місяцю, (2)
Тай на нашу вулицю! (2)
2 Ой, на нашій вулиці
А всі хлопці-молодці.
3 Ой, нема найкращого,
Як молодий Іванко.
4 Ой, нема найкращої,
Як молода Галюня.

Волинь, п. Дубно.

Г.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ.

1. На гойдалці.

1 Ой, в ліску, в ліску на дубку
Висіла колисойка на шнурку.
2 В тій колисойці Петруньо,
А коло його татко його.
3 »Шибай[1]) мене, татойку, високо,
Нехай я зобачу далеко.
4 Там десь моя дівонька гуляє,
Шитим рукавцем махає«.

Колодяжне, ковельського повіту.
Кл. Квітка, Народні мельодії, 44, ч. 33.

2. Русалка просить намітки.

(Підходить під мел. купальської піс. ч. 10).

1 Сиділа русалка на білій березі,
Просила русалка в жіночок намітки:

---

[1]) = підкидай

2 »Жіночки-сестрички, дайте мені намітки,
Хоч не тоненької, аби біленької«.
3 Сиділа русалка на білій березі,
Просила русалка в дівочок сорочки:
4 »Дівочки-сестрички, дайте мені сорочки,
Хоч не біленької, аби тоненької«.

Чубинський, Труды III, 187, ч. 2 А.
(З рукопис. збір. Куліша).

3. Русалчина загадка.

Ой, біжить, біжить мала дівчина,
А за єю да русалочка.
»Та послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки.
Як угадаєш, до батька пущу́,
Не угадаєш, до себе возьму́:
Ой, що росте без коріння,
А що біжить без повода,
А що цвіте да без цвіту?«
— »Камень росте без коріння,
Вода біжить без повода,
Папороть цвіте да без цвіту«.
Панночка загадочок не вгадала,
Русалочка панночку залоскотала.

Чубинський, Труды III, 190, ч. 7.
(Із рукоп. зб. Куліша).

Ґ.

ЦАРИННІ ПІСНІ.

1. При обході поля.

Сбором ідеме, полон несеме!
Мольмеся Богу і всі посполу,
Жеби нас тучі не заходили,
Злиї вітрове не пановали.
Оборонь, Боже, гори, долини,
Гори, долини, наші царини!
Прийми, Божейку, труд дорожейку,
Же-сме обійшли гори, долини,
Гори, долини, наші царини.

Лемківщина.
Головацький, Нар. піс. II, 246, ч. 8.

Там таки, ч. 10:

Кади ідеме, Бога слідиме,
Бога слідиме, Бога просиме:
Зароди, Боже, гори й долини,
Гори й долини, наші царини.
Наша царина преч[1]) поорана,
Сріблом-золотом преч засіяна,
Стріцовим[2]) пірком заволочена.

---

[1]) геть, геть-чисто; [2]) = »струсьовим«, на місці давнішого — »павяним пером« (Потебня, Объясненія, I, 126).

2. Милий дорожчий від батька-матері.

1 Гей, на Великдень, на славний день,
Садило дівча зелене вино,
Садило, садило, Богу ся молило:
»Спусти, Божейку, чорну хмаройку,
Чорну хмаройку дрібного дождж\у,
Чей би ся прияло зелене вино!
Ей, вино ж моє зелененькоє!«
Прийшов до неї татцейко єї:
— »Дай ми, дівойко, хоть галузь вина,
Або дармо дай, або ми продай!«
»Ні дармо не дам, ані не продам.
Бо моє вино барз дорогоє,
Барз дорогоє, не початоє«.
2 Гей на Великдень і т. д.
Прийшла до неї мамцейка єї:
— »Дай ми, дівойко, хоть галузь вина« і т. д.
Гей на Великдень і т. д.
3 Прийшов до неї миленький єї:
— »Дай ми, милейка, хочь галузь вина,
Або дармо дай, або ми продай«.
»Тобі не продам, лем ти дармо дам«.

Лемківщина.
Головацький, Нар. піс. II, 242.

Д.

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ.

1. Дівчина, сирота тоне.

Andante sostenuto.

Рфр.

Ку-па-ла......... на Йва- -на!.... Ку-павсь І-ван,

Рфр.

та в во- -ду....впав, Ку-па-ла.......... на.....Йва- на!

1 *Купала на Йвана!
Купавсь Іван, та в воду впав. —
*Купала на Йвана![1])

2 *На Йвана Купала!
Пішли дівочки по ягідочки.
*Купала на Йвана!

3 А молодиці по полуниці.
4 Прийшлось річку брести, у плав пливти.
5 Всі дівчата перебрели,
6 Дівка Маринка утонула.
7 Пошли слихи до мачухи.

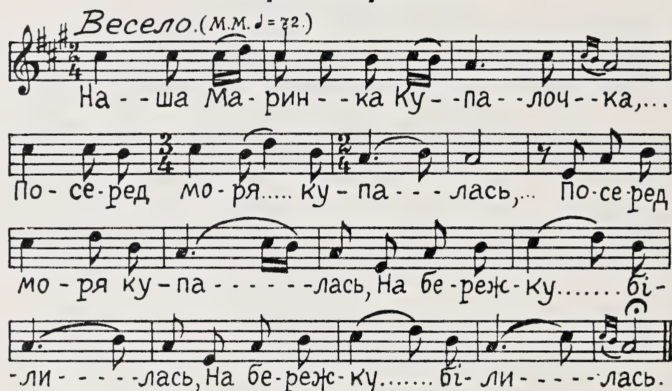
Полтавщина.
Лисенко, Укр. обрядові пісні, III. Купальська справа, ст. 7. Закінчення в Чубинського »Труди« III, 486, ч. 9:

[1]) Рефрени повторяються при кожному віршу.

»Да не жаль мені сеї падчерки[2]),
Да жаль мені теї плахотки,
Теї плахотки-хрещаточки,
Да жаль мені теї запасочки,
Теї запасочки-синяточки«.

(Із рукоп. зб. Куліша).

2. Маринка-купалочка.

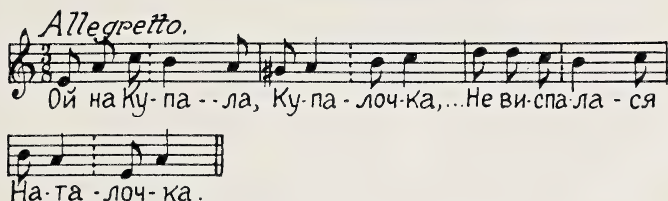
1 Наша Маринка-купалочка
Посеред моря купалась, (2)
На бережку білилась, (2)
Вийшла на улицю, хвалилась:
2 У мене личко, як яблочко, (2)
У мене брови чорнесенькі, (2)
Зовсім я дівка складнесенька.

Сорочинці, миргородського повіту.
Е. Линева, Народ. пѣсни Полтавск. губ.; Извѣстія Общ. Любит. Естествознанія, Антропологіи и Этнографіи, Труды Музык.-Этногр. Комиссіи I, Москва 1906, 252, №3.

---

[2]) = пасербиці

3. Не виспалася.

1 Ой, на Купала, Купалочка.
Не виспалася Наталочка.
2 Погнала бички, дрімаючи,
На кілки ніжки збиваючи.
3 Приточи, Боже, більше ночі,
На Наталчині чорні очі.

Колодяжне, п. Ковель.
Квітка, Нар. мел. з голосу Л. Українки, 41, ч. 29.

4. Недобрі свекри.

(Підходить під мел. ч. 3).

Ой, молодая молодиця,
Ой, вийди, вийди на юлицю, (2)
Розпали дівкам купалицю!
»Ой, як я маю виходити,
Вам купалицю розпалити?
В мене свекорко — не батейко,
В мене свекруха — не матюнка:
Положить мене пізній[1] себе,
Ізбудить мене раній[1]) себе,
А до кужелю білейкого,

1) = пізніше, раніше, ніж...

А до каменю важнейкого, (2)
А до дитятка малейкого.
Кину я кужіль под лавицю,
А сама вийду на юлицю.
Бодай той кужіль вогонь спалив,
Бодай той камінь у воду впав, (2)
Тому дитятку на гочі впав«.

Леся Українка, Купала на Волині, »Житє і Слово« 1894, II, 277, ч. 3.

5. Викликування дівчини.

(Підходить під мельодію ,ч. 3).

Ой, ти зелена дубровойко,
Як тебе рано спустошано, (2)
Траву на сіно покошано.
Ой, покошано й пограбляно,
Ще у копиці поскладано.
Та зосталося тройзіллячко,
Нікому ж його ополоти. (2)
Стоїть Іванко при воротах,
Ой, стоїть же він при куточку,
Ой, грає, грає у дудочку.
Ой, грає, грає-виграває,
Свою Марисю викликає:
»Вийди, Марисю, серце моє,
Поллємо зілля майовоє, (2)
Та поберемось, серце моє!«

Леся Українка, Купала на Волині, »Житє і Слово«, 1894, II, 278, ч. 4.

6. Царівна і нелюб.

(Підходить під мельодію ч. 3).

1 Чорна хмаройка наступає,
Ой, то царойко виїжджає
Та до царівни на зальоти.
2 А царівнейка злякалася,
Под тройдерево сховалася.
3 »Ой, слуги ж мої вірнейкиї,
Крешіте вогні яснейкиї,
4 Будем палити тройдерево,
Будем шукати царівнойку«.
5 А царівнойка злякалася,
Та до службойки озвалася:
6 — »Ой, слуги ж мої вірнейкиї,
Гостріте ножі гострейкиї,
7 Буду краяти кошулейку,
Поїду з царом до шлюбойку«.
8 Не потрапила в полотенце,
Тай розкраяла собі серце.
9 — »Ой, ліпше маю в землі гнити,
Ніж за царойком в світі жити.
10 Ой, ліпше буду землицею,
Ніж за царойком царицею«.

Леся Українка, Купала на Волині, »Житє і Слово«, 1894, II, 279, ч. 12.

7. Брат сестру зарубати хоче.

Не скоро.

То- - рох,.... то - рох,.... по.....до- - -ро- -зі

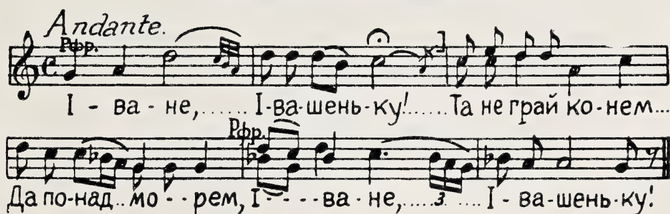
Рфр.

*І - - ва- - - не,....... І - ва- - - шень-ку!

Торох, торох по дорозі, —
*Іване, Івашеньку!
Гомін, гомін по дубраві:
Ой, брат сестру зарубать хоче.
»Не рубай мене у суботоньку,
Зарубай мене у неділоньку.
Положи мене край доріженьки,
Обвий мене барвіночком,
Барвіночком, васильками.
Молодчики йдуть, василечки рвуть, —
[Василечки рвуть] і мене спомянуть:
Ой, там лежить Іванова сестра,
[Іванова сестра] да й зарубана...
Дівочки ідуть і барвіночок рвуть
[І барвіночок рвуть] і мене спомянуть«.

Чубинський, Труды, III, 191, ч. 10 (без рефрену). Мельодія: А. Рубець, 216 нар. укр. напѣвов, ч. 49, з ніженського повіту.

8. Дівчина чи вдовиця?

*Іване, Івашеньку!
Та не грай конем да понад морем, —
*Іване, Івашеньку!
Да Дунай-море да урічливе[1]).
Урочу́ я тебе і коня твого,
Коня вороного, тебе молодого,
Зброю твою да козацькую,
Красоту твою молодецькую.
Зброю твою на возах везуть,
Красоту твою на руках несуть.
В зброю твою убіраються,
[Убіраються], украшаються.
Да за горою да за камяною
Стоять коні да готовії,
Посідлані і поуздані, —
Тілько сісти да й поїхати
Да за гіроньку по удівоньку.
Да удівоньку да легко брати,
Да легко брати, а важко жити.
За горою да за камяною
Стоять коні да готовії
І посідлані і поуздані, —

---

1) що може вректи, наврочити (пор. урочу тебе = наврочу)

Тілько сісти да поїхати
Да заграницю да по дівицю.
Що дівицю да важко брати,
Важко брати, а легко жити.

Боришпіль, переяславського пов.
Чубинський, Труды III, 221, ч. 40.

9. Три місяці і три зорі.

Andantino.

Ой, ні-хто ж там не бу-вав,...... де ся я-вір роз-ви-вав,
Рфр. Ой я-во-ре, я-во-ронь-ку зе-ле-нень-кий...
Ой, та-монь-ка зій-шло... три мі-ся-ці я--сних,..
Рфр. Ой я-во-ре, я-во-ронь-ку зе-ле-нень-кий!...

Ой, ніхто ж там не бував,
    де ся явір розвивав.
    *Ой, яворе, яворонькy зелененький
Ой, тамечка зійшло
    три місяці ясних,
Три місяці ясних,
    три парубки красних.
Ой, один парубок —
    то то ж наш Іванко.
А другий парубок —
    то то ж наш Михалко.

А третій парубок —
то то ж наш Семенко.
Ой, таменьки зійшло
три зіроньки ясних,
Три зіроньки ясних,
три дівоньки красних.
Ой, одна дівонька —
то наша Марюся.
А друга дівонька —
то наша Настуся.
А третя дівонька —
то наша Ганнуся.

Яронь, звягельського повіту,
К. Квітка, Нар. мел., 1917, 39, ч. 27.

10. Час до дому.

Allegretto.

По-мо-щу кла-доч - ку.... вер-бо-ву, вер - бо - - - ву,....
Ой час вам дів-чат - ка.... до до-му, до.... до - - - му,....
вер-бо-ву, вер-бо - ву
до до-му, до до - му.

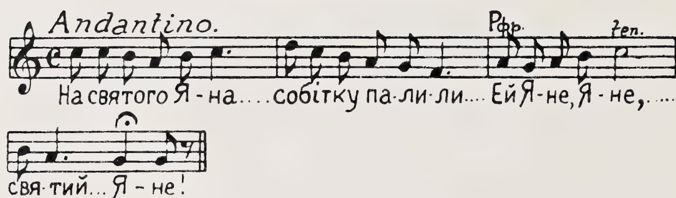
1 Помощу́ кладочку вербову,
Ой, час вам, дівчатка, додому.
2 Ой, а ти, Марійко, зостанься,
Та з своїм Андрійком звінчайся.
3 Привезе віночок з кадила,
Щоб ти здорова сходила.

Леся Українка, Купала на Волині, »Житє і Слово«, IV, 458.
Мел. Кл. Квітки, Нар. мелодії з голосу Л. Укр., 42. ч. 30, з Колодяжного — ковельського повіту.

Е.

СОБІТКОВІ ПІСНІ.

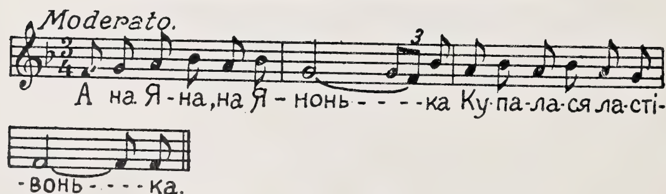
1. Палення вогнів.

1 На святого Яна
собітку палили —
*Ей, Яне, Яне, святий Яне!
2 А де той святий Ян,
що нам три огні клав?
3 Освяти нам зіля
і вшитко коріня.

Циґелка, коло Бардієва.
Ф. Колесса, Нар. пісні з південного Підкарпаття, ч. 72.

2. Дівчина-ластівка. Свячення зілля.

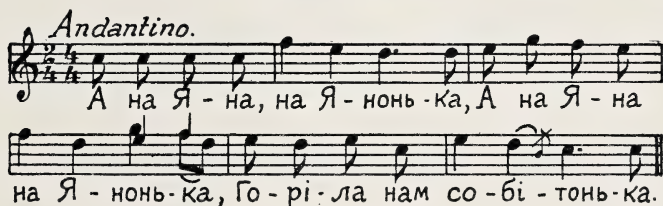

1 А на Яна, на Янонька,
Купалася ластівонька.

2 Купалася, купалася,
А на матку волалася[1]):
3 »Матко моя, подай ручку,
Не дай згинуц мой[2]) сердечку!
4 Матко, матко, подай обі,
Не дай згинуц в зімней воді«.
5 А на Яна, на Янонька
Згоріла нам собітонька.
6 А ти, Яне, святий Яне,
Освяти нам наше зелє,
7 Наше зелє і коренє,
Што на огень положене.

Тварожч, бардіївська окр.
Ф. Колесса, Народ. пісні з півд. Підкарпаття, ч. 20.

3. Анна і Василь.

1 А на Яна, на Янонька (2)
Горіла нам собітонька.
2 Як горіла, так палала,
Анна кабат заляпала.
3 Не могла 'го й одопрати,
Мусів Василь помагати.

---

1) = гукала, кликала; 2) = згинути мому серденьку

4 Не могла 'го розкрутити,
Мусів Василь послужити.
5 А на Яна на Курделя
Впечемо ми хлопцім теля.

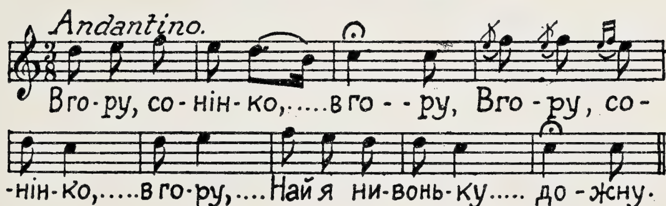
Пантна, п. Горлиці.

Ф. Колесса. Нар. піс. з галицької Лемківщини. Етн. Зб., XXXIX—XL, ч. 588.

Є.

ОБЖИНКОВІ ПІСНІ.

1. Дожинають лану.

1 Вгору, сосінко, вгору, (2)
Най я нивоньку дожну.
2 Ой, лане-ланочку,
Ой, повідж нам правдочку:
3 Ци будемо ми в кінци,
Ци підемо ми в вінци?
4 »Ой, будеш, доню, будеш,
Лише ланочку діжнеш«.
5 Дивувалисі ліси,
Де сі поділи вівси.
6 Женчики позжинали
Желізними серпами,
7 Желізними серпами,
Біленькими руками.
8 На печи діжє[1]) кисне,

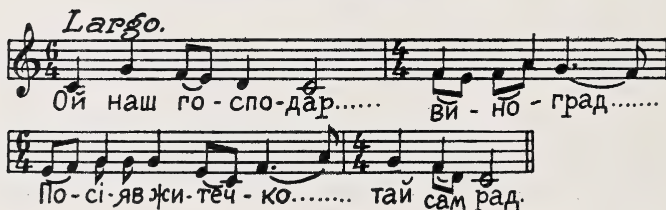
---

[1]) = діжа

До Йвана полон тисне.
9 То з гьир, то з поділє
До Йвана на подвірє.

Ходовичі, п. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 33—4.

2. Поворот женців із поля.

1 Ой, наш ґосподар, виноград,
Посіяв житечко, тай сам рад.
2 Ой, він по полю гуляє,
Свої женчики скликає:
3 »Ідіте, женчики, додому,
Вже ж нагулялись по полю.
4 Вже ж ви ходили-гуляли,
Густе житенько зжинали.
5 Густе житенько зжинали,
Часті копойки ставляли«.
6 — »Ой, весело, ґосподару, весело,
Що ми віночок несémо.
7 Ой, й а ще буде веселій[1]),
Як положимо на столі«.

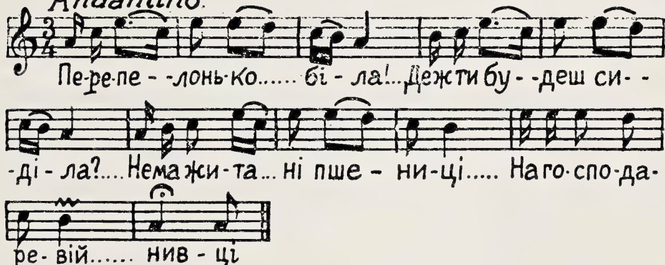
---

[1]) = веселіше

8 Маяло житечко, маяло,
Поки на полі стояло.
9 Тепер не буде маяти,
Як буде на столі лежати.

Колодяжне, пов. Ковель.
К. Квітка, Народ. мелодії з голосу Л. Українки, 48 ч. 37.

3. Привитання господаря.

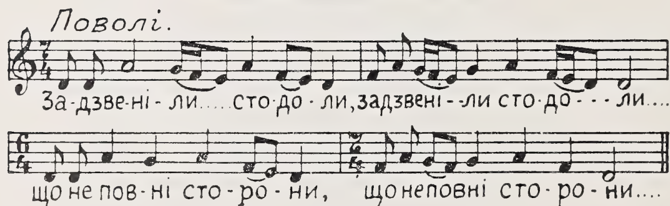

Перепелонько біла,
Де ж ти будеш сиділа?
Нема жита, ні пшениці
На господаревій нивці.
2 Перепелонько мала,
Де ж ся будеш ховала?
Ми жито вже пожали
І в снопи поскладали.
3 Вийде, господаре, вийди,
Віночок з голови здійми!
Віночок на клиночок,
Дайте нам на таночок.

4 А нема господаря дома.
Поїхав до Вільвова
Мід-вино купувати
Женчиків частувати.
5 Стоїт господар на порозі,
Жовтий чобіток на нозі,
Права рука в кишени,
Три таляри у жмени.
6 Ой, добре було жниво,
Була горівка й пиво;
Ой, добре було жати,
Було з ким розмовляти.
7 В стодолу вітер віє,
Там господар жито віє,
Господині[1]) обгортає,
Господаря обіймає.

Рожджалів, зап. Ф. Колесса.

4. Задзвеніли стодоли.

1 Задзвеніли стодоли, (2)
Що не повні сторони[2]). (2)

---

[1]) = господиня

[2]) Сторони в стодолі — простір по обох боках току, звичайно заложений снопами

2 Не дзвеніте, стодоли,
Будуть повні сторони.
3 Як ми жита дожнемо,
Ми сторон докладемо.
4 Як на небі зірочок,
Буде стільки кіпочок[1]).

Морозовичі на Городенщині,
Д. Ревуцький, Золоті ключі, II, ч. 5.

5. Утомлені женці.

Lento.

Ой.. за - - - спі - - вай - - - - - - - - - мо,.........

не - хай вдо - ма...... по - - чу - - - - ють,... Ой... не-

ten.

-хай же... нам.... ве - че - рой - ку зго - - - - - - ту - ють.

1 Ой, заспіваймо, нехай вдома почують,
Ой, нехай же нам вечеройку готують.
2 Утомила нас та широкая нива,
Що тепера нам і вечера не мила.
3 Ой, не так нива, як високії гори,
Ой, не так гори, як широкі загони.
4 Не так загони, як малейкеє жито,
А вже ж нам спину, як кийом, перебито.

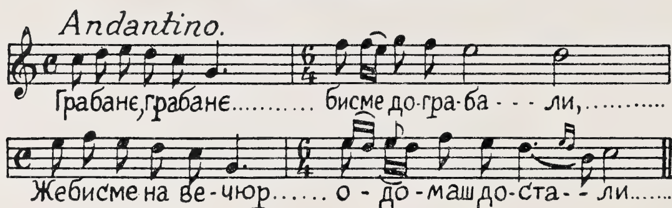
Колодяжне, ковельського повіту,
К. Квітка, Народ. мел., 50, ч. 39.

---

[1]) Той сам мотив подибуємо й у колядках (№ 5, 14).

ДОДАТОК:

Гребовицька пісня.

1 Грабáнє, грабáнє, би-сме дограбали,
Жеби-сме на вечюр одомаш[1]) достали.
2 Назбирала-м трави, не можу занести,
Подь же[2]), мой миленький, на теліжце[3]) везти.
3 Ти будеш тягати, а я буду пхати,
Даст ти (= тобі) моя мати до масла мачати.

Тварожч, бардіївська округа,
Ф. Колесса, Народ. пісні з півд. Підкарпаття, ч. 59.

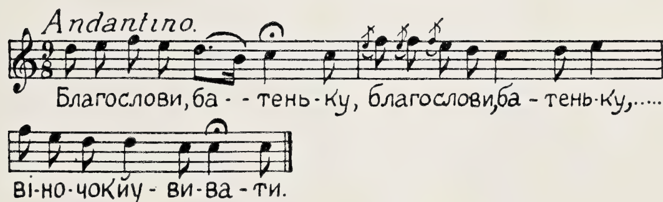
---

[1]) = почастунок; [2]) = ходи ж, прийди; [3]) = на візочку

Ж.

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ.

1. Благослови, батеньку!

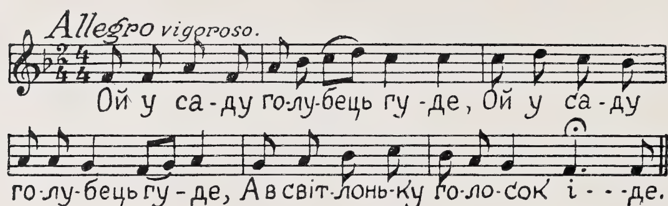

1 Благослови, батеньку, (2)
Віночок й увивати.
2 Ой, а батенько мовит (2):
»Ней Господь благословит,
3 Ой, тей Божая Мати, (2)
Віночок й увивати.
4 З христєчого бирвіночку
Любому дитєточку«.

Ця пісня повторюється ізо зміною слова »батеньку« на »матінко«, »братчику«, »сестричко«, що по черзі беруть китицю барвінку й, мачаючи її у свяченій воді, скроплюють нею розпочатий вінок.

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етноґр. Зб. XI, 167, ч. 1.

2. Спрошування боярів.

1 Ой, у саду голубець гуде, (2)
А в світлоньку голосок іде.

2 Там Петруньо виряжається, (2)
У матінки та питається:

3 »Порадь мене, моя матінко,
Порадь мене, моя рідная,
Кого брати тай у бояри«.

4 — »Збери, сину, усю родину (2)
І близькую і далекую,

5 І близькую і далекую, (2)
І вбогую і багатую.

6 Багатую — подарочки нести (2)
Убогую — порядочок вести.

7 Багатую — щоб напитися,
Убогую — пожуритися.«

Миропілля, звягельського повіту.
К. Квітка, Нар. мел. 1917, 65, ч. 62.

3. Зірка й місяць, молода й молодий.

Allegro moderato.

Сла-ла зі-ронь-ка..... до... мі- -сі-чень-ка.....

ще вчо-ра... із ве-чо-ра, Сла-ла зі-ронь-ка.....

до мі-сі-чень-ка...... ще вчо-ра із ве-чо-ра...

1 Слала зіронька до місіченька
ще вчора із вечора:

2 »Гей, як ти зійдеш ранче від мене —
зачекай же на мене!«

3 Слала молода до молодого
ще вчора із вечора:

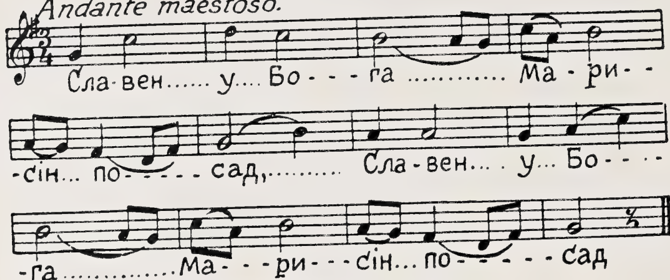
4 — »Як ти ся збудиш борше від мене,
поверни ж ти до мене!«

5 »Гей, рад же би я, гей рад же би я
до тебе повернути,

6 Бо я би ті (= тебе) рад, бо я би ті рад
за жіночку узєти«.

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 168, ч. 3.

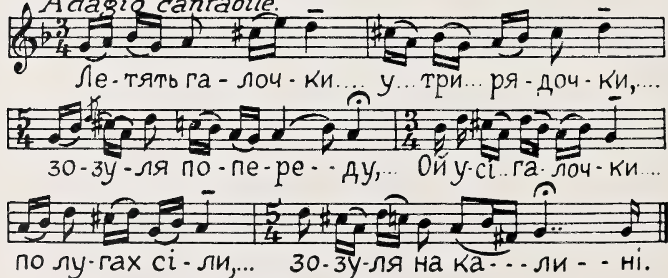
4. Посад.

Славен у Бога Марисін посад:
По всіх віконцях янголи стоят.
А на дверечках сам Господь стоїт,
Сам Господь стоїт, доленьку ділит.
Батеньку дає, — ще й оставляє.
Матінці дає — ще й оставляє.
Ярині дає — всю наділяє.

Миропілля, звягельського повіту,
К. Квітка, Нар. мел., 1917, 62 ч. 54.

5. Жаль молодої за дівоцтвом.

1 Ой, летять галочки у три рядочки —
зозуля попереду,
Ой, усі галочки по лугах сіли, —
зозуля на калині.

2 Ой, усі галочки по лугах сіли —
зозуля на калині,
Ой, усі галочки защебетали —
зозуля закувала.

3 »Ой, чого куєш, чого жалуєш,
сивая зозуленько?
А чи жаль тобі темного лугу,
чи гіркої калини?«

4 — »Ой, не жаль мені темного лугу,
ні гіркої калини,
Ох, і жаль мені політаннячка
й раннього куваннячка«.

5 Ідуть дружечки у три рядочки —
молода попереду.
Ой, усі дружечки по лавках сіли —
молода на посаді.

6 Ой, усі дружечки на лавках сіли —
молода на посаді,
Ой, усі дружечки тай заспівали —
молода заплакала.

7 »Ой чого плачеш, чого жалуєш,
молода Марусенько?
А чи жаль тобі батечка свого,
чи подвірячка його?«

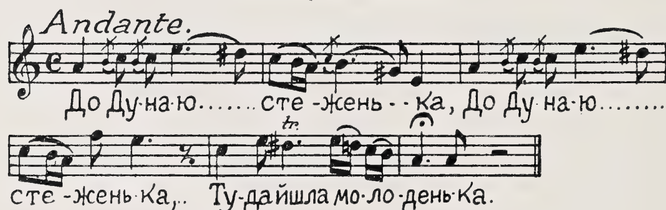
8 — »Ой, не жаль мені батечка свого,
ні подвірячка його,
Тільки жаль мені русої коси,
дівоцької краси.

9 Ох, і жаль мені русої коси,
дівоцької краси,
Що дівки гуляють, косами мають,
мене не приймають:

10 Ой, біжи, біжи, — ти засватана,
ти од нас украдена;
Ой, біжи, біжи, — ти заручена,
ти од нас одлучена!«

Обознівка, єлисаветського повіту,
А. Конощенко, Укр. пісні з нотами І, 1900, 34 ч. 24.

6. Дівоцька коса.

1 До Дунаю стеженька,
Туда йшла молоденька.
2 Над Дунайом стояла,
Русу косу чесала.
3 Русу косу чесала,
В тихий Дунай метала:
4 »Плини, косо, з водою,
Я зараз за тобою.
5 Та ней батенько знає,
За кого мене дає:
6 Чи за діда старого,
Чи хлопця молодого«.
7 Знаю, дитятко, знаю,
Але долі не відгадаю[1]).

Ходовичі, п. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 171, ч. 17.

---

[1]) Це закінчення із Лозинського: Ruskoje Wesile, 40, ч. 19.

7. Молода сирота прикликає померлих батьків.

(Під мельодію ч. 3).

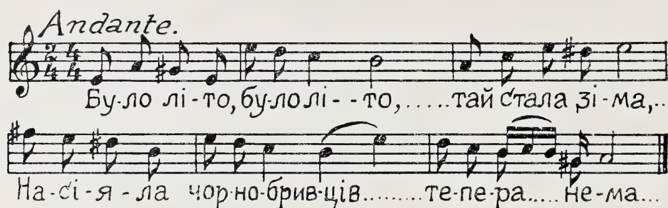
Знати галоньку по політіньку, що низенько літає,
Знати молоду, що сирітонька, що матінки не має:
Стів[1]) не встелений, двір не вметений, родина не спрошена.
Ой, післала вна сив соколенька в країну по родину,
Сив зазуленьку в сиру земленьку по рідну матіноньку.
Сив сокіл летит, красно щебече: »Їде родина, їде!«
Зазулька летит, жалібно кує: »Нема матінки, нема!
Твоя матінка, твоя матінка тай перед Богом стоїт,
Навхрест ручeньки держит, тай у Бога сі просит:
— »Гей, спусти ж мене, мій милий Боже, дрібним дощом на землю;
Дрібним дощом на землю, ясним сонцьом до хати,
Та ней я сі придивю тей своєму дитяти:
Ци красно воно вбране, на посаг посаджене?
Ци є на нім віночок, ци є у нім чисночок?«
Ой, красно воно вбране, на посаг посаджене.
Ой, є на нім віночок, тай є у нім чисночок.
Убране як панятко, сидит си (= собі), сиротятко.
Убрали єго люди, добра доленька буде.

Ходовичі, п. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 172, ч. 20.

---

[1]) = стіл

8. Насіяла чорнобривців.

1 Було літо, було літо, — тай стала зіма,
Насіяла чорнобривців — тепера нема.
2 А вже ж мої чорнобривці процвітают, —
А вже ж мою русу косу розплітают.
3 »Чи я ж тобі, моя доню, не казала,
Чи твоєму та серденьку не приялаⁱ):
4 Ой, не ходи та до броду рано по воду,
Та не слухай голубоньків, де два загудут,
5 Та не слухай голубоньків, де два загудут,
Та не бери подарочків, що дарма дают.
6 Тебе ж тиї подарочки з розуму зведут,
Од матінки до свекрухи приведут«.

Миропілля, звягельського повіту.
К. Квітка, Нар. мел., 1917, 70, ч. 71.

9. Молода сіє красу.

(Підходить під мел. ч. 3).

1 Під дубровою, під зеленою
дрібна росонька впала,
Там Марисенька, там паннуненька
красойку розсівала.

---

1) = не сприяла, не була прихильна

2 Прийшов до неї батенько єї:
»Що дієш, Марисейко?«
— »Тоє я дію, красойку сію,
з рукавця витрісаю[1]).
3 Ой, як ми (= мені) Біг дасть добру доленьку,
то я й (= її) позбираю,
А як ми Біг дасть лиху доленьку,
то я ю понехаю«.

Лозинський Ruskoje Wesile, 37, ч. 12.

10. Молодий закликає боярів до походу.

(підходить під мел. ч. 1).

1 На соколовім поли
Злетілися соколи.
2 Межи ними соколонько,
Межи ними сивесенький,
3 Крилоньками махає,
Летітоньки гадає
4 В темнії лісоньки,
Межи чорні галоньки:
5 Там му (= йому) галонька мила,
Бо му гніздочко ввила,
6 Увила, перевивала,
Вінником пообкладала.
7 На Івасьовім дворі
Зїхалися бояри.
8 Межи ними Івасенько,
Межи ними молоденький,
9 В руці шапочку носит,
Свої бояри просит:

[1]) = витрясаю

10 »Бояри молодії,
Учиніт волю мою,
11 [Учиніт волю мою]
Та ходіт зо мною
12 До тестенька на двір,
До Марисеньки за стіл.
13 Там ми Марисенька мила,
Бо ми сорочку вшила«.

Лозинський, Ruskoje Wesile, 82, ч. 5.

11. Виправа по молоду.

(Підходить під мел. ч. 1).

[А] в неділеньку рано
По всім селу заграно,
Заграно, забубнено,
Бояри побуджено:
»Встаньте, бояри, встаньте,
Коники посідлайте,
Сами ся убирайте,
Бо поїдемо ранком
Попід високим замком.
Будем замки ломати,
Марисеньку діставати«.
І замків не ломали,
І Марисеньку дістали.

Лозинський, Ruskoje Wesile, 84, ч. 9.

12. Тривога у домі молодої.

(Підходить під мел. ч. 1).

Ішла Марусенька по воду
До камяного броду.

Ще й по воду не дійшла —
В поли ігроньку вчула,
До дому сі вернула.
Строснула коновками,
Сплеснула рученьками:
»Ой, батеньку, душенько!
Велика війна іде:
Будут нас воювати,
Мене з собою брати,
Малую, молодую,
Ягідку червоную«.
— »Марусю, дитє моє!
Сховай сі до світлоньки
Межи красні дівоньки«.
»І там мене пізна́ют
По мої (= моїй) головонці,
По русії косонці.
Бо всі дівоньки в косах
І в рутяних віноньках,
Йно моя розплетена,
Барвінком обложена«.

Ол. Барвінський, Виїмки з усної словесности, Львів, 1903, 12, ч. 5.

13. Молодий надїздить.

(Підходить під мел. ч. 1).

Польом сонейко грає,
Селом князятко їде.
Марися го зобачила
І до батейка скочила:

»[Ой], батейку, душейко,
Заперай воротойка,
Не впущай князятойка«!
— »Як же 'го (= його) не впустити,
Коли ся вміє просити:
Низко шапойку носит,
О Марисейку просит.
Бо Марися молодая,
Єй (= її) коса жовтенькая«.

Лозинський, Ruskoje Wesile, 80, ч. 19.

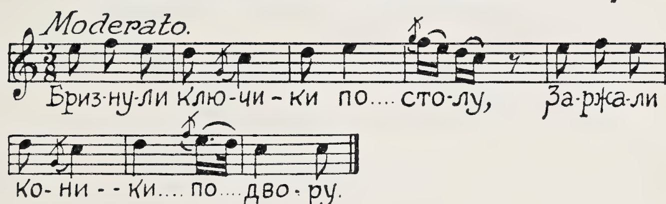
15. Долі не вгадати.

(Підходить під мел. ч. 3).

Ой, мовив же єс, з бука листочку,
що не будеш падати (2)
Ой, мовив же єс, ти мій батеньку,
що мї (= мене) не даш від хати (2)
Ой, тепер даєш, та сам не знаєш,
що за доленька буде. (2)
»Всього ти (= тобі) даю, що дома маю,
долі ти не вгадаю (2):
Ой, даю я ти штири волоньки
з широкої обори, (2)
Ой, даю я ти нову скриноньку
йа з нової комори, (2)
Всього ти даю, що дома маю,
долі ти не вгадаю!« (2)

Ходовичі, п. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 185, ч. 58.

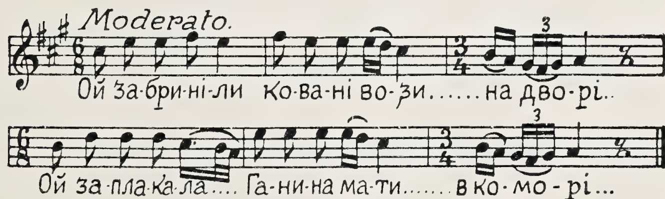
16. Відїзд молодої з батьківського дому.

1 Бризнули[1]) ключики по столу,
Заржали коники по двору:
2 »Й а вже ж то, матінко, по мене,
Даєш мї далеко від себе,
3 На далекоє Підгірє,
На широкоє подвірє.
4 Я того подвірї не сходжу,
Чужому батеньку не вгоджу.
5 Він мене percentenько не збудит,
Лиш вийде на село, спогудит:
6 — »Й а в мене невістка сонлива,
Й а вна до роботи лінива!«

Ходовичі, п. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 181, ч. 50.

17. Прощання молодої з матірю.

Ой, забриніли ковані вози
на дворі,

1) = брязнули

Ой, заплакала Ґанина мати
в коморі.
Ой, не плач, не плач моя матінко,
за мною, —
Не заберу я усього добра
з собою.
Покину тобі свої слідоньки
на дворі,
Покину тобі свої сльозоньки
на столі,
Покину тобі пахнюще зіля
в городі.

Берлин, пов. Броди.
Ф. Колесса: »Наша дума« I, 10, ч. 4.

18. Матері на жаль.

(Підходить під мел. ч. 3).

Чи не жаль тобі, дівко-Галочко,
матінки покидати?
Що в тебе ненька сильно старенька,
ще й до того жалібненька?
Раненько встає, тебе не будить,
сама по водицю іде;
Не повні відра води набірала,
слізоньками доливала.
З ким зустрінеться, все розмовляє,
і Галочку споминає:

»Ґодувала дочку, годувала дочку,
як голуб голубочку,
Дала од себе, дала од себе,
та щоб не була в мене«.

Грінченко, Этногр. матер., III, 467, ч. 920.

18. Батькові на жаль.

Andante.

Кі-снич-ки мо – ї,...... у-пліт-ки мо – ї......
де ж я.. вас по-ді- - ва - ю?... Кі-снич-ки мо – ї......
у-пліт- ки мо – ї,....... де ж я вас по-ді- - - ва-ю?

Кіснички мої, уплітки мої,
де ж я вас подіваю?
Понесу, повішу в батьковім саду,
на крайній черешенці.
Буде батенько йти, на кісники гляне,
його серденько вяне.
»Ось мої (= моєї) дочки висять кіснички,
оно її немає...
Чи татари взяли, чи татари взяли,
чи турки запродали?«
Ой, то не турки і не татари, —
Іванові бояри.

Шпичинці на Київщині,
В. Верховинець (Костів), Українське весілє.

20. Чи се ж тії чоботи?

Allegretto.

Чи се ж ті-ї чо- - бо-ти, що зять дав, А за ті-ї чо- - бо-ти доч-ку взяв? Рфр. Чо-бо-ти, чо-бо-ти ви мо-ї,... Чом ді-ла не ро-би-те ви ме-ні?..

1 Чи се ж тії чоботи, що зять дав,
А за тії чоботи дочку взяв?
*Чоботи, чоботи ви мої,
Чом діла не робите ви мені?!

2 На річку йшли чоботи, скрипали,
А з річки йшли чоботи, хлипали.
*Чоботи, чоботи і т. д.

Лисенко, Укр. обр. пісні, V. Весілля, ч. 12,

21. Дари для тестя.

(Підходить під мел. ч. 1).

Їхала вірмяночка,
Минула (наші) вороточка.
»Їдь, Івасеньку, з нами
До турок на ярмарок
Дарунки купувати,
Тестенька дарувати.
Пишного тестенька маєш,
Великого дару хоче:
Коника вороного,
Сіделця золотого«.

Лозинський, Ruskoje Wesile, 81, ч. 1.

22. Птахи готовлять весільний бенкет

(Підходить під мел. ч. 1).

1 Когут на кухни палит,
А каплун їсти варит.
2 Соловій долітає,
Радойки додаває.
3 (А) воробец воду носит,
(А) сорока гості просит.
4 Голубец ногов туп-туп,
Юж вечеройка туй-туй!

Лозинський, Ruskoje wesile, 53.

II.

ПОХОРОННІ ГОЛОСІННЯ.

1. Мати за дочкою.

Катеринко моя дорога,
Кнєгинечко моя пишненька!
Чого ти умерла,
Чого ти собі маленької хати зажєдала?

Катеринко моя одненька,
Кнєгинечко моя пишненька!
Ци тут було тобі вузко,
Шо ти си у таку маленьку хатку замкла,
Шоби в ню вітрец ни завіяв,
Сонечко ни загріло,
Шоби в ню я ни заглєдала?!

Катеринко моя срібненька,
Зазулько моя пишненька,
Потіхо моя одненька!
Я тебе одну мала,
Я тобі старостів єднала,
Я тобі на весілє фантічко (=одяг) старала...

Катеринко моя срібна,
Розлуко моя вічна!
Шо ти собі таких весіль загадала сумнень-
[ких,

Шо ти собі таких старостів прикликала [пишненьких?
Чому ти хоч кілька рочок не зачикала,
А така молоденька собі віночок поклала?

Потіхо моя одненька,
Зазулько моя пишненька,
Душко моя срібненька!
Ти мині хатку веселила,
Ти мині подвірєчко украсила,
Ти свого братчика забавлєла...
Хто ж мене тепер розвесели,
Хто ж мене, сумненьку, потіши,
Хто ж дєдичка потіши?

Ти мині вже послужила,
Ти мині ватерку поклала,
Ти мині водиці принесла,
Ти мині дривец наносила...
Катеринко моя срібненька,
Катеринко моя одненька!
Ти вже мині ватерку ни накладеш,
Ти вже мині водиці ни внесеш,
Ти вже мині дривец ни принесеш,
Їсточки ни приставиш...

Шо ти си, Катеринко, погнівала,
Шо ни хочеш говорити?..
Ци ти си свойов коморов згонорила?
Коби ти мині вид тої комори ключики віддала,
Я би в твою комору шо днини заглєдала...

Катеринко моя срібненька,
Катеринко моя пишненька!
Шо ж ти мині такого жєлю завдала?!

Я си на світку ни сподівала,
Шоби я тобі так борзо вирєдочку дала[1]),
Шо ти си у таку сумну доріжечку забрала.

Коби я знала, коли ти віттив[2]) си вернеш,
Я би тобі ворітця розклала,
Дверці свої утворила,
Дверці бих ти утворила,
Їсточки зварила...

Катеринко моя срібненька,
Кнєгине моя пишненька,
Потіхо моя одненька!
Я вже тибе ни вздру, аби-х куда ходила:
Ні в садочку на листочку,
Ні в травици на росици,
Ні на кождім поступочку[3])!

Коби ти віттив до мене дрібне листєчко слала,
Аби дєдик і мамка за тебе знала...
Ой, устань, Катеринко, устань,
Подивиси, єкий дєдик ходи зажурéний,
Єкий він засмучєний...
Хто ж нас тепер потіши,
Хто ж нам хатку розвесели?

Ой, смертечко-нивірочко,
Ой, смертечко погана!
Нашо ти в мене Катеринку взєла?
Чому я тибе ни вблагала,
Шоби ти мине борше взєла,
Шоби я свою Катеринку таку не виділа?!

---

[1]) = вирядила; [2]) = відтіля; [3]) = кроці, куди ступлю

Катеринко моя срібненька,
Кнєгине моя пишненька,
Зазулько моя дорогенька!
Ой, устань-ко, Катеринко, устань,
Заговори хоч одно словечко!
Ти така ни була,
Шоби ти так довго ни говорила...
Чим я тебе нагнівала,
Шо ти ни хочеш заговорити?
Чим би я тебе перепросила?

Катеринко моя дорога,
Розлуко моя вічна...
Ой, смертичко нимилосерна,
Ой, смертичко погана!
Чому ти така нивважна?!

Жабє, записано в часі похоронів (подаємо з пропусками).

І. Свєнціцький, Етн. Зб., XXXI—XXXII, ч. 18.

2. Дочка за матірю.

Мамко моя, голубко моя,
Мамко моя, зазулько моя,
Мамко моя, порадничко моя!
Де ми си зійдемо, де ми си порадимо?

Мамко моя, голубко моя!
Де вас найду, де вас відшукаю?
Чи в садочку на листочку,
Чи в поли на колосочку,
Чи в городчику на зілєчку,
Чи в церкві на подвірєчку?

Мамко моя, голубко моя!
Коли ж вас си надіяти?
Ци на Різдво з колядами,
Ци на Великдень з писанками,
Ци на Николая з скрипниками?

Задзвоніт, дзвоники, задзвоніт,
Та мою мамку збудіт!
Та най же вни[1]) стают,
Та най нас порадя:
Бо ми ґаздувати не знаємо,
Бо ми мамки не маємо!
Встаньте, мамко, встаньте,
На сироти погляньте:
Бо сироти ніколи правди не мают,
Бо сироти рано встают,
До полудня обіду чекают (2),
Та пізно лягают!

Мамко моя, ластівочко моя!
Мамко моя, щебетюшко моя!
Звідки вас буду визирати?
Ци зза гори високої?
Ци з долини глібокої?
Відай же ваші, мамко, стежечки травов заростя,
А доріжки листом западя![2])

Мамко моя, зазулько моя!
Нащо-сте свої очка зажмурили,
Що-сте свої ніжки зложили,

[1]) = вони (мати)
[2]) = заростуть, западуть

Нащо-сте свої ручки навхрест склали?
Коли ними будете робити,
Коли чорними очками дивити?

Станьте, мамко, станьте,
Та походіт по своїм подвіречку,
Та наробіт нам слідочків!
Ми будем ті слідочки збирати,
Будем васильчиками їх обтикати,
Та по тих слідочках вас, мамко, будем пізна- [вати!

Ошихліби на Буковині,
Етн. Зб., XXXI—XXXII, ч. 167.

3. Дочка за батьком.

Мій таточко, мійріднесенький,
Мій таточку, мій старесенький!
Нащо ж ви нас покидаєте?
Кому ви нас уручаєте?
Чи ви дубові сухому,
Чи ви батенькові чужому?
Чи холодній стіні,
Чи чужій, мій таточку, чужині?

Сухий дуб, мій таточку, не розівється,
А чужий батенько до нас і не обізветься.
Холодна стіна не гріє,
А чужа чужина не пожаліє.

Та лучше ж мені, мій таточку, важкий камінь [котúть,
Ніж чужому батенькові годúть.
Та я чужому батенькові зроблю ділечко, тай [пероробиться,

А скажу словечко, тай переговориться.
Та моє ділечко, мій таточку, не в лад,
Та моє словечко не так.

Та відкіля ж вас, мій таточку, виглядать,
Та відкіля вас і визирать?
Чи вас з поля, чи вас з моря,
Чи з високої гори,
Чи з чужої чужини?

Та не ідіть, таточку, полями, бо ніжки поко-
[лете,
Та не ідіть, таточку, берегами, бо потонете.
А ідіть, таточку, тими дорожками, куди й ми
[ідемо,
Куди ми за вами слізоньками стежки про-
[ллємо.

Та на яких вас, таточку, святках дожидать,
Коли задля вас столи застилать?
Чи на Різдвяних святках?
Чи на Великодніх святках,
Чи на святу неділоньку?

На Різдвяних святках сніжки стежки-дорожки
[позамітають,
А на Великодніх святках великими водами
[позаливає,
А на святу неділоньку споришами позароста-
[ють.
А ми будем спориші стругать,
Та свого батенька в гостоньки дожидать.

Тай садочки цвітуть і зозуленьки кують,
А я вийду водиці брать
Та буду соловейків питать:
Ви, зозуленьки сивесенькі,
Соловеєчки малесенькі!
Високо літаєте,
Богато світа видаєте, —
Чи ви не чули моєго батенька рідненького,
Чи не бачили моєго батенька старенького?

А зозуленьки літають та кують,
Та бідним сиротам жалю завдають.

Лубенський повіт, на Полтавщині.
Етн. Зб., XXXI—XXXII, ч. 235.

ЗРАЗОК ГОЛОСІЛЬНОЇ МЕЛЬОДІЇ.

4. Плач удови за мужем.

Rubato (recitando).

До - - леч-ко мо-я,........ го - луб - - - - -чи-ку мій!..

Ку-да ти си ви-би-ра-єш?....... На ко - - - го ти ме-

-не ли-шьи-єш?.. На що ти ме-не по-ки-да - -єш?.....

З ким я бу-ду ґа-зду-ва-ти? На ко-го ти ли-шьи-єш си-

-ріт - - ки?........ Хто...... ни-ми бу-де си вті-ку-ва-ти?

Хто їх бу-де го-ду - ва - ти?......... Хто...... їх бу-де

вби - ра - ти?.... Чо - му...... ти такий смутненький?.....

Чо-му ти до мене не за-го-во-риш?

Шешори, пов. Косів.
Записав Ф. Колесса.

III.

ДУМИ.

1. Плач невольника.

Поклоняється бідний невольник
Із землі турецької, із віри бусурманської
У городá християнськії, — до отця, до матусі.
Що не можеть він їм поклонитися,
Тілько поклоняється голубоньком сивеньким:
»Ой, ти, голубоньку сивенький!
Ти далеко[1]) літаєш, ти далеко буваєш;
Полени ти в городá християнськії,
До отця моєго, до матусі,
Сядь, пади на подвірї отцівськім,
Жалібненько загуди,
Об моєї пригоді козацької припомяни.
Нехай отець і матуся
Мою пригоду козацькую знають,
Статки-маєтки збувають
Великі скарби собирають, —
Головоньку козацькую із тяжкої неволі визво-
[ляють[2]).

[1]) в инших вар.: високо

[2]) Визволювання невольників чи то збройною силою чи викупом уважали на Україні за святе діло, якому пособляли й церковні братства, та до якого заохочували козацькі думи.

Бо як стане Чорнеє море собравати[1]),
То не знатиме отець, либонь матерь,
У которої каторзі[2]) шукати:
Чи у пристані Козловської[3]),
Чи у городі Царьграді на базарі.
Будуть ушкали[4]), турки-яничари[5]) набігати,
За Червоноє море у арабськую землю запро-
[дати,
Будуть за них сребро-злато не лічачи,
Сукна дорогі поставами[6]), не мірячи,
За них брати«.
Тогді далася бідному невольнику
Тяжкая неволя добре знати:
Кайдани руки-ноги позїдали,
Сирая сириця[7]) до жовтої кости
Тіло козацькоє проїдала.
То бідниї невольники на кров, на тіло погля-
[дали,

---

[1]) согравати — грати, буритися, хвилювати

[2]) каторга, по-турецьки кадріґа — ґалєра або судно з 24—26 лавками для гребців по 3—4 чоловіка на кожну лавку; гребці-невольники були поприковувані до лавок або по два по три посковувані один із одним, обнажені до пояса в усяку погоду, а турецькі наставники підганяли їх веслувати, затинаючи нагаями; гребці спали й їли по черзі, та не мали відпочинку навіть у свята.

[3]) Козлів — м. Евпаторія на південно-західньому березі Криму; там стояв звичайно турецький ґарнізон.

[4]) ушкали — розбійники; порівн. сербс. »ускоки«

[5]) В часі нападів на християнські землі турки забирали малі діти, які виховували опісля в великій ненависти до рідного племени й віри християнської та творили з них окремі добірні відділи найзавзятіших борців, званих яничарами.

[6]) постав — штука, звій сукна чи тканини

[7]) сириця — сирий ремінь

Об вірі християнській[1]) гадали,
Землю турецькую, віру бусурманськую про-
[клинали:
»Ти земле турецькая, віро бусурманськая!
Ти єсь наповнена сребром-златом,
І дорогими напитками;
Тілько же бідному невольнику на світі не віль-
[но,
Що бідний невольник у тебе пробуваєть,
Празника Рождества, будь-ли Воскресенія не
[знаєть«.
Все у неволі проклятої, на каторзі турецької
На Чорнім морі пробувають,
Землю турецькую, віру бусурманськую про-
[клинають:
»Ти земле турецька, віро бусурманська,
Ти розлуко християнська!
Уже бо ти розлучила не єдиного за сім літ
[войною:
Мужа з жоною, брата з сестрою,
Діток маленьких з отцем і маткою«.
Визволь, Боже, бідного невольника
На свято-руський берег,
На край веселий,*
Меж народ хрещений!...

Лукашевич: Малоросс. и червонорусс. народ. думы и пѣсни, Пб., 1836, 64—65; К. Грушевська: Укр. нар. думи, І, 11—13 (Варіянти).

---

[1]) »віра християнська« — Україна, в протилежність до Туреччини — »віри бусурменської«.

* Зіркою при кінці вірша зазначуємо поділ довшого вірша на два коротші; зірка посередині вірша означає стягнення двох коротших віршів ув один довший.

2. Утеча братів із Азова.

Як із землі турецької
Да з віри бусурменської
Із города із Озова[1])
Не пили-тумани вставали:
Тікав повчок[2])
Малий, невеличок,
Тікало три братіки рідненькі,
Три товариші сердешні.
Два кінних, третій піший-піхотинець
За кінними біжить-підбігає,
Кров сліди заливає,
За стремена хватає,
Словами промовляє:
»Браттє миле, браттє любе!
Хоть один ви милосердіє майте,
Оправи кульбаки[3]), добич із коней скидайте[4]),
Мене, брата-піхотинця, міждо коні[5]) беріте,
Хоч милю верст увезіте
І доріженьку укажіте,
Нехай я буду знати,

---

[1]) Озів — колишня турецька твердиня при устю Дону

[2]) повчок, від »полк« — малий відділ, громада, купка людей

[3]) оправи кульбаки — мабуть »оправні«, шкірою обшиті, чи металевими прикрасами оковані сідла

[4]) В инших варіянтах нема згадки про добич; це, на думку Костомарова, пізніший додаток, бо ледви чи могла бути добич у таких утікачів (»Исторія козачества в памятн. южнорусс. пѣс. творч.«, Собр. соч. 1906. VIII, 764).

[5]) Треба тут розуміти, мабуть, давній спосіб перевозити ранених або немічних на рядні, причепленому поміж двома кіньми.

Куди за вами в городи́[1]) християнські
з тяжкої неволі втікати.«
То старший брат згорда словами промовляє:
— »Чи подобенство, мій брате,
Щоб я своє добро турецьке на шляху поки-
[дав,
Тебе, труп, на коня брав?
Одначе ми сами не втечемо,
Ні тебе не ввеземо.
Будуть кримці та нагайці[2]), безбожні бусур-
[мени,
Тебе, пішого піхотинця, на спочинках минати,
А нас будуть кіньми доганяти
І назад у Турещину завертати«.
То брат піший-піхотинець за кінними біжить-
[підбігає,
Чорний пожар[3]) під білі ноги підгортає,
Словами промовляє:
»Браттє любе, браттє миле!
Хоч один же ви милосердіє майте,
Назад коней завертайте,
З піхов шаблі виймайте,
Мині, брату меншому, пішому-піхотинцю,
з пліч голову здіймайте,
В чистому полі поховайте,

---

[1]) У часах безнастанних татарських і турецьких нападів, усякі, хочби й найменші, оселі, навіть хутори й пасіки на степовому погряниччі, були »обгороджені«, т. є. забезпечені валом, ровом чи частоколом; тимто й Січ зветься в думах також »городом«.

[2]) ногайці — татари, що сиділи на північному й східньому побережжі Озівського моря

[3]) = чорний, вигорілий степ

Звіру-птиці на поталу[1]) не подайте«.
То брат старший згорда словами промовляє:
— »Чи подобенство, брате, тебе рубати?
Одначе шабля не візьме,
Рука не зведеться,
Серце не осмілиться
Тебе рубати!
А як ти жив-здоров будеш,
Сам у землі християнські увійдеш«.
То брат найменший, піший-піхотинець, за кінними біжить-підбігає,
Словами промовляє:
»Браттє миле, браттє любе!
Хоч один же ви милосердіє майте:
Будете до тернів, до байраків прибігати,
Так у боки забігайте,
Віти тернові рубайте,
По шляху покидайте,
Мині, брату пішому-піхотинцю, на признаку [давайте!«

II.

То став брат старший та середульший до тернів, до байраків прибігати, —
У боки забігали,
Віти тернові зелені рубали,
Брату меншому, пішому-піхотинцю, признаку [давали.
Да став же брат найменший, піший-піхоти- [нець, до байраків прибігати,

[1]) потала — жир, добич; за народнім віруванням душа непохороненого мерця не знаходить спокою

Став віти тернові знахожати;
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І сльозами ридає:
»Боже мій милий, Сотворителю небесний!
Видно то мої братіки сюда з тяжкої неволі
[втікали,
Об мині велике старannє мали.
Коли б мині Господь поміг з сиї тяжкої
[неволі озівської втікати,
Мог би я своїх братіків при старости літ
шановати й поважати!«
То став же брат старший та середульший
на полівку[1]) ізбігати,
На степи високі, на великі дороги розхіднії,
Не стало тернів да байраків рубати;
То став же брат середульший до старшого
[промовляти:
»Ну-м, брате, ми з себе зелені жупани ски-
[дати,
Червону та жовту китайку видирати,
Пішому брату меншому на признаку
[покидати,
Нехай він бідний знає, куди за нами, кінними,
[тікати«.
То став же брат старший згорда словами
[промовляти:
— »Чи подобенство, брате,
Щоб я своє добро турецьке на шматки драв,
Брату меншому на признаки давав?

[1]) полівка — рівнина, поле, степ

Як він жив-здоров буде,
Так сам у землі християнські без наших
признаків усяких прибуде«.
То брат середульший милосердіє має,
Із свого жупана червону та жовту китайку
[видирає,
По шляху стеле-покладає,
Меншому брату признаки дає.
То став брат найменший, піший піхотинець,
на полівку ізбігати,
На степи високі, на великі дороги розхіднії,
Нема ні тернів, ні байра́ків,
Ніяких призна́ків.
Став червону китайку да жовту знахожати;
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І сльозами ридає:
»Що не дурно ж ся червона да жовта китайка
по шляху валяється:
Либонь моїх братіків на світі немає...
Альбо їх порубано,
Альбо їх постреляно,
Альбо у горду тяжку позаймано!
Колиб я мог добре знати,
Що їх порубано альбо постреляно,
Мог би я в чистому полі тіла шукати,
В чистому полі поховати,
Звіру-птиці на поталу не дати«.

III.

Одно ж брата найменшого, одно безвіддя,
Друге безхлібя[1]),
Третє те, що тихий вітер з ніг валяє;
До Осавур-могили прибуває,
На Осавур-могилу зіхожає,
Там собі безпечне девятого дня спочинок [має,
Девятого дня із неба води-погоди[2]) вижидає.
Мало-немного спочивав, —
К йому вовці-сіроманці (= сірі) нахождали,
Орли чорнокрильці налітали,
В головках сідали,
Хотіли заздалегоди живота[3]) темний похорон [одправляти.
Тоді він словами промоляє:
»Вовці-сіроманці, орли-чорнокрильці,
Гості мої милі!
Хоть мало-немного обождіте,
Поки козацька душа з тілом розлучиться.
Тоді будете мині з лоба чорні очи висмикати,
Біле тіло коло жовтої кости оббірати
І комишами[4]) вкривати«.
Мало-немного спочивав...
От, руками не візьме,
Ногами не пійде,
І ясно очима на небо не згляне...
На небо взирає,

---

[1]) безвіддя, безхлібя — недостача води й хліба
[2]) вода-погода — погожа, чиста вода
[3]) = заздалегідь, ще за життя
[4]) комиш — очерет, тростина

Тяжко воздихає:
»Голово моя козацькая!
Бувала ти у землях турецьких,
У вірах бусурменських, —
А тепер припало на безводді, на безхлібії
[погибати...
Девятий день хліба в устах не маю,
На безводді, на безхлібії погибаю«.
Тут теє промовляв,...*
Не чорна хмара налітала,
Не буйні вітри вінули,
Як душа козацька-молодецька з тілом
[розлучалась.
Тоді вовці-сіроманці нахождали,
І орли чорнокрильці налітали,
В головках сідали,
З лоба чорні очі висмикали,
Біле тіло коло жовтої кости оббірали,
Жовту кість попід зеленими яворами
І комишами вкривали[1]). [розношали

IV.

А ще став брат старший да середульший
[до річки Самарки прибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,

---

[1]) Тут у вар. Максимовича йдуть такі вірші:
Жалібненько квилили-проквиляли:
Тож вони козацькії похорони одправляли.
Деся взялась сиза зозуленька;
В головках сідала, жалібно ковала,
Як сестра брата, або мати сина оплакала.
Стали кінні брати до городів християнських дохожати,
Стала к їх серцям велика туга налягати.

Став брат старший до середульшого
[промовляти:
— »Станьмо, братіку, тута коні попасімо:
Тут могили великі,
Трава хороша
І вода погожа.
Станьмо тутечка, підождімо,
Поки сонце обітріє[1]),
Чи не прибуде ік нам піший-піхотинець.
Тоді на його велике усердіє[2]) маю,
Усю добич скидаю,
Його пішого міждо коні хватаю«.
»Було б тоді, брате, як я казав, хватати!
Тепер девятий день минув,
Як хліб-сіль їв,* воду пив, —
Досі й на світі немає...«
Тоді вони коней пустопаш попускали,
Кульбаки під себе послали,
Ружжя по комишах поховали,
Безпечно спать полягали,
Світової зорі дожидали.
Став божий світ світати,
Стали вони на коні сідати,
Через річку Самарку у християнські землі
[утікати, —
Став брат старший до середульшого
[промовляти:
— »Як ми будем, братіку, до отця, до матки
[прибувати,

[1]) »Се як вітром перейде підчасісходу сонця« — пояснення кобзаря. Дехто догадується, що тут перекручено первісне »обутріє« = почне свитати

[2]) усердіє — щирість, прихильність

Як ми їм будем повідати?
Будем ми, брате, по правді казати, —
Буде нас отець-мати проклинати;
А будем ми, брате, перед отцем,
[перед маткою олгати[1]), —
Так буде нас Господь милосердний
[і видимо й невидимо карати.

А хиба́, брате, так іскажемо:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали,
І ночної доби з тяжкої неволі втікали,
Так ми й до його забігали:
„Устань, брате, з нами, козаками,
[з тяжкої неволі втікати!"
Либонь то він так ісказав:
„Тікайте ж ви, братця,
А я буду тут оставаться,
Чи не буду собі луччого долі-щастя мати".
А буде отець-мати помірати,
І будем ґрунта-худобу на дві часті паювати,
І третє між нами не буде мішати«.

Тут теє промовляли,
І не сизі орли заклекотали,
Як їх турки-яниченьки ізза могили напали, —
Постреляли, порубали,
Коні з добиччу назад у город у Турещину
[позавертали.

Полегла двох братів голова вище річки
[Самарки,
Третя у Осаур могили.

---

[1]) = лгати, брехати

А слава не вмре, не поляже
Од нині до віка!
А вам на многая літа!

Куліш: Записки о Ю. Р. І. 32—42. Записано в хут. Оржиці лубенського пов. полтавської ґуб. від кобзаря Архипа Никоненка; К. Грушевська: Укр. нар. думи, І, 88—135 (варіянти).

3. Маруся Богуславка.

І.

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця камяная.
Що у тій то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вже тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного в вічі собі
[не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,[1])
Прихождає,
Словами промовляє:
»Гей, козаки, ви бідні невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській
[за день тепера?«
Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну-Богуславку,
По річах[2]) познавали,

[1]) = з міста Богуслава, над річкою Россю
[2]) = по мові

Словами промовляли:
— »Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно-Богуславко!
По чім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день
[тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі
[не видаєм.
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день
[тепера«.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,
Теє зачуває,
До козаків словами промовляє:
»Ой, козаки,* ви бідниї невольники!
Що сьогодня у нашій землі християнській
[великодная субота,
А завтра святий празник, роковий[1]) день,
[Великдень«.
То тоді ті козаки теє зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну-Богуславку,
Кляли-проклинали:
— »Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно-Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий день,
[Великдень, сказала!«
То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,
Теє зачувала,

---

[1]) роковий — що приходить лише раз на рік

Словами промовляла:
»Ой, козаки, ви бідниї невольники,
Не лайте мене, не проклинайте!
Бо як буде наш пан турецький до мечети[1])
[відїжджати,
То буде мині, дівці бранці,
Марусі, попівні-Богуславці,
На руки ключі віддавати:
То буду я до темниці прихождати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю
[випускати«.

II.

То на святий празник, роковий день,
[Великдень,
Став пан турецький до мечети відїжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні-Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна-Богуславка,
Добре дбає, —
До темниці прихождає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:
»Ой, козаки,

[1]) мечета — турецький храм

Ви бідниї невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи́ християнські утікайте;
Тільки, прошу я вас,
Одного го́рода Богуслава не минайте,
Мойому батьку й матері знать давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Гуртів[1]), великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збірає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни-Богуславки,
З неволі не викупає, —
Бо вже я потурчилась, побусурменилась,
Для роскоші турецької,
Для лакомства нещасного!«

III.

Ой, визволи, Боже, нас всіх, бідних [невольників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрищений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

Куліш: Записки о Ю. Р. I. 210. Записано в с. Краснім Куті богодухівс. пов. харківс. ґуб. від сліпця Ригоренка; К. Грушевська: У. н. думи I, 24—28 (Варіянти).

---

[1]) В инших варіянтах »статків-маєтків« (Матеріяли до укр. етнол., XIII, 165).

4. Самійло Кішка.

I.

Ой, із города із Трапезонта[1]) виступала галєра
Трьома цвітами процвітана, мальована.
Ой, первим цвітом процвітана, —
Златосиніми киндяками побивана;
А другим цвітом процвітана, —
Гарматами рештована;[2])
Третім цвітом процвітана, —
Турецькою білою габо́ю покровена.[3])
То в тій галєрі Алкан-паша,[4])
Трапезонськоє княжя гуляє,
Ізбранного люду собі має:
Сімсот турків, яничар чотириста

---

[1]) Трапезунт — місто на північному побережжі Малої Азії, осідок паші, начальника еялєта, себто намісництва, зложеного з кількох більших округів (санджаків).

[2]) рештована, — заряджена, озброєна (пор. нім. rüsten; польське rynsztunek, себто — озброєння).

[3]) Цей опис парадної турецької ґалєри підходить близько до дійсности. Турецькі »кадріґи« мали по три вітрила, а для охорони залоги перед спекою й дощем мали по два покривала, зроблені иноді з дорогих, квітистих матерій т. зв. киндяків, червоного й зеленого оксамиту або з білого сукна, т. є габи. Звичайно були на ґалєрі три більші й чотири менші гармати. Зверха були турецькі ґалєри розмальовані яскравими барвами. Великі ґалєри могли помістити до 1300 людей, як приблизно подано в думі. З цього опису виходить, що думу про Самійла Кішку зложено серед людей, які були добре обізнані з турецькими ґалєрами (Ант.-Драг., Ист. пѣс., 220—1).

[4]) Алкан-паша, начальник трапезунтського еялєта, зображений у думі людиною жорстокою для християн; був це звичайний тип у турецькій адміністрації.

Та бідного невольника півчвартаста
Без старшини військової.
Первий старший між ними пробуває —
Кішка Самійло, гетьман запорозький;
Другий — Марко Рудий,
Суддя військовий;
Третій — Мусій Грач,
Військовий трубач;
Четвертий — Ляш-Бутурлак[1]),
Клюшник галєрський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був трицять літ у неволі,
Двацять чотири, як став по волі[2]),
Потурчився, побусурманився,
Для панства великого,
Для лакомства нещасного!
В тій галєрі од пристані далеко одпускали,
Чорним морем далеко гуляли:
Проти Кефи[3]) города [приставали,]
Там собі великий та довгий опочинок мали.

---

[1]) У Лукашевича »Лях« — тут зовсім не до речі, як справедливо замітив Драгоманов (Нові варіянти кобзарських співів, »Житє і Слово«, 1895., III., 267); тимто ми справили це слово за варіянтом Житецького, де побіч темної назви »лях«, приходить »Ляш«, а також »Иляш«, себто Ілля; »бутурлак« перекручено з »потурнак«, себто потурчений християнин; таким перевертням, що їх набирали найбільше зпоміж греків, турки віддавали догляд над невольниками та наділювали їх навіть високими урядами.

[2]) 30 і 40 — епічні числа, поетична гіперболя (прибільшення).

[3]) Кефа або Кафа — тепер Теодозія, місто на південно-східньому березі Криму, колись головний ринок для торговлі полоненими.

То представиться Алкан-пашаті,
Трапезонському княжаті, молодому паняті,
Сон дивен, барзо дивен, на причуд.[1])
То Алкан-паша,
Трапезонськоє княжя,
На турків-яничар, на бідних невольників по-
[кликає:
„Турки, каже, турки-яничари,
І ви, бідниї невольники!
Который би мог турчин-яничар сей сон одга-
[дати,
Мог би йому три гради турецькії даровати;
А который би мог бідний невольник одгадати,
Мог би йому листи визволені писати,
Щоб не мог ніхто нігде зачіпати!"
Сеє турки зачували,*
Нічого не сказали.
Бідні невольники, хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між турків Ляш-Бутурлак,
Ключник галєрський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський:
— „Як же, каже, Алкане-пашо, твій сон
[одгадати,
Що ти не можеш нам повідати?"
„Такий мині, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!

---

[1]) Віщі сни часто подибуються в епічних творах, починаючи від найдавніших, як Іліяда (сон Аґамемнона), Одиссея (сон Навзикаї), Пісня про Нібелюнґів (сон Крімгільди), Пісня про Ролянда (сон Карла В.), Пісні про Косове поле (сон царя Лазаря); зловісний сон Святослава в »Слові о полку Ігоревім« можна б пояснювати теж впливом народньої творчости.

Видиться: моя галєра цвіткована, мальована,
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;[1])
Видиться: мої Турки-яничари
Стали всі в пень порубані;
А видиться: мої бідні невольники,
Коториї були в неволі,
То всі стали по волі;
Видиться: мене гетьман Кішка
На три части розтяв,
В Чорноє море пометав..."
То скоро теє Ляш-Бутурлак зачував,
К йому словами промовляв:
— „Алкане-пашо, трапезонський княжату
Молодий паняту![2])
Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати.
Скажи мини получче бідного невольника доглядати,
З ряду до ряду сажати,
По два, по три стариї кайдани і новиї ісправляти,
На руки, на ноги надівати;
Червоної таволги[3]) по два дубці[4]) брати,
По шиях затинати,
Кров християнськую на землю проливати!"

II.

Скоро то сеє зачували,
Од пристані галєру далеко одпускали;[5])

---

[1]) = спалена

[2]) знаменна для дум форма кличн. відм.

[3]) тав.лга — лоза, spirea, Spirstaude

[4]) дубець — прут, різка

[5]) Тут у Лукашевича йдуть вірші пропущені в пізніших виданнях:
Тогді бідних невольників до опачин руками приймали,
Щироглибокої морської води доставали.

До города до Козлова,
До дівки санджаківни[1]) на зальоти[2])
[поспішали.
То до города Козлова прибували —
Дівка санджаківна на встрічу вихожає,
Алкана-пашу в город Козлов зо всім військом
[затягала,
Алкана[-пашу] за білу руку брала,
У світлиці-камяниці визивала,
За білу скамю[3]) сажала.
Дорогими напитками наповала,
А військо серед ринку сажала.
То Алкан-паша,
Трапезонськеє княжя,
Не барзо дорогії напитки вживає,
Як до галєри двох турчинів на підслухи посилає:
Щоб не мог Ляш-Бутурлак Кішку Самійла од-
Упоруч себе сажати! [микати,
То скоро ся тиї два турчини до галєри
[прибували,
То Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Словами промовляє:
,,Ой, Ляше-Бутурлаче, брате старесенький!
Колись і ти був в такій неволі, як ми тепера:
Добро нам учини,
Хоч нас, старшину, одомкни:

---

[1]) санджак (турецьке слово) — начальник ополчення, ґубернатор, намісник, також — округа, зложена з кількох повітів; санджаківна, дочка козлівського ґубернатора; як на туркиню поводиться вона надто свобідно; та знатніші туркині, особливо на Криму, могли дозволяти собі на більшу свободу, ніж це допускали турецькі звичаї.

[2]) = залицяння

[3]) скамя — лава, стілець, ослін

Хай би і ми у городі побували,
Панське весілля добре знали".
Каже Ляш-Бутурлак:
— „Ой, Кішко Самійлу, гетьмане запорозь-
Добро ти вчини, [кий,*) батьку козацький!
Віру християнську під нозі підтопчи,
Хрест на собі поламни!
Аще будеш віру християнську під нозі топтати,
Будеш у нашого пана молодого за рідного
[брата пробувати!"
То скоро Кішка Самійло зачував,
[Словами промовляв:]
„Ой, Ляше-Бутурлаче,*
[Сотнику переяславський,]
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не дождав,
Щоб я віру християнськую під нозі топтав!
Хоч буду до смерти біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську
Ваша віра погана, [покладати;
Земля проклята!"
Скоро Ляш-Бутурлак теє зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає.
— „Ой, каже, Кішко Самійлу, гетьмане
[запорозький!
Будеш ти в мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії і нові кайдани направляти,
Ланцюгами за поперек втроє буду [тебе]
[брати!"
То тиї два турчина теє зачували,
До Алкана-паші прибували:
„Алкане-пашо, трапезонськоє княжя

Безпечно гуляй!
Доброго і вірного ключника маєш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає!"
То Алкан-паша,
Трапезонськоє княжя,
Великую радость мало:
По-полам[1]) дорогії напитки розділяло,
Половину — на галєру одсилало,
Половину — з дівкою санджаківною уживало.
Став Ляш-Бутурлак дорогії напитки пити-під-
[пивати,
Стали умисли козацьку голову ключника роз-
[бивати:
— „Господи! Єсть у мене що іспити і ісходити,
Тільки ні з ким об вірі християнській розгово-
[рити..."
До Кішки Самійла прибуває,
Поруч себе сажає,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубки в руки наливає.
То Самійло Кішка по два, по три кубки в руки
[брав, —
То в рука́ва, то в пазуху, скрізь хусту третю
[додолу пускав.
Ляш-Бутурлак по єдиному випивав, —
То так напився,
Що з ніг звалився.
То Кішка Самійло та угадав,
Ляша-Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати
[клав;

---

[1]) = на половину

Сам вісімдесят чотири ключі зпід голів виймав,
На пяти чоловік по ключу давав:
,,Козаки-панове! Добре майте,
Один другого одмикайте,
Кайдани із ніг, із рук не кидайте,
Полуночної години дожидайте.
Тогді козаки один другого одмикали,
Кайдани із рук, із ніг не кидали,
Полуночної години дожидайте.
А Кішка Самійло чогось догадав,
За бідного невольника ланцюгами втроє себе [приняв,
Полуночної години дожидав.

III.

Стала полуночная година наступати,
Став Алкан-паша з військом до галєри прибу-[вати.
То до галєри прибував,
Словами промовляв:
,,Ви, турки-яничари, помаленьку ячіте,[1])
Мойого вірного ключника не збудіте!
Сами же добре поміж рядами прохожайте,
Всякого чоловіка осмотряйте!
Бо тепера він підгуляв,
Щоби кому пільги не дав...''
То турки-яничари свічі у руки брали,
Поміж рядів прохожали,
Всякого чоловіка осмотряли...
Бог помог, — за замок руками не приймали!
— ,,Алкане-пашо, безпечно почивай!

---

[1]) ячати — гомоніти; за поетичним висловом українських пісень і дум — лебеді »ячать«

Доброго і вірного ключника маєш:
Він бідного невольника з ряду до ряду поса-
[жав,
По три, по два стариї каїдани і новиї посправ-
[ляв,
А Кішку Самійла ланцюгами утроє приняв".
Тогді турки-яничари у галєру вхожали,
Безпечно спати полягали;
А которииї хмельні бували, на сон знемогали,
Коло пристані Козловської спати полягали.
Тогді Кішка Самійло полуночної години до-
[ждав,
Сам між козаків устав,
Кайдани із рук, із ніг у Чорноє море пороняв;
У галєру вхожає, козаків пробужає,
Шаблі булатнииї[1]) на вибір вибірає,
До козаків промовляє:
„Ви, панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясини[2]) не вчиніте,
Нікоторого турчина в галєрі не збудіте!"
То козаки добре зачували,
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорноє море кидали,
Ніодного турчина не збудили.
Тогді Кішка Самійло до козаків промовляє:
Ви, козаки молодці, добре, браттє, майте,
Од города Козлова забігайте,
Турків-яничар в пень рубайте,
Которих живцем у Чорноє море бросайте![3])"

---

[1]) булатний — сталевий

[2]) ясина або яса — шум, галас, тривога, військовий оклик, а також привитання, сальва

[3]) бросати — кидати

Тогді козаки од города Козлова забігали,
Турків-яничар в пень рубали,
Которих живих у Чорноє море бросали.
А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три части розтяв,
У Чорноє море побросав,
До козаків промовляв:
„Панове молодці! Добре дбайте,
Всіх у Чорноє море бросайте,
Тільки Ляша-Бутурлака не рубайте,
Между військом, для порядку, за яризу[21]) вій-
[ськового зоставляйте!"
Тогді козаки добре мали,
Всіх турків у Чорноє море пометали,
Тільки Ляша-Бутурлака не зрубали, —
Между військом, для порядку, за яризу вій-
[ськового зоставляли.
Тогді галєру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.
Та ще у неділю, барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля заковала,
Як дівка-санджаківна коло пристані похожала,
Та білі руки ломала,*
Словами промовляла:
„Алкан[е]-пашо, трапезонськоє княжяту,
На що ти на мене такеє великеє пересердіє[22])
[маєш,
Що од мене сьогодня барзо рано виїзжаєш?

---

[1]) яриза,ярижник — нижчий військовий службовець для посилок і ин.

[22]) = гнів; в українських народніх голосіннях приговорюють до мертвого так, як би він чого загнівався або вибирався в далеку дорогу

Когда би була од отця і матусі
Сорома і наруги приняла,
З тобою хоч єдину ніч переночувала!"

IV.

Скоро ся тоє промовляли,
Галєру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.
А ще у неділоньку
У полуденную годину
Ляш-Бутурлак од сна пробуждає,
По галєрі поглядає,*
Що нієдиного турчина у галєрі немає.
Тогді Ляш-Бутурлак із ліжка вставає,
До Кішки Самійла прибуває, у ноги впадає:
„Ой, Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,
[батьку козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був наостанці віка моєго на тебе!
Бог тобі допомог неприятеля побідити,
Та не умітимеш у землю християнськую вхо-
[дити!
Добре ти учини:
Половину козаків у окови до опачин[1]) посади,
А половину у турецькеє дорогеє плаття на-
[ряди;
Бо ще будемо од города Козлова до города
[Цареграда гуляти,
Будуть із города Цареграда дванацять галєр
[вибігати,
Будуть Алкана-пашу з дівкою санджаківною

---

[1]) опачина — велике весло, керма, стерно

По зальотах поздравляти, —
То як будеш одвіт оддавати?"
Як Ляш-Бутурлак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман запорозький, учи-
[нив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецькеє дорогеє плаття на-
[рядив.
Стали од города Козлова до города Царегра-
[да гуляти,
Стали із Цареграда дванацять галєр вибігати
І галєру із гармати торкати,
Стали Алкана-пашу з дівкою-санджаківною
По зальотах поздравляти.
То Ляш-Бутурлак чогось догадав, —
Сам на чердак[1]) виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав;
Раз то мовить по-грецьки,
Удруге по-турецьки.
Каже: „Ви, турки-яничари, помаленьку, браття,
Од галєри одверніте; [ячіте,
Бо тепера він підгуляв, на упокої почиває,
На похміллє знемогає,
До вас не встане, голови не зведе.
Казав: як буду назад гуляти,
То не буду вашої милости і повік забувати!"
Тогді турки-яничари од галєри одвертали,
До города Цареграда убігали,
Із дванацяти штук гармат гримали,
Ясу воздавали.
Тогді козаки собі добре дбали, —

---

[1]) чердак — підвищений поміст на кораблі, дзюб більшого човна, лодки

Сім штук гармат собі рештовали,
Ясу воздавали.
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Славуті низенько уклоняли:
,,Хвалим Тя, Господи, і благодарим!
Були пятьдесят чотири годи у неволі,
А тепера чи не дасть нам Бог хоть час по волі!"

V.

А у Тендрові[1])-острові Семен Скалозуб[2])
З військом на заставі[3]) стояв,
Та на тую галєру поглядав,
До козаків словами промовляв:
,,Козаки, панове-молодці!
Що сія галєра чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду царського має,
Чи за великою добиччю гоняє?
То ви добре майте, —
По дві штук гармат набірайте,
Тую галєру з грозної гармати призітайте,
Гостинця їй дайте!"[4])
Тогді козаки промовляли:
— ,,Семене Скалозубе, гетьмане запорозький,

---

[1]) Тендра — низький, пісковий острів недалеко Дніпрового лиману проти Кінбурської коси, був звичайною стоянкою запорожців.

[2]) »Певних доказів отаманування Скалозуба в 1599. р. не маємо жадних« (В. Доманицький, Козаччина на переломі XVI—XVII. в., З. Н. Т. ім. Ш. LXIII. 135).

[3]) застава — погранична сторожа

[4]) Тут у Лукашевича йдуть вірші:
»Єсли турки-яничари, то у пень рубайте,
Єсли бідниї невольники, то помочі дайте«.

Батьку козацький!
Десь ти сам боїшся
І нас козаків страшишся.
Єсть сія галєра не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має, —
Ні за великою добиччю гоняє:
Се, може, є давній, бідний невольник із неволі
[утікає".
„Ви віри не діймайте,
Хоч по дві гармати набірайте,
Тую галєру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте:
Як турки-яничари, то у пень рубайте,
А як бідний невольник, то помочі дайте!"
Тогді козаки, як діти, не гаразд починали, —
По дві штуки гармат набірали,
Тую галєру із грозної гармати привітали,
Три дошки у судні вибивали,
Води Дніпровської напускали...
Тогді Кішка Самійло, гетьман запорозький
Чогось одгадав,
Сам на чердак виступав,
Червониї, хрещатиї[1]), давнії корогви із кишені
Розпустив, [винимав,
До води похилив,
Сам низенько уклонив:
„Козаки, панове-молодці!*
Сія галєра не блудить,

---

[1]) корогви хрещаті — можливо, від хрещатих узорів чи хрестів, вишитих на корогвах; барвінок хрещатий — від того, що його листя росте навхрест

Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю гоняє:
Се єсть давній, бідний невольник,
Кішка Самійло, із неволі утікає;
Були пятьдесят чотири годи у неволі,
Тепер чи не дасть Бог хоть на час по волі".
Тогді козаки у каюки[1]) скакали,
Тую галєру за мальовані облавки[2]) брали,
Та на пристань стягали;
Од дуба до дуба[3])* на Семена Скалозуба* паювали;
Тую галєру та на пристань стягали.
Тогді златосинії киндяки — на козаки,
Златоглави[4]) — на отамани,
Турецькую білую габу — на козаки на біляки[5]);
А галєру на пожар спускали.
А сребро-злато на три части паювали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На святого Межигорського Спаса,
На Терехтемировський монастир,
На святую Січовую Покров[6]) давали, —

---

[1]) каюк — човен

[2]) облавки — перстені по боках судна, за які можна було тягнути (Желехівський); борт судна (Грінченко)

[3]) дуб — човен, вижолоблений із дерева

[4]) златоглав — парча, золотом перетикана матерія

[5]) біляки — мабуть, прості козаки в білих полотнянках, у протилежність до одягніше убраної старшини — »кармазинників«

[6]) Був звичай у запорожців, віддавати якусь часть добичі на Січову Покрову, Терехтемирівський манастир і Межигорського Спаса. Коли основано на Січі церкву св. Покрови — невідомо; та коли Запорожжя в 1569. р. було вже постійним осідком козаків, то з кінцем XVI. в. була там певно

Которі давнім козацьким скарбом будовали,
Щоб за їх, встаючи і лягаючи,
Милосердого Бога благали.
А другую часть поміж собою паювали;
А третю часть брали,
Очертами[1]) сідали,
Пили та гуляли,
Із семипядних пищалей[2]) гримали,
Кішку Самійла по волі поздоровляли:[3])
„Здоров, кажуть, здоров, Кішко Самійлу,
Гетьмане запорозький!
Не загинув єси у неволі,
Не загинеш із нами козаками по волі!"
Правда, панове, полягла
Кішки Самійла голова
В Києві-Каневі монастирі...
Слава не вмре, не поляже!
Буде слава славна:
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями.

й церква. Терехтемирів дав козакам Баторій на шпиталь для калік і для всяких військових потреб; там тримали козаки спершу свій гарматній припас. Терехтемирівський манастир уважали вже від 1576. р. запорозьким; і Межигірський манастир славився козацьким, а в рр. 1672—83. запорожці добивалися, щоб їх переписали до парохії цього манастиря (Ант. Драг. Ист. пѣс. І. 228—9).

[1]) = кружками, в коло

[2]) семипядна пищаль — рушниця з довгою цівкою, а також рід малої гармати; пядь — міра довжини, яких 16 цм.

[3]) Подібно описана в літописі Величка радість запорожців після щасливого походу Сірка на Крим 1675. р.

Утверди, Боже, люду царського
Народу християнського,
Війська запорозького,* донського[1]),
З сією черню Дніпровою,* низовою,
На многая літа
До конця віка!

Лукашевич: Малоросс. и червонорусс. народ. думы и пѣсни 15—27. У вступній замітці зазначує Лук., що списав цю думу в полтавській ґубернії »точь въ точь« зі слів сліпця-бандуриста (Стрічка).

К. Грушевська: Укр. нар. думи I, 35—53 (Варіянти).

5. Олексій Попович.

Ой, по Чорному морю,
Ой, на камені біленькому,
Там сидів сокіл ясненький;
Жалібненько квилить-проквиляє,
І на Чорноє море зпилна поглядає,
Що на Чорному морі все не добре починає.
Зло-супротивна, хвилешна хвиля уставає,
Судна козацькиї, молодецькиї
На три части розбиває.
Перву часть ухопило,
В турецьку землю занесло;
Другу часть ухопило,
В дунайське гирло забило.
А третя часть тут має,
По середині Чорного моря,

---

[1]) Згадка про »донське військо« вказує на взаємини поміж запорозькими й донськими козаками, що в другій половині XVI. в. деколи спомагали себе взаїмно в далеких походах.

На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопає...
Ой, при той части
Було війська много;
А був старшиною
Грицько Коломийчин,
По всьому війську ізбарзе й окличен.
То до козаків словами промовляє,
Сльозами обливає:
— „Ой, козаки, панове-молодці!
Добре ви дбайте,
Гріхов не тайте,
Сповідайтесь ви
Наперед милосердному Богу
І Чорному морю,
Ой, отаману кошовому".
Ті ж козаки те зачували,
Та всі замовчали;
Тілько обізветься
Олексій Попович,
Пирятинський родич:[1])
„Ей, козаки, панове-молодці!
Добре ви вчиніте,
Мене ж, Олексія Поповича,
Самого возьміте,
До моєї шиї біленький камінь привяжіте,
Очі мої козацькиї, молодецькиї

---

[1]) Цей вірш поправлено за вид. Ант.-Драгом. вар. Б. У Кол.: Гетьман запорожець (таксамо у Ант.-Др. вар. А). Одначе цьому перечать дальші вірші думи та инші варіянти, в яких Олексій зветься »писар військовий, козак лейстровий«; зветься він також »пирятинським поповичем« або »пирятинським родичем« від Пирятина, міста на Полтавщині.

Червоною китайкою запніте,
Ой, самого мене в Чорне море іспустіте!
Нехай же я буду сам своєю головою
Чорне море дарувати,
Ніжли я маю много душ, вір християнських,[1])
По Чорному морю
Безневинно погубляти".
Ті козаки те зачували,
До Олексія Поповича
Словами промовляли,
Сльозами обливали:
— „Ей, Олексію Поповичу,
Славний лицарю, писарю!
Ти ж святе письмо
По тричі на день читаєш
І нас, простих козаків,
На все добре научаєш,
То чому ж ти від нас гріхів більше маєш?"
Ой, Олексій Попович те зачуває,
Словами промовляє,
Сльозами обливає:
„Ой, козаки, панове-молодці!
Я вже святе письмо
По тричі на день читаю
І вас, простих козаків,
На все добре научаю,
Від вас таки гріхів більше маю.
Що я в охотне військо одїжджав,
Не добре починав,
З отцем і з матірею
Прощенія не мав,
Старшого брата за брата не мав,
Старшую сестру збарзе зневажав,

[1]) »віра християнська« у значінні — »християнин«

Ой, у груди стременом одпихав...
Либонь мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав.
Ой, іще з го́рода вибігав,
Триста душ маленьких дітей
Конем розбивав,
Кров християнську
Безневинно проливав.
Ой, іще ж я поз[1]) сорок церков пробігав,
Маленькі дітки на руки хватали,
Мене ж, Олексія Поповича,
Кляли-проклинали.
Ой, іще ж я поз[3]) сорок церков пробігав,
За своєю гордостю шапки не скидав,
На себе хреста не складав
І отцівської й материної молитви не споминав...
Либонь, мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав.
Ой, іще ж мимо царську громаду пробігав,
За своєю гордостю шапки не скидав,
Мужикам, козакам
На день добрий не давав,
З празником не поздоровляв...
Либонь, мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав...
Ой, не єсть се мене Чорне море потопляє,
Єсть се мене отцівська-материна молитва карає.
Ой, як би мене отцівська-материна молитва
Од смерти вборонила,
На Чорному морі не втопила,

---

[1]) = попри

Як буду я до отця, до матері,
До роду прибувати,
І буду отця тай матір
Штити, шанувати й поважати.
І старшого брата буду я
За рідного отца почитати,
А близьких сусід за рідну браттю в себе мати".
Скоро став Олексій Попович
По істинні-правді
Гріхи Богу сповідати,
Зараз стала зло-супротивна,
Хвилешна хвиля
На Чорному морі притихати.
Притихала і впадала,
Мов на Чорному морі не бувала,
Ой, усіх козаків
До Тендри[1])-острова живцем прибивала.
То козаки на острів виходили,
Великим дивом дивували,
Словами промовляли,
Сльозами обливали:
— „Що на якому Чорному морю,
На бистрій хвилі,
На лихій хуртовині потопали, —
Ані одного через Олексія Поповича козака
Зміждо війська ми не втеряли".
Олексій Попович
На чердак вихождає,
Бере в руки святе письмо,
По тричі на день читає,
Ой, усіх козаків на все добре научає:

[1]) Це слово доповнене з инших варіянтів.

„Слухайте, козаки, панове-молодці,
Як се святе письмо висвічує,
На все моленіє указує:
Ей, который чоловік отцівську-материну молитву
Штить, шанує, поважає,
То отцівська-материна молитва
У купецтві і в ремеславі
І на полі і на морі
Ой, на помощ спомагає.
То отцівська-материна молитва
Зо дна моря винімає,
Од великих гріхів душу відкупляє,
До царствія небесного привождає.
Нам годиться теє спомятати,
За которими молитвами
Стали ми хліба-соли поживати".
Дай же, Боже, миру царському
І народу християнському
Од сьогодні всім на здравія,
На многая літа,
Многая літа!

Ф. Колесса: Матеріяли до укр. етнол. XIV., 96—114, (за фоноґр.) зап. від кобзаря Гната Гончаренка із слоб. Ріпки, харківс. пов. Дивувати може велика, подекуди буквальна схожість цього варіянта із вар. »Основи« (у виданні Ант.-Драг).

К. Грушевська: У. н. думи І., 63—85. (Варіянти).

6. Похід на Молдавію (1650).

І.

Як із Низу, із Дністра тихий вітер повіває, —
Бог святий знає, Бог святий відає,
Що Хмельницький думає-гадає.

Тогді ж то не могли знати ні сотники,
Ні джури козацькиї, [ні полковники,
Ні мужі громадськиї,
Що наш пан гетьман Хмельницький,
Батю Зінов Богдану Чигиринський,
У гóроді Чигрині задумав вже й загадав:
Дванацять пар пушок вперед себе одіслав,
А ще сам з гóрода Чигрина рушав;
За ним козаки йдуть,
Яко ярая[1]) пчола гудуть.
Котрий козак не міє[2]) в себе шаблі
Пищалі семипядної, [булатної[3]),
Той козак кий на плечі забірає,
За гетьманом Хмельницьким ув охотне
[військо поспішає.[4])
Оттогді ж то як до річки Дністра прибував,
На три части козаків переправляв,
А ще до города Сороки[5]) прибував,
Під гóродом Сорокою шанці копав,
У шанцях куренем стояв;
А ще од своїх рук листи писав,
До Василя Молдавського[6]) посилав,

---

[1]) ярая — весняна, бджола на весну

[2]) міє = має

[3]) булат — сталь, криця

[4]) Це ті охотники, що на основі Зборівського договору не ввійшли у склад обмеженого до 40.000 козацького війська. Дума передає вірно характеристичне явище того часу, коли то українське поспільство, використовуючи всяку нагоду, хапало за зброю та приставало до козаків, щоб скинути ненависне панщинне ярмо та здобути для себе козацькі права; такою нагодою був і похід 1650. р.

[5]) місто в Басарабії

[6]) Василь Лупул — тодішній молдавський господар, що його дочку Локсандру засватав Хмельницький для свого сина Тимоша.

А в листах приписував:
„Ей, Василю Молдавський,
Господарю волоський!
Що тепер будеш думати й гадати:
Чи будеш зо мною биться,
Чи мириться?
Чи города́ свої волоські уступати,
Чи червінцями полумиски сповняти?
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?"
Тогді ж то Василий Молдавський,
Господар волоський,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
— „Пане гетьмане Хмельницький,
Батьку Зінов Богдану Чигиринський!
Не буду я з тобою ні биться,
Ні мириться,
Ні городів тобі своїх волоських уступати,
Ні червінцями полумисків сповняти:
Не лучче б тобі покориться меншому,
Ненужли[1]) мині тобі старшому?"
Оттогді ж то Хмельницький як сії слова [зачував,
Так він сам на доброго коня сідав,
Коло города Сороки поїжжав,
На город Сороку поглядав,
Іще стиха словами промовляв:
„Ей, городе, городе-Сороко!
Ще ти моїм козакам дітям не заполоха;[2])
Буду я тебе доставати,
Буду я з тебе великиї скарби мати,

[1]) ненужли — ніж
[2]) заполоха — страх

Свою голоту наповняти,
По битому тарелю на місяць жалування[1])
[давати".
Оттогді то Хмельницький, як похваливсь,
Так гаразд-добре й учинив:
Город Сороку у неділю рано за добіддє[2])
На ринку обід пообідав, [взяв.
К полудній годині до города Січави[3]) припав,
Город Січаву огнем запалив
І мечем ісплііндровав.

II.

Оттогді то инші січавці гетьмана Хмельниць-
[кого у-вічі не видали,
Усі до го́рода Яси повтікали,
До Василя Молдавського стиха словами
,,Ей, Василю Молдавський, [промовляли:
Господарю наш волоський!
Чи будеш за нас одностайне стояти,
Будем тобі голдовати;
Коли ж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем иншому пану кровю вже голдовати".
Оттоді то Василь Молдавський,
Господар волоський,
Пару коней у колясу закладав,
До города Хотині одїжджав,
У Хвилецького копитана станцією стояв;
Тогді ж то од своїх рук листи писав,
До Івана Потоцького, ...
[посилав:

---

[1]) жалування — платня

[2]) за добіддє — за дообіддя, до обідів, перед полуднем

[3]) = Сучава

— ,,Ей, Івану Потоцький,
. . . .
Ти ж бо то на славній Україні пєш-гуляєш,[1])
А об моїй ти пригоді нічого не знаєш.[2])
Що ж то в вас гетьман Хмельницький, русин,
Всю мою землю волоську обрушив,
Все моє поле копєм ізорав,
Усім моїм волохам, як галкам,
З пліч головки познімав.
Де були в полі стежки-доріжки,
Волоськими головками повимощував;
Де були в полі глибокиї долини,
Волоською кровю повиповнював".
Оттогді то Івану Потоцький,
. . . .
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
,,Ей, Василию Молдавський,
Господарю волоський!
Коли ж ти хотів на своїй україні проживати,
Було тобі Хмельницького у вічниї часи
[не займати;
Бо дався мини гетьман Хмельницький гаразд
У первій войні [добре знати:
На Жовтій Воді
Пятнацять моїх лицарів стрічав, —

---

[1]) Микола Потоцький, великий гетьман коронний, дійсно славився гулящим життям.

[2]) У варіянті М. Цертелева йдуть тут такі вірші:
»Чом ти Хмельницького не єднаєш?
Вже почав він землю кінськими копитами орати,
Кровю молдавською поливати«.

Не великий їм одвіт оддав:
Всім, як галкам, з пліч головки поздіймав.
Трьох синів моїх живцем узяв,
Турському салтану в подарунку одіслав;
Мене, Йвана Потоцького,
. . . .
Три дні на прикові край пушки держав,
Ані пить мини, ні їсти не дав.
То дався мини гетьман Хмельницький гаразд- [добре знати,
Буду його во вік вічний памятати!"
Оттогді то Хмельницький помер[1]),
А слава його козацька не вмре, не поляже.
Теперішнього часу, Господи, утверди
Люду царського, [і подержи
І всім слушащим
І всім православним христіянам,
Сьому домодержавцю,
Хозяїну й хозяйці,
Подай, Боже, на многа літа!

Метлинський, Народ. южнорусс. пѣсни, 391—4.; записав П. Куліш від кобзаря Андрія Шута в м. Олександрівці сосницького пов. чернигівської ґуб. — К. Грушевська, Укр. нар. думи, II. (Варіянти).

---

[1]) Варіянт Цертелева має таке закінчення, можливо, що перебране з якоїсь иншої думи:

»То пан Хмельницький добре учинив:
Польщу засмутив,
Волощину побідив,*
Гетьманщину звеселив.
В той час була честь, слава,
Військовая справа!
Сама себе на сміх не давала,
Неприятеля під ноги топтала«.

7. Поєдинок козака-нетяги з татарином.

Ой, од поля Киліїмского[1]) ідет козак-нетяга[2]),
Рукою махає,
Ні о чім не дбає.
Ой, у його сермяжина[3]) по коліна
На нюм постоли бобровиї,
Онучі бавелняниї,
Напотим пищаль семипядная за плечима[4]).
Аж где сє взяв татарин старий, бородатий,
На двох конях лисавих за ним уганяє.
Аж до нього козак промовляє:
„Старий татарине бородатий!
Чого ти за мною уганяєш?
Чи на мої зброї ясниї,
Чи на мої коні ворониї,
Чи на мої шати дорогиї?"
Що промовит старий татарин бородатий до
[козака запоровского:
— „Не набігаю на твої коні ворониї,
Ані на твої шати дорогиї,
Не набігаю я на твою зброю ясную, —
Тільки я набігаю на тебе, козака молодого.
Коли б тебе мині судив Бог узяти,
Не зарікав би я сє в Килиї за тебе шликом[5])
[червінців брати".

---

[1]) Кілія — місто над лівим рукавом дунайської дельти.

[2]) нетяга — бездомний бідак

[3]) сермяга — свита з грубого сукна, домашнього виробу, сірак

[4]) Убогий одяг був щось наче »шик« у запорожців, що турбувалися головно про добру зброю й коні.

[5]) шлик — шапка

А промовит к ньому козак українский:
„Старий татарине бородатий!
Не так то мене треба взяти:
Треба зо мною в Килиїмскім полю погуляти".
До річки до Вітки[1]) примикає,
Навколішки припадав,
Семипядний пищаль з плечий здіймав,
Двома кульками набивав,
З татарином жартовав:
З обох коний позбивав,
Словами промовляв:
„Татарине старий!
Не буду я злий
Такий на тебе, як ти на мене.
Як ти мене хотів брати,
До Килиї мє приводити.
Хотів червониї за мене шликами брати.
А тепер, татарине, жарту козацкого не знаєш,
Та і з коня сє валяєш,
Нічому сє [не] спротивляєш.
Тепер буду скарби твої брати,
До вуйска, до табору козацкого прибивати,
Буду Килиїмскоє поле вихваляти,
Що маю здобичи з вуйском козацким [пропивати".

Возняк: Дума про козака-нетягу в записі кінця XVII. в. (Із збірника Кондрацького з 1684. р.), »Ювілейний збірник на пошану Мих. Грушевського«, Київ 1928., 519—520. К. Грушевська: Укр. нар. думи II. (Варіянти).

---

[6]) = припливу

8. Удова й сини.

І.

Ой, у святу неділеньку
То рано-пораненько
То не сива зозуля кувала,
Не дробна птиця щебетала,
А не в борі сосна шуміла, —
Як та бідна вдова
А в своєму домові гомоніла.
Ой, та ручками-пучками[1])
А хліб-сіль одробляла,
Та все синів годувала,
А й у найми не пускала,
Чужим людям на поталу[2]) не подавала.
Ой, чужим людям на поталу не давала,
Та все Всевишнього Господа-Творця прохала:
„Ой, поможи ж ти мині, Господи,
Синів погодувати,*
До разума подово́дити
І дома їм постро́їти[3])
І їх подружити".
Ой, то бідна вдова —
А скоро їх возростила
І грамоти повчила,
До разума подово́дила,
Дома їм постро́їла
І їх подружила.
Як стали сини жити-проживати,
То стали в себе разні маєтки то мати,

---

[1]) Пучка, в галицьких говорах »пушка« — кінець пальця, иноді уживається у значінні »палець«.

[2]) потала, тут у значінні — »поневірка«

[3]) построїти — побудувати, влаштувати

Та стали молодих княгинь[1])
За себе заручати,
То стали бідну вдову
А з свого подвіря ізсилати:
— „Ой, то іди ж ти, мати, куданебудь
Собі проживати!
Бо будуть до нас
Гості-панове наїжджати,
Та будуть пити-гуляти,
А тут тобі спокою то й не буде.
Бо будуть у нас
У синіх каптáнах,
В китаєвих штáнях, —
А ти будеш у сірій сімряжині[2])
Міждо нами похождати,
Та будеш наших дітей оскорбляти[3]),
Жінок зневажати"...
Гей, то бідна й удова,
А се зачуває,
Словами промовляє,
Сльозами проливає...
Ой, що мовить словами,
Обіллється дрібними то й сльозами:
„Як то я вас, сини, годувала,
Як камінь глодала,
А чого тепер собі од вас діждала,
Що йти на чуже подвіря проживати"...

---

[1]) Відданиця у весільних обрядах і піснях зветься »княгинею«.

[2]) сімряжина — сермяга, сірякова свита, сіряк, польс.: siermięga

[3]) оскорбляти — ображати

Гей, то в святу неділеньку
То рано-пораненько
То не в усі дзвони дзвонять, —
А то сини свою неньку,
Удову стареньку,
А з свого подвіря то ізгонять.
Що старший за руку веде,
Середущий у плечі випихає,
А найменчий ворота одчиняє,
Єї бідну клине й проклинає:
— „Ой, іди ж ти, мати,
Куданебудь собі проживати,
Бо ти нам не вдобна[1]),
Проти діла не способна!
Отсе ж тобі шлях-дорога
Широкая й довга!"
Ой, пішла то бідная вдова,
А плаче, стежечки не бачить,
Потикається,
А ще ж то найменчий син
Край віконечка
Насміхається:
— „Гей, то дивіться, хлопці-панове,
Як то наша мати потикається. [молодці,
Чи вина напивається,
Чи ума́ лишається,
Що попід тином хиляється!"
Ой, середущий син обізвався:
„Ой, брати ж то рідненькі,
Голубоньки сивенькі!
Гей, тож наша мати ні вина не напивала,
Ні ума́ не лишала,

---

[1]) удобний — пригідний

А то вона в роскоші та в щасті
Слізьми заливається,
Що попід тином хиляється".

II.

Ой, пішла то бідна вдова,
А плаче, стежечки не бачить,
Потикається...
А йде чужа чуженина,
Молода челядина
А з Божого дому, питається:
— „Чого ж ти, бідная вдово, плачеш?"
„Ей, чужа чуженино,
Молода челядино!
Та нащо ти мене питаєш?
Возьми ж ти мене
На своє подвіря!
Буду тобі сіни-хату вимітати,
Та буду діток доглядати,
Тобі, молодому челядину,
Порядок то й давати".
Ей, то чужа чуженина,
Молода челядина,
Ворота одчиняє,
Бідну вдову до себе зазиває:
— „Ой, іди ж ти, вдово,
До мене проживати,
Не будеш ти мині
Сіней, ані хати замітати:
Тай тим ти будеш
Діток доглядати,
Мині, молодому челядину,
Порядок то й давати.

Ой, то буду тебе за рідну неньку
[почитати,
Буду тебе до смерти годувати,
Тим ти будеш у мене
По свою жизнь проживати".
То бідна вдова
А в чужої чуженини,
Молодої челядини
Тринацять год проживала.
На чотирнацятому році
Та стали хуртóвини[1]) наступати,
То стали вдовиченків побивати:
Що перва хуртóвина —
Домá попалила,
А друга хуртовина —
Скотину поморила,
А третя хуртовина —
У полі й у домі
Та хліб побила,
А нічого в полі й у домі
Не й остановила.
Як стали вдовиченки жити-проживати,
Не стали в себе нічого мати,
То стали двори бурянами заростати;
Не стали люди поважати,
Не стали гості-панове
До їх заїжджати,
До себе зазивати;
Не стали куми-побратими навіщати,
Хоч стало тяжко та важко
На світі проживати.

---

[1]) хуртовина — буря, також — недоля, нещастя

Гей, то в святу неділеньку
То рано-пораненько
То не в усі то дзвони дзвонять, —
А то про вдовиченків
Все люди то говорять[1]).

III.

А в святу то неділеньку
То рано-пораненько
То не сизі орли засвистали, —
Як ті бідні вдовиченки
Од сна вставали,
Біле лице промивали
Та божі молитви сотворяли;
Ой, що мовлять словами,
Обіллються дрібними то й сльозами.
Ой, що старший син то мовить словами,
Обіллється дрібними сльозами:
— „Ой, брате середущий
І брате найменчий!
Не гарно ми всі втрьох то й зробили,
Що ми свою неньку,
Удову стареньку,
А з свого подвіря зослали...
Ходім тепер, перед Богом, перед [людьми
А гріх-страм[2]) потерпімо,

---

[1]) Тут у вар. Сластьона йдуть такі вірші:
Гості-панове пили-гуляли,
За двір виїжджали, удовиченків осміяли:
»Що вже, мабуть, в удовиченків
Хліба-соли не стало,
Що вони бідную удову
З свого подвіря зослали«.

[2]) страм — сором, стид

Свою неньку,
Вдову стареньку,
На своє подвіря й упросімо!
Ой, чи не прийде то наша мати
До нас проживати,
Бо вже нам тяжко та важко
На світі пробувати".
Ой, то скоро шапки в руки забрали,
На коліна й упали,
Свою неньку,
Вдову стареньку,
До себе жить закликали.
— „Ой, іди ж ти, ненько,
До нас проживати!
Будем тепер дітей научати,
Жінок спиняти,
Тебе за рідну неньку почитати".
Ой, то бідна вдова
А те зачуває,
Словами промовляє,
Сльозами проливає...
Що мовить словами,
Обіллється дрібними то й сльозами:
„Як то я вас, сини, годувала,
Як камінь глодала,
А чого тепер собі од вас діждала,
Що на чужому подвірї проживаю...
Ой, не піду я до вас, сини, проживати,
Щоб ваших дітей не оскорбляти,
Жінок не зневажати,
Щоб вам не тяжко та не важко було то
Своїми очима й оскорбляти". [мене
Ой, то бідна вдова добре знала,
Ой, на коліна й упадала,

Руки вгору підіймала,
Молитви сотворяла,
А своїх синів то прощала.
Як стала синів прощати,
То став їх Господь милувати;
Стали люди поважати,
То стали куми-побратими навіщати.
А бідна вдова на чужому подвірї [проживала.
На чужому подвірї проживала
І на чужому подвірї помірала.
Ой, то тільки бідної вдови
А прийшла то слава, її память,
Міждо царями,
Міждо князями,
Міждо православними христіянами.
Ой, то її слава!
Ой, сотвори то, Господи, їй вічну память,
А всім слухающим головам
Пошли їм, Боже,
На многая літа!

Філ. Колесса, Матеріяли до укр. етнол., XIII. 51—74, (за фоноґр.) записано від кобзаря Михайла Кравченка з Сорочинців Великих на Полтавщині. К. Грушевська, Укр. нар. думи, II. (Варіянти).

МЕЛЬОДІЇ ДУМ,

СПИСАНІ ПРИ ДОПОМОЗІ ФОНОҐРАФУ*.

1. Плач невольника.

Співав кобзар Михайло Кравченко з м. Великі Сорочинці, миргородського пов. на Полтавщині.

(♩ = 74 M.M.)

1.) Гей, то не сокіл ясний квилить, проквиля - є, як син
до батька, до ма-те-рі з сво-ї(?) тяжкої не-во-лі
в го-ро-да хри-сті-ян-ські-ї по-клон по- - - - -
по-си- - -ла- - - - - є.

più mosso

2.) Гей, со-ко-ла я-сно-го рід-ним бра-том на-зи-ва-є: „Гей ти со-ко-ле

a tempo

я-сний, ти брате мій рідний! Ти ви-со-ко лі-та-єш,
ти да-ле-ко ви-да-єш, ой чом же ти в батька а-бо у

rit.

ма-те-рі а ні-ко-ли в гостях не- - - - - - - по-бу-

*) Пояснення нотації на ст. 332.

a tempo, parlando.

-ва - - - єш?“ 3.) Ой по-ли-ни,... со-ко-ле я-сний,

ти брате мій рід-ний, гей, у го-ро-да хри-сті-

-ян-ські-ї! Ай сядь, у-па-ди та вбатька та вма-те-рі

перед ворітьми, гей, жа-ліб-нень-ко проквили,.....

rit.

о моїй при-го-ді ко-зацькій при- - - - при-по-

a tempo.

-мя- - - ни!“ 4.) „Нехай бу-де батько і ма-ти

мо-ю при-го-ду ко-зацьку а ще до-бре зна-ти,

та статки, ма-єт-ки збу-ва-ти, великі скарби збі-

-ра-ти, мо-ю го-лов-ку козацьку а з тяжкої

ten. rit.

не-во-лі ви..... ви-зво - ля- - - - - ти.“

Ф. Колесса, Матеріяли до укр. етнол., XIII, 45

2. Утеча братів із Азова.

Співав Платон Кравченко з с. Шахваростівки, миргородс. пов. на Полтавщині.

Andante sostenuto.

1.) Ой! .... ой, то не пи-ли пи-ли - - ли,...

ой, то не ту-ма-ни й у-ста-ва-ли: Ой, то три бра - ти

з землі ту-рець-ко-ї, з віри бусурменської, з тяжкої

не-во-лі .... у - ті - ка - - - - ли.

2.) Ой, два конних, третій піша пі-ше-ни - ця, як чу-

-жа-я чу-же-ни- ця: О-то за конними й у-га-ня-є,

за стремена хва-та-є, та до їх ....

сло-ва-ми .... про-мов-ля - - - - - є:

3.) „Ой, ...

братчики мої рід- ні, го-лу-бонь-ки си - ві!....

Станьте собі, ко-ні по-па-сі-те, най-мен-чо-го

бра-та, пі-шо-го пі-хо-тин-чи-ка, о-бож-ді-те,

хоч на ко-ні та возь-мі-те, вхристіянські-ї го-ро-

-да...................... под-ве-зі- - - - -те!"

4.) „О- - - - - - -то, брати, то я бу-ду зна-ти, Куди то з землі

ту-рець-ко-ї,.... з віри бу-сур-мен-сько-ї, з тяж-ко-ї не-

-во-лі, вхристіянські-ї го-ро-да, до отця, до нень-

-ки......................при-бу-ва- - - - - - - -ти."

meno mosso

5.) „А не хо-че-те на ко-ні й у-зя-ти,... з пліч го-ло-

-вонь-ку...................із-ні-май- - - -те!"

rit.

Ф. Колесса, Матер. до укр. етнол., XIII, 91.

3. Олексій Попович.

Співав кобзар Ігнат Тихон. Гончаренко з слобідки Ріпки, харківського пов.

(♩ = прибл. 72 М.М.)

1.) Ой, …… по Чор-но-му мо - - рю, …. ой на камі-ні

бі-лень-ко-му, ……… там си-дів сокіл я - сненький,

жалібненько ……… квилить, прокви-ля - є, ………… і на

Чорноє море спил-на по-гля - да - є, ………… що на

Чор-но-му мо-рі все недобре по-чи - на - - - - є:

a tempo.

2.) Зла, су-про-тив-на, ……. хвилешна хвиля у-ста-ва - - є, …

суд-на ко-зацьки-ї ….. мо-ло-децьки-ї на три

ча-сти роз-би-ва - - - - є ……… 3.) Перву часть у-хо-пи-ло, …..

в ту-рець-ку землю за-не-сло, ……… дру-гу часть у-хо-

-пи-ло, ……… в ду-най-ське гирло за-би - - - ло.

4.) А тре-тя часть тут ма-є, по се-ре-ди-ні

Чор-но-го мо-ря,.... на бистрій хви-лі,..........

rit.

на ли-хій хур-то-ви-ні по-та-па----є.....

a tempo.

5.) Ой,......при той ча-сти...... було ві(й)ська мно-го,........

то був стар-ши-но-ю........ Грицько Ко-ло-ми-чин,.......

rit.

по всьому ві(й)ську із-бар-зе о-кли----чен.

a tempo.

6.) То до ко-за-ків сло-ва-ми про-мов-ля-є,....... сльо-за-ми

вбли-ва----є:...... „Ой ко-за-ки,...... панове мо-

-лод-ці, добре видбай-те,......... грі-хов не

тай-те:............ Спо-ві-дай-тесь ви..........

наперед ми-ло-сер-но-му Бо-гу........... і Чорному мо-

rit.

-рю,......... ой,..... о-та-ма-ну ко-шо-во--му.“

Ф. Колесса, Матеріяли до укр. етнол., XIV, 96.

4. Удова й сини.

Співав кобзар Михайло Кравченко з м. Великі Сорочинці, миргородського пов. на Полтавщині.

(♩=71. M.M.)

1.) Гей, у свя-ту не-ді-лень-ку та ра-но

по........ по-ра-нень-ко.........

a tempo.

2.) Ей то не си-ва за-зу-ля ку-ва-ла, не дроб-на

пти-ця ще-бе-та-ла, не вбо-рі со-сна за-шу-мі-ла, —

як то бід-на вдо-ва а в сво-є-му до-мі

rit.

ritard.

го- - - - - го-мо- - ні- - - - ла.........

a tempo.

3.) Ей та руч-ка-ми, пуч-ка-ми а хліб-сіль одро-бля-ла,

та ще си-нів го-ду-ва-ла, та й у най-ми

не-пу-ска-ла, а чу-жим лю-дям на по-та-лу

не- - - - - - - не-да- - -ва- - - -ла...........

rit.

a tempo

4.) Ой Все-ви-шнього Го-спо-да Творця про-ха-ла: „По-мо-

-жи ж Ти мені, Го-спо-ди, си-нів по-го-ду-ва-ти, до

разума по-до-во-ди-ти і до-ма їм по-стро-ї-ти

rit.

і їх по- - - - - - по-дру- -жи- - -ти.........

a tempo

5.) Як ста-ли сини жити, прожи-ва-ти, — то стали в себе

разні ма-єт-ки* то-ма-ти, ста-ли молодих Кня-гинь

за се-бе за-ру-ча-ти, від-ну вдо-ву з свого по-дві-

rit.

-ря і.......... із-си- - -ла- - -ти.......

a tempo, parlando.

6.) „Ой і-диж ти, вдо-во, ку-да-не-будь собі про-жи-

-ва-ти! Гей, бо будуть до нас гості, панове на-

-їж-джати, та будуть пи-ти, гуля-ти, а тут

тобі спо-ко-ю........ то й не- -бу- - -де!“

Ф. Колесса, Матеріяли до укр. етнол., XIII. 47

ПОЯСНЕННЯ НОТАЦІЇ:

1. Записи переведені у віоліновому ключі — треба читати октавою нижче.

2. Мельодії дум побудовані на церковно-дорійській скалі: d e f g a h c' — (ч. 3); в транспозиції: a h c' d' e' fis' g' — (ч. 1, 4); g a b c' d' e' f' — (ч. 2)

3, Одностайна поперечна рисочка на долішніх лініях нотних / переділює фрази, подвійна // — ґрупи фраз.

4. Випадкові знаки підвищування і знижування тону ♯ і ♭ мають значіння аж до кінця фрази, в якій зявляються; знаки підвищення і зниження над нотами вказують на посередні, непевні або нечисто інтоновані інтервали.

5. Дві вісімки, видержані коротше, так що рівняються двом вісімкам тріолі, означуємо цифрою 2 вгорі, як — дуолю.

6. Уступи мельодії, в яких наголоси рецитації сходяться зовсім докладно з тактуванням метроному, означуємо дужками [ ] вгорі над нотами.

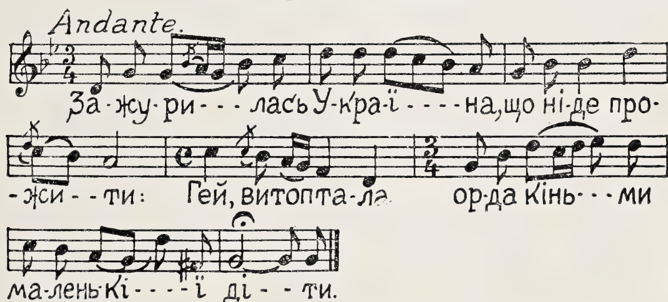
7. Перегри і супровід кобзи, наскільки їх передає фоноґраф, зазначено дрібнішими нотами.

IV. ІСТОРИЧНІ ПІСНІ.

А.

З КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ.

1. Татарський напад.

1 Зажурилась Україна, що ніде прожити:
Гей, витоптала орда кіньми маленькії діти.
2 Ой, маленьких витоптала, великих забрала,
Гей! назад руки постягала, під хана погнала.

З Чорноморя.
Лисенко, Збірн. укр. піс., IV, 11.

2. Три попівни в турецькому полоні.

Коли турки воювали,
Білу челядь[1]) забирали,
І в нашої попадоньки
Взяли вони три дівоньки.

---

[1]) = жіноцтво

Єдну взяли попри коні,
Попри коні на ремені,
Другу взяли попри возі,
Попри возі на мотузі,
Третю взяли в чорні мажі.
Що ю (= її) взяли попри коні,
Попри коні на ремені,
Тота плаче: „Ой, Боже ж мій!
Косо моя жовтенькая!
Не мати тя розчісує, —
Візник бичем розтріпує!"
Що ю взяли попри возі,
Попри возі на мотузі,
Тота плаче, тота кричит:
„Ой, Боже ж мій! ніжки мої!
Ніжки мої біленькії!
Не мати вас умиває, —
Пісок пальці розїдає,
Кровця пуки[1]) заливає!"
Що ю взяли в чорні мажі[2]),
Тота плаче, тота кричит:
„Ой, Боже ж мій, очка мої,
Очка мої чорненькії!
Тілько орсак[3]) проходили,
А білий світ не виділи!"

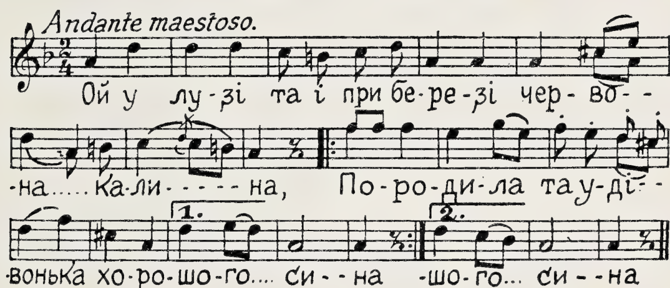
»Русалка Дністр.«, 24, ч. 11.

Варіянти в Антоновича-Драгоманова, Истор. пѣс., I, ч. 28, 29.

---

[1]) Замість рідко подибуваного »пука« в значінні — »кінець пальця« частіше вживається здрібнілого »пучка«. [2]) мажа — чумацький віз; [3]) край, царство з мадярського край.

3. Виїзд козака на війну.
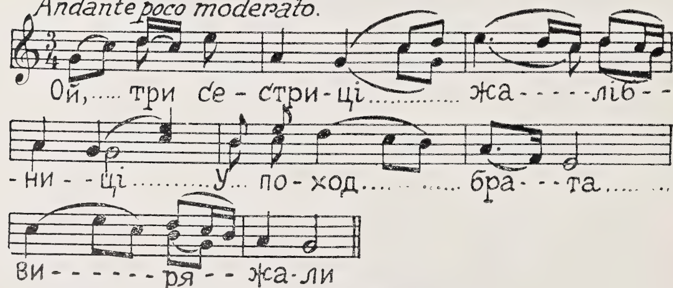

1 Ой, у лузі та і при березі червона калина —
Породила та удівонька хорошого сина.
2 „Та було ж тобі, а ти, моя мати, цих брів не
[давати,
А було ж тобі, а ти, моя мати, щастя й долю
[дати".
3 Розвивайся, а ти, сухий дубе, завтра мороз
[буде —
Убирайся, молодий козаче, завтра поход буде.
4 „Я морозу та і не боюся, зараз розівюся,
Я походу та і не боюся, зараз уберуся".
5 Ой, розвився та і край дороги та дуб
[зелененький,
Одїжджає та із України козак молоденький.
6 Одїжджаючи, та і шапочку зняв, низенько
[вклонився:
„Прощай, прощай, панове-громадо, може
[з ким сварився.
7 Прощай, прощай, панове-громадо і дівчино-
[вутко,
Бо Бог знає, та Бог і відає, чи побачимось
[хутко".

8 Ой, ви галочки-сизокрилочки, підніміться
[вгóру,
Ой, ви хлопці, славні запорожці, верніться
[додому.
9 Ой, раді б ми та і піднятися, туман налягає,
Ой, раді б ми та і вертатися — гетьман
[не пускає.
10 Та не так гетьман, та не так гетьман, як
[гетьманська мати,
Хоче нами, нами козаками турка звоювати.
11 А ми ж його та і не звоюєм, тільки
[роздратуєм,
Тільки нами, нами козаками Дунай загардуєм.
12 Ой, ви верби, верби суховерхі, похиліться
[в воду,
Ой, ви хлопці, славні запорожці, верніться
[додому.
13 Ой, уже ж галочки-сизоперочки, круту гóру
[вкрили,
Ой, уже ж хлопці, славні запорожці, жалю
[наробили.

Лисенко, Збір. укр. піс., І, ч. 11.

4. Сестри проводжають брата в похід.

1 Ой, три сестриці-жалібниці
У поход брата виряжали:

2 Що старшая сестра — коня веде,
Середульшая — зброю несе,
Сама менчая[1]) — з братом іде.
3 „Ой, (ти), брате-брате, братіку наш,
Та коли ж приїдеш в гості до нас?"
4 — „Набери, сестро, піску в жменю,
Та посій його на каменю.
5 Уставай, сестро, зіроньками,
Поливай пісок слізоньками.
6 Уставай, сестро, ранесенько,
Поливай пісок частесенько.
7 А коли пісок той ізійде,
То тоді твій брат в гості прийде".
8 Ой, пішов пісок за водою —
Ой, пішов наш брат слободою.
9 Ой, пішов пісок за вітрами —
Ой, пішов наш брат городáми.
10 Ой, нема з піску, нема сходу —
Нема братіка із походу.
11 Ой, нема з піску, нема цвіту —
Та пішов наш брат по всім світу.
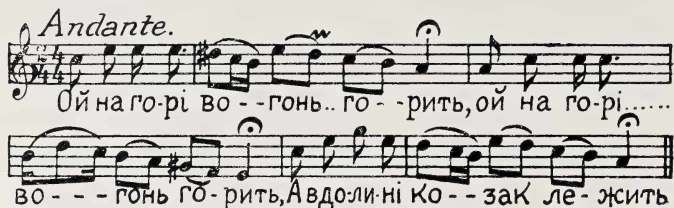
Збурівка, дніров. пов. таврій. ґубер.
Лисенко, Зб. укр. піс., VI, ч. 15.

Ту саму тему оспівує дума »Прощання козака«. (Ф. Колесса, Укр. нар. думи, ч. 11).

---

[1]) = найменша
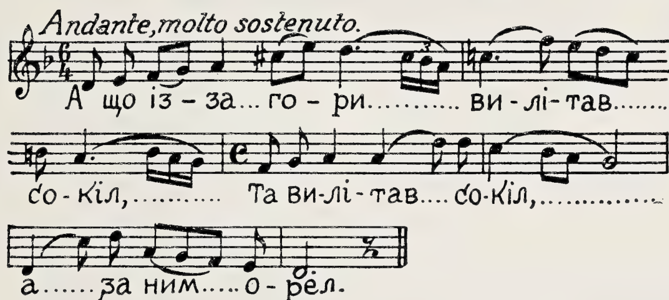
5. Смерть козака і кінь післанець.

1 Ой, нагорі вогонь горить,
А вдолині козак лежить.
2 Накрив очі китайкою —
Заслугою козацькою.
3 Що в головах ворон кряче,
А в ніженьках коник плаче.
4 Біжи, коню, дорогою
Широкою, степовою,
5 Щоб татари не піймали,
Сіделечка не здіймали.
6 Сіделечка золотого
З тебе, коня вороного.
7 Як прибіжиш додомоньку,
Стукни-грюкни в воротонька.
8 Вийде батько, розсідлає,
Вийде мати, розпитає:
9 „Ой, коню ж мій вороненький,
А де ж мій син молоденький?".
10 — „Не плач мамо, не журися,
Бо вже твій син оженився.
11 Та взяв собі паняночку,
В чистім полі земляночку".

Д. Ревуцький: Укр. думи та пісні історичні, 136.

6. Убитий козак і три ластівки.

А що ізза гори вилітав сокіл,
Та вилітав сокіл, а за ним орел.
Та й за ним орел, він кричить: „Постій!
Та не бить хочу, розпитать хочу:
Та і де ж ти бував, а що ти видав?".
— „Я бував на морю, видав я диво.
Та видав я диво, — козака вбито.
Та козака вбито, не схоронено,
Та в крутім бережку похоронено.
Крізь його ребронька росте травонька,
Та коло серденька обвивається,
Та ніхто козаку не признається.
Прилетіло к йому а три ласточки,
А три ласточки, три касаточки[1]):
Що перва ластонька — рідна матінка,
А друга ластонька — рідна сестронька,
А третя ластонька — жена молода.
Та де мати стояла — річка біжала[2]).

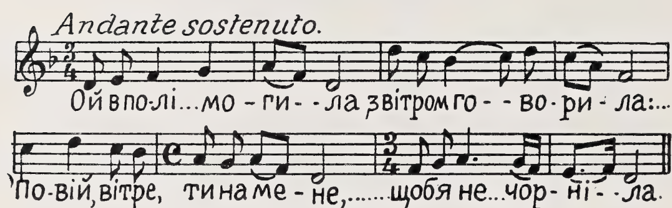
[1]) »касатик« — моск. назва на півника, зілля, в рос, нар. поезії — любий, милий

[2]) = бігла (рос. форма)

А де сестриця — стала криниця.
Де жона молода — там роси нема,
Там роси нема і трава посхла".

Свидівка.
Лисенко, Збірн. укр. піс., IV, 8.

7. Ой, в полі могила.

1 Ой, в полі могила з вітром говорила:
„Повій, вітре, ти на мене, щоб я не чорніла.
2 Щоб я не чорніла, щоб я не марніла,
Щоб на мені трава росла, да ще й зеленіла!"
3 І вітер не віє, і сонце не гріє,
Тільки в степу при дорозі трава зеленіє.
4 Ой, у степу річка, через річку кладка —
Не покидай, козаченьку, рідненького батька!
5 Як батька покинеш, сам марне загинеш,
Річенькою бистренькою за Дунай заплúнеш.
6 Бодай тая річка риби не плодила,
Вона мого товариша навіки втопила.
7 Бодай тая річка куширем заросла,
Вона мого товариша за Дунай занесла.

Максимович, Укр. нар. пѣс. 1834, 168, ч. 34; мел. — Єдлічка, Собр. млр. нар. пѣс., II, ч. 15.

8. Смерть отамана.

Andante. *cresc.*

p Ой щож бо то...тай за...во-рон, що по мо-рю кра--ка-є?.. *mf* Ой щож бо.....то за.....бур-ла-ка,..

poco dimin.

що зсіх бур-лак збі-ра-є....

1 Ой, що ж бо то тай за ворон,
що по морю крякає?
Ой, що ж бо то за бурлака,
що всіх бурлак збірає?

2 Збірайтеся, панове-молодці,
та все народ молодий,
Та й поїдемо, панове-молодці,
у той лісок Лебедин.

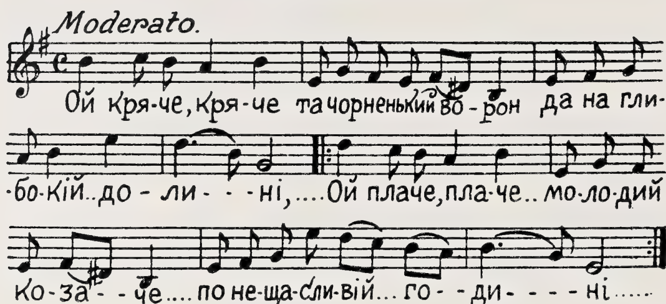
3 Ой, що ж бо то, панове-молодці,
щось у хмарі гуде?
Ой, щось бо нам, панове-молодці,
за пригодонька будé...

4 Рости, рости, а клен-древо,
рости вгору високо,
Поховали пана-отамана
та в сиру землю глибоко.

5 Рости, рости, а клен-древо,
рости вгору ще вище,
Поховали пана-отамана
в сиру землю ще глибше.

З Чернигова.
М. Лисенко, Зб. укр. піс., II, ч. 13.

9. Козак на чужині.

1 Ой, кряче, кряче та чорненький ворон
да на глибокій долині —
Ой, плаче, плаче молодий козаче
по нещасливій годині.

2 Ой, кряче, кряче да чорненький ворон
да у лузі над водою —
Ой, плаче, плаче молодий козаче
на конику вороному.

3 „Вороний коню, грай ти підо мною,
да розбий ти тугу мою!
Розбий, розбий тугу по темному лугу
козакові молодому!"

4 Ой, їде козак да дороженькою,
слізоньками умивається:
„Десь моя ненька, десь моя старенька
да за мною убивається.

5 Да в неділоньку рано-пораненьку,
да як сонце не сходило,
Да зїжджалася вся моя родина,
вона мене випровóдила.

6 Випровожаєш, моя родинонько,
да чи не жаль тобі буде,
Як я поїду на ту Україну
да між чужії люди?
7 Ой, згадай мене, моя стара нене,
сідаючи да обідати:
— Десь моя дитина на чужій стороні,
да нікому да одвідати.
8 Ой, згадай мене моя стара нене,
як сядеш уве́чері їсти:
— Десь моя дитина на чужій стороні,
да нема од неї вісти".

Максимович: Укр. нар. піс., 1834, 146 ч. 11.
Мел. Єдлічка: Собр. млр. нар. пѣс., II, ч. 8.

10. Розмова козака з конем.

Andante.

Ой дуб та на дуба верхом похилився, ой дуб тай наду-ба верхом похилився, йа син до матінки з коня поклонився.

riten.

1 Ой, дуб тай на дуба верхом похивсі, (2)
Й а син до матінки з коня поклонивсі.
2 „Ой, коню ж мій коню, коню вороненький,
Ой, чому ж ти, коню, та дуже смутненький?
3 Ци ж ти (= тобі) надоїла козацькая зброя,
Ци ж ти надоїла дівчинонька моя?
4 Ци ж ти надоїла гора кремінная,
Ци ж ти надоїла коршма дубовая?"

5 — „Ні ми (= мені) надоїла козацькая зброя,
Ні ми надоїла дівчинонька твоя,
6 Ні ми надоїла гора кремінная,
Лиш ми надоїла коршма дубовая.
7 Через поле їдеш, й а не попасаєш,
Через село їдеш, й а не спочиваєш,
Через воду їдеш, й а не наповаєш,
8 До коршми приїдеш, до стовпа впинаєш,
Сам ідеш до коршми, тай сі напиваєш.
9 Перед тобов стоєт мід, вино, горівка, —
Передо мнов нема й ані стебла сінка;
10 Перед тобов стоят дівки, молодиці, —
Передо мнов нема ні краплі водиці.
11 Дай же мені сіна по самі коліна,
Дай же мені вівса аж по самі перса,
12 Дай же мені води аж по самі очи,
Та сідай на мене хотьби серед ночи".

Ходовичі, п. Стрий.
З рукоп. збірки Івана Колесси.

11. Козаки купують коня товаришеві.

1 Ой, еще кардаш[1]), еще кардаш не вродився,
А на войну похвалився.

*Ой, бре море, кардашу,
Молоденький козаченьку, бре, бре!

2 Синка матка (2) научала:
„Ой, синку-кардашку!
Ой, коли поїдеш да й на войноньку,

[1]) кардаш, татарське слово — брат (пояснення А. Брікнера: Pamiętn. Liter. 1911, II, 424)

Та наперед ся не видавай,
Назаді ся не зоставай[1]).

*Бре, бре море...

3 Кардаш матки да й не слухав,
Да й наперед ся видавав
Да й назаді ся зоставав.

*Бре, бре море...

4 Ой, где ся взяв Індербаш,[2]) —
Забив коня зпід кардаша.
[Зпід кардаша] молодого,
Кониченька вороного.

*Бре, бре море...

5 — „Ой, зойдімося до радоньки козацької,
До радоньки молодецької,
До радоньки реєстрової.

*Бре, бре море...

6 Ой, скиньмося по шостакові,
Купім коня кардашові,
[Кардашові] молодому
Кониченька вороного".

*Бре, бре море...

Укр.-русь. Архів IX, 19 ч. 20.
З рукописного збірн. кінця XVII. в. видав М. Возняк.

---

[1]) Ця батьківська пересторога повторяється в укр. піснях, нпр., у пісні »пр дівчину воячку«: Ант. Драг. Ист. п. I, № 69, й навіть у колядці, там таки № 27, є) — як locus communis.

[2]) Нагадує історичного Скіндербашу (поясн. А. Брікнера).

12. Козак просить у ґетьмана відпустки.

1 Ой, на ріці на Самарі вода[1]) пором носит,
Ой, не один козаченько гетмононька просит:
2 „Пусти ж мене, гетманоньку, [з] Самари [додому!
Ой, Боже мій, розигрався коник підо мною".
3 Ой, не казав гетманонько [к] Самари [пускати,
Казав же він осавулі [к] гарматі ковати.
4 „Не куй мене, гетманоньку, к мідяной [гарматі,
Прикуй мене, гетманоньку, к білої кроваті[2])".

Укр. русь. Архів IX, 10 ч. 1. (як ч. 11).

13. Сумне прочуття козака, що вертається додому.

Andante

Ре - - - - - вуть.. во - - - - ди,..... шум - - - лять....
ло - - - зи Ко - за - ко - - - ві при.... до - ро - зі,....
Гей,... ко - за - ко - - - - ві.... при...... до - ро - - - зі.

1 Ревуть води, шумлять лози
Козакові при дорозі,
Гей, козакові при дорозі.[3])

---

[1]) В ориґіналі: сила.
[2]) = ліжко
[3]) У кожній строфі другий вірш повторяється із приспівкою »Гей«.

2 Козак їде, козак блудить,
Під собою кониченька нудить.
3 Як приїхав він до гаю
Та до тихого Дунаю,
4 Як став (же він) коня напувати,
Стала зозуля кувати.
5 „Зозуленько, моя ненько,
Закуй мені жалібненько.
6 Скажи мені ту дорогу,
Куди їхати до роду.
7 Що до роду, до родини,
Та до вірної дружини".
8 — »Не питайся зозуленьки,
Поспитайся соловейка«.
9 „Соловеєчку, мій брате,
Зупинися щебетати,
10 Скажи мені путь-дорогу,
Куди їхати додому.
11 І до дому, до родини,
І до вірної дівчини."
12 — »Не питайся соловейка,
Поспитайся сокілонька:
13 Сокіл високо літає,
Він доріженьки всі знає«.
14 „Скажи мені, соколоньку,
Додомоньку доріженьку.
15 І до дому, до родини,
І до вірної дівчини".
16 Ой на дубі в темнім лугу
Кричить пугач: „пугу! пугу!
17 Вертай коня, козаченьку,
Вже не знайдеш домівоньку.
18 Ні домівки, ні родини,
Ані вірної дружини".

Покошичі на Чернигівщині.
Лисенко: Збірник укр. піс., IV, 38.

14. Байда.

Andante moderato.

ВЦа-рі---гра-ді.... на.... ри--ноч-ку.....

та..... пє...... Бай-да.... мед.. го-рі-лоч-ку,.....

та....... пє.....Бай-да..... мед.. го-рі-лоч-ку.....

1 В Царіграді на риночку
Там пє Байда мед-горілочку (2).
2 Ой, пє Байда та не день, не два,
Не одну нічку, тай не годиночку.
3 Ой, пє Байда, тай кивається,
Та на свого цюру (= джуру) поглядається.
4 „Ой, цюро ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнесенький?"
5 Царь турецький к нему присилає,
Байду к собі підмовляє:
6 — »Ой, ти Байдо та славнесенький,
Будь мені лицарь та вірнесенький.
7 Возьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Вкраїночку!"
8 „Твоя, царю, віра проклятая[1]),
Твоя царівночка поганая!"
9 Ой, крикнув царь на свої гайдуки:
— »Возьміть Байду добре в руки!

---

[1]) Подібно відповідає герой козацької думи Самійло Кішка на спокушування Бутурлака.

10 [Возьміть Байду, ізяжіте,] [1])
На гак ребром зачепіте!«
11 Ой, висить Байда та й не день, не два,
Не одну нічку, та й не годиночку.
12 Ой, висить Байда, та й гадає,
Та на свого цюру споглядає.
13 Та на свого цюру молодого,
І на свого коня вороного.
14 „Ой, цюро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький.
15 Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок.
16 Ой, бачу я три голубочки,
Хочу я вбити для його дочки.
17 Де я мірю, там я вцілю,
Де я важу, там я вражу".
18 Ой, як стрілив — царя вцілив,
А царицю — в потилицю,
Його доньку — в головоньку.
19 „Ой, то ж тобі, царю, за Байдину кару!
Було тобі знати, як Байду карати:
20 Було Байді голову ізтяти,
Його тіло поховати,
21 Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити".

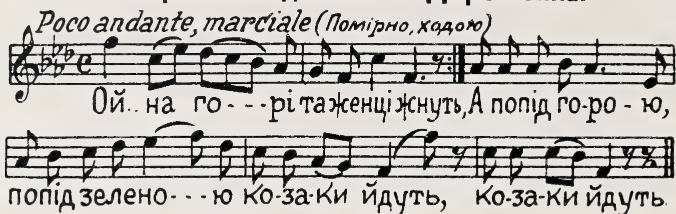
Антон. Драг.: Историч. пѣс., І, 145.

Мел.: Лисенко, Збірн. нар. укр. пісень, І. десяток ч. 1. з Херсонщини.

---

[1]) Цей вірш доповнено за записами Лисенка.

15. Про Сагайдачного й Дорошенка.

1 Ой, на горі та женці жнуть,
А попід горою, попід зеленою
Козаки йдуть.

2 А попереду Дорошенко —
Веде своє військо, веде запорозьке
Хорошенько.

3 Посередині пан хоружий —
Під ним кониченько, під ним вороненький
Сильне дужий.

4 А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку на тютюн та люльку,
Необачний!

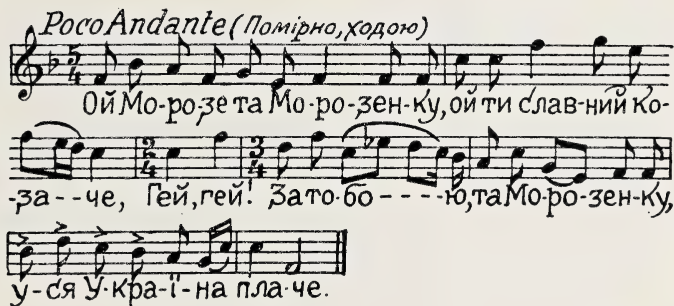
5 — Гей, вернися, Сагайдачний!
Візьми свою жінку, оддай мою люльку,
Необачний!

6 „Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька козаку в дорозі
Знадобиться!"

7 Гей, хто в лісі? Озовися!
Да викрешем вогню, та потягнем люльки,
Не журися!

Максимович, Укр. нар. пѣсн., 1934, 105.
Мельодія: Лисенко, Збірник нар. укр. піс., І десяток, ч. 2, з Полтавщини.

16. Про Морозенка.

1 Ой, Морозе та Морозенку, ой, ти славний [козаче,
Гей гей! За тобою та, Морозенку, уся Україна [плаче.

2 Не так тая та Україна, а як теє горде військо,
Гей гей! Заплакала та Морозиха, ідучи рано [на місто.

3 „Не плач, не плач та Морозихо, об сиру [землю не бийся,
Гей гей! Ходім з нами, з нами, козаками, [да меду-вина напийся!"

4 — »Чомусь мені, да миле браття, да і мед- [вино не пється!
Гей гей! Ох, і десь же мій син Морозенко [да із турчином бється«.

Лисенко, Збірн. нар. укр. піс., десяток 3.

17. Голота побиває дуку за насміхи.

Andante moderato.

темна.... хмара.... на-сту-пи-ла...... став....до-

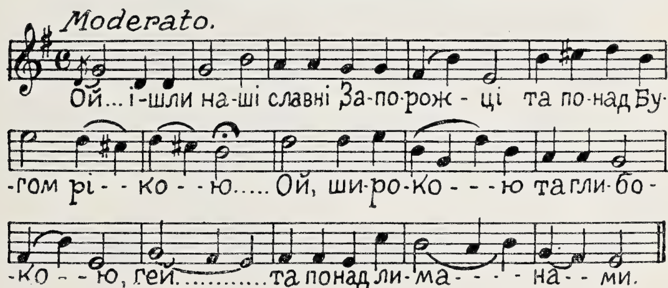
-щик....... і-ти,..... Бла---го-сло-ви, о--та-

-ма---не, на---мет на----пя-сти...........

Темна хмара наступила, став дощик іти,
Благослови, отамане, намет напясти.
Ой, напяли козаченьки червоний наме́т.
Ой, пють вони горілочку, ще й солодкий мед.
Усі пани, усі дуки в наметі сіли,
Наша браття сіромашня та й не посміли (2).
Взяли кварту горілки з жарту, (тай) на дощі [сіли.
Прийшов же наш пан отаман, стало йому [жаль,
Над своєю голотою жупан свій розпяв.
Іде багач, іде дукач, пян валяється,
Із нашої голотоньки насміхається: (2)
За що ж тая голітонька напивається?
Ой, як крикне пан отаман на свою силу:
„Візьміть, візьміть превража дуку, вибийте [в шию!"
Один бере за чуприну, другий дула бє:
„Не йди, не йди, превража дуко, [де голота пє!"
Пішов багач, пішов дукач, і не оглядавсь,
Десятому заказував, щоб не насміхавсь.

М. Вороньки, лохвицького пов., від Мартиновича.
Запис. Лисенко, Збірн. укр. нар. піс., IV, 16.

18. Утеча запорожців після руїни Січі 1709. р.

1 Ой, ішли наші славні запорожці
та понад Бугом-рікою,
Ой, широкою та глибокою —
гей, та понад лиманами.

2 Ой, уже ж наші славні запорожці
тай невеселі стали,
Ой, облягли їх, облягли москалі
та всіма сторонами.

3 [Ой, кругом церкви, церкви січової
ой, караули[1]) стали,
Ой, священику, отцю Владимеру
а служити не дали.][2])

4 Ой, летить бомба з московського поля,
да посеред Січі впала, —
Ой, хоть пропали славні запорожці,
та не пропала їх слава.

М. Драгоманов, Політичні пісні укр. нар., І, 29. (зап. Куліш).
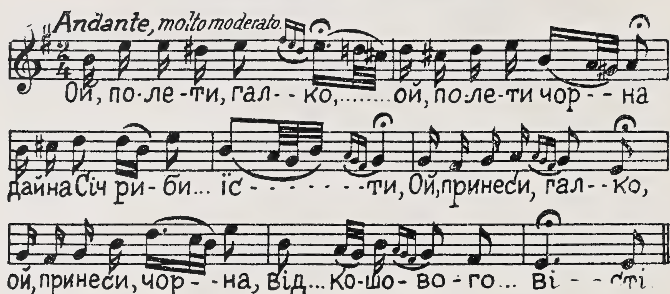
Мельодія: К. Ревуцький, Укр. думи та пісні історич. 210.

---

[1]) = сторожа.

[2]) Ця строфа ввійшла тут із пісень про руїну Січі в 1775. р.

19. Запорожці в Олешках.

1 Ой, полети, галко, ой, полети, чорна,
да й на Січ[1]) риби їсти:
Ой, принеси, галко, ой, принеси, чорна,
від кошового вісти.

2 Ой, да уже ж галці, ой, да уже ж чорній
да на Січ не літати,
Ой, да уже ж галці, ой, да уже ж чорній
вістей не слихáти.

3 Гей, ви запорожці, гей, ви молодії,
та де ж ваші жупани?
— Ой, наші жупани поносили пáни,
сами ми пропали.

4 Гей, ви запорожці, гей, ви молодії,
ой, та де ж ваші списи?
— Ох, і наші списи у пана у стрісі,
сами ми у лісі.

5 Гей, ви запорожці, гей, ви молодії,
та де ж ваші рушниці?
— Ой, наші рушниці в пана у світлиці,
сами ми в темниці.

---

[1]) В инших варіянтах: Дін, Дніпр.

6 Ой, полети, галко, ой, полети, чорна,
да й на Січ риби їсти,
Ой, принеси, галко, ой, принеси, чорна,
від кошового вісти.
7 Ой, да уже ж галці, ой, да уже ж чорній
да на Січ не літати,
Ой, да уже ж галці, ой, да уже ж чорній
вістей не слихати.

Лисенко, Збірн. укр. піс., III, 2.

20. Смерть козака в Московщині.

Andante.

Сто - їть...... я - - вір.... над во - - - - до - ю,.....
в во - ду.... по - -хи - лив - ся,.... На... ко - - -за - ка.......
при-го - - - -донь-ка, ко-зак.... за-жу - - рив - ся.

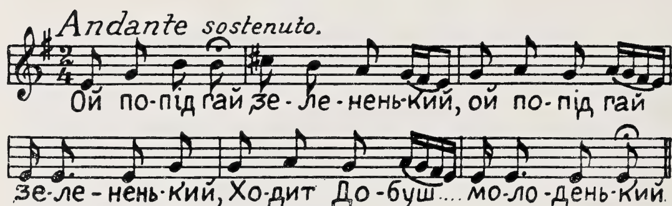
1 Стоїть явір над водою, в воду похилився —
На козака пригодонька, козак зажурився.
2 Не хилися, явороньку, ще ти зелененький —
Не журися, козаченьку, ще ти молоденький.
3 Не рад явір хилитися, вода корні миє —
Не рад козак журитися, да серденько ниє.
4 Ой, поїхав в Московщину козак молоденький:
Оріхове сіделечко і кінь вороненький.
5 Ой, поїхав в Московщину, да там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.

6 Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину:
7 „Будуть пташки прилітати, калиночку їсти,
Будуть мені приносити од родоньку вісти".

М. Драгоманов, Політичні пісні укр. народу I, 114. (за Максимовичем, Укр. нар. пѣс., 1834, 147).

Мельод.: Ал. Хведорович, »Збірничок укр. піс., Одесса, 1903, 97.

21. Смерть Добуша.

1 Ой, попід гай зелененький
Ходит Добуш молоденький:
2 На ніженьку налягає,
Топірцем ся підпирає
Тай на хлопці покликає:
3 „Ой, ви, хлопці, ви, молодці,
А сходітся разом д купці,
4 Бо будемо раду мати,
Де будемо розбивати.
5 Щоби Кути не минути,
До Косова повернути.
6 Тепер, хлопці, ідім спати,
Бо маємо рано встати.
7 Та вставайте всі раненько,
Убирайтеся борзенько

8 У постоли скірянії,
У во́локи шовковії.
9 Разом, хлопці, разом бігом,
Западають стежки снігом.
10 Ходіт, хлопці, ба й за мною,
Та й у гору і скалою,
11 Бо зайдемо та до Дзвінки,
До Штефанової жінки".
12 — »Ой, Добушу ти, пане наш,
Там пригода буде на нас!«
13 „Ви на мене уважайте,
По дві кулі набивайте.
14 Станьте, хлопці, під ворота,
А я піду під віконце,
Ци спит моє любе серце!"
15 — „Ци спиш, серце, та ци чуєш,
Ци Добуша заночуєш?"
16 — »Ой, я не спю, та все чую,
Бо вечероньку готую«.
17 — „Ци спиш, серце, та чи чуєш,
Ой, ци сама ти ночуєш?"
18 — »Ой, я не спю, та все чую,
Розбійника не зночую.
19 А Штефана нема дома;
Ще вечера не готова.
20 Буде вона дуже пилна,
Всему світу буде дивна«.
21 — „Ци будеш ми отворяти,
Ци кажеш ся добувати?"
22 — »Не кажу ся добувати
І не піду отворяти«.
23 — „Пусти, суко, враз до хати,
Щоб дверий не виваляти!"

24 — »В мене двері тисовії,
В мене замки стальовії«.
25 — „Не поможут замки твої,
Як підложу плеча свої".
26 — »Сім літ сили закохати,
Мої двері вилупати«.
27 Взявся Добуш добувати, —
Взяли замки відлітати.
28 Ой, лиш двері та підхилив,
А вже Дзвінка з пода[1]) стрілив,
Добушеви в серце вцілив.
29 Не так в серце, в праве плече,
А з лівого кровця тече.
30 — „Ой, ти гицлю, ти, Дзвінчуку,
То-сь ти мя (= мене) зїв через суку!"
31 Треба було не гуляти,
Суці правди не казати.
32 Бо у суки тілько віри,
Як на бистрій воді піни.
33 — »Ой, Добушу, Добущуку,
Чому-сь не вбив тоту суку?«
34 — „Як же я ї (= її) убити мав,
Коли я ї вірне кохав?"
35 — »Ой, Добушу, ти пане наш,
Велика пригода на нас.
36 Ой, куди ми не бували,
Та ми зради не видали.
37 А ту (= тут) зрада ба й над нами,
Молодими леґінями!«
38 „Ой, ви хлопці, ой, ви мóї,
Возьміт мене з хати тóї.
39 Возьміт мене на топори,
Занесіт мя в Чорні Гори.

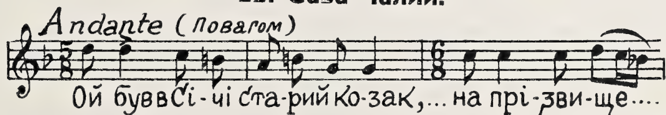
[1]) з горища

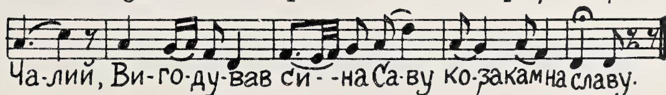
40 В Чорну Гору занесіт мя,
На дрібний мак посічіт мя.
41 Най ся ляхи не збиткуют,
Моє тіло не чвертуют.
42 Сріблом-злотом поділітся,
А самі вже розходітся.
43 Але не йдіт розбивати,
Людску кровцю проливати.
44 Людска кровця — не водиця,
Проливати не годится".
45 Впали ляхи, всіх забрали,
Назад руки повязали,
До коний поприпинали.
46 — »Ой, Добушу, ти, пане наш,
Велика пригода на нас.
47 Де ж ми будем зимувати,
Тай літечко літувати?«
48 ,,В Станиславі на риночку,
В тяжких дибах, в зелізочку,
49 Там будете ночувати —
Будут німці тіло рвати."

Коломия, зап. Ів. Франко.

Лисенко, Збірн. у. п. IV, 14. — Близький варіянт у »Русалці Дністр«, 7.

22. Сава Чалий.

1 Ой, був в Січі старий козак — на прізвище
Вигодував сина Саву козакам на славу. [Чалий,

2 Не схотів же та той Сава козакам служити,
Відклонився до ляшеньків в Польщу паном [жити.
3 Та хотів же та той Сава слави залучити,
Став козаків-запорожців по степах ловити.
4 Ой, наш батько, пан кошовий, по козаках [тужить:
,,Ой, хто б піймав пана Саву, сам йому [послужить".
5 Каже Чалий: — »Мого сина ніхто з вас [не вловить,
Хиба Гнатко та кравчина[1]) до себе підмовить.
6 Ой, ти Гнатку, ти кравчино, ти всі шляхи знаєш,
А чом же ти мого сина в руки не піймаєш?«
7 Пан кошовий каже: ,,Гнатку! Як Саву не [вловиш,
То сам же ти та за йо́го голову положиш!"
8 Пішов Гнатко з кравчиною Саву підмовляти,
Як не схоче з Польщі іти, то й смерти предати.
9 У дорозі зустрівсь Литвин, став їх наставляти[2]),
А як того пана Саву та у руки взяти:
10 »Візьмемо своєї землі в чоботи під ноги[3]),
А щоб не знав та пан Сава нашої підмови«.
11 Седить Сава кінець столу, та листоньки пише,
А Савиха молодая дитину колише.
12 Ой, як скінче дрібних листів, та й спатоньки [ляже —
А щось йому під віконцем: ,,Добривечір!" [каже.
13 — ,,Піди, хлопку, до пивниці, та вточи горілки,
Нехай же ми та випємо за здоровля жінки.

[1]) = військовий загін, не — особа
[2]) предати смерти — віддати на смерть; наставляти — повчати [3]) це засіб чарів

14 Піди, хлопку, піди, малий, та уточи пива,
Нехай же ми та випємо та за мого сина.
15 Піди, хлопку, піди, малий, та уточи меду:
Ой, щось мені трудно-нудно, голови не
[зве́ду!"
16 Пішов хлопець до пивниці замків
[відмикати, —
Став той Гнатко з кравчиною у двір
[підступати.
17 Не вспів хлопець, не вспів малий відчинить
[пивниці,
Ускочили гайдамаки у саму світлицю.
18 Ой, як скочив та пан Сава ізза свого столу, —
Ухопили пана Саву за правую ногу.
19 Ой, кинеться та пан Сава до ясного меча, —
Ухопили пана Саву зпід лівого плеча.
20 Ухопиться та пан Сава за ясную зброю, —
Ой, підняли пана Саву на три списи вгору.
21 Не досягнув та пан Сава своєї булави,
Положили пана Саву на дубовій лаві:
22 „Оце ж тобі, пане Саво, сукні-адамашки,
Що ти нажив, вражий сину, з козацької
[ласки".

Солониця, лубенського пов.
Лисенко, Збірн. укр. піс., II, 8.

23. Гайдамака ховається в лісі перед нагінкою.

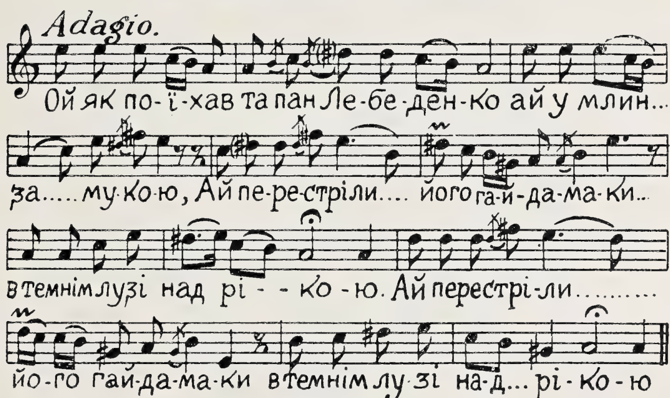
Poco adagio.

До-бри-ве - - - - чір то - бі,....... зе-ле-на....ді-
-бро - во!..... Пе-ре-но - - чуй хоч ні-чень-ку..........
ме-не мо - ло - - до – го.

1 „Добривечір тобі, зелена діброво!
Переночуй хоч ніченьку мене молодого".
2 — »Не переночую, бо славоньку чую
А про твою, козаченьку, головку буйную«.
3 „Добривечір тобі, зелений байраче!
Переночуй хоч ніченьку ти волю козачу".
4 — »Не переночую, бо жаль мені буде,
Щось у лузі сизий голуб жалібненько гуде.
5 Вже ж про тебе, козаченьку, й вороги [питають,
Що дня й ночі в темнім лузі все тебе [шукають«.
6 Гей, як крикне козаченько: „До гаю, до гаю!
Наїжджайте, воріженьки, сам вас накликаю!"

Бобринець на Херсонщині.
Лисенко, Збірн. укр. піс., III, 12.

24. Лебеденко й гайдамаки.

1 Ой, як поїхав та пан Лебеденко
а й у млин за мукою,
А й перестрілили його гайдамаки
в темнім лузі над рікою.

2 „Ай, здоров, здоров, пане Лебеденко,
як ми давно видалися!
Що колись ми в місті пили та гуляли,
та забули попрощаться.

3 Ой, дай же нам, пане Лебеденку,
хоч коня вороного!"
— »Ой, не дам, не дам, панове-молодці,
ой, хоч вас тут і много«.

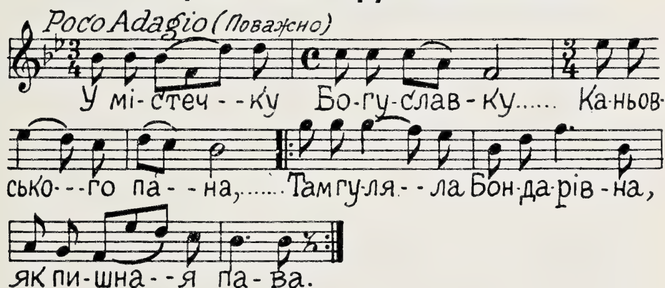
4 „Ну, то дай же нам, пане Лебеденку,
хоч рябую кобилу!"
— »Та не дам, не дам, панове молодці,
хоч я й сам тут загину«.

5 Гей, як підняли пана Лебеденка
та на три списи вгóру,

Ой, та вдарили пана Лебеденка
та об пень головою.
6 Гей, положили пана Лебеденка
та на жовтім пісочку:
„Гей, скидай тепер, та превражий сину,
та штани і сорочку!"
7 Ой, прилетіла сива зозуленька,
гей, та сіла на вільсі,
Та питається пана Лебеденка:
»Чи не хочеш пити та їсти«.
8 — „Ой, не хочу ж я, сива зозуленько,
ой, ні пити, ні їсти,
А просю тебе, сива зозуленько,
передай матері вісти".
9 Гей, прилетіла сива зозуленька
та сіла на возстрісі,
Ой, вийшла з хати стара Лебедиха,
аж у неї руки в тісті.
10 »Ой, сусідоньки, мої голубоньки,
який міні сон приснився:
Та що десь мій син, мій син Лебеденко
в чужім краї оженився«.
11 — „Гей, що вже цей сон, стара Лебедихо,
тай мале дитя знає,
Ой, що вже твого сина Лебеденка
та на світі немає".

Від лірника Ів. Скубія з Лелюхівки кобиляцького пов. на Полтавщині зап. Опанас Сластьон; мельодію за фоноґр. списав Ф. Колесса (Матеріяли до етнол., XIII, Дод., ст. 4—5.)

25. Бондарівна гине з рук Каньовського.

1 У містечку Богуславку Каньовського пана,
Там гуляла Бондарівна, як пишная пава.
2 Ой, в містечку Богуславку седить дівок купка,
Межи ними Бондарівна, як сива голубка.
3 Прийшов до них пан Каньовський тай
[шапочку ізняв,
Обійняв він Бондарівну тай поцілував.
4 ,,Ой, не годен пан Каньовський мене цілувати,
Тільки годен пан Каньовський мене
[роззувати!"
5 Ой, шепнули люде добрі Бондарівні тихо:
— »Тікай, тікай, Бондарівно, буде тобі лихо!«
6 Ой, тікала Бондарівна з високого мосту,
Сама ж вона хорошая, хорошого зросту.
7 Ой, тікала Бондарівна помежи домами,
А за нею два жовніри з голими шаблями.
8 А на тій [на] Бондарівні червонії стрічки —
Куди вели Бондарівну, скрізь кріваві річки.
9 А на тії Бондарівні червона спідниця —
Де стояла Бондарівна, — крівава криниця.
10 Ой, повели Бондарівну, помежи крамниці,
Прицілився пан Каньовський з срібної
[рушниці.
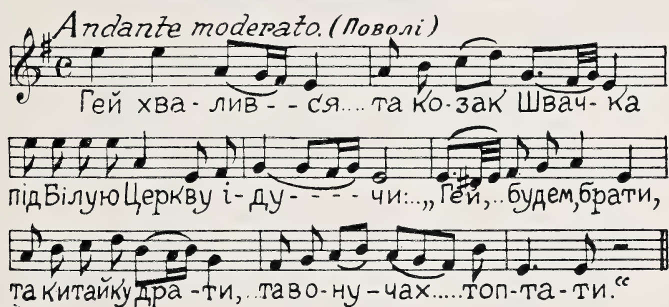
11 — „Ой, чи хочеш, Бондарівно, ізо мною жити,
А чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?"
12 »Ой, волю я, пан Каньовський, в сирій землі
[гнити,
Ніж з тобою поневолі на цім світі жити!«
13 Ой, як тільки Бондарівна та цеє сказала,
Ой, вистрелив пан Каньовський — Бондарівна
[впала.
14 — „Ой, ідіте до Бондаря, дайте батьку знати,
Нехай іде свою дочку на смерть наряжати".
15 Ой, посунув пан Каньовський по столу таляри:
— »Оце ж тобі, старий Бондарь, за личко
[румяне.
16 Ой, на́ ж тобі, старий Бондарь, таляриків
[бочку,
Оце ж тобі, старий Бондарь, за хорошу
[дочку«.
17 Ой, вдарився старий Бондарь в стіну головою:
„Дочко ж моя, Бондарівно, пропав
[я з тобою!"
18 Ой, поклали Бондарівну на тисову лавку,
Доки сказав пан Каньовський викопати ямку.
19 Лежить, лежить Бондарівна сутки[1]),
[ще й годину,
Поки сказав пан Каньовський зробить
[домовину.
20 Ой, вдарили в усі дзвони, музики заграли,
А вже ж дівку Бондарівну навіки сховали.

Зап. у с. Очеретній, липовецького пов. на Київщині. Лисенко, Збірн. нар. укр. піс., VI. десяток V, ч. 2.

---

[1]) = добу, 24 години

26. Швачка й Бондаренко (1768. р.).

1 Гей, хвалився та козак Швачка
під Білую Церкву ідучи:
„Гей, будєм, брати, та китайку драти,
та в онучах топтати".

2 Гей, казав єси, козак Бондаренко,
а що славонька буде:
Гей, будем, брати, та поли драти,
та плечі латати...

3 Гей, на козаченьків, гей, на молоденьких
та пригодонька спала:
Гей, що в середу та ввечері
та усіх Москва побрала.

4 Ой, побрали тай попарували
усіх по два до купочки —
Зглядаються один на другого,
як сизі[ї] голубочки.

5 Ой, побрали тай попарували,
тай повезли возами:
»Ой, оглянемся на ту Україну,
тай обіллємся сльозами«.

6 Ой, забрали тай попарували,
як голубоньків у парі,
Гей, засмутилась уся Україна,
та як сонечко в хмарі.

Зап. від лірника під Києвом.
Лисенко: Збірн. укр. піс., II, 6.

27. Руїна Січі 1775. р.

Andante, molto sostenuto.

Ой ззa го - - ри, ззa Ли-ма - - на... вітер по - - - ві-
-ва - - - є,... Кру-гом Сі - - - чі..... За - по - розь - - кій
москаль об - - - - ля - га - - - є. Та кругом Сі - - чі.....
За-по - розь - - - кій москаль об - - - ля - га - - є.

1 Ой, зза гори, зза Лимана вітер повіває —
Кругом Січі Запорізькій москаль облягає.
2 Облягає москаль Січі, лагерями[1]) стали,
Вони ж свого генерала три дні ожидали.
3 Шатнулися[2]) по куренях запасу шукати,
А московська вся старшина церкви оббірати.
4 Та беруть срібло, беруть злото, ще й воскові
[свічі,
Зостається пан кошовий з писарями в Січі.

---

[1]) лагерь — табор (моск. військ. термінольоґія)
[2]) шатнутися — кинутися

5 Ой, устань, Харку, устань, батьку, просять же
[нас люде:
Як станемо на грявиці, по-прежньому[1]) буде.
6 Як вийдемо на гряницю, та впросим царицю,
Щоб оддала степи вільні по прежню гряницю.
7 »Та не на те ж я, вражі сини, москаля зібрала,
Щоб степ добрий, край веселий, назад
[повертала!«
8 Ой, устань, Харку, устань, батьку, що ж ми
[наробили,
Що степ добрий, край веселий та
[занапастили!
9 Та тече річка невеличка зпід білої кручі —
Заплакали запорожці, від цариці йдучи.
10 Встає хмара зза Лимана, а другая з поля —
Заплакала Україна, така її доля.

Клищенці, золотоноського пов. на Полтавщині.
Лисенко, Збірн. укр. пісн., II, 10.

---

[1]) по-прежньому — по-колишньому, по-давньому, як було перше

28. Ой, і не гаразд, запорожці.

Andante grave (Поважно)

Ой і не га-разд За-по-рож-ці, не га-разд вчи-
-ни- - - - ли,.. Степ ши-ро- -кий, край ве-се- - - - -лий
тай за - на- - - - - па - сти- - ли. Степ ши-ро- - -кий,
край ве-се- - - -лий тай за-на- - - - -па- сти-ли.

1 Ой, і не гаразд, запорожці, не гаразд [вчинили —
Степ широкий, край веселий тай занапастили.
2 Наступає чорна хмара і дощик із неба —
Зруйнували Запорожжя, буде колись треба.
3 Ой, хоч і гаразд, хоч не гаразд, нічого робити,
Буде добре запорожцям і під турком жити.

Лисенко, Збірник укр. пісн., II, 14

29. Козацька слава.

Adagio (Вельми поважно).

Ой сів пу-гач.......... на....мо-ги- - -лі.......

тай крикнув....він „пу- -гу!" Чи....не дасть Бог

ко-за-чень-кам хоч на час по-ту-гу!

1 Ой, сів пугач на могилі, тай крикнув він [„пугу!" —
Чи не дасть Бог козаченькам хоч на час потугу!
2 Наші шаблі заржавіли, мушкети без курків,
А ще серце козацькеє не боїться турків.
3 Ой, колись ми панували, а тепер не будем —
Того щастя, теї слави повік не забудем.

Лисенко, Збірн. укр. пісень, дес. IX, ч. 2.

30. Пісня про чайку, приписувана автором „Історії Русов" гетьманові Мазепі.

(В цій пісні добачували алеґоричний образ України).

Поважно (М.М. ♩ = 60).

Ой, го-ре,... тій... чай-ці,... ой, го-ре............не-
-бо-зі,... що ви-ве-ла... ді--ток да при би-
-тій.... до---ро-зі. що ви-ве-ла...ді-ток да
при би-тій... до---ро-зі.

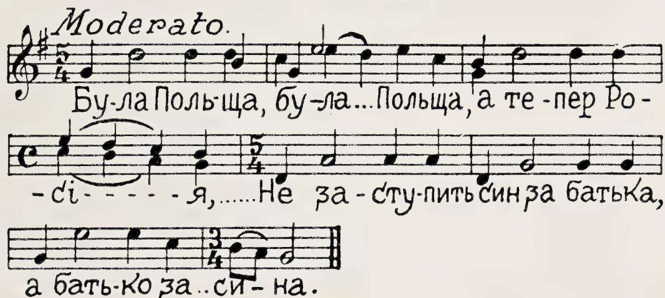
1 Ой, горе тій чайці, ой, горе небозі,
Що вивела діток да при битій дорозі.
2 Чумаки їхали, чаєчку спужали —
Вони чаєчку спужали, чаєнят забрали.
3 Ой, чаєчка вється, об дорогу бється,
К сирій землі припадає, чумаків благає:
4 „Ой, ви, чумаченьки, ви, добриї люде,
Верніть моїх чаєняток, то добре вам буде".
5 — »Не вернемо, чайко, не вернемо, наша:
Поварили чаєняток, — добра була каша!«
6 „Бодай ви, чумаки, у Крим не сходили,
Як ви моїх чаєняток в каші поварили!"

М. Жовнин зпід Золотоноші на Полтавщині.
Е Линева, Народ. пѣсни Полтавс. губ., 1903, № 15. (записано за фоноґрафом).

Б.

ПІСЛЯ УПАДКУ КОЗАЧЧИНИ.

31. Панщина.

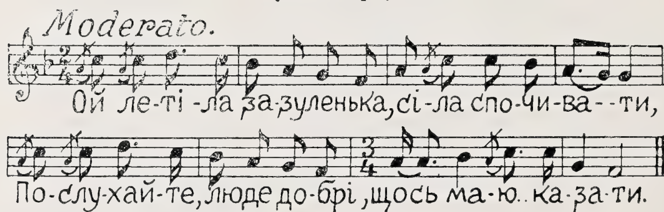

1 Наступала чорна хмара — настала ще й сива:
Була Польща, була Польща, та стала Росúя,
Син за батька не одбуде, а батько за сина.
2 Живуть люде, живуть люде, живуть слободою,
Іде мати на лан жати разом із дочкою.
3 Прийшли вони до ланочку: помагай нам, Боже,
І святая неділенько, велика госпоже!
4 Сіли ж вони обідати, — гіркий наш обіде!
Оглянуться назад себе, аж окононом їде.
5 Приїхав він до ланочка, нагай розпускає:
»Ой, чом же вас, вражих людей, по троє
[немає?«
6 Ой, зачав же їх окононом лаяти та бити:
»Ой, чом же вам, вражим людям, снопів
[не носити?«
7 А в нашого окононома червоная шапка,
Як приїде до панщини, — скаче, як та жабка.
8 А в нашого окононома червоні онучі,
Плачуть, плачуть бідні люде із панщини йдучи.

9 Повблазили волам шиї, бідним людям руки...
Набралися бідні хлопи за панщини муки.
10 Ой, ярини[1]) по півтори, а зимини копу —
Треба стати, поправитись хоч якому хлопу!
11 Змолотити і звіяти і в шпихлір собрати,
А ввечері по вечері та на варту стати.
12 Прийшли ж вони до шинкарки: „Дай, [шинкарко, кварту!
Випєм з жалю по стака́ну[2]) ,та й станем [на варту".
12 Ходить попок по церковці, у книжку читає:
— »Ой, чом же вас, добрих людей, у церкві [немає?"
13 »Ой, як же нам, добродію, у церкву ходити?
Од неділі до неділі кажуть молотити!«

Драгоманов, Нові українські пісні про громадські справи. 25. Мельодія (і варіянт тексту): К. Квітка, Народ. мельодії, 82, ч. 89.

32. Зозуля сповіщає людей про знесення панщини. (1848. р.)

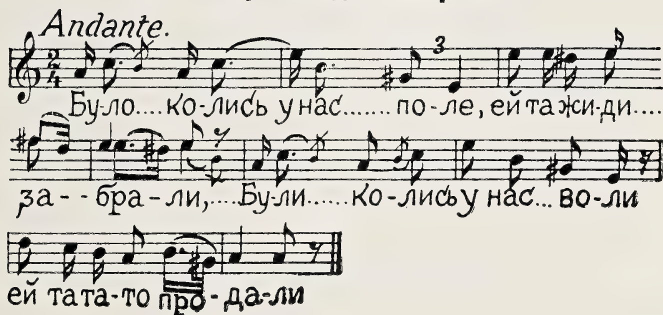
1 Ой, летіла зазуленька, сіла спочивати, —
Послухайте, люди добрі, щось маю сказати:

[1]) ярина — яре збіжжя; зимина — озиме збіжжя
[2]) стакан — шклянка

2 »Всю-м країну ізлетіла, спочивати-м сіла, —
Як за мною задудніло, аж я-м ся здуміла[1])
3 А свобода у погоню панщиноньку гнала,
Та загнала в ліси-дебри, щоб там пропадала.
4 Пани за нев (= нею) у погоню, просят ї (її) [до себе:
»Та вернися, панщинонько, бо нам зле без [тебе«!
5 — »Ой, уже я не вернуся, я вам була вірна,
Сами-сьте мя відправили, я тому не винна«.
6 »Ми не вмієм молотити, наші жінки жати,
Ми не знаєм, як то тяжко на хліб працювати!«
7 Ой, ти горо кремінная, така-сь дуже ясна,
Ой, то-сь же нам засвітила, аж панщина [згасла.

Ходовичі, пов. Стрий.
Ю. Колесса: Рукоп. збірн., І. 46.

33. Еміґрація до Америки.

1 Було колись у нас поле, ей, та жиди забрали,
Були колись у нас воли, ей, та тато продали.

[1]) здумітися — здивуватися

2 Оженили молодого на пустої хаті,
И казали: тепер, сину, почни ґаздувати.
3 Што робити, што чинити? звідки хліба взяти?
Наняв я ся у жидиска, ей, ґонти вирабляти.
4 Сіджу в лісі, тешу, стружу, ей, а жінка складає,
О голоді, о холоді, ей, аж ся серце крає.
5 Ой, погана то робота, ей, у жида служити:
А Боже мій милостивий, ей, як на світі жити?
6 Изнайшлися добри люди, ей, мудру раду дали,
Гроший мені позичили, ей, їхати казали.
7 У далеку Гамерику через широке море:
Там затопиш, вінчували, свою біду, горе.
8 А в неділю вранці-рано, ей, ми з селом
[пращали,
Як до церкви на утреню, ей, дзвонити почали.
9 Заворкотів із села дзьвін, ей, всі дзвони
[дзвонили,
Пісньпращальну, далекую, ей, всім нам
[голосили.
10 Гори мої, гори мої, ей, дзелени Карпати,
Хати бідни, похилени, коли ж вас витати?
11 Таки думки снились мені, ей, у моєй голові,
Як ударят, трену[1]) рушат, ей, будте всі готови.
12 Куда везли и де везли, ей, того я не знаю,
Аж в Гамбурку запинили, — ей, то все
[памятаю.

Ф. Колесса: Нар. пісні з галицької Лемківщини.
Етн. Збірн. XXXIX—XL, ч. 331 б.

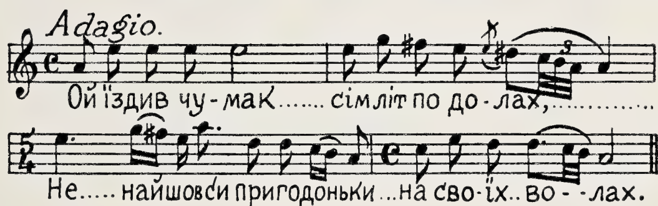
[1]) трена — поїзд, залізниця (рум. слово)

V. СТАНОВІ ПІСНІ.

А.

ЧУМАЦЬКІ.

1. Смерть чумака в дорозі.

1 Ой, їздив чумак сім літ по долах,
Не найшов си (= собі) пригодоньки на своїх
[волах.
2 Ой, їхав, їхав, по дорозі став,
Воли му (= йому) ся поболіли, а він сам
[заслаб.
3 Ой, заслаб, заслаб, під возом лежит,
Ніхто го ся не спитає, що єго болит.
4 »Ой, болит мене серце, голова,
Бідна ж моя головонько — чужа сторона...
5 Чужа сторона, чужії люде,
Та хто ж мене поховає, як ми (=мені) смерть
[буде?...«
6 Вгорнувся чумак у новий кожух,
Обернувся долів серцьом, віддав Богу дух.

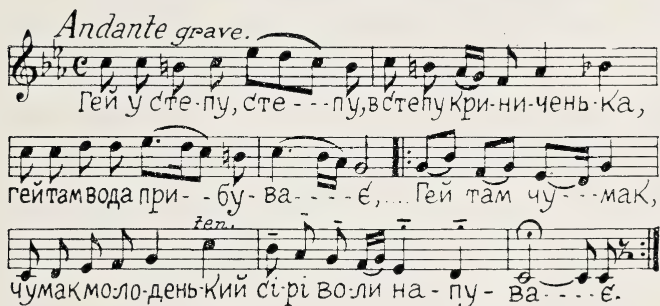
7 В неділю рано ударили в дзвін,
Посходжався, позїжджався всій чумацький
[рід.
8 Найстарша сестра найперше прийшла:
»Чумаччику, мій братчику, де ж тя (= тебе)
[смерть найшла?«
9 Ідут волоньки та в новім ярмі:
»Лишили-сьмо господаря в чужій стороні«.
10 Ідут волоньки, ідут, ричучи:
»Лишили-сьмо свого ґазду, в дорозі йдучи«.
11 Прийшли же они аж під ворота́:
»Вийди, вийди, ґосподине, вже ґазди нема«...
12 — »Нейби-м була вас всіх полупила[1]),
Та я би ся була вами не засмутила!
13 Одних ся збуду, другі набуду, —
А я свого ґосподаря ніколи не вздру...«.

Ходовичі, пов. Стрий.
З рукоп. збірки Ів. Колесси (III, 51).

---

[1]) Значить: хоч би воли поздихали й шкіру з них облупили

2. Смерть чумака й мила-зозуля.

1 Гей, у степу, степу, в степу криниченька,
гей, там вода прибуває,
Гей, там чумак, чумак молоденький
сірі воли напуває.

2 Гей, воли ревуть та води не пють,
в Крим доріженьку чують,
Гей, чи на мою, гей, чи на свою
та головоньку звіщують.

3 Гей, заслаб чумак, заслаб молоденький
та й у Криму на перевозі,
Гей, везуть чумака, везуть молодого
у мальованім возі.

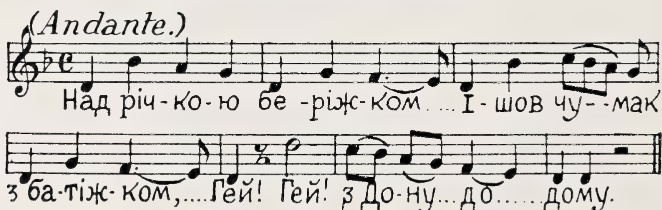
4 Гей, заслаб чумак, заслаб молоденький
та й у Криму́ на ринку,
Гей, везуть чумака, везуть молодого
так, як вялую рибку.

5 „Гей, ви чумаченьки, гей, ви бурлаченьки,
та вчиніть мою волю:
Гей, заганяйте вісім пар волів,
та женіте їх додому".

6 Гей, налетіли сизі зозуленьки,
та все куку та куку!
»Гей, подай, чумаче, гей, подай голубче,
та хоч правую руку!«
7 — »Гей, рад би я, моя дівчинонько,
та й обидві подати,
Гей, насипано та сирої землі, —
тяженько ж її підняти«.

Зпід Бобринця, херсонс. ґуб.
Лисенко, Збір. укр. пісн., IV, ч. 13.

3. Бездольний чумак.

1 Над річкою, беріжком
Ішов чумак з батіжком —
Гей, гей! з Дону додому.
2 За плечима торбина,
Ще й латана свитина —
Гей, гей! дочумакувавсь!
3 »Постій, чумак, постривай,
Шляху в людей розпитай —
Гей, гей! чи не заблудивсь?«
4 — „Мені шляху не питать.
Прямо степом мандрувать —
Ґей, гей! долю доганять.

5 Пішла доля ярами,
Зеленими лугами —
Гей, гей! не вмів шанувать!

6 Як я долі не знайду,
До шинкарки в шинк зайду,
Гей, гей! забуду біду!«

Цибульки, єлисаветського повіту.
М. Леонтович: Укр. народ. пісні для мішаного хору, видавн. »Україна«, вип. 62, ч. 9.

4. Чумацька гулянка.

Allegretto.

Гу-ляв чумак на ри - ноч - - - - ку, ... Та.. пив....
чу-мак го-рі- лоч - - - ку; ... Пропив воли, пропив во - - зи,
Пропив яр - ма, .. щей за - но - - - зи, - Все сво-є....... до-бро.

1 Гуляв чумак на риночку,
Та пив чумак горілочку;
Пропив воли, пропив вози,
Пропив ярма, ще й занози, —
Все своє добро.

2 Ой, пє чумак, пє-гуляє,
Добро своє пропиває,
Добро своє пропиває,
Товариство напуває,
Щоб вірне було.

3 Прокинувся чумак вранці,
Та й полапав у гаманці[1]),
Всі кишені вивертає,
Аж там грошей вже чорт має, —
Нічим похмелитись!
4 Прийшов чумак до шинкарки:
»Сип, шинкарко, хоч пів кварти!«
Шинкарочка згорда дметься,
Ще й з чумаченька сміється,
Що гіркий пяниця.
5 Скинув чумак жупанину:
»Сип, шинкарко, четвертину!«
— Ой, не всиплю четвертину,
Добудь грошей хоч полтину[1]),
Тоді пий, гуляй.
6 Ой, вийду я на могилу
Та й погляну у долину:
Лежать воли, стоять вози,
Висять ярма, ще й занози, —
Все чумацьке добро.
7 Ой, пішов би я додому,
Та боюся поговору.
Будуть бити, ще й ганити,
Та заставлять ще й косити, —
А я козак нездоров...
8 Ой, піду я у Молдаву,
Та сім років погорюю,
Та сім літ я погорюю,
Воли й вози покупую,
Знов буду чумак!

Зпід м. Бобринця єлисаветськ. пов. на Херсонщині.
Лисенко: Збірник нар. укр. піс., І. десяток 8.

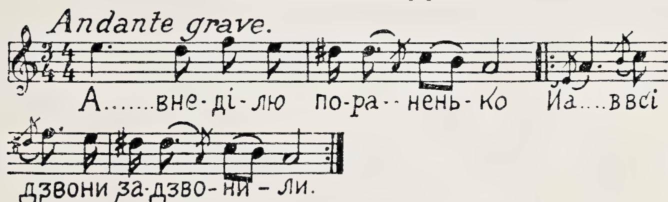
---

[1]) гаманець — калитка на гроші
[1]) полтина — 50 копійок

Б.

РЕКРУТСЬКІ Й ВОЯЦЬКІ ПІСНІ.

1. Ловлення рекрутів.

1 А в неділю пораненько
Й а в всі дзвони задзвонили,
Молодого парубочка
На рекрута ізловили.
2 Як вони го (= його) ізловили,
Назад руки ізвєзали,
Посадили на возочок, —
Їде рекрут, як паночок.
3 Фєрман[1]) коні поганяє,
На рекрута поглядає,
Би (= щоб) дороги не змилити,
Би рекрута не згубити.
4 Привели го до циркулу[2]),
Й обтєли му (= йому) всю голову.
Як кучері обтинали,
Єго сльози обливали.
5 Привели го до комнати: —
Отут, рекрут, присєгати,
Отут, рекрут, присєгати,
Би до дому не втікати.

[1]) = візник
[2]) = староство

6 Привели го на кватиру,
На біленькую перину:
Лєгай, рекрут, вісипляйсі,
На зицирку[1]) вібирайсі.
7 Ой, став рекрут дуже рано —
Ані тата, ані мами:
Бідна ж моя головонька
Та чужая сторононька.

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса: Етн. Збірн. XI, 256.

2. Прощання рекрута з матірю.

Moderato.

Та по-за..........са-дом, ви - но - гра - - - - - дом
до-ріж - ка...ле - - жа - - - - - - - - - - ла, Гей,..........
ту - ди.... на - ша та су-да - ри - - - - - - - ня не - крут
ви - - - ря - жа - - - - - - - - - - - ла.

1 Та поза садом-виноградом доріжка лежала,
Гей, туди наша та судариня[2]) рекрут виряжала
2 Виряжала [виряжала] на воронім кониченьку,
Вийди, вийди, серце моє, [серце моє,]
дівчинонько!

---

[1]) = на муштру, на вправи
[2]) = цариця

3 Ой, не вийшла дівчинонька, вийшла стара мати,
Взяла коня за поводи та й стала питати:
4 »Ой, сину ж мій, соколоньку, де ж тебе шукати?«
— „Шукай в степу край дороги, моя рідна мати!
5 Там я буду, моя мати, горем горювати,
Своїм чубом кучерявим степи устилати,
6 А своєю кровицею моря доповняти,
А ще своїм білим тілом орли годувати...“
7 »Бодай же ви, козаченьки, всі разом пропали,
Як ви тую біду знали, мині не сказали.
8 А тоді вже ви сказали, як сина піймали!
А піймали мого сина, та руки звязали,
9 Повязавши білі руки, везуть до Прилуки,
А з Прилуки до Полтави, до вічній присяги.
10 Присяг царю, присяг Богу, одрікся од роду,
Прощай сину, мій голубе, не думай додому!«

Київ,
Лисенко: Зб. укр. пісн., II, 34.

3. Плач рекрутів.

Andantino.

Понад чор-не... мо-ре..... лі-та-ли... во--ро--ни,...
За-пла-ка-ли... но-во-бран-ці йа в тяжкій не--во--ли.

1 Понад чорне море літали ворони, —
Заплакали новобранці й а в тяжкій неволи.

2 Ой, як заплакали, тєжко затужили:
„Ото ж ми сі в свого пана вєрне [= вірно] дослужили!
3 Ви старі вояки, возьміт нас й у руки,
Не бийте нас, не карайте, навчіт нас навуки.
4 Ой, бо наші руки того не робили, —
Ми сіяли, тей орали, за плугом ходили".

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса: Етн. Зб. XI, 264, ч. 10.

4. Смерть вояка, зловісний ворон.

(Moderato.)

Чор-на рі-ля за-о-ра-на, гей,.... гей!
Чор-на рі-ля за-о-ра-на І.... Ку-ля-ми за-сі-я-на,
гей, гей!...... І ку-ля-ми за-сі-я- - - - на.......

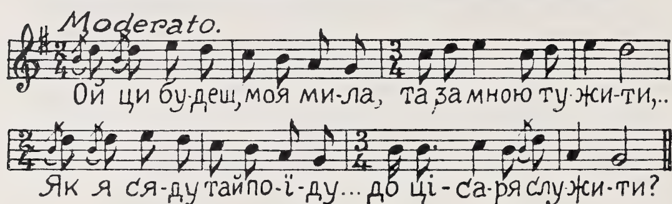
1 Чорна рілля заорана — гей, гей!
Чорна рілля заорана,
І кулями засіяна, — гей, гей!
І кулями засіяна.
2 Білим тілом зволочена,
І кровою сполочена.
3 [Вітер віє по долині,][1])
Лежить вояк на купині,

[1]) Цей вірш доповнено з галицьких варіянтів

4 Накрив очі китайкою,
Китайкою червоною,
Накрив очі китайкою.
5 Ані труни, ані ями,
Ані вітця, ані мами.
6 Ані кому задзвонити,
Ані кому затужити.
7 Дзвонять коні копитами,
А вояки острогами.
8 Летить ворон з чужих сторон,
На могилі усідає,
Очі йому випиває.
9 Ходить мати, гукаючи,
Сина свого питаючи.
10 »Ой, я твого сина знаю,
Бо я з його попас маю«.
11 — „Скажи мені, ворон милий,
Чи мій синок іще білий?
12 Чи ще оченьки ясненькі,
А чи уста рум'яненькі?"
13 »Вже його уста синенькі,
Його личко вже чорненьке;
14 Я на личку присідаю,
Очі йому випиваю«.

Максимович, Укр. нар. пѣс., 1834, 154, ч. 18.
Мельодія галицька, зап. С. Людкевичем.

5. Дівчина вмирає з туги за милим вояком.

1 — „Ой, ци будеш, моя мила, та за мною тужити,
Як я сяду тай поїду до цісаря служити?"
2 „Ой, не буду, мій миленький, ой, не буду, не [буду, —
Ти за гору, я за другу, тай за тебе забуду".
3 Ой, поїхав жовняренько під нові острішки,[1])
Здоганяють жовняренька два посланчики пішки.
4 Здогонили жовняренька та на кедровім мості:
»Вертай, вертай, жовняреньку, бо маєш дома [гості.
5 Вертай, вертай, жовняреньку, бо вмирає [матуся!«
—„Най вмирає, най конає, та я вже не вернуся".
6 »Вертай, вертай, жовняреньку, бо вмирає [дівчина!«
— „Скажіт же ми (= мені), післанчики, що то [є за причина?"
7 Ей, як узєв жовняренько коника натискати,
Аби свою дівчиноньку ще живою застати.
8 Як приїхав жовняренько тай під новую браму,
А дівчина молоденька тай на усюю лаву.
9 Як увійшов жовняренько тай із двору до хати,
Та як упав на ноженьки, тай зачєв цюлювати:

[1]) =долішній край стріхи, крівлі

10 — „Ноги ж мої, біленькії, то-сте сі ізложили!
Як-єм їхав на війноньку, ще-сте за мнов
[виходили.
11 Руки ж мої, біленькії, то-сте сі поскладали!
Як-єм їхав на війноньку, ще-сте мє обіймали.
12 Очка ж мої, чорненькії, то-сте сі зажмурили!
Як-єм їхав на війноньку, ще-сте сі за мнов
[дивили.
13 Брови ж мої, чорненькії, моравов-сте припали!
Як-єм їхав на війноньку, ще-сте за мнов
[мруґали".
14 Як узєли малярочки й а трумну малювати,
Молодого жовняренька взєли водов відливати.
15 Як молоду дівчиноньку тай у трумну вложили,
Молодому жовнярови навхрест руки зложили.
16 Як винесли дівчиноньку на широке подвірє,
Задзвонили жовнярови на сумненьке весілє.

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса: Етн. Збірн. XI, 259, ч. 5 а.

В.

РЕМІСНИЦЬКА ПІСНЯ.

Цехмайстер Куперян.

Allegretto.

Не-хай же нас Бог ря-ту - є,....... Що наш бать - ко
не стат-ку - є..... Бе-ре Ивана і Де-мя-на, Петра, Гриця
і Сте-па-на, Ма-кси-ма, Се-ме - на, щей Те-реш-ка.

1 Нехай же нас Бог ратує,
Що наш батько не статкує:
Бере Йвана і Демяна,
Петра, Гриця і Степана,
Максима, Семена, ще й Терешка.

2 Зібралася кумпанія
Невеличка, але чесна;
Єдні сіли по один бік,
Другі сіли по другий бік,
Куперян найстарший посередині.

3 »Зібралися ми та всі тутечки,
Не простії люди — все ремісничкі:
То писарі, то малярі,
То ковалі, то слюсарі,
То музики, то дзвонарі,
То шевчики, то крамарі, —
Куперян цехмайстер над соломою!

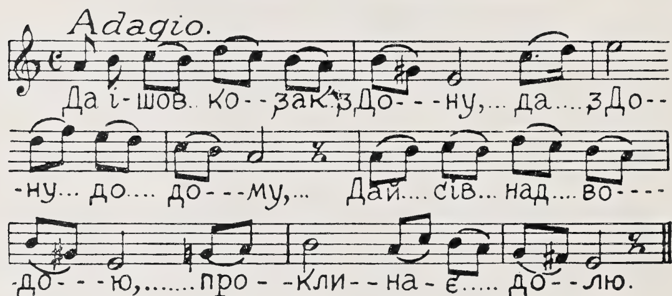
4 Ой, дай же нам, Господи, що ми зібрались,
Що ми собі трошечки понапивались«.
Хто маючий, хто багатий,
Хто покірний, хто завзятий,
Хто вродливий, хто хороший,
Кому течуть з річок гроші,
А Куперян каже: — „Я ввесь у злоті!"
5 Біжить Ганна, ще й Тетяна,
Страшать батька Куперяна;
Біжить Ганна, ще й Гаврилко:
»Тікай, батьку, куди видко!
Ось мамуня йде, — всім біда буде!«
6 Одні кажуть: „Не криймося!"
Другі кажуть: „Признаймося!"
Один каже: „Сидім тихо!"
Другий каже: „Буде лихо!"
А Куперян каже: „Якось то буде!"

Запис. від лірників на Волині.
Лисенко: Збірн. укр. піс., III, 80.

Г.

БУРЛАЦЬКІ Й НАЙМИТСЬКІ ПІСНІ.

1. Козак-бурлака проклинає долю.

1 Ой, ішов козак з Дону, да з Дону додому,
Да й сів над водою, проклинає долю:
2 »Доле ж моя, доле, чом ти не такая,
Ой, чом не такая, як доля чужая?
3 Що люди не роблять, да в жупанах ходять,
А я роблю, дбаю і свити не маю...
4 Що люди гуляють і роскоші мають,
А я роблю, дбаю, нічого не маю...«
5 Обізветься доля по тім боці моря:
»Козаче-бурлаче! Дурний розум маєш,
Що ти свою долю марне проклинаєш!
6 Ой, не винна доля, винна твоя воля:
Що ти заробляєш, то все пропиваєш.
7 Що вдень загорюєш, за ніч прогайнуєш.
А що заталаниш[1]), то музики наймеш:
8 Ой, грайте, музики, із двора до двора,
Да щоб не журилась стара ненька дома!«

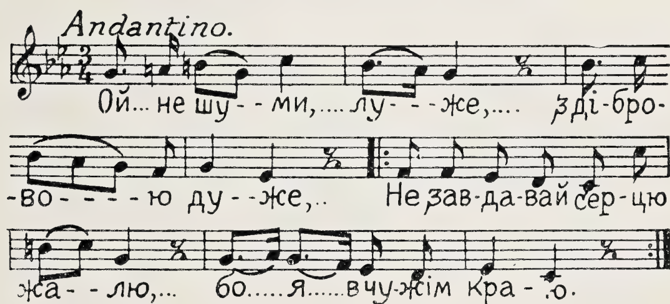
---

[1]) = придбаєш щасливо

9 Як музики грали, то й нас люди знали,
А як перестали, то й лаяти стали.

Максимович: Укр. нар. піс., 1834, 170, ч. 39.
Мел.: А. Єдлічка: Собр. малорос. нар. пѣс., І, ч. 10.

2. Сирота-бурлака на чужині.
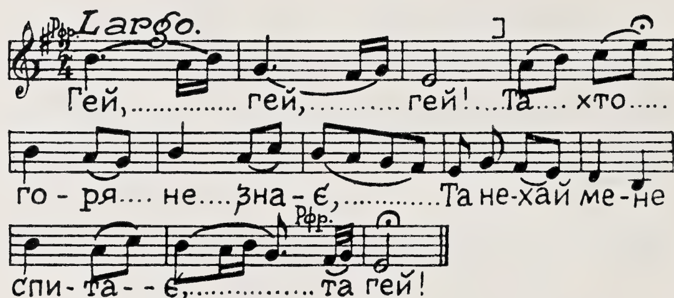

1 Ой, не шуми, луже, з дібровою дуже,
Не завдавай серцю жалю, бо я в чужім краю.
2 Ой, я в чужім краю, як на пожарині,
Ніхто мене не пригорне при лихій годині.
3 Ой, роблю я, роблю, робота ні-за-що,
Люди кажуть і говорять: »Сирота ледащо!
4 Сирота ледащо, не хоче робити —
Ой, оддаймо вража сина у військо служити!«
5 Сирота втомився, на тин похилився, —
Люди кажуть і говорять: »Він, мабуть, упився!«
6 Ой, піду я, піду на гору крутую,
Ой, стану ж я, подивлюся на річку биструю.
7 Ой, річенька бистренькая, на її дивлюся,
Такі мене думки беруть: піду — утоплюся!

8 Не топися, козаченьку, марне душу згубиш:
Треба з нею в світі жити, хоч її не любиш!

Максимович: Укр. нар. піс. 1834, 166, ч. 30.
Мел.: А. Коципинський, Пісні, думки і шумки II, ч. 68.

3. Мрія сироти-бурлаки про синій жупан.

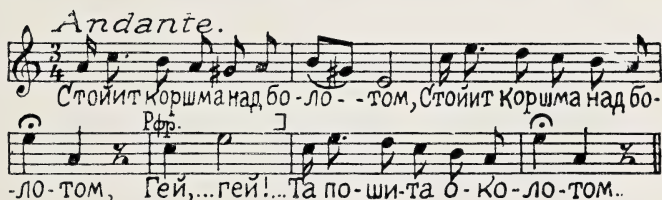
1 Гей, гей гей! Та хто горя не знає,
Та нехай мене спитає, та гей!
2 Гей, гей, гей! Та виріс я в наймах, в неволі,
Та не знав щастя, ні долі, та гей!
3 Гей, гей, гей! Та по дорогах ходячи,
Та чужії воли пасучи, та гей!
4 Гей, гей, гей! Та воли ж мої недужі,
Та вивезіть мене з калюжі, та гей!
5 Гей, гей, гей! Та поставте ж мене на суші,
Коло шинкарочки Настусі, та гей!
6 »Гей, гей, гей! Та шинкарочко Настусю,
Та дай меду-вина напюся, та гей!
7 Гей, гей, гей! Та дай меду-вина напюся,
Та в жупан синій вряжуся, та гей!

8 Гей, гей, гей! Та дивітеся, вороги,
Що в чумака жупан дорогий, та гей!
9 Гей, гей, гей Та залицяйтесь, дівчата,
Що сирота-чумак багатий, та гей!«

З Херсонщини.

Д. Ревуцький: Золоті ключі, 2, ч. 18.

4. Горювання бурлаки-наймита.

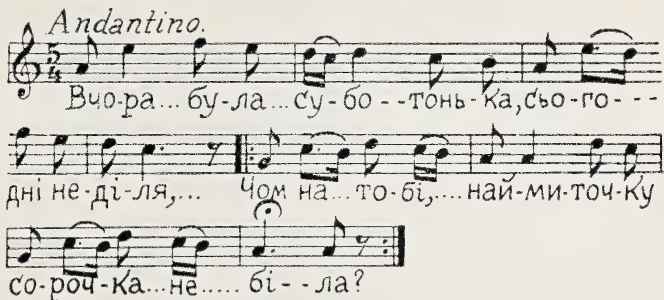

1 Стоєт коршма над болотом (2)
Гей, гей, та пошита околотом.
2 Я би еї злотом побив,
Що я вже в ній гроший пропив.
3 Ішов бурлак й а з панщини,
Та повернув до коршмини.
4 Бурлак в коршмі напиває,
Ґосподині нарікає.
5 Ґосподині нарікає,
А ґосподар усе лає.
6 „Й устань, дочко, устань, мати,
Дай бурлаку вечерати!"
7 — „Нема нічо вечерати,
Такой лєгай, бурлак, спати:
8 До порога головами
Й а до стола тай ногами".

9 Ой, ще бурлак не вложивсі,
Вже ґосподар пробудивсі.
10 „Ой, чєс, бурлак, уставати,
На долину воли гнати".
11 Ні вмивавсі, ні вгортавсі,
Не мав ходак, не вбувавсі.
12 Не мав ходак, не вбувавсі,
Не мав паса, не впасавсі.
13 Ой, ще доднє три годині,
Бурлак з воли на долині.
14 Чорна хмара наступає,
Дробен дощик покропляє.
15 Бурлак ніжки підношає,
Свою матір споминає:
16 „Мати ж моя чорнобрива,
Нащо-с мене породила?
17 Єдного-с мї (= мене) сина мала,
Бурлаком-єс мї назвала.
18 Понад річку-с мї носила,
Чому-с мене не втопила?".

Ходовичі пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 87.

5. Наймитська доля.

1 Вчора була суботонька, сьогодні неділя, —
Чом на тобі, наймиточку, сорочка не біла?

2 Ой, не біла, ой, не біла, тай не буде біла,
Бо не знає бурлак бідний, коли та неділя.

3 У неділю багацький син на конику грає, —
Бурлак бідний напас воли, та вже й запрягає.

4 У будний день багацький син личенько вмиває,
Бурлак бідний напас воли, та з плугом рушає.

5 Оре наймит, оре бідний, із стареньким дідом,
Нема його господині з раненьким обідом.

6 Оре наймит, оре бідний, та в гай виганяє —
Уже сонечко над вечір, обіда чорт має.

7 Доорався наймит бідний до темної ночі,
Повертає плуг додому, дуже їсти хоче.

8 Прийшов наймит, прийшов бідний, ворота [втворяє —
Господиня по полиці сухарів шукає.

9 Прийшов наймит, прийшов бідний, воли [розпрягає, —
Господиня з усіх мисок та в одну зливає.

10 Прийшов наймит, прийшов бідний, та сів на [порозі, —
Господиня ходить, кричить, що сів на дорозі.
11 Встає наймит, встає бідний, з сіннього порогу,
Та бере він коновочки та іде по воду.
12 Іде наймит, іде бідний, попід густі лози,
Обілляли наймиточка дрібненькії сльози.

Лисенко: Збір. укр. нар. піс., VII, ч. 37.

6. Вислужив удовівну.

Andantino.

Ой слу-жив....... же я вдови, тай слу-жив ....
я не-бо-ги,... Тай двайціть літ і чо- - -ти- - -ри,.......
тай двайціть літ і... чо– ти- - -ри....

1 Ой, служив же я в вдови,
Тай служив я в небоги,
Тай двайціть літ і чотири. (2)
Ой, без гроший, без присівку,
Лиш за хорошую дівку, (3)
Ой, як прийшло дівку брати,
Тей не хоче вдова дати.
Тей не хоче вдова дати,
Й аж сі будем правувати.
Ой, вівела (= вивела) вдова,
Ой, вівела небога,
Штири коні воронії,
На них сьодла золотії.

Я за тото ніц (= нічого) не дбаю,
Тай шєпочку не знимаю,
Тей шєпочку не знимаю,
Тей сі вдові не кланяю.
Розсудіт же нас, люди,
Розсудіт нас, панове,
Би сі стало хоть за моє. (2)
2 Ой, служив же я... і т. д. (вірші 1—9).
Ой, вівела удова,
Ой, вівела небога,
Штири воли полові,
На них ярма золотії... і т. д. (вір. 14—20).
Я за тото ніц не дбаю і т. д.
3 Ой, служив же я... і т. д. (в. 1—9).
Ой, вінесла ж вдова,
Ой, вінесла небога,
Самі гроші червонії, (2)
А я срібла ніц не маю,
Тей шєпочку не знимаю і т. д. (в. 15—20).
4 Ой, служив же я... і т. д. (в. 1—9).
Ой, вівела ж вдова,
Ой, вівела небога,
Свою дочку, як панночку,
Й а у рутянім віночку.
Я на тото барз пристаю,
Тей шєпочку ізнимаю,
Тей шєпочку ізнимаю,
Тей сі вдові покланяю.
Не судіт же нас, люди,
Не судіт нас, панове,
Вже сі стало, тай за моє. (2)

Ходовичі пов. Стрий.
Ів. Колесса: Етн. Зб., XI, 244.

7. Заповіт бурлаки.

Andante assai moderato.

Та за-бі-лі-ли сні- - - - - ги, за-бо-лі-ло ті - - - ло,.....
щей........ го-ло- - - вонь-ка........ щей го- - ло- - - - вонь
-ка,........... Ні-хто не за-пла- - -че по бі-ло-му ті - лу,...
по........бур-лаць- - ко - му......

1 Та забіліли сніги, заболіло тіло,
ще й головонька. (2)
Ніхто не заплаче по білому тілу,
по бурлацькому (2) —
2 Ні отець, ні мати, ні брат, ні сестриця,
ні жона його (2),
А тільки заплаче по білому тілу
товариш його. (2)
3 „Прости ж мене, брате, вірний товаришу,
може, я й умру. (2)
Зроби ж мені, брате, вірний товаришу,
з клен-древа труну. (2)
4 Поховай мене, брате, вірний товаришу,
в вишневім саду, (2)
В вишневім садочку на жовтім пісочку,
під рябиною. (2)
5 Рости, рости, древо тонке, високеє,
кучерявеє, (2)

Та розпусти гілля з верху до кореня,
лист долоньку, (2)
Укрий моє тіло бурлацькеє біле,
ще й головоньку. (2)
6 Та щоб моє тіло бурлацькеє біле,
та й не чорніло, (2)
Од ясного сонця, од буйного вітру
та й не марніло". (2)

Київщина.

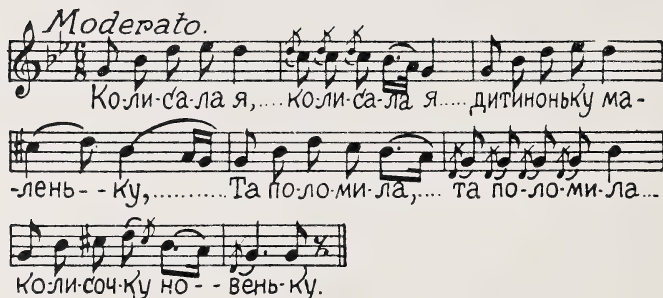
Лисенко: Збір. укр. піс., II, ч. 15.

VI. ЛІРИЧНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ.

(з особистого й родинного життя).

1. Мати й дитина.

(Приколискова пісня).

1 Колисала я (2) дитиноньку маленьку,
Та поломила (2) колисочку новеньку.
2 Не жєль же мені (2) тай тої колисоньки,
Лише мені жєль (2) малої дитиноньки.
3 Бо колисоньку (2) за день, за два збудую —
Малу дитину (2) за рочок не згодую.
4 Бо колисочка (2)з крутого деревенька —
Мала дитина (2) зпід щирого серденька.
5 Бо колисочка (2) по колисочці буде —
Дитина умре (2) — матінка не забуде.
6 Ой, тєжко-гирко (2) камінє углодати,
Ще гирше, тєжше (2) дитину згодувати.

Ходовичі, п. Стрий.
Ів. Колесса: Ет. Зб., XI, 39, ч. 4.

2. Колисочка в лісі

(Приколискова пісня)

Rubato.

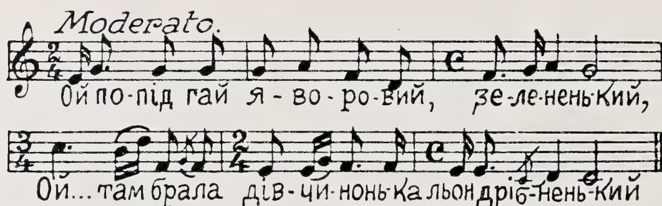
Лю-ляй, лю-ляй, мой си-ночь-ку,...... Справлю то-бі.........
ко-ли-сочь-ку..... Справлю то-бі ко-ли-сочь- -ку.........
Тай по-ві-шу.. на.. ду-бочь-ку.... Ей,.... сонце зійде,
о-бо-грі-є,....... Лис-ток впа-де, тай на-кри-є.......
Бу-дут птачьки при-лі-та- - -ти,..... та будут спі-ва-ти,
Ди - ти-ночь-ку ма-ле-сень- - ку.... будут при-си-пля-ти.

1 Люляй, люляй, мой синочьку,
Справлю тобі колисочьку.
2 Справлю тобі колисочьку,
Тай повішу на дубочьку.
3 Ей, сонце зійде, обогріє,
Листок впаде, тай накриє.
4 Будут птачьки прилітати та будут співати,
Дитиночьку малесеньку будут присипляти.
5 Люляй, люляй, мой синочьку, лем ся не
[скарбуляи[1])
З колиски нової до землі чорної.

Раково, перечинського пов., на Закарпатті.
Зап. Ф. Колесса.

[1]) = лише не скотися

3. Дівчина-відданиця.

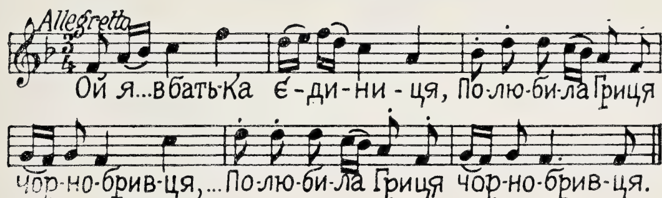
1 Ой, попід гай яворовий, зелененький,
Ой, там брала дівчинонька льон дрібненький.
2 Ой, як брала, та так брала, так стелила,
До тихого Дунаєнька говорила:
3 „Ой, Дунаю, Дунаєньку, тиха вода,
Кому ж я сє тай дістану та молода?
4 Як панови, чи[1]) попови, то дай Боже,
Як якому гільтайови, — жаль сє Боже!
5 Не дай мене, моя мати, за пияка,
Бо він пропє худобицю, хоть би яка.
6 Ой, дай мене, моя мати, за такого,
Що він мене вєрне любит, а я його.
7 А я в свої мамунцуні на відході —
Посадила явoронька на городі.
8 Рости, рости, явороньку, розростайсє,
Мати моя старенькая, здогадайсє:
9 Нема дочки, нема дочки, лиш слідочок,
Що садила, підливала яворочок".

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 163.

---

[1]) В ориґіналі: та.

4. Батькова єдиниця.

1 Ой, я в батька єдиниця —
Полюбила Гриця чорнобривця.
2 Я нічого не робила,
Тільки по садочку походила.
3 По садочку походила,
Волоський орішок посадила:
4 — „Рости, рости, орішечку,
Моєму батеньку на втішечку;
5 Рости, рости, корениcя,
А ти, мій батеньку, не журися!
6 Рости, рости, розвивайся,
А ти, мій батеньку, утішайся!
7 Рости, рости вище тину,
Кохай, мій батеньку, як дитину!"

м. Вороньків.
Лисенко, Зб. укр. піс., II, ч. 32.

5. Перемога любови.

(Пісня про Штефана воєводу з середини XVI. в.).

1 Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?
[Ой, як же Дунаю смутному не течи,
Що дно його точуть студені криниці,
А по середині та рибоньки мутять.]

На версі Дунаю три роти ту стою (= стоять):
Першa рота турецка[1]), друга рота татарска,[1])
[Друга рота татарска][2]), трета рота волоска[2]).
У турецькі-м роті шаблями шермую,
У татарскі-м роті стрілками стріляю,
У волоскі-м роті — Стефан воєвода.
В Стефанові роті дівониця плачет,
[Дівониця плачет], плачучи повідат:
„Стефане, Стефане, Стефан-воєвода!
Альбо ме[не] пуйми, альбо ме[не] лиши!"
А што ми [од]речет Стефан-воєвода?
— „Красна дівонице, пуймил-бих [я] тебе,
[Красная] дівонько, неровна, й ми єси,
Лишил-бих [я] те[бе], миленька ми єси".
[І] што ж му [од]рекла красная дівонька?
[Одрекла дівонька]: „Пусти мня, Стефане!
Скочу я у Дунай (у Дунай глубокий.
А хто мя доплинет, [то] єго я буду".
Ніхто не доплинул красну[ю] дівоньку,
Доплинул дівоньку Стефан-воєвода,
І узял дівоньку за білу ї ручку:
— „Дівонько, душенько, миленка ми будеш".
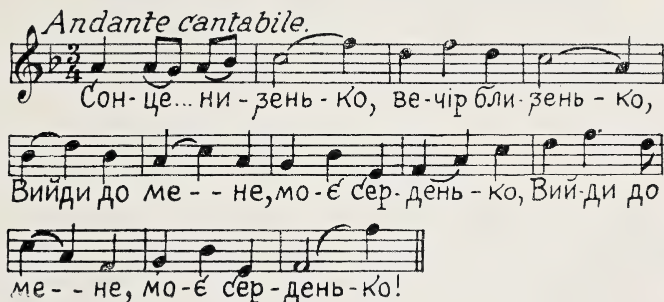
Подаємо текст пісні в реокнструкції І. Франка (Студії над укр. нар. піснями, Львів 1913., ст. 465), означуючи ломаними дужками склади, додані Франком для вирівняння розміру 6+6, а також рядки 2—4, доповнені Франком з російського варіянту цієї пісенної теми (в укр. перекладі).

---

[1]) Отсі два рядки в рукоп. Благослава занотовані, як окремі вірші, злучуємо в один.

[2]) Отсей рядок повторяємо, спираючись на реконструкції Ст. Томашівського: »Замітка до пісні про Штефана воєводу«. (Записки НТШ. 1907., т. LXXX, 132.).

6. Викликування милої.

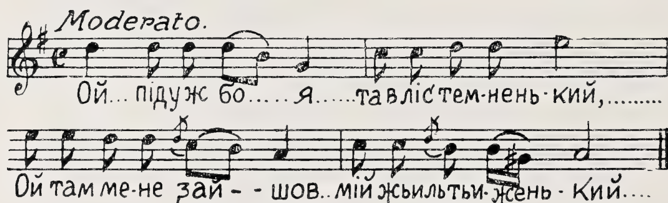

1 Сонце низенько, вечір близенько —
Вийди до мене, моє серденько!
2 Ой, вийди, вийди та не барися,
Моє серденько розвеселиться.
3 Ой, вийди, вийди, серденько Галю,
Серденько, рибонько, дорогий кришталю!
4 Ой, вийди, вийди, не бійсь морозу,
Я твої ніженьки в шапочку вложу.
5 Через річеньку, через болото,
Подай рученьку, моє золото!
6 Через річеньку, через биструю,
Подай рученьку, подай другую!
7 Ой, біда, біда, що я не вдався —
Брив через річеньку, та не вмивався.
8 Ой, завернуся та умиюся,
На свою милую хоч подивлюся.
9 »Ой, не вертайся та не вмивайся,
Ти ж мині, серденько, й так сподобався.
10 Ой, там криниця під перелазом —
Вмиємось серденько обоє разом.

11 Моя хустина шовками шита, —
Утремось, серденько, хоч буду бита.
12 Битиме мати, знатиму, защо:
За тебе, серденько, не за ледащо!«

А. Єдличка, Собр. малорос. нар. пѣс., II., № 13.

7. Відвідини милої.

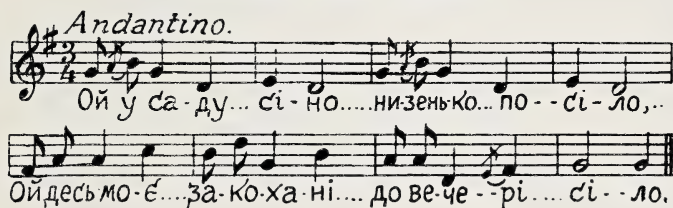

1 Ой, піду ж бо я та в ліс темненький,
Ой, там мене зайшов мій жєль тєженький.
2 Ой, стану я си (= собі) тай під бученьком,
Та підопру сє правов рученьков.
3 Стала надо мною зазуль ковати,
Мені молодому жєль завдавати.
4 »Ой, зазуленько, зазуль сивенька,
Виведи мене з того лісонька«.
5 — „Я в тім лісочку вік звікувала,
На вкрай дороженьки я-м не бувала".
6 »Ой, орле, орле, сивий соколе!
Ци не бував ти на синім мори?
7 Ци не бував ти на синім мори,
Ци не видав ти дівчини мої?«
8 — „Ой, а дівчина на ліжку лежит,
Правую рученьку на серци держит".
9 „Вставайте, служеньки, та світіт свічки,
Та ней сє світєт як вдень, так вночи;

10 Ней сє надивю милому в очи,
Ци змарнів на личку, в світі ходячи«.
11 — „Ой, змарнів, змарнів, ой, дуже змарнів,
За тобов, миленьлка, що-м тє не видів".

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI., 153.

8. Привитання милого.

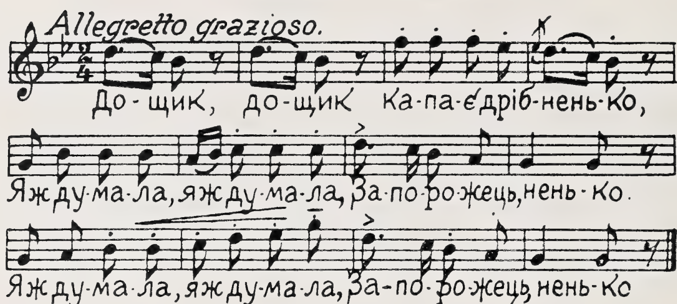

1 Ой, у саду сіно низенько посіло —
Ой, десь моє закохáні до вечері сіло.
2 Ней оно сідає, ней здорово буде,
Сли вно мене вєрне любит, то мє не забуде.
3 Кониченку сивий, будь же ми щісливий,
Завези мі, занеси мі до мóї дівчини.
4 Удар копитами тай під воротами,
Й а там вийде дівчинонька з чорними бровами.
5 Дівчинонька вийшла, білу ручку дала:
»Витай, витай, козаченьку, давно-м тє жадала!
6 Жадала-м ті (= тебе) вчора, сім годин [з вечора,
Не могла-м сі причекати, сама-м пішла спати.
7 Свічечка горіла, мені душє мліла,
За тобою, козаченьку, що-м ті не виділа.

8 Свічечка горіла до самого ґнота,
Чому ж тебе, мій миленький, не знесла
[охота?!«

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI., 132.

9. Милий розсердився.

1 Дощик, дощик капає дрібненько, —
Я ж думала, я ж думала: запорожець, ненько.
2 Коли б знала, коли б знала, відкіль виглядати,
То б наняла, заставила стежку промітати.
3 Аж він іде, аж він іде, ступає дрібненько, —
То ж то милий, то ж любий, дивітеся, ненько!
4 Дощик дрібний, аж їз стріхи капотить, —
Розсердився мій миленький, аж ногами
[тупотить.
5 Розсердився, розгнівався мій милий на мене —
А як гляне — серце вяне і в його і в мене.

Зпід Канева.
Лисенко, Зб. укр. піс., І., ч. 31.

10. Без тебе, Олесю.

Andante sosten.

Без те-бе, О-ле - сю,.....пше-ни-цю во-зи - ти,....
Без тебе, го-лу-бонь-ко, тяжко в світі жи – ти: Як день
так ніч то рве ду-шу, Я ж до те-бе прийти му-шу,
Хоча й не-ра-нень-ко,... О-ле-сю, серденько.

1 Без тебе, Олесю, пшеницю возити,
Без тебе, голубонько, тяжко в світі жити:
*Як день так ніч то рве душу,
Я ж до тебе прийти мушу.
Хоча не раненько, Олесю-серденько!

2 Без тебе, Олесю, ні в віщо не дбаю,
Без тебе, голубонько, про все забуваю...
*Як день так ніч і т. д.

3 Без тебе, Олесю, буйний вітер віє,
Без тебе, голубонько, сонечко не гріє.
*Як день так ніч і т. д.

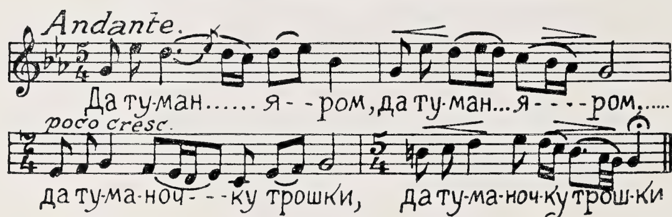
4 Без тебе, Олесю, марно літа гинуть,
До тебе, голубонько, всяк час думки линуть.
*Як день так ніч і т. д.

5 Жили ми з тобою, як голубів пара,
Тепер розійшлися, як чорная хмара.
*Як день так ніч то рве душу,
Я ж до тебе прийти мушу,

Голубко кохана, Олесю жадана!
6 Скажи ж мені правду, словечко вірненьке:
Чи коли привернешся до мене любенько?
*Міркуй, серце, міркуй, любко,
Та до мене прибудь хутко,
Бо буде пізненько, Олесю серденько!

Жаборицi на Волині.
Лисенко: Збірн. укр. пісн,, VII, ч. 35.

11. Дівчина причаровує парубка.

Да туман яром, да туман яром,
да туманочку трошки —
А у дівчини чорні брови,
як у тиї волошки.
А туман яром, а туман яром,
а туман туманиться —
А у дівчини чорні брови,
що любо подивиться.
5 А по тім боці, да на толоці
там цигане стояли,
Ох, і меж тими да циганами
а циганка ворожка.
А туди ж бігла да дівчинонька,
до схід сонечка боса:

„Ой, циганочко ж да ворожечко,
ой, уволи ж мою волю,
Ой, причаруй да козаченька,
що гуляє зо мною".
Ой, циганочка ж да ворожечка
мою волю вволила,
Ой, урізала русої коси,
да козака й накурила.

м. Вороньків, на Полтавщині.
Лисенко, Зб. укр. піс., II, ч. 19.

12. Родина намагається розлучити залюблених[1].

Andante sostenuto.

Ой,..зійди, зій- - - - -ди,........ ти зіронько
та ве-чір- -на-я, Ой,... вийди, вий- - -ди,..
дів-чи-нонько мо-я вір- - - -на-я, Ой,.... вий-ди,
вий- - - -ди,......дів-чи-нонько моя вір- -на-я.[1]

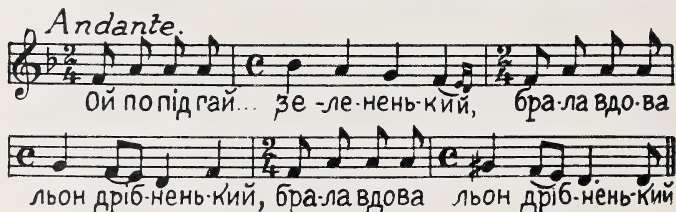
1 Ой, зійди, зійди, ти зіронько та вечірная —
Ой, вийди, вийди, дівчинонько моя вірная!
2 Не подоба зірці із вечора та зіходити —
Не подоба дівці до козаченька виходити.

[1]) Це була улюблена пісня Шевченка.

3 Рада б зірка зійти, чорна хмара тай наступає —
Рада б дівка вийти, так матуся не пускає.
4 Ой, зіронька зійшла, усе поле тай освітила, —
А дівчина вийшла, козаченька [тай] звеселила.
5 »Дівчино моя, да недоленька твоя,
Що не сподобала вся родинонька моя!«
6 Ой, не так родина, як меншая сестра:
— „Да не бери, брате, без щастя дівчина [зросла.
7 Що без щастя зросла, а без долі уродилася,
Вона тобі, брате, дружиною не судилася.
8 Лучче ж тобі, брате, з сиротини насміятися,
Аніж тобі, брате, з сиротою повінчатися.
9 Лучче ж тобі, брате, важкий камінь підняти,
Аніж тобі, брате, з сиротою вік провожати".
10 »Лучче ж мині, сестро, та гіркий полинь їсти,
Аніж мині, сестро, сиротину з ума звести«.

Текст: А. Єдлічка, Собр. малр. нар. пѣс., II., ч. 42.
Мел.: А. Коципинський, Пісні, думки і шумки I., ч. 11.

13. Мати відраджує синові женитися з удовою.

1 Ой, попід гай зелененький
Брала вдова льон дрібненький.
2 Брала, брала, тай стелила,
З сиров землев говорила:

3 »Земле ж моя сировая,
Взєла-с мого ґосподаря.
4 Озми мене, молодую,
Ней на світі не бідую.
5 Ой, коби я мужа мала,
Я би єго шінувала,
6 Медом-вином наповала,
Горішками годувала«.
7 Й а вчув тото й а вдовин син,
Й а вер[1]) косу на покосу,
8 Й а вер клевец під яворец,
Й а вер бабку[2]) й аж під лавку,
9 Й а сам пішов додомоньку,
Склонив на стів (= стіл) головоньку.
10 Питає сі його мати:
— „Ой, ти сину, чо' (= чого) думаєш?
11 Ой, ти сину, чо думаєш,
На мене сі позираєш?"
12 »Ци позволиш, стара мати,
Молодую вдову взяти?«
13 — „Ни позволю, мій синоньку,
Вміє вдова чари дати:
14 Счарувала тай тамтого,
Счарує ті молодого.
15 Вдова буде їсти, пити,
Й а ти будеш в земли гнити".

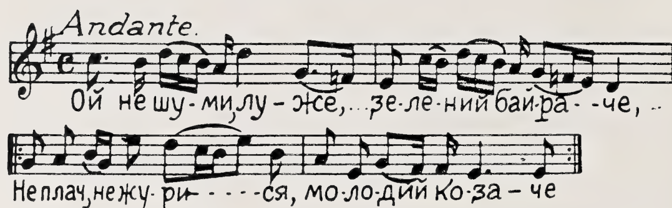
Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 240, ч. 2.

---

[1]) = верг, себто — кинув

[2]) = мале клепало, на ньому клепають косу

14. Вороги[1]).

1 Ой, не шуми, луже, зелений байраче —
Не плач, не журися, молодий козаче!
2 Не сам же я плачу, плачуть карі очі,
Що нема спокою ані вдень, ні вночі,
3 Сусіди близькії, вороги тяжкії
Не дають ходити, дівчину любити.
4 Я ж буду ходити і буду любити,
Ще й до себе візьму, буду з нею жити.
5 Ой, умру я, мила, а ти будеш жива, —
Чи згадаєш, мила, де моя могила?
6 А моя могила край синього моря, —
Наберешся, мила, без милого горя!
7 Зійдеш на могилу, то не сумуй дуже:
Скажуть воріженьки, що любились дуже.
8 Зійдеш на могилу, не труси землею,
Бо сама ж ти знаєш, як тяжко під нею.
9 Ой, тим воно тяжко, — любилися важко,
Тим воно тяженько, — любились вірненько.

Лисенко, Збірн. укр. піс., І, ч. 32.

---

[1]) Це була улюблена пісня Шевченка.

15. Милий зрадив.

Moderato.

p Ой не сві - - -ти, мі-ся-чень-ку, не сві-ти..... ні-

poco cresc.

-ко- - - - му,... Тіль-ки сві - ти..... ми-лень-ко - - - му,

як і-де....до до- *f* - - - -му, як... і-де....... до до-му

1 Ой, не світи, місяченьку, не світи нікому,
Тільки світи миленькому, як іде додому.
2 Світи йому ранесенько та й розганяй хмари,
А як же він иншу має, то й зайди за хмари.
3 Світив місяць, світив місяць тай зайшов
[за тини,
А я, бідна, гірко плачу, — зрадив мене милий.
4 Або ж мене вірно люби, або ж на вік лиши,
Або ж мої чорні брови на папері спиши.

Гриньки на Полтавщині.
Лисенко, Збірн. укр. піс., II, ч. 38.

16. Розійшлися.

Andante poco moderato.

Та нема гірш....ні-ко---му,..........як тій
си-ро-ти-----ні: Ні-хто не при-гор----не
при ли-хій го-ди-----ні, -ди-ні.

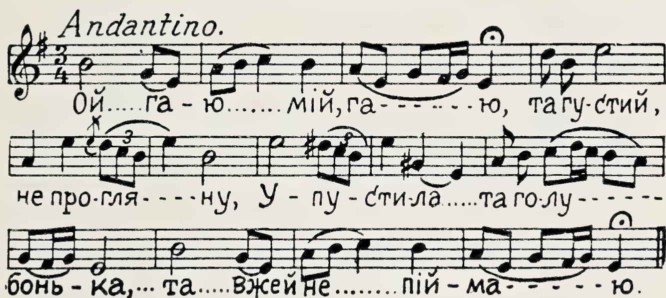
1 Та нема гірш нікому, як тій сиротині:
Ніхто не пригорне при лихій годині...
2 Та не пригорне батько, не пригорне мати,
Хибá той пригорне, що думає взяти.
3 Та налетіли гуси з далекого краю,
Замутили воду в тихому Дунаю.
4 Та бодай сірі гуси[1]) з пірячком пропали,
Що нас розлучили, як голубів пару.
5 Як ми кохалися, як зерно в горісі,
Тепер розійшлися, як туман по лісі.
6 Як ми кохалися, як голубів пара,
Тепер розійшлися, як чорная хмара.

Єлисавет. повіт.
М. Лисенко, Збір. укр. піс., IV, ч. 27.

---

[1]) себто: вороги

17. Утрата милого.

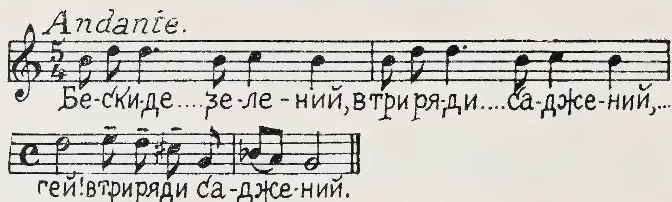

1 Ой, гаю мій, гаю, та густий, не прогляну, —
Упустила та голубонька, та вже й не спіймаю.
2 Ой, хоч же піймаю, тай уже ж не такого,
Не приляже моє серденько ніколи до його.
3 Ой, гаю мій, гаю, та густий, зелененький, —
Любив мене та козаченько хороший,
[молоденький.
4 Ой, гаю мій, гаю, та густий, кучерявий, —
Любив мене та козаченко хороший, чорнявий,

Немирів на Поділлі.

Лисенко, Збірн. укр. піс., I, 46.

18. Проклін розлучниці.

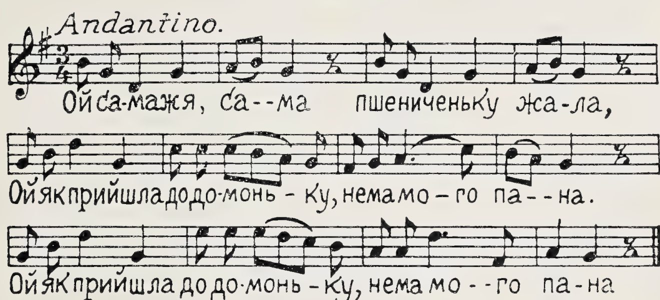

Бескиде зелений, в три ряди саджений, гей!
[в три ряди саджений.
Пішла би-м тобою, та ся зради бóю, гей!
[та ся зради бою.
Зради великої, сусіди лихої, гей!
Ой, коби я мала соколові крила, гей!
Я би полетіла, куди би-м хотіла, гей!
Я би собі сіла на той дім новенький, гей!
На той дім новенький, де жиє миленький, гей!
Там би я виділа, що мій милий робит, гей!
А мій милий ходит, розлучницю водит, гей!
Мід-вино купує, кармазин торгує, гей!
Чи собі, чи міні, чи нашій дитині? гей!
Ні собі, ні міні, ні нашій дитині, гей!
А тій негідниці, нашій розлучниці, гей!
Що нас розлучила від літ молоденьких, гей!
Від літ молоденьких, від дітий дрібненьких,
[гей!
Як рибу з водою, так мене з тобою! гей!
Спусти, Боже, біду на мою сусіду, гей!
Щоби не виділа, куди я поїду, гей!

Дрогобич.

Зап. від Ів. Франка Лисенко, Збір. укр. піс., IV, 72.
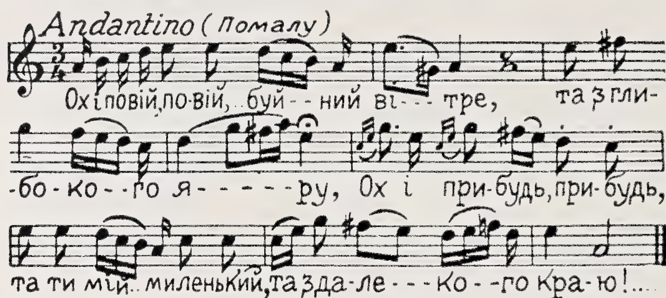
19. Самітна.

1 Ой, сама ж я, сама пшениченьку жала,
Ой, як прийшла додомоньку — нема мого [пана.
2 Челядонька вдому, що ж мині по тому?
Дала ж би я білі ручки, та немає ко́му.
3 Піду до кімнати постілоньку слати —
Постіль біла, стіна німа, ні з ким розмовляти...
4 Ой, постіль біленька, а стіна німенька —
Зжалься, зжалься, милий Боже, ще ж я [молоденька.
5 Ой, вийду я, вийду на крутую гору,
Ой, стану я, ой, гляну я на биструю воду.
6 Щука-риба в воді доволі гуляє,
А я стою та думаю, що пари не маю.
7 Мині тілько пари, що оченьки карі,
Тілько ж мині і любови, що чорниї брови.
8 Очі ж мої карі, — біда мині з вами:
Не хочете привикати, без милого са́ми.
9 Хоч хочете, не хочете, треба привикати,
Уже ж бо вам миленького повік не видати...

А. Єдлічка, Собр. малоросс. нар. пѣс., I, ч. 5.

20. Дівчина даремне призиває милого з чужини.

1 Ох, і повій, повій, буйний вітре,
та з глибокого яру, —
Ох, і прибудь, прибудь, та ти, мій миленький,
та з далекого краю!

2 Ох, і рад би я повівати,
так глибокиї яри, —
Ох, і рад би я, серце, к тобі прибувати,
так далекиї краї.

3 Ох, і рад би я повівати,
так лютиї морозеньки, —
Ох, рад би я, серце, к тобі прибувати,
так лютиї вороженьки.

4 Ой, і прибудь, прибудь, мій миленький,
та я з тебе рада буду,
Сю нічку не спала, ще й другу не буду,
за тобою, серце, як голубка гуду.

5 Да замочила хустиночку,
дрібні слези витираючи, —
Ох, і видивила свої карі очі,
тебе, серце, виглядаючи.

6 Не повіває буйний вітер
із глибокого яру, —
Ой, і не прибуває козак молоденький
із далекого краю.
7 Та не повіває буйний вітер
та із степу широкого, —
Ой, і не жди, не жди, молода дівчино,
козака чорноокого.
8 Ой, не повіває буйний вітер
та із чистого поля, —
Ой, не жди, не жди того козаченька,
видно твоя така доля.

Дударі, канівського повіту на Київщині.
Лисенко, Збір. укр. піс., I, 56.

24. Милий не вернеться.

Andante.

„Ко-за--чень---ку, ку-ди йдеш? Не... вже
жа---лю не ма-єш?“ „Ой не плач же, дів--чи-но,
не жу-рись, Та до мо-го сер--день-ка пригорнись.“

1 »Козаченьку, куди йдеш?
Невже жалю не маєш?«
— „Ой, не плач же, дівчино, не журись,
Та до мого серденька пригорнись“.
2 »Я без тебе загину,
Як ти підеш в чужину...«

— „Ой, не плач же, дівчино, не журись,
Та до мого серденька пригорнись".
3 »Чи тебе лихо жене?
Бачу — зрадиш ти мене«.
— „Я вернуся, серденько, восени,
Як упаде листячко з калини".
4 Ждала дівка навісна —
Мина осінь і весна:
Нема, нема козаченька, тай не чуть,
Злії люде, вороженьки вже кують.
5 А як жито зацвіло,
Прийшла вістка у село:
„Не вертатись вже до тебе козаку, —
Заснув в степу він, сердега, довіку..."

Лисенко, Зб. укр. піс., VII., дес., ч. 8.

22. Смерть милого, розпука милої.

Andante.

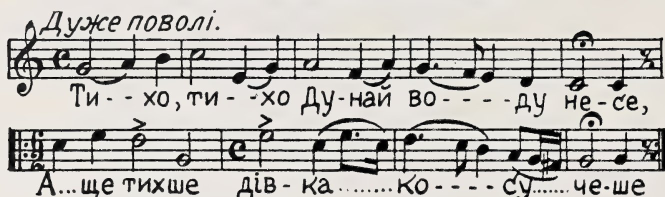
Ой лу-гом...... і-ду, го-ло-сок...... ве-ду,....
а ти, лу-же, роз-ля-гай-ся, а ти, лу-же,
роз-ля-гай- - - - ся....

1 Ой, лугом іду, голосок веду,
а ти, луже, розлягайся, —
А в дівчиноньки чорні брівоньки
ти, козаченьку, не важся.

2 Бо як бу́деш ти, а козаченьку,
на чорні брови вповати,
То не будеш ти, а козаченьку,
своєю смертю вмирати.
3 Ой, умер, умер а козаченько
у неділоньку вранці,
Положили а козаченька
у світлонці на лавці.
4 Козака несуть і коня ведуть,
Кінь головоньку клонить, —
А за ним іде та дівчинонька,
білі рученьки ломить.
5 Ой, ламни, ламни білі рученьки
до єдиного пальця,
Бо хоч світ сходиш, то вже не знайдеш
над козака коханця.
6 Ой, любив козак а дівчиноньку
так, як мати дитину,
А тепер її та й покидаєш,
як на полі билину.
7 Ой, любив козак а дівчиноньку
так, як батько дитятко,
А тепер її та й покидаєш,
як на морі вутятко.

Лисенко, Збірн. укр. піс., V, 77.

23. Козак зводить дівчину.

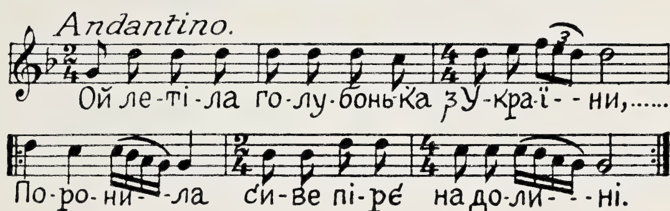
Тихо-тихо Дунай воду несе —
А ще тихше дівка косу чеше.
Чеше-чеше тай на Дунай несе:
»Пливи, косо, уплинь за водою,
А я піду услід за тобою...
Скажу тобі всю [свою] притугу:
В темнім лузі явір зелененький,
Під явором коник вороненький,
На конику козак молоденький;[1])
На козаку жупан голубенький,
На жупані пояс шовковенький,
На головці шапочка новенька.
Нема краю тихому Дунаю,
Нема впину вдовиному сину,
Що звів з ума дівку-сиротину.
А ізвівши, на коника сівши:
— „Оставайся, слави набирайся!
А я молод слави не боюся,
Вийду з села, зараз оженюся.
Мені, дівко, та пришиють квітку,
Тебе ж, дівко, завертать в намітку"«.

Іржавець на Полтавщині.
Д. Ревуцький, Золоті ключі, II, ч. 32.

---

[1]) Вар. з Ходович, пов. Стрий (Етн. Зб. XI, 293):
Сидить собі, на скрипочку грає,
Струна струні правду повідає.

24. Намови милого й нелюб.

1 Ой, летіла голубонька з України,
Поронила сиве пірє на долині.
2 Не жаль же мні сивого піря на долині,
Як жаль же мні отця й мат(онь)ки на Вкраїні.
3 Покинь, дівко, отця й матку, всю родину,
Їдь зо мною, козаченьком, на Вкраїну.
4 Як я маю отця й матку покидати,
Буде мене вся родина проклинати.
5 Чи на теє мене матка годовала,
Щоб я отця й матку свою покидала?
6 На Вкраїні щука-риба із шафраном,
Будеш жити за козаком, як за паном.
7 На Вкраїні щука-риба із водою,
Будеш жити за козаком із бідою.
8 Ой, приїхав мій миленький да й з войноньки,
Заколатав в оконечко да й до ізбоньки,
9 »Чи спиш, мила, чи гадаєш, Бог з тобою!
Коли не спиш, моя мила, мов зо мною«.
10 — „Як я маю із тобою говорити:
Нелюб лежит підля мене, як забитий".
11 »Одсунь же ся, моя мила, од нелюба,
Забю його з того лука, як голуба«.
12 — „Як ти маєш, ой, нелюба забивати —
З ким я буду дітки свої годувати?"

13 »З Богом, [з Богом,] моя мила, і зо мною,
Не журися, серце моє, Бог з тобою.

М. Возняк, Укр.-русь. Архів IX, 15—16. За рукописним збірником кінця XVII в. Дві частини, з яких складається ця пісня, а саме строфи (1—7)+(8—13), відомі тепер як дві окремі пісні. Колись вони могли творити одну цілість.

Мельодія записана в Дулібах стрийського пов. (Етн. Зб., XXI, ч. 577), у звязку з початковою строфою нашої пісні:

Ой, летіла сива пава по дубині,
Гей, поронила злоте пірі по долині.

25. Гірка доля за нелюбом.

Andantino.

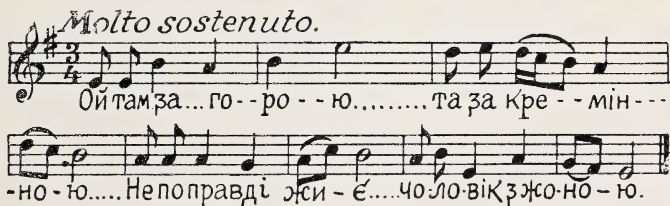
Ко-хав ме-не бать-ко, як бі-лу то-по-лю,
Да-ла ж ме-не ма-ти втяж-ку-ю не-во-лю.
Ма-ти,... ма-ти,.... що ж ти га-да--ла,
Що за.... не-лю-бом... світ... за-вя-за--ла?

1 Кохав мене батько, як білу тополю,
Дала ж мене мати в тяжкую неволю.
*Мати, мати, що ж ти гадала,
Що за нелюбом світ завязала?
2 Було ж не копати зпід гілля коріння, —
Було не сватати, коли я не рівня.
3 Було не рубати зеленої вишні, —
Було не сватати, коли не під мислі.
4 Було не рубати зеленого дуба, —
Було не сватати, коли я не люба.

5 — „Ой, сядь же ти, доню, за тисовим столом,
Назови нелюба сивеньким соколом".
6 »Лучче ж мині, мати, тяжкий камінь зняти,
Ніж мині нелюба соколом назвати.
7 Лучче ж мині, мати, гіркий полин їсти,
Ніж мині з нелюбом вечеряти сісти«.

Южноруські пісні, Київ 1857. (вид. Галагана), ч. 28.

26. Дочка скаржиться перед матірю на чоловіка-нелюба.

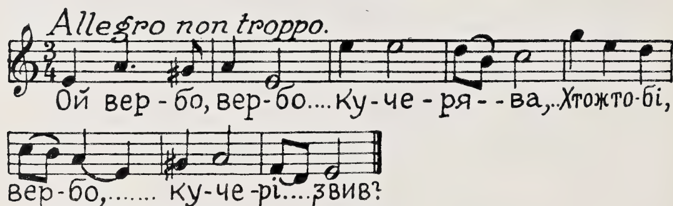

1 Ой, там за горою, та за кремінною,
Не по правді жиє чоловік з жоною.
2 Она єму стелит білу постеленьку,
А він їй готує дротяну нагайку.
3 Біла постеленька порохом припала, —
Дротяна нагайка кровю обкипіла.
4 Біла постеленька порохом присіла —
Дротяна нагайка кровю обкипіла.
5 „Ой, мужу ж мій, мужу, не бий мене дуже,
В мене тіло біле, болит мене дуже!
6 Пусти мене, мужу, в вишневий садочок,
Та най я си (= собі) урву ружевий квіточок".
7 Взяла ружу-квітку та й вергла на воду:
„Плини, плини, руже-квітко, аж до мого роду,

8 Плини, руже-квітко, плини до Дунаю,
Як увидиш мою неньку, приплини до краю".
9 Вийшла стара мати в Дунай воду брати,
Як уздріла ружу-вітку, та стала плакати.
10 — „Де ж ти, руже-квітко, ту (= тут) ся
[обявила?
Відай[1]) тебе моя донька й упустила".
11 »Ти гадала, мати, що мя не згодуєш,
Дала-с мене за нелюба, а тепер бануєш[2])!
12 Ти гадала, мати, що мя ся не збудеш,
Така прийде годинонька, ще й плакати будеш«.

Манастирок біля Косова.
Записав від Ів. Франка Лисенко, Зб. укр. піс., IV, 56.

27. Чоловік пяниця.

1 Ой, вербо, вербо кучерява,
Хто ж тобі, вербо, кучері звив?
2 Хто ж тобі, вербо, кучері звив,
Хто ж тобі, вербо, корінь підмив?
3 Підмила корінь бистра вода,
Кучері звила густа лоза.
4 А я молода, як ягода,
Не піду заміж за рік за два.

---

[1]) = мабуть; [2]) = тужиш, сумуєш, жалуєш

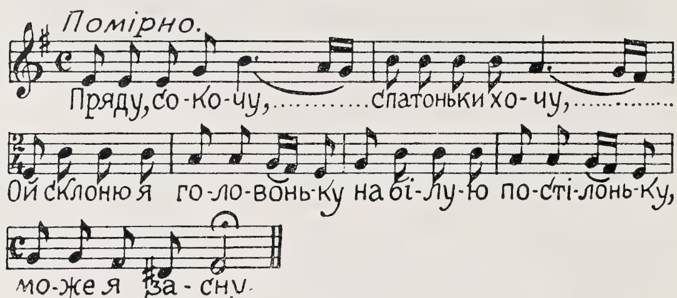
5 А піду заміж я пятого,
За пяниченьку проклятого.
6 Ой, кажуть люди, що муж не пє, —
А що вечора він з шинку йде.
7 А що вечора він з шинку йде,
На заставочку[1]) коня веде.
8 А що вечора, що раночку
Пропив коника й нагайочку.
9 Пропив коника вороного,
Та йде додому по другого.
10 А я, молода, проти його,
Несу рублика золотого.
11 Несу рублика золотого,
Викуплять коня вороного.
12 „Ой, як викупиш — люблю тебе,
А не викупиш — убю тебе".
13 Ой, не раз, не два викупляла,
Крізь віконечко утікала.
14 Крізь віконечко утікала,
В вишневім садку ночувала.
15 В вишневім садку ночувала,
Усіх пташечок вислухала.
16 Там зозуленька: куку, куку, —
А я, молода, терплю муку.
17 Там соловейко: тьох-тьох, тьох-тьох, —
Котяться сльози, як той горох...

Хведорович, Збірничок укр. пісень, Одесса, 1903, ч. 3.
Мел.: Квітка, Укр. нар. мел., Етн. Зб., II, ч. 513.

---

[1]) = щоби заставити

28. Свекор, свекруха та милий.

1 Пряду, сокочу, спатоньки хочу —
Ой, склоню я головоньку на білую постілоньку,
може, я засну.

2 Аж свекруха йде, як змия гуде:
»Сонливая, дрімливая, до роботи лінивая
невістка моя!«

3 Пряду, сокочу, спатоньки хочу —
Ой, склоню я головоньку на білую постілоньку
може, я засну.

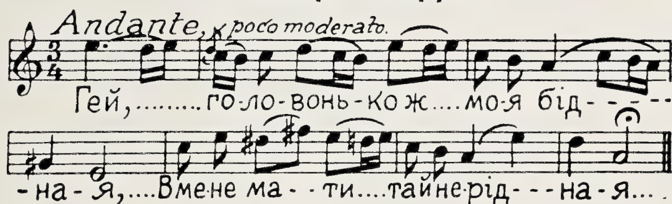
4 Аж свекорко йде, як вітер гуде:
»Сонливая, дрімливая, до роботи лінивая
невістка моя!«

5 Пряду, сокочу, спатоньки хочу —
Ой, склоню я головоньку на білую постілоньку
може, я засну.

6 Аж милий іде, як голуб гуде:
»Ой, спи, мила, хорошая, пішла заміж молодая,
не виспалася...«

К. Квітка, Народні мелодії, ч. 118.

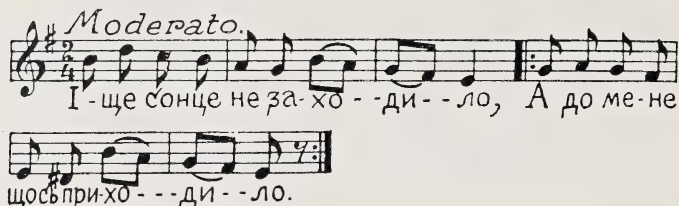
29. Недобра свекруха.

1 Гей, головонько ж моя бідная —
В мене мати та й не рідная.
2 Гей, в мене ненька та й не рідная,
А свекруха неймовірная.
3 Гей, сами сіли та вечеряти,
Мене, молоду, та шлють по воду.
4 Гей, шлють по воду, по кринишную,
Мене, молоду, непривишную.
5 Гей, шлють по воду, по холодную,
Мене, молоду та безродную.
6 Гей, по воду йшла через батьків двір,
А з водою під віконечком.
7 Гей, сидить батько край віконечка,
Держить руку коло серденька.
8 „Гей, дитя ж моє та коханеє,
Життя твоє препоганеє!
9 Гей, в мене була за хазяйочку, —
А в свекрухи та за наймичку.
10 Гей, в мене була та за клюшницю, —
А в свекрухи за послушницю.
11. Гей не плач, дочко, ні на батенька,
Не плач, дочко, та й на матінку.
12 Гей, а плач, дочко, та на воленьку,
Що втопила та головоньку".

Кардашева на Херсонщині.
Лисенко, Збірн. укр. піс., V, 21.

30. Нещасливо подружена й відвідини матері.

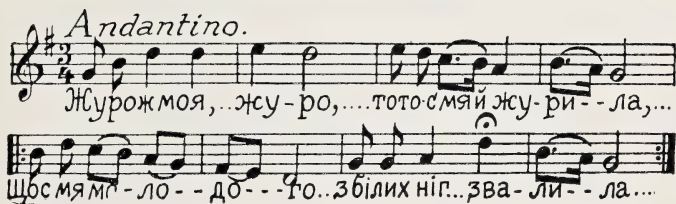

1 Іще сонце не зиходило,
А до мене щось приходило. (2)
2 Приходила моя матінка,
Приходила моя рідная —
Порадонька моя вірная.
3 Вона в мене не обідала —
Тільки мене та відвідала. (2)
4 Вона в мене не полуднала —
Тільки мене приголубила. (2)
5 Вона в мене не барилася —
Тільки сіла, пожурилася. (2)
6 Проведу я свою матінку,
Проведу я свою утінку (2)
7 За три шляхи, за широкії,
За три ліси, за високії.(2)
8 Сама стану під калиною
З маленькою та дитиною. (2)
9 Озирнеться моя матінка,
Озирнеться моя рідная,
Порадонька моя вірная:
10 »Чого стоїш, моя доненько?
Чому не йдеш та додомоньку? (2)
11 Чи травиця ноги спутала,
Або роса очі вибила?« (2)

12 — „Не травиця ноги спутала,
І не роса очі вибила: (2)
13 Спутало мене замужечко
Невірне моє подружечко".. (2)

А. Єдлічка, Собр. малоросс. нар. пѣс, I, ч. 27.

31. Журо моя, журо.

1 Журо ж моя, журо, тóто-с мя й [з]журила,
Шо-с мя, й молодого, з білих ніг звалила!...
2 А я тії журі та не піддаюся,
Піду до коршмоньки, горівки напюся.
3 Прийшов я до коршми, кинув на стіл шапку:
»Молода шинкарко, дай горівки кварту!
4 Дай єдну, другую, а потім третую,
Як ся й поміркую, випю четвертую!«
5 Братя ж мої, братя! Горівка не пєся:
Коло мого серця гадинонька вєся.
6 Бо то та гадина всьо поле злазила,
Коло мого серця гніздо си (= собі) встелила.
7 Встелила си гніздо, схоче й зимувати,
Прийдесь молодому з жалю умирати...,
8 А й іди, нетяго[1]), а йди додому,
Та звари вечеру мені молодому!

---

[1]) = нездара (що не тягнеться)

9 Прийшов я додому: смітє по коліна,
А моя нетяга лежит, як відміна.
10 Прийшов я додому — вечера при огни,
А моя нетяга на постели стогне.
11 А вставай, нетяго, давай вечеряти,
Скоро по вечери, полягаєм спати.
12 А вставай, нетяго, давай обідати,
Скоро по обіді, підем жито жати.
13 — „Голова мя болит, та й в боку мя коле,
Він віри не дає, каже ми (=мені) йти в поле".
14 Ой, мав я, нетяго, воли і корови,
Всьо пішло, нетяго, на тоті дохтори.
15 Ой, мав я, нетяго, стіжки й оборожки,
Всьо пішло, нетяго, на тоті ворожки...

Берлин, п. Броди, зап. Осип Роздольський.
Мел.: Ф. Колесса, »Наша дума«, II, ч. 17.

32. Чоловік покидає жінку й дитину.

Adagio

Що ти, ми- - -лий, ... ду-ма- - - - єш, га- - - -
-да-єш? Десь..ти.... ме-не.. по-ки-ну- - -ти... ма-єш.

»Що ти, милий, думаєш-гадаєш?
Десь ти мене покинути маєш.
Ой, не кидай мене молодої,
Бо не знайдеш другої такої.
Хоч і знайдеш з кіньми та з волами,
Та не знайдеш з такими бровами.
Хоч і знайдеш, та вже не такую,

Та згадаєш мене молодую«.
— „По чім же ти, моя мила, знаєш,
Що я тебе покинути маю?"
»По тім же я, мій миленький, знаю:
Рано встаєш, коня наповаєш,
Зеленого сінця підкладаєш,
Жовтенького вівса підсипаєш.
В сінечки йдеш, сідельця питаєш,
В комору йдеш, нагайки шукаєш.
Дитя плаче — ти не поколишеш,
Все на мене важким духом дишеш...«
Ой, у порога ревнула корова:
— „Зоставайся, милая, здорова!"
[Ой, а] мила з хати вибігала,
Свого милого за стремен хапала:
»Ой, вернися, мій милий, вернися,
Вареної горілки напийся!
І в голубий жупан приберися,
І на мене милу подивися!«
— „Не вернуся, мила, не вернуся;
Я в дорозі й сирої напюся,
І на чужу милу подивлюся,
[Та] до тебе в неділю вернуся,
[І] в зелений жупан приберуся".
»Ой, не їдь же, [ти] мій милий, низом,
Закидана доріженька хмизом[1])«.
— „Ой є в мене коник вороненький,
Перескочить той хмизок дрібненький.
Ой, у полі вовки та лисиці,
Ой, то ж мої браття та сестриці.
Ой, у полі чорний ворон кряче,
То ж мою він головоньку баче..."

Южноруські пісні, Київ, 1857. (вид. Галагана), ч. 11.

---

[1]) = пруття, хворост

33. Мати передбачує сирітство дітей.

Andantino.

Умруж бо я, у - - - мру,... та у - -мру ж.....
бо......я, у - - - -мру, Та зробижми, ми - лий,
та ке-дро-во-є....трум-но

1 »Умру ж бо я, умру, та умру ж бо я. умру,
Та зроби ж ми (= мені), милий, та кедровоє
[трумно«.
2 — „Не мож буде, мила, та кедрини дістати,
Такой будеш, мила, у яловій лежати".
3 »Поховай мі (= мене), милий, та в вишневім
[садочку.
Посади мі, милий, коло голов ягодочку.
4 Й а сам будеш, милий, по садочку ходити,
Будеш розлучницю за рученьку водити.
5 Будеш розлучницю за рученьку водити,
Мене, молоденьку, будеш з гробу будити«:
6 — „Ой, устань же, мила, та устань, подивисі,
Вже твоя худібка по світоньку розійшласі".
7 »Ой, ней она іде, та чей она зійдесі,
А вже она свої ґаздині не приждесі«.
8 — „Ой, устань же, мила, та устань, подивисі,
Вже твої діточки по службонці розійшлисі".
9 »Ой, ней они ідут, та чей они зійдутсі,
Й а вже они свої матінки не приждутсі«.
10 — „Ой, устань же, мила, та устань, милесенька,
Плаче за тобою та дитина малесенька".

11 »Ой, ней она плаче, чей она перестане,
Й а хто вже раз умре, то вже з гробу не
[встане«.
12 —„ Ой, устань же мила, та устань, чорнобрива.
Вже твоя ягідка та в головах зацвила".
13 »Ой, най она цвите, та най вна процвитає,
Й а хто вже раз умре, та ней в гробі спочиває«.

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 224, ч. 17.

34. Удова з дрібними дітьми.

Sostenuto.

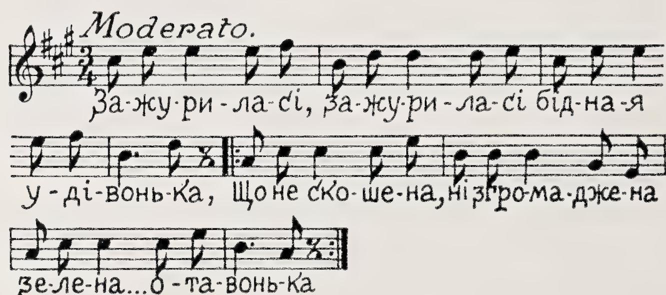
Ой...... із-за го----ри.....та буй-ний....
ві---тер ві---є,... Ой там у-ді-вонь---ка...
та пше-ни-чень - ку сі - є.

1 Ой, ізза гори та буйний вітер віє —
Ой, там удівонька та пшениченьку сіє.
2 А посіявши, стала волочити,
А заволочивши, стала Бога просити:
3 »Ой, уроди, Боже, та пшениченьку яру
На вдовиних діток та на вдовину славу«.
4 Ой, ще ж удівонька та додому не дійшла,
А вже кажуть люде, що пшениченька зійшла.
5 Ой, ще ж удівонька та на лавці не сіла,
А вже кажуть люде, що пшениця поспіла.
6 Як пішла удова [та] пшениці глядіти:
»Горенько ж мені, що малесенькі діти!

7 Діти ж мої, діти, та горе мені з вами,
Ой, що немає та старшого над вами!«
8 — „Мати наша, мати, та не журися нами:
Ми повиростаєм, [то й] розійдемось са́ми.
9 Ой, буде нас, мати, по степах, по долинах,
Ой, буде нас, нене, та по всіх українах.
10 Будеш же ти, мати, як зозуля кувати,
А нікому буде тобі й пити подати".

З богодухівського повіту на Харківщині.
Лисенко, Збір. укр. піс., IV, ч. 21 А.

35. Удовина журба.

1 Зажуриласі, зажуриласі бідная удовонька,
Що не скошена, ні згромаджена зелена
[отавонька (2).
2 Наймила вна си (= собі), наймила вна си
[косариків чотири,
Щоби скосили, тай згромадили всі гори, тай
[долини.
3 Косарі косят, косарі косят, а вітрец повіває,
Шовкова трава, зелененькая, на косу налягає.

4 Шовкова трава, зелененькая, на косу налягає,
Молода вдова, молода вдова, й а з жєлю
[й умліває.
5 Кличе синонька, кличе синонька: »Йди, сину,
[громадити!«
А синок каже, а синок каже: „Я йду до коршми
[пити".
6 »Ой, йди, синоньку, ой, йди, синоньку, та йди
[копиці класти!«
А синок каже, а синок каже: „То я лєгаю
[спати".

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 242.

36. Син проганяє матір.

Andante cantabile.

У... не-ді-лю ра-но по--ра-нень-ку,.......
У... не-ді-лю ра-но по--ра-нень---ку....
Роз-сер-див-ся...син...на сво--ю нень-ку.

1 У неділю рано-пораненьку
Розсердився син на свою неньку:
2 »Іди, нене, тепера від мене,
Бо приїдуть гостоньки до мене.
3 Будуть гості та все в бархатині[1]),
А ти, нене, в подертій свитині«.

---

[1]) = в оксамитах

4 — „Єсть у тебе, сину, друга хата,
Вони скажуть, що то чужа пряха...“
5 »Єсть у мене друга хата біла,
То там тобі сидіть не до діла«.
6 Пішла мати за нові ворота,
Стала мати, як бідна сирота.
7 Забрехали вражії собаки,
Мати дума, що йде син прохати.
8 А він не йде матері прохати,
А він іде далі проганяти...
9. Пішла мати крутою горою,
Зустрілася з рідною дочкою.
10 »Чого, мати, ти тут ходиш-блудиш?
Чого, мати, білим світом нудиш?«
11 — „Ходжу, доню, ще й буду ходити,
Ні при кому і віку дожити...“
12 »Іди, мати, тепера до мене,
Будеш сидіть на печі у мене.
13 Будеш в мене на печі сидіти,
Будеш моїх діточок глядіти.
14 А як буде лиха доля[1]) бити,
Не совайся[2]), мати, боронити«.
15 Сіла мати близько край віконця,
Не промовить ні до кого й словця.
16 Забрехали вражії собаки, —
Коли йде син матері прохати:
17 »Іди, нене, тепера до мене,
Случилася[3]) причина[4]) у мене,
18 Случилася у мене причина:
Вмерла жінка, осталась дитина«.

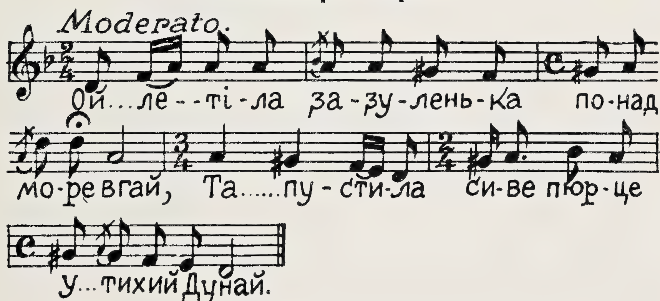
---

[1]) себто — чоловік
[2]) = не берися, не пхайся
[3]) = притрапилася [4]) = пригода (погана)

19 — „Бодай, брате, ще й хата згоріла,
Як матінці сидіть не до діла.
20 А як буде та хата горіти,
Явлю[1]) людям, щоб не йшли тушити[2]).
21 Явлю людям, щоб не йшли тушити,
Як матінці не до діла жити".

Вищий Булатець, лубенського пов. на Полтав.
А. Конощенко, Укр. пісні з нотами, Одесса, 1902, ч. 69.

37. Сестра і брат.

1 Ой, летіла зазуленька понад море в гай,
Та пустила сиве пюрце у тихий Дунай:
2 Плини, плини, сиве пюрце, долів за водов,
А я собі, молоденька, човном за тобов.
3 Приплинемо, сиве пюрце, на жовтий пісок,
Та там собі заспіваєм усіх співанок.
4 Ой, маю я срібний перстінь, пущу по горі,
Ой, маю я три сестрички в чужій стороні.
5 Ой, маю я три сестрички, а четвертий — брат,
Скажу їх си (= собі) закликати в яблінковий [сад.

---

[1]) = заявлю; [2]) = гасити

6 Всі яблінки солоденькі, лиш одна винна́,
Сестрички сє посходили, а брата — нема.
7 Ой, вирвіт си по яблочку, вирвіт си по дві,
Сли будете їсти, пити, згадайте о мні:
8 Га десь наша бідна сестра в чужій стороні,
Вмиває сє сльозоньками, як рибка в воді.

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 156.

38. На гостину до роду.

Allegro scherzando. (Жваво, весело).
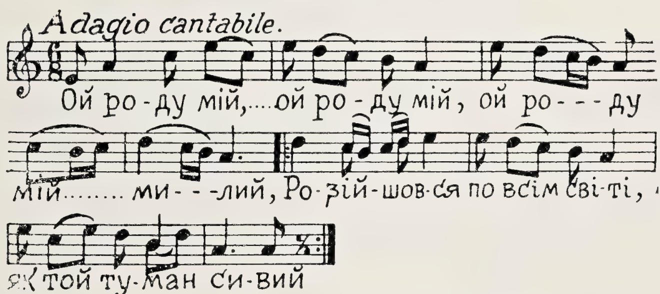
Ко-либ ме-ні, Го-спо-ди, не-ді-лі діж-да-ти,
[Рфр. Сю-ди, ту-ди, он......ку-ди, не-ді-лі ді-жда-ти,..
[Рфр. Сю-ди, ту-ди, он.....ку-ди, не-ді-лі ді-жда-ти!

Коли б мені, Господи, неділі діждати!
*Сюди, туди, он куди,
неділі діждати.
То пішла б я до роду гуляти —
А у мене увесь рід багатий,
Будуть мене часто частувати,
А я буду повну випивати.
А як піду я та додомоньку,
То не в хату, — під віконечко.
Аж свекруха та й у печі топить,
А свекорко сирі бичі парить,

10 А мій милий дитину колише:
»Ой, ну, люлі, мале дитя, спати!
Пішла мати до роду гуляти,
А ми підем її загоняти«.

З Кременчука на Полтавщині.
Лисенко, Збірн. укр. піс., I, ч. 39.

39. Ой, роду мій.

1 Ой, роду мій, ой, роду мій, ой, роду мій [милий, —
Розійшовся по всім світі, як той туман сивий.
2 А від того туманочку світа не видати,
Тяжко-важко на чужині родину зібрати.
3 Пливе човен води повен, тай вихитується,
Здибається брат з сестрою, тай випитується:
4 »Ой, ти сестро наша, сестро, сестро дорогая!
Чи привикла, сестро, [жити] межи ворогами?«
5 — „Тобі, брате, та питати, мені — не казати:
Обілляють дрібні сльози, а я вийду з хати.
6 Ой, у полі криниченька межи берегами —
Тяжко-важко на чужині межи ворогами,

7 А хто іде, води бере, водиці напється, —
Ой, так з мене на чужині всякий насміється.
8 Брати мої, брати мої, брати-соколочки,
Приїжджайте ви до мене а що неділечки".
9 »Як до тебе приїжджати, коли ти вбогая?«
— ,,Хоч я, брате, убогая, коли не гордая:
10 Хліба-соли розгорюю, водки розгадаю,
Таки з вами, братіками, з горя погуляю".

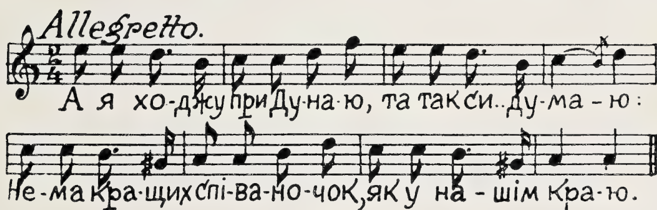
Перешори, ананіївського пов. на Херсонщині,
А. Конощенко: Укр. пісні, Одесса, 1900, ч. 36.

VII. ТАНКОВІ ПІСНІ.

А.

КОЛОМИЙКИ.

1. Про пісні й співи.

1 А я ходжу при Дунаю, та так си (= собі) [думаю:
Нема кращих співаночок, як у нашім краю.
2 Як я возьму коломийки співати-співати,
Затужиш ти і заплачеш тай станеш гадати.
3 Ой, дрібонька коломийка, дрібонька, [дрібонька,
Єдна — мила , друга — люба, трета — [солодонька.
4 Ой, шуміла дібровонька від вітру буйного,
Ой, ще буде вна шуміти від голосу мого.
5 Ой, голосе мій тоненький, голосе-голосе,
Я ті (= тебе) пущу по Дунаю, як по плечах [коси.

6 Співала б я співаночки, щоб то її вдати,
Бо ту (= тут) чужа сторононька, будут ся
[сміяти.
7 Бо ту чужа сторононька і люди чужії,
Не пристанут до серденька, хоч і не лихії.
8 Бо ту чужа сторононька, бо ту в чужім краю,
А я в чужій сторононці звичаю не знаю,
9 Дивуются мені люди, що я си (= собі) співаю,
А я собі співанками тугу розбиваю.
10 Як би я си співанками туги не розбила,
Ой, то я би, молоденька, на світі не жила.
11 Мої любі співаночки, мої складаночки,
Кілько я вас наскладала коло матіночки!
12 При своїй я наскладала, при чужій не буду
По чім же я свої літа споминати буду?
13 Співаночки, гуляночки, де я вас подію?
В Ходовичох справне поле, там я вас посію.
14 Ой, як мені буде гаразд, я вас позбираю,
А як мені біда буде, я вас занехаю.

Ів. Колесса: Етн. Зб., XI, 161.

Гнатюк, Коломийки, Етн. б., XVII, 135—154.

2. Про танці й музики.

Allegretto.

У-ми-ра-ю, мо-я ма-ти, вми-ра-ю, вми-ра-ю,
На...по-сте-лі кри-жом ле-жу, на хлопців мор-га-ю.
Як же ме-ні не мор-га-ти на си-ві го-лу-би,
А хто ж по мні ті-ї хлопці лю-би-тонь-ки бу-де?

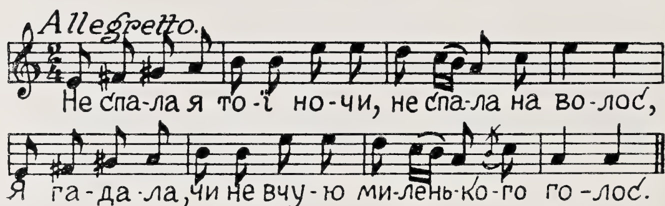
1 Умираю, моя мати, вмираю, вмираю,
На постели крижом лежу, на хлопців моргаю.
2 Як же мені не моргати на сиві голуби?
А хто ж по мні тії хлопці любитоньки буде?
3 А в суботу на роботу голова боліла,
А в неділю на музики мало не злетіла.
4 А в суботу на роботу нехай іде мама,
А в неділю на музики вже я піду сама.
5 Як музика ладно грає, пусти мене, нене,
Бо мій любко не танцює, чекає на мене.
(Е. З. XVII, 123; Е. З. XI, 113.)

6 Мати моя старенькая, мати моя, мати!
Не дай мені три дні їсти, а день погуляти.
7 Гуляй, доню, не бороню, тілько твого світа,
По чім будеш памятати молоденькі літа?
8 Тепер мені погуляти, коли рідна мати
І постелит, і накриє, — лягай, доню, спати!
(Е. З. XVII, 123, 124, 126.)

9 Ой, ніхто так не заграє, як Іван весело,
А Йванову скрипку чути на десяте село!
(Е, З. XI, 54, 59, 98.)

10 А скрипочки із липочки, а струни з барвінку,
Як заграє, защебече, чути на Вкраїнку.
(Е. З. XVII, 109.)

3. Дівоцькі — про любов.

1 Не спала я тої ночи, не спала на волос,
Я гадала, чи не вчую миленького голос.
2 Не спала я тої ночи, гадала гадочку,
Кому маю привернути свою головочку.
3 Й а приверну до стіноньки — стіна
[студененька,
Й а приверну до милого, — як мати
[рідненька
4 Ой, Івасю, Івасуню, житний колосочку:
Ні по чім тя (= тебе) не пізнаю, лиш по
[голосочку.
5 Як любочка не любити, коли подобочка?
А в любочка сиві очка, як у соколочка.
6 Ой, мій милий чорнобривий, на стану
[тоненький,
Очка сиві, личка білі, губи солоденькі.

7 Ой, заспівай, защебечи, ти, пташку сивенький,
Та заспівай на той голос, що співав миленький.
8 Не спала я тої ночи, та встала раненько,
Смутна ходжу, невесела, ци віриш серденько?
9 Не знаєш ти, моя мати, що кохáнє діє:
Головонька на смерть болит, а серденько
[мліє.
10 Тобі туга, мені друга, любку, на серденьку.
Коли ми ся побачимо? Хибá в неділеньку.
11 Голосочку мій тоненький, то-м тє потонила!
Парубочку молоденький, то-м тє полюбила.
12 А як я си нагадаю та за свого любка,
Котят ми (= мені) сі сльози з очий,
[як ниточка з клубка.
13 Я вже чую, мій миленький, та я чую-чую,
Щс ти мене покидаєш, бо маєш иншýю.
14 Ой, дубочку зелененький, дубочку, дубочку,
Чорні очка виплакала за тобов, любочку.
15 Ой, мамуню-мамунцуню, який жаль
[тяженький,
Як полюбит тай покине хлопец молоденький.
16 Ой, кувала зазуленька та на роздорожу,
Ти за мене, любку, забув, я за тя (= тебе)
[не можу.
17 Ой, гайсві воротенька — не можу заперти,
Кого любю — не забуду до самої смерти.

(Ів. Колесса, Етн. Збірн., XI, 92, 97, 117.)

4. Парубоцькі.

Allegretto.

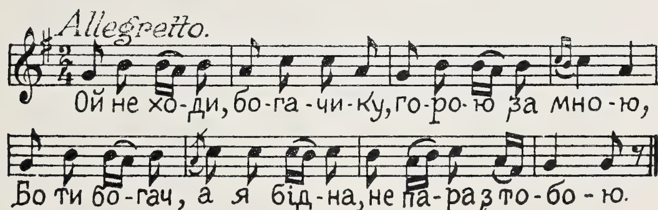
Якя то-ту ко-ло-мий-ку за-чу-ю, за-чу--ю,
Че-рез то-ту ко-ло-мий-ку до-ма не но-чу-ю.
Ой, за-грай ми, му-зи-чень-ку, за-грай ми, за-грай ми,
Ти мо-ло-да дів-чи-нонь-ко, спі-вай ми, спі-вай ми!

1 Як я тоту коломийку зачую, зачую,
Через тоту коломийку дома не ночую.
2 Ой, заграй ми (= мені), музиченько, заграй
[ми, заграй ми,
Ти, молода дівчинонько, співай ми, співай ми!
3 Ой, музико-музиченько, заграй веселенько,
Ти, дівчино, ходи в танец, ти ся диви, ненько!
4 А мій тато старесенький, як голуб сивенький,
Казав мені: гуляй, сину, поки-с молоденький.
5 Заграй мені, музиченько, я буду співати,
Щоби було моїй любці легко танцювати.
(Е. З. XVII, 107, 109, 113, 115.)
6 Ой, дівчино-дівчинонько, отто-с ми миленька,
Як уліті при роботі вода студененька.
(Е. З. XI, 96.)
7 Дала-с мені, дівчинонько, дала-с ми принаду,
Дала-с мені ягодоньку з вишневого саду.
8 Коло млина ясенина, явір похиливсє,
Як не озму, котру любю, не буду женивсє.

9 Ой, стою я, любко, стою під твойов стіною,
Серце ми ся розпадає, що я не з тобою.
10 Ой, на ставі, на ставочку, качатко ночує,
Бачу, ми ся розійдемо, моя душа чує.
11 Любилися, кохалися, як голубів пара,
Не дай Боже, розійшлися, як чорненька
[хмара.
12 Коли-сь мені не хотіла за миленьку бути,
То дай мені таке зілє, щоби тя забути.

Ф. Колесса, Наша дума, II, 30—31. Етн. Зб., XI, 98.

5. Із суспільним підкладом.

1 Ой, не ходи, богачику, горою за мною,
Бо ти богач, а я бідна, — не пара з тобою.
2 Ти богатий, а я бідна, не поберемосі,
Най не буде серцю туги, що любили-смо сі.
3 Ой, є в тебе, богачику, штири воли в плузі,
Ой, у мене, сирітоньки, ручки на услузі.
4 Ой, коли б я воли мала, воли до роботи,
Мала ж би я старостоньки кождої соботи.
5 Ой, мамуню-мамуненько, мамуненько рідна,
Не дай мене за богача, бо я буду бідна.

6 Бо в богача нова хата, високі пороги,
Буде мені вимовляти воли тай корови.
7 Ой, сумненький мій миленький, сумненький-
[сумненький
Тай длятого, що я бідна, а він — богатенький.
8 Не маєш ти, мій миленький, чого сумувати:
Як ти видів, що я бідна, не було мя брати.

1 Ой, ти пане отамане, буду тє просити,
Не бий мого миленького, як вийде косити!
2 Бодай тобі, наш паноньку, вигоріли луги,
Ой, який ти сам недобрий, такі й твої слуги.
3 Бодай тобі, наш паноньку, вигоріли лани,
Ой, який ти сам недобрий, такі й отамани.
4 Ой, зацвило сине зілє на терновім плоті, —
Зробила-м си білі ручки на паньскій роботі.
5 Ой, ввійду я до покою тай тупну ногою:
Віддай, пане, літа мої тай молодість мóю!
6 Ой, та дана, ой, та дана, що ми (= мені)
[за догана?
Не боюсє в Ходовичах ні віта, ні пана.
7 Я панщину відробила, податок віддала,
Тепер я си (= собі) заспіваю: ой, та дана-дана!

(Ів. Колесса: Етн. Зб. XI, 54, 93, 94).

8 Ой, в святенько, бо на Спаса, в церкві дзвони
[дзвонят,
А присяжні ватамани на лан з серпом гонят.
9 Продам коня вороного, та продам другого,
Та вікуплю дівчиночку від пана лихого.
10 Ой, прийшов я до двора, кладут мене бити —
Ой, вже ж бо я од панщини не можу ходити,

11 Не бий мене, отамане, не бий мене, пане!
А хто буде лани жати, як мене не стане?
12 Ой, бодай ти (= тобі), ватамане, тай хата
[згоріла,
А як мені молодому панщина доїла!

(Етн. Збірн., XVIII, 241, 242).

КОЛОМИЙКИ З КІНЦЯ XVII. В.

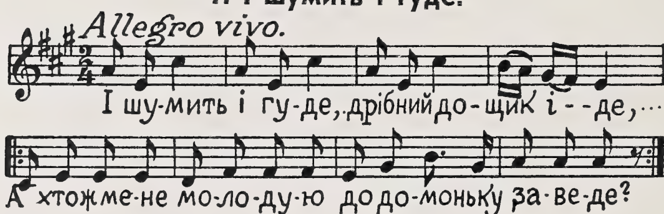
1 Ой, листонько̂м дороженька запала-запала —
Давно ж свого миленького видала-видала.
2 Ой, прилети, голубоньку, до мене, до мене,
Стужилосє моє серце без тебе, без тебе.
3 Я до того дай до сего словеньком-словеньком,
А до тебе, голубоньку, серденьком-
[серденьком.
4 Прилетіли два голуби на мой двор, на мой
[двор,
Ударили крилоньками в мой покой, в мой
[покой.
5 Ой, чого ж ти, голубоньку, гукаєш-гукаєш?
Чи над мене мил[і]шої шукаєш-шукаєш?
6 Ой, не гукай, голубоньку, не гукай, не гукай,
А над мене мил[і]шої не шукай, не шукай!

З рукоп. збірки кінця XVII. в.
М. Возняк, Укр.-рус. Архів, IX, 34, ч. 45.

Б.

ШУМКИ Й КОЗАЧКИ.

1. І шумить і гуде.

1 »І шумить і гуде, дрібний дощик іде,
А хто ж мене молодую до домоньку заведе?«
2 Обізвався козак на солодкім меду:
— „Гуляй, гуляй, чорнобрива, я до дому заведу".
3 »Не веди ж ти мене, ой, прошу ж я тебе,
Бо лихого мужа маю, буде бити, добре знаю.
4 Набік, хлопці, набік, бо чорт мужа несе!
Як побачить мене з вами, його трясця затрясе.
5 Най трясе, най трясе, як вітер лугами,
Таки ж бо я, молодая, погуляю з вами.
6 А я мужа не боюся, я мужови поклонюся,
Як він теє поміркує, може, й сей раз подарує«.
7 І шумить і гуде, скрипка грає, бас гуде, —
Козак мовчить, а все знає, він до дому поведе.

Коципинський: Пісні, думки і шумки ч. 88. (з Поділля).

Мельодія: Єдлічка, Собр. малоросс. народ. пѣсен, II, ч. 34.

2. По дорозі жук.

(Шумка).

Allegro moderato.

По до-ро-зі жук, жук, по до-ро-зі чор-ний,

По-ди-ви-ся, дів-чи-нонь-ко, я-кий я мо-тор-ний,

я-кий я мо-тор-ний.

1 По дорозі жук, жук, по дорозі чорний, —
Подивися, дівчинонько, який я моторний!

2 Який я моторний, і в кого ж я вдався,
Хиба ж даси копу грошей, щоб поженихався!

Зпід Білої Церкви.
Коципинський: Пісні, думки і шумки, № 3.

3. Дівчина-горлиця.

Allegro.

Ой дів-чи-на гор--ли-ця До ко-за-ка

гор-неть-ся, А ко-зак... як о-рел, як по-ба-чив

так і вмер, так і вмер.

1 Ой, дівчина горлиця[1]) —
До козака горнеться:

---

[1]) Дівчина, яку парубок закликав до танцю, стає серед хати. Парубок танцює навкруги неї навприсядки, то взяв-

А козак, як орел,
Як побачив, так і вмер.
2 Умер батько — байдуже!
Вмерла мати — байдуже!
Умер милий чорнобривий, —
Жаль мені його дуже.
3 І за батька „Отче наш",
І за матір „Отче наш",
За милого ж душу
Танцювати мушу.

Коципинський: Пісні, думки і шумки, ч. 89.

4. Дам лиха закаблукам.

(Козачок).

Allegro non troppo.

Рфр.

Од Ки-є-ва до Лу-бень... На-сі-я-ла ко-но-пель. Дам ли-ха за-каб-лу-кам, Закаблукам ли-ха дам,... Достанеться й пе-ре-дам!

1 Од, Києва до Лубень —
Насіяла конопель.
*Дам лиха закаблукам,
Закаблукам лиха дам,
Достанеться й передам.

шись за боки, то плещучи в долоні, поцокуючи підковами нога об ногу. Дівчина, що стоїть посередині, називається »Горлиця«. (Примітка Коципинського).

2 Од Ніженя до Прилуки —
Та побила закаблуки.
3 Од Полтави до Хорола —
Черевички попорола.
4 А мій батько чоботар —
Черевички полатав.
5 Запряжу я козу в віз,
Та поїду по рогіз[1]).
6 Запряжу я півня в сани, —
Та поїду до Оксани.
7 Запряжу я барана, —
Куди люде, туди й я.

А. Єдлічка, Собр. малор. нар. пѣс., II., ч. 47.

5. А я люблю Петруся.

(Шумка).

Allegro moderato.

А.... я... лю-блю Пе-тру-ся,... Тай ска-за-ти
бо-ю-ся,... Ой, ли-хо, не Пе-трусь, Бі-ле лич-ко,
1. чор-ний вус,.... 2. чорний вус!

1 А я люблю Петруся,
Та й сказати боюся.
*Ой, лихо, не Петрусь,
Біле личко, чорний вус!

---

[1]) = болотяна ростина

2 Як не бачу Петруся,
То від вітру валюся.
3 Як побачу Петруся,
То під боки беруся.
4 Била мене матуся,
Що я люблю Петруся.
5 Хоч ти мене, мати, вбий,
Таки буде Петрусь мій!

А. Коципинський, Пісні, думки і шумки, І, ч. 48.

6. Дуда.

Allegretto.

Ой мій ми-лий у-мер, у-мер, Та в ко-мо-рі
ду-ду за-пер. А я... пі-шла му-ки бра-ти, Ста-ла ме-ні
ду-да гра-ти.

1 Ой, мій милий умер, умер,
Та в коморі дуду запер, —
2 А я пішла муки брати,
Стала мені дуда грати.
3 Ой, ти, дудо ж моя, дудо!
Я молода сюди-туди,
4 Навприсядки та в долоні, —
Пішла мука по коморі.

Єлисавет, записано від М. Кропивницького.
Лисенко: Збірка нар. укр. піс. для учнів, 70, ч. 15.

7. Добра господиня.

Allegro moderato.

Бі-ду со-бі ку-пи-ла... та за сво-ї гро- - ші,
Ка-жуть бі-ду лю-би-ти,... бі-да не хо-ро- - ший:
І кри-вий,... і слі-пий,.. ще до то-го гор-ба-тий,
Як ся ста-не трі-по-та-ти, треба з хати у-ті-ка-ти.

1 Біду собі купила та за свої гроші!
Кажуть біду любити — біда не хороший:
І кривий, і сліпий, ще до того горбатий,
Як ся стане тріпотати, треба з хати утікати.
2 Я в неділю пяна була, в понеділок спала,
А в вівторок снопів сорок пшениці нажала,
В середу сушила, в четвер молотила,
А в пятницю продавала, в суботу пропила.
3 Защо мене, мужу, бєш, за якії вчинки?
Чи я тобі не напряла за рік два починки?[1])
Не сама я пряла — пряли помічниці,
То за муку, то за тісто, то за паляниці.
4 Чи я тобі не жінка, чи не господиня?
Три дні хати не мела, сміття по коліна.
Хоть і буду я мести, то не буду нести,
Купи, мужу, візочок, будем сміття везти.
5 Купи, мужу, візочок, і сиву кобилу,
Вивеземо сміттячко на попову ниву.

---

[1]) = мітки ниток

А попова тая нива сім літ не родила,
Як вивезли хвуру сміття, — пшениця вродила.

Зпід Пирятина на Полтавщині.
А. Коципинський, Пісні, думки і шумки, I, ч. 19.

8. Дяк сподобався.

Allegretto.

А вго-ро-ді мак по-ло-мав-ся, Ме-ні, ма-мо,
дяк спо-до-бав-ся. А вго-ро-ді мак.. зе-ле-нень-кий,
Любив мене дяк мо-ло-день-кий.

1 А в городі мак поломався, —
Мені, мамо, дяк сподобався.
2 А в городі мак зелененький, —
Любив мене дяк молоденький.
3 Ой, бийте мене, карайте мя,
А за дяка віддайте мя.
4 Бо у дяка ручки біленькі,
Що день пеленички свіженькі.

Стрийщина, зап. Ф. Колесса.

VIII. БАЛЯДОВІ ПІСНІ.

1. Невістка заклята в тополю.

Moderato.

О-же-ни-ла ма- - - - ти не-во-ле-ю... си - на,

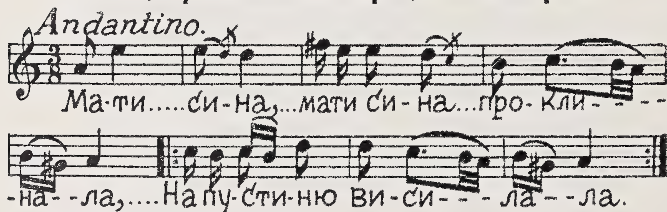
Да взя-ла не-віст - - - ку....дай не до...лю-бо-ви.

Оженила мати неволею сина,
Да взяла невістку да й не до любови. (2)
Да взяла невістку да й не до любови,
Не білеє личко, не чорнії брови.
Ой, послала сина у путь, у дорогу,
Молоду невістку в поле брати льону.
Ой, як посилала, да ще й приказала:
— »Не вибереш льону, то не йди додому!«
Не вибрала льону, не пішла додому —
У чистому полі да й заночувала,
До білого світа тополею стала.
Як приїхав син же з пути, із дороги,
Вклонився матусі низенько у ноги.
»Мати ж моя, мати, щось маю казати:
Ой, виїздив, мати, усю Україну,
Не бачив тополі, як на своїм полі:
Тонка та висока та листом широка,

Без вітроньку має[1]), без сонечка ссяє".
— „Ой вигостри, сину, гострую сокиру,
Да поїдь у поле, ізрубай тополю,
Тонку та високу, та листом широку".
Як приїхав син же до тії тополі,
Як цюкнув же [він] раз — вона зашаталась[2]),
Як цюкнув удруге — вона похилилась,
Як цюкнув утретє — та й заговорила:
„Ой, не рубай мене, бо я твоя мила...
Се ж твоя матуся нам так поробила:
Що тебе послала у путь, у дорогу,
А мене послала в поле брати льону.
Ой, як посилала, да ще й приказала:
»Не вибереш льону, то не йди додому«.
Не вибрала льону, не пішла додому:
У чистому полі да й заночувала,
До білого світа тополею стала"...

Золотоноський повіт на Полтавщині.
Метлинський, Народ. Южно-росс. пѣс., 1854, 286.
Мельодія: Квітка, Народ. мелодії, 1917, ч. 97.

2. Син, проклятий матірю, стає явором.

[Мати сина (2) проклинала,
На пустиню виганяла.]

---

[1]) = тріпоче листям; [2]) = порухнулася

»Іди, сину, пріч од мене,
Най не маю гріх на тебе,
За пятничне співаненько,
За субітне вмиваненько,
За недільне сніданенько«.
Пішов синок до сестроньки;
Та найстарша коня дала,
Середуща осідлала,
Наймолодша виправляла:
— „Коли, брате, гостем будеш?"
»Тогди, сестро, гостем буду,
Та як камінь корінь пустит,
Та як верба ябко (яблуко) зродит«.
Терпіла рік, терпіла два,
А третого не стерпіла —
Пішла мати в ліс шукати.
Стала собі під яворец
Тай узяла листє рвати,
А явір взяв промовляти:
— „Не рви, ненько, та листєнько,
Бо то моє волосєнько!
Куди-сь, мати, подивила,
Всі вершечки увялила.
Куди мати, каже, пішла,
То кровава річка бігла."

Із Стрийського пов.
Головацький: Нар. пѣс. II., 582, ч. 18.
Мельодія з Розстайного, п. Ясло. Ф. Колесса, Етн. Збірн., XXXIX—XL, ч. 269; звідси додано перші два вірші до наведеного тексту.

3. Дочка пташкою прилітає до матері.

Andante.

До-ле.....мо-я, до- - ле,....де ж ти.....ся по-
-ді - ла?.......Ци ти, моя до-ле, в морі у-то-ну-ла,..
ци-сь доле, в огні зго-рі-ла?

1 Доле моя, доле, де ж ти ся поділа?
Ци ти, моя доле, в мори утонула,
ци-сь, доле, в огни згоріла?

2 Сли-сь в мори втонула, приплинь к береженьку,
Але єсли-сь, доле, в огни погоріла,
жаль би моєму серденьку.

3 Приїхали свати до нашої хати,
Та вже хотят мене, мене молоденьку,
за нелюба замуж дати.

4 Мене мати дала, тай наказувала:
„Щоби ти у мене, моя рідна доню,
через сім літ не бувала".

5 Я не витерпіла, за рік прилетіла,
Перекинула-м ся в сиву зазуленьку,
в калиновім гаю сіла.

6 Як взєла ковати, жалібно співати,
А ж ся взєли к земли ліси калинові
від голосу розлігати.

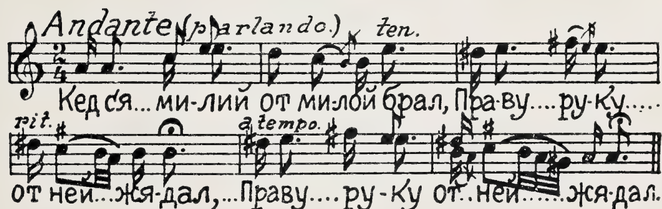
7 Вийшла моя мати, стала на порозі,
Пригадала собі свою рідну дочку,
обілляли єю сльози.

8 „Єсли-сь моя дочка, прошу тя (= тебе) до хати,
Але єсли-сь сива пташка зазуленька,
лети в зелен ліс ковати".

Wacław z Oleska: Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, 1833, 327, Nr. 158.

Мел. запис. Ф. К. в Стрию.

4. Мертвий коханок.

1 Кой ся милий од милой брав,
Так він їй слівце повідав:
2 „Як не верну за рік, за два,
Не чекай мня (= мене) мила, ниґда"[1]).
3 Рочок, другий го чекала,
А на третій чарувала:
4 Суху грушу підливала,
Аж на біло проквитала.
5 Боже, Боже! Што за чари?
Добрі (= добре) груша не прогварит[2])...
6 В четвер ввечір по вечери
Сіла собі конец стола,
7 Дрібне шитко вишивала,
І все милого чекала.

---

[1]) = ніколи більше; [2]) = не промовить; усе це — словацькі форми, такі самі, як: глава, власи

8 Де ся взяло, там ся взяло,
До дверечок запукало...
9 »Мила, мила, серце моє,
Вийдий, отвор двері твої«.
10 Єднов ручков отворяла,
А другов ся з ним витала,
11 До світлиці запросила,
Конец стола посадила.
12 — „Ци ти (= тобі) вечерю варити,
Ци ти ліжечко стелити?"
13 »Ани вечерю варити,
Ни ліжечко мі (= мені) стелити,
14 Лем ти й уроб волю мою,
Поїскай мі главку[1]) мою«.
15 Главку єму поїскала,
І єму ся припатряла[2]).
16 — „Милий, милий, што ся стало,
Што ти власи[1]) побутвіли?
17 Біли личка почорніли,
Чорні очка скаправіли?"
18 »Мила, мила, не по мому,
Чудуєшся, — не маш чому.
19 При старшому я там стояв,
Він мя часто на варту слав.
20 Дрібний дойджик на мя падав,
Зимний вітер на мя віяв.
21 То мі власи побутвіли,
Біли личка почорніли,
Чорні очка скаправіли.
22 Мила, мила, серце моє,
Єще й уроб волю мою:

---

[1]) пор. пом. 2. на ст. 467; [2]) = придивлялася (поль.), бутвіти = струпішити (поль.).

23 А ідий ти до стаєнки,
Виведи мі кониченька!«
24 Волю єго й уробила,
Коничка му виводила.
25 Коло брами, коло зруба
Кониченько станув дуба.
26 А мила ся прелекнула[1]),
На колена приклекнула.
27 »Мила, мила, не лекайся,
Правов ручков прежегнайся![2])
28 Подякуй ти, дівча, Богу
І когуткови чорному!
29 Не єм[3]) я твій жаден милий,
Лем я шатан[4]) справедливий.
30 Бо твій милий, чорноока,
Лежит в гробі од пів рока.
31 Дав би я ти ся во знаки,
Як милого чарувати«.

Розстайне, п. Ясло, зап. Ів. Гомик.
Ф. Колесса: Етн. Зб. XXXIX—XL, 563/β,

5. Дівчина чарами прикликує милого.

Allegro moderato.

По.. тім бо- - - -ці...Ду-на-я,....по тім бо - ці,..
сер-день-ко, Ду-на-я.....

По тім боці Дуная,
Не далеко від края
Чобан вівці корняє[5]),
Тай на хлопці моргає:

---

[1]) перестрашилася; [2]) = перехреститися; [3]) = не є я; [4]) = чорт; [5]) підганяє

„Ой, ви хлопці-молодці,
Поклонітся дівочці,
Що в шовковій сорочці:
Най она ся не журит,
Красу з лиця не губит.
Бо я хлопец молодий,
Ще до того войсковий.
Як я піду на війну,
Тебе лишу на біду.
Як я піду в чужий край,
Тобі буде за мнов жаль.
Як я буду стріляти,
А ти будеш плакати".
— »Ой, що, ненько, робити,
Не хоче чобан любити«.
„Копай, дочко, кореня
Зпід білого каменя!"
Копала го цілий день,
Не вкопала, лиш оден.
Полокала на ріці,
Тай мочила в горівці,
Варила го в молоці, —
»Тай приваблю молодці«.
Ще корінє не в грани,
А вже чобан на кони.
Єще корінь не вкипів,
А вже чобан прилетів.
»А що тебе принесло?
Ой, чи човен, чи весло?«
„Приніс мене сивий кінь
До дівчини на поклін"[1]).
(Сорок волів полових,

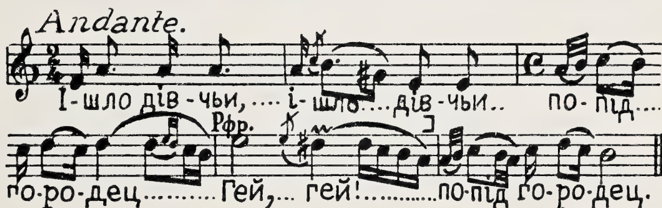
---

[1]) На цьому кінчиться значне число варіянтів

Триста коней вороних,
Сімсот овец в дійнику,
Ялівнику без ліку,
А дівчина в літнику.
А она то як вчула,
Тай за город стрепнула,
Білов ручков махнула).

Головацький: Нар. пѣсн., III/г., 189, ч. 62.
Мельодія з Ходович, п. Стрий, запис. Ів. Колесса.
Етн. Зб. XI, 281, ч. 30.

6. Новобранець тоне, його кінь — посланець.

Ішло дівчє, ішло дівчє попід городец,
Та вирвала, та вирвала рути на вінец,
Та виплела, та виплела рутяний вінец,
Тай пустила, тай пустила в тихий Дунаєц.
Єдним боком Дунайом віночки плинут,
Другим боком Дунайом новобранці йдут.
»Котрий бранец молодец, поплинь по вінец!«
Ой, є в вдови вдовин син, бранец молодец,
Та поплив, та поплив в Дунай по вінец.
Та бо він ще не доплив, та вже утонув,
Та на свого кониченька рученьков махнув:
— „Іди, коню, дорогою в нові ворота,

Ой, там вийде й а до тебе матусі стара.
Та не кажи, мій конику, що я сі втопив,
Але кажи, мій конику, що-м сі й оженив:
Ой, маю я дружбове — в воді кленове,
Ой, маю я старости — в воді стругове[1]),
Ой, маю я свашечки — в воді плотички,
Ой, маю я сватове — в воді щупове,
Ой, маю я молоду — тихую воду."

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса. Етн. Зб. XI, 276, ч. 22.

7. Брат купує сестру-невільницю.

Andante.

Рфр.

Хо-дит турчин по ри-ноч-ку, Гей, мо-ре бре!......

Рфр.

Водит з со-бов дів-чи-ноч-ку, Сер-це мо - є!......

Ходит турчин[1]) по риночку — * Гей, море, бре!
Водит з собов дівчиночку. — * Серце моє!
Правит за ню срібло-злото,
Правит срібло не мірене,
А золото не важене.
Ой, знайшовся один панок,
Сипле срібло не мірене,
Та й золото не важене.
Ой, взяв же ї (= її) попід пашки,

[1]) = пструги
[1]) У деяких варіянтах: »сербин«

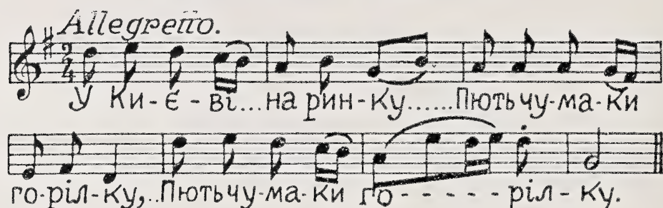
Повів же ї попід дашки.
Ой, взяв же ї за рученьку,
Повів єю до домоньку.
Ой, та сіли вечеряти,
По вечері карти грати,
Єї (= їй) каже постіль слати.
Вона ж тую постіль слала,
Тай ревненько заплакала.
Війшов панок до кімнати,
Взяв з дівчинов розмовляти:
»Ой, Марисю, Марисенько!
Яку маєш родиноньку?
Чи богато роду маєш,
Що в неволи погибаєш?«
— „Ой, мала я три братчики,
Три братчики ріднесенькі.”
»Де ж вони ся та поділи
Три братчики ріднесенькі?«
— „Один пішов в Волощину,
Другий пішов на Вгорщину,
Третий пішов в Туреччину.”
»Чи ж би ти їх ще пізнала,
Свої братя ріднесенькі?«
— „Вже їх тепер не спізнаю,
Я в неволи погибаю.”
Який тепер світ настає[1]),
Що брат сестри не пізнає.
Яка тепер годиночка,
Не пізнає родиночка.

Я. Головацький: Нар. піс. I, 45, ч. 6.
Мел.: Ів. Франко, Студії, 530, ч. V.

---

[2]) В ориґ.: Що тепер за світ настав,
Що брат сестру не пізнав.
Справлено на основі видання Ж. Паулі. (I, 169)

8. Шлюб брата з сестрою.

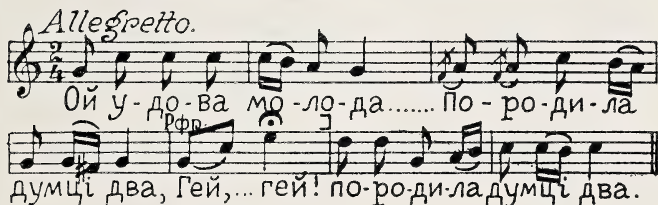
1 У Києві на ринку
Пють чумаки горілку.
2 Ой, пють вони, гуляють,
На шинкарьку гукають:
3 »Да шинкарько молода,
Повірь меду і вина!«
4 — „Не повірю, не подам,
Бо на тобі дран жупан.“
5 »Хоч на мені жупан дран,
Дак у мене грошей жбан.«
6 — „Як у тебе грошей жбан,
Я за тебе дочку дам.“
7 У суботу змовлялись,
А в неділю вінчались,
8 Та до Києва вертались,
Свого роду питались.
9 »Скажи мені, серденько,
Якого ти родоньку?«
10 — „Я з роду Іванівна,
А по батьку Карпівна.
11 Скажи ж, серце, правдоньку,
Якого ти родоньку?
12 »Я із роду Іваненко,
А по батьку Карпенко.«

13 — „Да бодай попи пропали, —
Брата й сестру звінчали"...
14 »Ходім, сестро, ярами, —
Розсіємось цвітами.
15 Ой, ти будеш синій цвіт,
А я буду жовтий цвіт.
16 Будуть люде цвіти рвать,
Із нас гріхи ізбирать.
17 Ходім, сестро, горою —
Розсіємось травою.
18 Будуть люде косити,
За нас Бога просити.«
19 Да чи се ж тая травиця,
Що з братіком сестриця?

Лисенко, Збір. укр. піс., II, ч. 18.

Запис від Є. П. Красковської, що переняла ту пісню від Т. Шевченка.

9. Вдова й її женихи — рідні сини.

1 Ой, удова молода
Породила думці[1]) два.
2 Як она їх родила,
В чорний китай[2]) повила.

---

[1]) В инших варіянтах: донці; [2]) = шовк

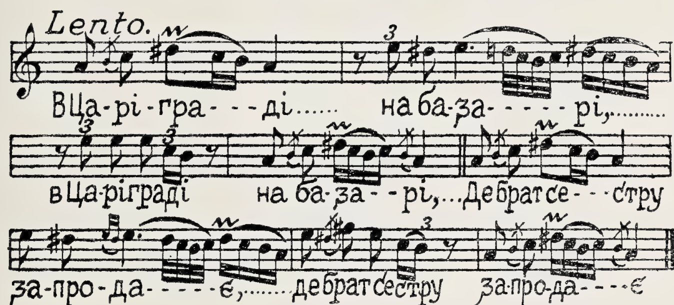
3 В чорний китай повила,
Тай в човенце вложила.
4 Та й в човенце вложила,
В тихий Дунай пустила.
5 „Ой, ти тихий Дунаю,
Я в тя (= тебе) діти пускаю.
6 Ой, ви жовті пісочки,
Корміт мої діточки.
7 Ой, ви круті береги,
Не втопіт ми (= мені) два сини".
8 В сім[1]) літ вийшла по воду, —
Думці стоят на броду.
9 Єден чеше голову,
Другий мруга на вдову:
10 — „Ой, ти, вдово молода,
Ци любиш ти думці два?"
11 »Ой, я думці любю,
Тай за думця піду.
12 За єдного сама йду,
За другого дочку шлю.«
13 Який тепер світ настав,
Що брат сестри не пізнав!
14 Яка тепер година,
Йшла би мати за сина!

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса (рукоп. збірн. II, 4).

---

[1]) — неозначене, кабалістичне число (кабала — єврейська тайна наука, вороження); порівн. казковий вислів: »Зза семої гори, зза девятої ріки«.

10. Дівка-бранка.

1 В Царіграді на базарі, (2)
Де брат сестру запродає, (2)
3 Та не знає, що взять має;
Вона сама собі ціну знає:
4 „Бери гроші, не лічачи,
Сребро-злато, не важачи.
5 Сребро-злато, не важачи,
Китаєчку не мірячи".
6 Десь узявся злий татарин,
Десь узявся презлий панич.
7 Дає гроші, не лічачи,
Китаєчку не мірячи.
8 Став брат сестру з рук здавати,
Татарина найучати:
9 »Татарине, презлий пане,
Не дай дівці заплакати!
10 Не дай дівці заплакати,
Отця-неньку спомянути.
11 Отця-неньку спомянути,
В свою землю поглянути.«

12 Дівка-бранка не втерпіла,
В свою землю поглянула.
13 В свою землю поглянула,
Отця й неньку спомянула.
14 Як углядів злий татарин,
Як углядів презлий панич,
15 Да вдарився об білу грудь. (2)
Десь узялась на морі хвиля,
Всі караблики побила.
17 Всі караблики побила,
Татарина затопила.
18 Татарина затопила,
Невольничку зоставила.
19 Невольничку зоставила,
В свою землю викинула.
20 Отця-неньку спомянула,
В свою землю жить попала.

Записав при допомозі фоноґрафу від кобзаря М. Кравченка з Сорочинців коло Миргороду на Полтавщині Ф. Колесса.

Матер. до укр. етнольоґії XIII, Додаток с. 1—5.

11. Теща в полоні в зятя.

(Підходить під мел. ч. 10.)

Що сі в поли забіліло?
Ой, чи гуси, чи лебеді?
Тепер гуси не літают,
А лебеді не пливают —
Татарове полон женут:
Один полон з жіночками,
Другий полон з дівочками,

Третий полон з діточками.
Стали кошом[1]) під Яришом,
Та взєли сі паювати[2]):
Дівка впала[3]) паробкови,
А тещенька зятенькови.
Взяв він єю (= її) попри коні;
Ой, кінь біжит дорогою,
А тещенька терниною.
Назад себе поглядає,
Кровця сліди заливає[4]),
Чорний ворон залітає,
Тоту кровцю ізпиває.
Приїжджає він до двору:
»Вийди, вийди, татарочко!
Привів-єм, ти (= тобі) невільницю,
А до смерти робітницю«.
А вона ї (= її) тай завела,
Три роботи загадала:
Оченьками стадо пасти,
Рученьками кужіль прясти,
Ноженьками колисати.
Теща дитя колисала,
І дитині приспівала:
— „Люлю, люлю, татарчатко,
По доненьці унучатко!
Бодай стадо виздихало,
Бодай кужіль попеліла,
Бодай дитя скаменіло!"
Учув тото вірний слуга;
»Чи чули ви, панєнонько,

---

[1]) = табор, постій; [2]) = ділити; [3]) припала при поділі
[4]) пор. думу про втечу братів з Азова, ст. 280.

Як вам кляла робітниця:
Бодай стадо виздихало,
Бодай кужіль попеліла,
Бодай дитя скаменіло!"«
Ой, побігла татарочка,
Бігла боса без пояса
Та вдарила по личеньку
Свою рідну матіноньку.
— „Ой, ти доню моя, доню!
Не тілько-м тя (= тебе) годувала,
По личеньку тя не била."
»Мамко ж моя старенькая!
По чім же-сь мя іспознала,
Що-сь мя донуньков назвала?«
— „В неділю-сь барвінок різала,
Тай-с си (= собі) пальчик відрізала[1]),
І по тому-м тя пізнала."
»Мати моя, мила мати!
Скидай з себе тії лати,
Возьми дорогії шати,
Будеш з нами панувати.«
— „Ліпші мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати.
Я не хочу панувати,
Піду в свій край загибати."
»Слуги ж мої тай вірниї!
Впряжіт коні ворониї,
Везіт мамку в єї краї!«

Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego, Львів, 1839, I, 166.

---

[1]) = тай ти собі відрізала пальчик

12. Жінка-зрадниця.

Marciale.

Ни мав І - ван що ро - би - ти, ни мав І - ван

що ро - би - ти Му - сів він... сі йо - же - ни - ти,

му - сів він сі йо - же - ни - ти.

1 Ни мав Іван шо робити,
Мусів він сі й оженити.
2 Взєв си жінку Маряночку,
Гей, на свою головочку.
3 „Гой, Іване, Іваночку!
Лиши пити горівочку,
4 Лиши пити тай гуляти,
Та будемо ґаздувати.
5 Купи плужок, тай волики,
Тай истичок, тай коники,
6 Та поїдем в чисте поле,
Тай віорем (= виоремо) файну ниву.«
7 Оре Йванок й один деньок,
Марієчка воли гонит,
Тай до него ни говорит.
8 На другий день поступає,
Марієчка промовляє:
9 »Ой, Іване, Іваночку,
Чи видиш ти дорожечку?
10 Тов доріжков турчин грає,
Відай ид нам повертає.«
11 — „На-день-добрий, Іваночку,

Продай жінку Марієчку!
12 Продай ми жінку, Іване,
Нехай буде моєв панев.
13 Як ни схочеш продавати,
То будем сі пробувати[1]).''
14 Стали вни сі пробувати,
Став турчина замагати.
15 Став сі турчин поправляти,
Став Івана замагати.
16 Ой, як став го замагати,
Став сі Іван покликати:
17 »Ой, Маріє, Марієчко!
Поратуй мні (= мене) цес разочок,
18 Поратуй мні цес разочок,
Най ни буде загибочок!«
19 Марієчка як се вчула,
Плечима сі й обернула —
20 За Іваном бідувати,
За турчином панувати.
21 Били Івана тай зєзали[2]),
Тай до коня привєзали.
22 Їдут гору й одну, другу,
В треті стали, попасали.
23 »Ой, турчине, турчиночку,
Буду в тебе за служечку.
24 Попусти ми білі руки,
Най ни терплю тєжкі муки.«
25 Ой, турчин сі ни здогадав,
Іванови ручки пускав.
26 »Гей, турчине, турчиночку,
Ци видиш ти дібровочку?
27 Край дуброви два дубочки,
Сидє (= сидять) на них голубочки,

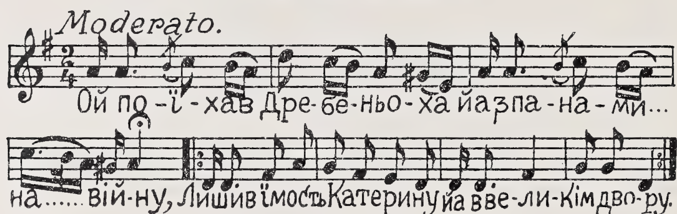
[1]) =моцюватися [2]) = звязали

28 Подай же ж ми, пане, лучки,
Та най убю голубочки.
29 Й один буде, пане, тобі,
Другий буде пани твóї[1]).
30 Другий буде пани твóї,
Пани твої, жінці мої.«
31 Гей, турчин сі ни здогадав,
Іванови лучок подав.
32 Ой, взєв Іван та як змірив,
Турчинови в серце стрілив.
33 Марієчка як то вздріла,
Трохи з страху ни й умліла.
34 — „Ой, Іване, Іваночку!
Подаруй ми цес разочок,
35 Подаруй ми цес разочок,
Най ни буде загибочок.
36 Буду й других научати,
Треба вірнов мужу бути.“
37 »Я ти (= тобі) зараз подарую,
Най лиш лучок наладую.«
38 Наладував тай измірив,
Марієчку бай застрілив.

Іспас.
Kolberg, Pokucie, II, ч. 17.
Мельодія там таки, ч. 18. з Чортівця.

[1]) = твоїй пані

13. Траґічна помилка.

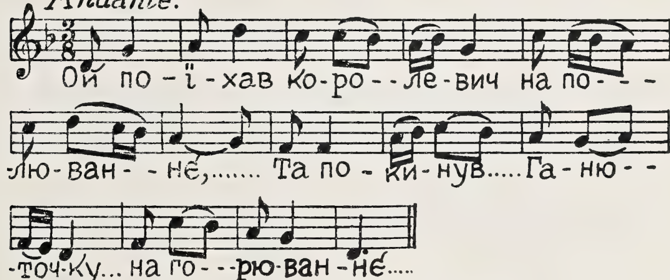

1 Ой, поїхав Дребеньоха й а з панами на війну,
Лишив їмость Катерину й а в великім двору.
2 Єго мати старенькая в голову си взяла,
Написала дрібне листє, тай на почту дала:
3 »Твої двори муровані порозвалювані,
Твої стайні муровані порозвалювані;
4 Твої коні воронії пороспродувані,
Твої вози кованії поростачувані;
5 Твої куфи мід-горівка роспечєтанії,
Твоя челідь препишная поросправлювана...«
6 А молодий Дребеньоха в голову си узяв,
Всідлав собі ворон коня, тай додому примахав.
7 Ой, приїхав Дребеньоха та до свого двора, —
Вийшла їмость Катерина й а ще краща, як була.
8 А молодий Дребеньоха тай на тото не вважав,
Та і виняв гострий палаш, голову єї [і]стяв.
9 Єго двори муровані й а ще кращі, як були,
Єго стайні муровані й а ще ліпші, як були;
10 Єго коні воронії позастоювані,
Єго вози кованії позатачувані;
11 Єго куфи мід-горівка попечєтанії,
Єго челідь препишная, та ще краща, як була.
12 Єго мати старенькая на крісельци сидит,

Тай молоде Дребенєтко на рученьках [держит.
13 „Ой, коби-м сє, моя мамо, пана Бога не бояв,
Та би-м виняв гострий палаш, голову би-м ти [і]стяв."
14 Ой, поїхав Дребеньоха на високу гору,
І сам собі і коневи головоньку утрунув:
15 „Ой, ти горо кремінная, взяла-с мого вітця,
Озми ж мене молодого — молодого удівця."

Ів. Колесса: В память вечерниць Т. Шевченка. Краків, 1890, № 5.

14. Зловісний сон королевича і смерть його жінки.

Як поїхав королевич на полюваннє
Та покинув Ганюточку на горюваннє.
Як ізїхав королевич на круту гору,
Пустив коня вороного в зелену траву.
Як ізїхав королевич на калинов міст, —
Як обняла королевича темнісенька ніч.
Припяв коня до явора, сам ліг спочивати. —
[Та] приснився королевичу дивнесенький сон:
Зпід правої та рученьки вилинув сокіл,
Зпід лівої, зпід білої сива зозуля.

Як поїхав королевич до бабусеньки:
»Бабусенько, голубонько, одгадай сей сон:
Зпід правої та рученьки вилинув сокіл,
Зпід лівої, зпід білої сива зозуля.«
— „Хиба б я тобі, королевич, не бабусенька
[була,
Щоб я [тобі] сього сону та й не 'дгадала.
Біжи, біжи, королевич, не жалуй коня,
Бо твоєї Ганюточки на світі нема!
[Ой], учора із вечора сина вродила,
Ік білому [ік] світу у хрест увела,
А сьогодня [і]к світу й сама померла!«
Доїжджає королевич до нових воріт,
Удариться кінь копитом об новий поріг.
Ой, не вийшла Ганюточка, вийшла менша
[свість[1]),
[Та] винесла королевичу дивнесеньку вість:
— „Здоров, здоров, пане зятю, чужий,
[та не наш,
Бо твоєї Ганюточки на світі нема́ш!"
Як увійшов королевич в нову світлицю, —
Лежить його Ганюточка (тай) на всю
[скамницю[2]).
Ударився королевич у білиї груди:
»Ніжки мої різвесенькі! Чом не ходите?
Ручки ж мої білесенькі! Чом не робите?
Очи ж мої каресенькі! Чом не дивитесь?
Уста мої сахарниї[3])! Чом не мовите?«[4])
— „Ніжки мої різвесенькі одходилися,
Ручки ж мої білесенькі одробилися;
Очи ж мої каресенькі оддивилися,

---

[1]) = жінчина сестра [2]) = лавицю [3]) = цукрові
[4]) = порівн. плач вояка над милою, розд. V, ч. 5.

Уста ж мої сахарнії одмовилися."
Як пішов же королевич у малу кімнату,
Аж там мамки, аж там няньки (та) дитя
[колишуть:
»Ой, ну, люлі, мале дитя, що вчора (вранці)
[уродилося,
А сьогодні увечері осиротилося.
Що учора Ганюточка матуся була,
Ік білому світу Ганюточки на світі нема.«

Щаснівка, козелецького пов. на Чернигівщині. Чубинський, Труды, V, 766.

Мел. (і варіянт тексту): Кл. Квітка, Нар. мел., ч. 108 з Колодяжного, ковел. пов.

15. Тройзілля.

Andante.

Ой ї-ха-ли.... Ко-за-ки-з о-бо-зу, Ой ї-ха-ли....

Ко-за-ки-з о-бо-зу, Стали со-бі... близко пе-ре-во-зу....

Ой, їхали козаки з обозу,
Стали собі близко перевозу.
Взєли собі гадочку гадати:
»Де ми будем нічку ночувати?«
Оден каже: „Бистренькая річка".
Другий каже: „Темненькая нічка."
Оден каже: „Не перебридемо";
Другий каже: „Ту й заночуємо".
Третий каже: „Хотьби й утонути,
Би в Марисі на вечери бути!"

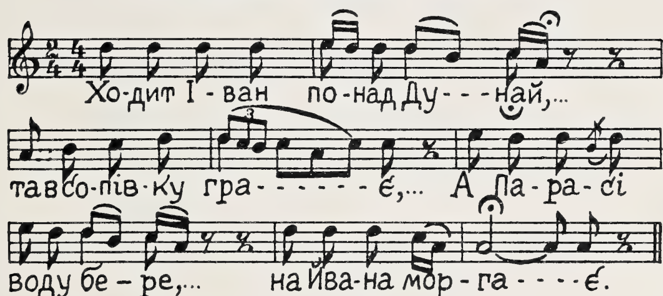
Вийшла до них Марисина мати:
— „Прошу-прошу, козаки, до хати!
Ой, є в мене мід-вино, горівка,
Ой, є в мене біленька постівка[1]),
Ще до того хорошая дівка.
На постівці сім неділь лежала,
Та вна собі тройзілє жадала.
Хто Мариси тройзілє дістане,
Той з Марисев до слюбоньку стане."
Обізвався козак молоденький:
»Ой, маю я три коні на стайни:
Єден чорний — як ворон чорненький,
Другий сивий — як сокіл сивенький,
Третий білий — як лебідь біленький.
Я тим чорним до моря доїду,
А тим сивим море переїду,
А тим білим тройзілє дістану,
Я з Марисев до слюбоньку стану.«
Ой, взєв козак тройзілє копати,
Взєла над ним зазуля ковати:
— „Ой, не копай, козаче, тройзілє,
Бо Мариси вже з єнчим весілє."
Повер[2]) козак тройзілє копати,
А й узєв сі з весільом витати.
Лівов ручков весілє витає,
Правов ручков шаблю витєгає.
Як в городі маківка бринула,
Так Мариси голова хитнула..,
„Ой, на тобі, Марисю, тройзілє,
Не починай із єнчим весілє!«

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 295.

---

[1]) = постілка, постелечка [2]) = кинув

16. Дівчина зчаровує парубка.

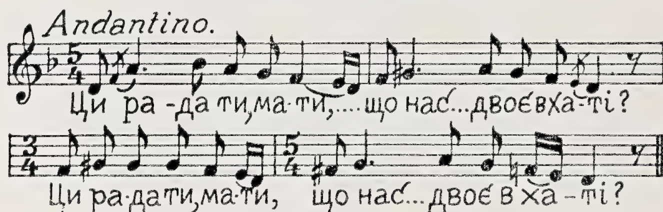
1 Ходит Іван понад Дунай та в сопівку грає,
А Парасі воду бере, на Йвана моргає.
2 — „Ой, прийди ж ти, Іваночку, ой, прийди ж ти, [серце,
Напємо сі горівочки солодкої з перцем."
3 Прийшов Іван до Парасі, та став на порозі,
Дала єму чари їсти в пшенишнім пирозі.
4 В єднім розі у пирозі зелененька рута,
В другім розі у пирозі гадинонька люта.
5 Прийшов Іван додомоньку, положив сі спати:
— »Не можу я, моя ненько, головки підняти.«
6 Єго ненька рано будит: „Йди, синку, косити!"
— »Не можу я, моя ненько, ручичок підняти.
7 Ненько моя старенькая, буду вас просити:
Підіт мині по молодці, буду сі прощєти.«
8 Ой, як прийшли та молодці, шєпки поскидали:
»Через кого з світа ідеш, ти вдовин Іване?«
9 — „Ой, сідайте, молодчики, буду вам казати:
Ой, як вірне дівку любиш, то не йди до хати.
10 Ненько моя старенькая, буду вам казати:
Підіт мині по Парасю, бо буду вмирати."
11 Ой, як прийшла Парасина з білими ногами:

»Через кого з світа ідеш, ти вдовин Іване?«
12 — „Через тебе, Парасино, через тебе, рибко,
Через тебе, Парасино, та умру я швидко...
13 Чує ми сі[1]), моя ненько, чує ми сі, чує,
Що в зелені яворині Парасі ночує.
14 Чує ми сі, моя ненько, чує, причуває,
Що в зелені яворині Парасі співає...“

Жуків, коло Обертина.

Kolberg: Pokucie II, ч. 50 b; мельодія там таки, ч. 50a з Гарасимова-Незвиск.

17. Мати-отруйниця.

»Ци рада ти, мати, що нас двоє в хаті?«
— „Тобі-м, синку, рада, бо-с[2]) моя дитина,
Невістці-м нерада — чужа чуженина“.
Пішла до пивниці, взєла три склєнниці:
У єдну зачерла меду солодкого,
У другу зачерла вина дзеленого,
А в трету зачерла їду гадєчого.
Сама сі напила вина дзеленого,
А синови дала меду солодкого,
А невістці дала їду гадєчого.

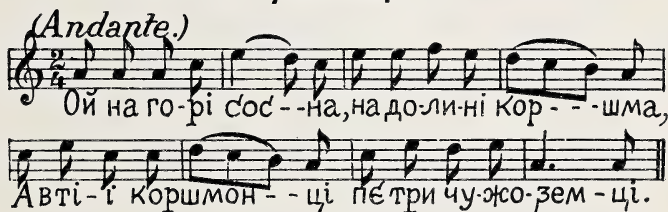
---

[1]) = чується мені
[2]) = бо ти моя дитина

Миленька не пила, — з милим поділила.
А милий напивсі, з лави поваливсі.
»Ой, Боже ж мій, Боже, що ж я ізробила —
Свого миленького навіки-м строїла!«
— „Ой, цит, мила, ой цит, не ти мя строїла,
Строїла мя ненька, вся моя родина".

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етноґр. Збірн., XI, 301.

18. Смерть дівчини, що помандрувала з чужоземцями.
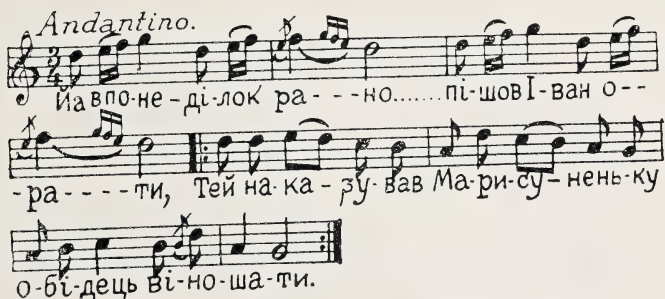

1 Ой, на горі сосна, на долині коршма,
А в тії коршмонці пє три чужоземці.
2 Їден чужоземец, ой, пє та гуляє,
Другий чужоземец на скрипочку грає.
3 Другий чужоземец на скрипочку грає,
Третий чужоземец Гандзю підмовляє:
4 »Ходи, Гандзю, з нами, з нами, чужинцями,
Буде тобі лучче, як у твої мами.
5 Ой, ти в мами ходиш в чорні сардачині,
В нас будеш ходити в срібнім кармазині.
6 Ой, ти в мами ходиш боса по морозі,
В нас будеш ходити взута по підлозі!«
7 Ой, повезли Гандзю до білого жита —
»Вернися, Ганнусю, бігме, будеш бита!«

8 — „Ой, я не вернуся, батечка боюся;
Кого вірно люблю, того тримаюся."
9 Ой, привезли Гандзю к Дунаю до кладки —
»Ой, вернися, Гандзю, до рідної матки!«
10 — „Ой, я не вернуся, матінки боюся;
Кого сподобала, того тримаюся."
11 Ой, привезли Гандзю 'д зеленого дуба, —
»Вернися, Ганнусю, ти наша нелюба!«
12 — „Ой, я не вернуся, бо роду боюся,
Кого сподобала, того тримаюся."
13 Привязали Гандзю до сосни плечима,
До сосни плечима, в темний ліс очима.
14 Викресали вогню з чорного кременя,
Підпалили сосну зверха до коріня.
15 Як сосонька тліє, Ганнусенька мліє,
Як сосна палає, Ганнуся вмирає...
16 Ой, як сосна горит, Ганнуся говорит:
— „Хто в поли ночує, най мій голос чує!
17 Ой, хто діти має, то най научає,
Най по захід сонця в коршму не пускає.
18 Мене мати мала, та в коршму пускала,
Тепер через неї дарма пропадаю".

Чорнокозинці, камянецької округи.
Кл. Квітка, Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем, Етн. Вісн., II, Київ, 1926, ст. 86.

19. Жінка покидає чоловіка.

1 Й а в понеділок рано пішов Івась орати,
Тей наказував Марисуненьку обідець віношати.
2 Ой, оре Івась, оре, вже сонце під полудне:
„Ой, нема ж мої Марисуненьки, й а вже ж бо
[єї не буде."
3 Прийшов Івась до хати, взєвсє дітий питати:
„Ой, діти ж мої тей дрібнесенькі, ой, де ж
[є ваша мати?"
4 — »Ой, пішла наша мати, ой, у гай за теляти,
Ой, казала вна нам, обіцєла вна нам,
[що будете сиротяти«.
5 Взєв же Івась дитинку, підхилив си (= собі)
[кватирку:
„Ей верни сі, верни, Марисуненько, та вважєй
[на дитинку".
6 — »Хиба би-м дурна була, тей розуму не мала,
Та щоби я сі до песького сина та назад
[повертала.«
7 Вернула сі Марисі а й у чотири літа:
— »Ей, прийми ж мене, ти мій Івасеньку, тей
[до свого обіда.«

8 „Нагадай си, Марисю, ой, та насеред літа,
Ой, був же я тей до полудні без раного
[обіда."

Ходовичі, пов. Стрий.

Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 206. Варіянти в Кольберґа „Pokucie", II, ч. 43, 44 — із траґічним закінченням: Івась здоганяє й убиває жінку-зрадницю.

20. Смерть попаді, що втекла з розбійниками.

Andante.

Гей долов мі до - - - лов, там до-лов.... да-
-леч - ко.... Сто - їт мі там, сто-їт корчма му-ро-
-ва - - - - на.

1 Гей, долов мі (= мені), долов, там долов
[далечко
Стоїт мі там стоїт корчма мурована.
2 А в тій мі корчмичці дванадцет збуйничків,
Дванадцет збуйничків а рідних братичків.
3 Медже нима пиє угерска попадя,
Барз сой (= собі) красні (= співат[1])
[і горенько плаче.
4 »Попадьо, попадьо, угерска попадьо!
Чом так красні співаш[1]) і горенько плачеш?«
5 — „Ой, плачу я, плачу, бо я маю чого,
Бо я зохабила[2]) попа молодого.

---

[1]) = співає, співаєш; [2]) = покинула

6 Бо я зохабила попа молодого,
Попа молодого, синонька малого"...
7 Стали они собі радоньку радити,
Радоньку радити, де попадю діти.
8 Таку они, таку радоньку радили,
Радоньку радили, в Дунай ю (= її) втрутили.
9 Сред того Дунаю зелена липонька,
А на той липонці чорний ворон кравчит[1]).
10 А кравчит він, кравчит, аже він викравчав,
То білу рученьку, сриберний[2]) перстенец.
11 Принесли они єй пред попів дворонько;
Попик молоденький за столичком сідит.
12 Попик молоденький за столичком сідит,
Книжоньку сой чи́тат[3]) і сина колише:
13 „Люляй, сину, люляй, шовкові пелюшки,
Шовкові пелюшки, сриберний повивач,
14 Бо з твойой мамоньки виплила рученька, —
Не верне николи дорога мамонька!"

Розстайне, пов. Ясло, запис. Ів. Гомик.
Ф. Колесса, Народ. пісні з галицької Лемківщини, Етн. Збірн., XXXIX—XL, ч. 111.

---

[1]) = кряче; [2]) = срібний; [3]) читає

21. Жінка розбійника.

Moderato.

А там до- - -лом під я- - -во- - -ром,.....
а там до-лом під я-во-ром О- -ре....дів-ча
єдним волом, О – ре...дів – ча єдним во-лом.

1 А там долов за стодолов
Оре дівча чорним волом.
2 Ище брозду[1]) не зорала,
Юж єй матка заволала:
3 „Піди, дівча, піди додом!
Сама не знам, кому тя дам".
4 Дала мене мати, дала
Янічкови, збойничкови.
5 Сночи[2]) прийде, вночи піде,
Все кривавий мечь принесе.
6 Сам си сідат під облачок[3]),
Мечь си кладе на столичок.
7 Мати синка колисала,
Та так єму припівала:
8 „Люляй, люляй, синойку мой,
Мав би-с бити, як отець твой, —
9 Дала би-м тя[4]) порубати,
До Дунаєчку зметати."
10 Взяв овін[5]) єй за ручейку,

---

[1]) = борозду; [2]) = звечора; [3]) = під вікно (мад.); [4]) в ориґ.: го; [5]) = він

Повів він єй на лучейку:
11 — »Клякни, клякни, жено моя,
Буде стята главка[1]) твоя!
12 Співай, співай, жено моя,
Як-єсь втоди и співала,
Кед-єсь[2]) синка колисала!«
13 ,,Не співанку я співала,
Лем-єм правду ти казала[3]).
14 Мати моя старейкая!
Подай ти ми синка мого,
Ней я цілу[4]) в личко його!''
15 Єдно личко му цілила,
А друге му викусила:
16 ,,На ж ти, синку, на памятку,
Коли стинав отець матку!''
17 Як став синочок плакати,
Не міг Янчик ради дати:
18 Взяв овін го за ручейку,
Вивів він го до лісойка,
19 Справив він му колисойку
З яворовог[5]) деревойка:
20 Буде вітрець подувати,
Буде синок так думати,
Же г' (= го, його) колише рідна мати.
22 Буде дождик покрапати,
Буде синок так думати,
Же го ку́пат[6]) рідна мати.

Із Сяніччини.

Я. Головацький, Нар. пѣс., I, 171, ч. 22.

Мельодія (і варіянт тексту): Ф. Колесса, Нар. піс. з галицької Лемківщини, Етн. Збірн. XXXIX—XL, ч. 497 г. з Ганчови, пов. Горлиці.

---

[1]) = головка; [2]) = коли ти; [3]) = лише правду я тобі казала; [4]) = цілую; [5]) = яворового; [6]) = купає

22. Шумильце.

Andante.

Там зелен я - - вір роз-вив-ся, там зелен я - - - вір,

Рфр.

моє сер-день-ко, роз-вив-ся.

Там зелен явір розвився,
  там зелен явір, моє серденько[1]), розвився.
А під явором ліженько,
А на ліженьку Шумильце.
Ведут Шумильця рубати,
А взяли го ся питати:
»Чи много дівчат ізрадив?«
— „Ой, дванайцять-єм ізрадив,
А тринайцяту Катрусю".
Ведут Шумильця рубати,
А взяли го ся питати:
»Чи маєш ти їм що дати?«
— „Ой, за попівну дам коня,
А за дяківну дам зброю,
А за Катрусю дам душу.
Не ховайте мя у той кут,
Поховайте мя такой[2]) тут,
Куди дівчата в коршму йдут.
Будут дівчата з коршми йти
Тай за Шумильця згадают:

---

[1]) = кожний вірш повторяється із приспівкою »моє серденько«.

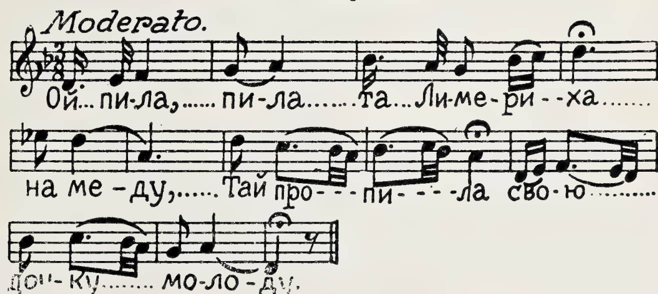
[2]) = таки

20 Нема Шумильця на селі,
Були б дівчата веселі."

Нагуєвичі, п. Дрогобич; пісню переняв Іван Франко від своєї матері.

Д. Ревуцький, »Золоті ключі«, II, ч. 25.

23. Лемерівна.

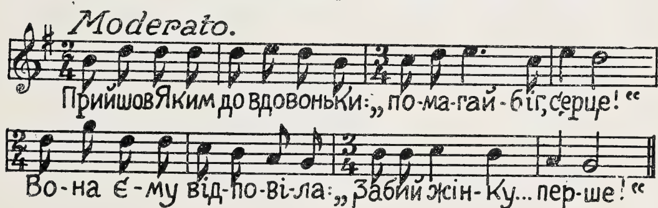
1 Ой, пила, пила та Лемериха на меду,
Тай пропила свою дочку молоду:
2 »Ой, хто купить цебер меду і вина,
Того буде Лемерівна молода!«
3 Обізвався та Шкандибенко на меду:
— „Ой, я ж куплю Лемерівну молоду!
4 Ой, я ж куплю цебер меду і вина,
Нехай буде Лемерівна вже моя."
5 У неділю ранесенько, до сонця,
Тай плакала Лемерівна в віконця:
6 — »Ой, загину, мая матінко, загину,
Бо не люблю Шкандибенка, покину!
7 Наступає, моя матінко, темна ніч,
Ой, не люблю Шкандибенка, піду пріч.«
8 »Ой, коли любиш, моя дочко — вінчайся,
А не любиш, дитя моє, — цурайся!«

9 Ой, побігла Лемерівна горою,
А за нею Шкандибенко в погоню.
10 Ой, дігнав він Лемерівну, та й не бє,
Тільки ж її словечками картає:
11 ,,Ой, чого ж ти, Лемерівно, пішки йдеш?
Та чи ти в мене вороних коней не маєш?"
12 — »Ой, хоч же є ворониї коні — то твої,
Та і сам молод не до мислоньки ти мині«.
13 ,,Ой, чого ж ти, Лемерівно, боса йдеш?
Десь ти в мене черевиків не маєш?"
14 — »Ой, хоч же є черевички — то твої,
Та і сам молод не до мислоньки ти мині«.
15 ,,Ой, чого ж ти, Лемерівно, в свиті йдеш?
Та чи (ти) в мене дорогих суконь не маєш?"
16 — »Ой, хоч є дорогиї сукні, — то твої,
Та і сам молод не до мислоньки ти мині«.
17 Ой, побігла Лемерівна тернами,
А за нею Шкандибенко конями.
18 — »Ой, дай мині, Шкандибенко, гострий ніж,
Повиймати чорний терен з білих ніг!«
19 Не влучила Лемерівна в ніженьку,
Та влучила Лемерівна в серденько:
20 — »Кипи, кипи, моє серденько, на ножі,
А ніж в того Шкандибенка на дворі!«
21 Ой, як узяв тую Лемерівну до двора:
— ,,Ой, одчиняй, моя матінко, ворота!
22 Ой, одчиняй, моя матінко, ворота!
Я везу тобі невісточку пяненьку".
23 »Ой, од чого, мій синочку, впилáся?
Ой, од чого, дитя моє, впилася?«
24 — ,,Ой, упилась, моя матінко, од ножа,
А заснула, моя матінко, край коня".
25 »Ой, не вези у двір її, не вези,

Та вези ж її, мій синочку, до тещі."
26 — „Ой, одчиняй, моя тещенько, ворота,
Я везу тобі дочку твою пяненьку".
27 »Ой, од чого, мій зятеньку, впила́ся?
Ой, од чого, дитя моє, впилася?«
28 — „Ой, упилась, моя тещенько, од ножа,
А заснула, моя тещенько, край коня".

Біла Церква на Київщині.
М. Лисенко, Збірник укр. піс., I, ч. 3.

24. Яким забиває жінку за намовою вдови.

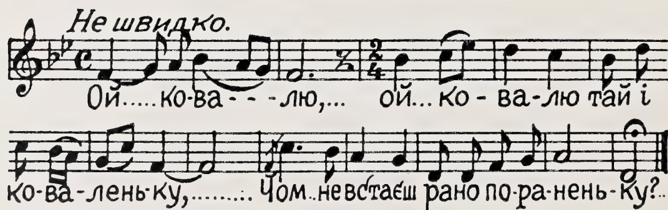

1 Прийшов Яким до вдовоньки:
[»Помагай-біг, серце!«
Вона єму відповіла: — „Забий жінку перше!
2 Я забила чоловіка, а ти забий жінку,
Обоє-смо молоденькі, підем на вандрівку."
3 Прийшов Яким до домоньку
[та взєв жінку бити,
Якимишка молоденька взєла сє просити.
4 — »Та не вважай, Якимочку, що я молоденька,
Але вважай, Якимочку, — дитина маленька...«
5 Пішов Яким до вдовоньки, та взєв сє питати:
»Та де би то, стара вдово, єї поховати?«
6 — „Заткай хату, запри вікна, скажи: загоріла!
Вівези ї в темні ліси, скажи, що вдуріла."

7 Прийшов Яким до вдовоньки, та взєв сє
[питати:
»Ци будеш ти, стара вдово, моїм дітьом
[мати?«
8 — „Коли-с забив, Якимочку, жінку
[молоденьку,
Забєш мене, Якимочку, удову стареньку."
9 Прийшов Яким до домоньку, вдарив сє
[полами:
»Діти ж мої дрібнесенькі, пропав же я
[з вами!«
10 Пішов за городи — жито побреніло:
»Та вже мене за Марисев серце заболіло.«
11 Пішов Яким за городи — капустиці вєсі:
»Тай то єї посадила небіжка Марисі...«
12 Пішов Яким до коршмоньки:
[»Дай, жиде, горівки!
Цириз тоту шельму-вдову збавив-єм си
[жінки!«

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 223

25. Покритка топить дитину.

1 »Ой, ковалю тай і коваленьку,
Чом не встаєш рано-пораненьку?

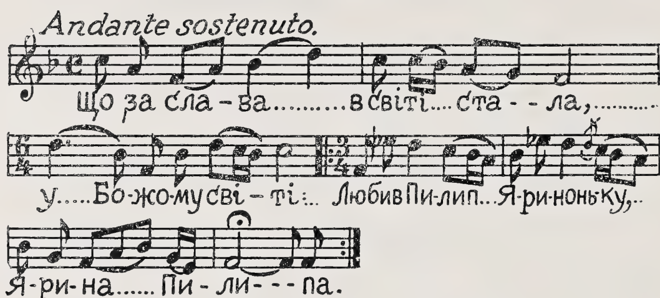
2 Чом не встаєш рано-пораненьку,
Чом не куєш стиха помаленьку?
3 Чи ти свого заліза не мієш[1]),
Чи своєї челяді жалієш?«
4 — „Ой, я своє та залізо мію,
Тіли[2]) челядь свою я жалію".
5 Ой, зза гори вітер повіває,
А коваля журба обнімає.
6 А коваля журба обнімає,
Що у його дружини немає.
7 Тіки в його дочка Катерина,
Тай та йому слави наробила:
8 Породила маленького сина,
В колóдязі взяла й затопила.
9 В колóдязі взяла й затопила,
Тичиною та і пристромила.
10 Тичиною та і пристромила,
Сама стала, з вітром говорила:
11 »Повій, вітре, з холодного яру,
Та нажени дощевую хмару.
12 Позаливай стежки та доріжки,
Щоб к колóдязю люде не ходили,
13 Щоб к коладязю люде не ходили,
Мале дитя тай не розбудили...«

О. Гулак Артемовський, Нар. укр. пісні, 1868, ч. 41.

---

[1]) мієш = маєш; [2]) = тільки.

26. Одружились у смерти.

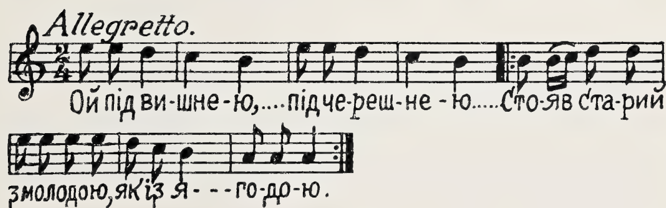

1 Що за слава в світі стала, у Божому світі:
Любив Пилип Яриноньку, Ярина Пилипа.
2 Заказали отець-ненька Яриноньки брати,
Бо Ярина єсть убога, а Пилип — багатий.
3 „Візьми собі, мій синоньку, із кіньми, з волами,
Но не бери Яриноньки, що світить плечами.
4 Візьми собі, мій синоньку, та по своїй рівні,
Но не бери, мій синоньку, та тиї Ярини!"
5 Коло млина кремянина та бистрі лотоки,
Ой, там стояв Пилипонько й Ярина молода.
6 Серце к серцю приложили, а ручки зчепили,
У лотоках, в бистрій воді обоє втопились.
7 Ой, ви отці, ой, ви неньки, на те не вважайте,
Яку Господь пару дає, то й не розлучайте!

Волинь, Звягельського повіту, від О. Косачевої.
Лисенко, Збірн. укр. піс., III, 68.

IX. НАСМІШЛИВІ ТА ДИТЯЧІ ПІСНІ.

1. Старий і молода.

1 Ой, під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодою,
як із ягодою.

2 І просилася, і молилася:
»Пусти мене, старий діду,
на вулицю погулять!«

3 — „Ой, і сам не піду́, і тебе не пущу́,
Хочеш мене старенького
да покинути.

4 Куплю тобі хатку, іще й сіножатку,
І ставок і млинок
і вишневий садок."

5 »Ой, не хочу хатки ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
ні вишневого садка!

6 Ти старий дідуга ізігнувся, як дуга,
Тобі бабу було брати,
не мені вік звязати!«

З вертепної драми XVIII. в. (М. Возняк, Початки укр. комедії, Львів 1920, 221).

Мельодія й остання строфа із Збірн. Коципинського: Пісні, думки і шумки ч. 98. (з Поділля).

2. Ой, мій милий заболів.

Andantino.

Ой мій ми-лий за-бо-лів,...... Ки-сі-леч-ку за-хо-тів, Рфр. Ой і ра-но, ра-не-сень-ко, Ки-сі-леч-ку за-хо-тів.

1 Ой, мій милий заболів,
Киселечку захотів.
*Ой рано-ранесенько,
Киселечку захотів.
2 А як я то молода,
Не лінивая була,
О, як пішла по селу
Добувати кисілю.
3 Не добула кисілю,
Да купила овса:
*„Цить, милий, не вмірай,
Киселечку дожидай!
Не вмірай, не вмірай,
Ти надьожа[1]) моя!

---

1) = надія

Дожидай, дожидай,
Радость дорога моя!"
4 І забрала овес
У запаску увесь.
*„Цить, милий" і т. д.
5 Та принесла той овес
Та додому увесь.
*„Цить, милий" і т. д.
6 Ой, посипала овес
На холодній печі.
*„Цить, милий" і т. д.
7 Ох, і сох той овес
Руський місяць увесь.
*„Цить, милий" і т. д.
8 І забрала той овес
У запаску увесь.
*„Цить, милий" і т. д.
9 Та пішла по селу
Добувати жорнів.
Не добула камяних,
Та й добула лубяни́х[1])
*„Цить, милий" і т. д.
10 Ізмолола той овес
На мучицю увесь.
*Ой, рано-ранесенько,
На мучицю увесь.
*„Цить, милий" і т. д.
11 Учинила кисіль
На шіснадцять неділь.
*Ой, рано-ранесенько,
На шіснадцять неділь.
*„Цить, милий" і т. д.

= з лубка (моск.), себто — з лика

12 Учинила кисіль
У безодній діжі.
*Ой, рано-ранесенько,
У безодній діжі.
*„Цить, милий" і т. д.
13 Уже кисіль кисне,
А з милого дух тисне.
*„Цить, милий" і т. д.
14 Ой, як пішла по селу
Добувати сита.
*Ой, рано-ранесенько,
Добувати сита.
*„Цить, милий" і т. д.
15 Не добула сита,
Та добула борони.
*Ой, рано-ранесенько,
Та й добула борони.
*„Цить, милий" і т. д.
16 Процідила вранці
На чотири пальці.
*Ой, рано-ранесенько,
На чотири пальці.
*„Цить, милий" і т. д.
17 Приставила до печі,
Уже милий без речі...[1])
*Ой, рано-ранесенько,
Уже милий без речі.
*„Цить, милий", і т. д.
18 А вже кисіль клекотить,
З милого дух виходить.
*„Цить, милий", і т. д.

---

[1]) = уже не говорить

19 Поки кисіль ізкипів,
Уже милий одубів.
Як би дома була́,
То б я вмерти не дала́.
20 Я казала зранку:
„Бери, милий, дранку!”
Тебе чорт же напер
Та й у добрі[2]) — умер;
Як би була знала,
То б я й тую зняла.

З репертуару О. Вересая, запис. Чубинський, Русов, Лисенко.

Записки Юго-Зап. Отд. Русск. Геогр. Общ. I, Матеріалы 45—49.

3. Непривітний Явтух.

Andante.

Дівчина: „Да куди... ї - - деш,... Яв - - ту - - ше?
да куди... ї - - деш,.... мій... дру - же?“ Явтух: „Не скажу!“
Дівч: Да коли ж твоя... та добрая ла - ска, той.... ска - жеш. - Явт.: „На базар!“

Дівчина: Да куди їдеш, Явтуше?
Да куди їдеш, мій душе?
Явтух: Не скажу!
Дівчина: Да коли ж твоя та добрая ласка,
[то й скажеш.
Явтух: На базар.

---

[2]) = у добрій кошулі

Дівчина: Підвези ж мене, Явтуше,
Підвези ж мене, мій душе.
Явтух: Не хочу!
Дівчина: Да коли ж твоя та добрая ласка,
[то й схочеш.
Явтух: Сідай, та з краєчку.
Дівчина: Ой, що везеш, Явтуше,
Ой, що везеш, мій душе?
Явтух: Не скажу!
Дівчина: Да коли ж твоя та добрая ласка,
[то й скажеш.
Явтух: Груші.
Дівчина: Ой, дай мені, Явтуше,
Ой, дай мені, мій душе.
Явтух: Не дам!
Дівчина: Та коли ж твоя та добрая ласка, то й даси.
Явтух: Візьми, та гниленьку.
Дівчина: Обніму ж тебе, Явтуше,
Обніму ж тебе, мій душе.
Явтух: Не хочу!
Дівчина: Да коли ж твоя та добрая ласка,
[то й схочеш.
Явтух: Обніми, та не задуши.
Дівчина: Поцілую тебе, Явтуше,
Поцілую тебе, мій душе.
Явтух: Не хочу!
Дівчина: Да коли ж твоя та добрая ласка,
[то й схочеш.
Явтух: Поцілуй, та не вкуси!

Будища на Чернигівщині.
Лисенко, Збірн. укр. піс., III, 74.

4. Мила викупляє милого.

Andante con fuoco (з запалом)

Ой бре мо-ре, бре! сип, шинкарко, ще: Єсть у ме-не та рідний бать-ко, ... ви-ку-пить.. ме-не.

1 Ой, бре море, бре, — сип, шинкарко, ще:
Єсть у мене та рідний батько, —
викупить мене.

2 Ось і батько йде, — грошей не несе...
От тепер же я та, шинкарочко,
засів у тебе!

3 Ой, бре море, бре, — сип, шинкарко, ще:
Єсть у мене та рідна мати, —
викупить мене.

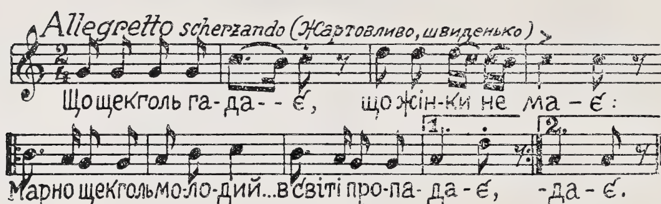
4 Ось і мати йде, — грошей не несе...
От тепер же я та, шинкарочко,
засів у тебе!

5 Ой, бре море, бре, сип, шинкарко, ще:
Єсть у мене мила чорнобрива, —
викупить мене.

6 Ось і мила йде — й грошики несе!
От тепер же я та, шинкарочко,
піду од тебе.

Записано в місті Батурині на Чернигівщині.
Лисенко, Збірн. нар. укр. піс., IV десят., ч. 2.

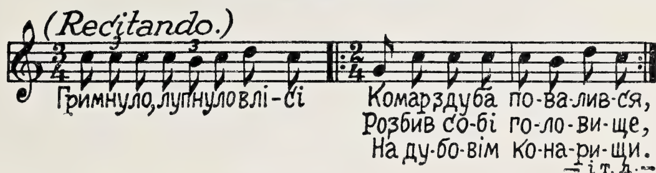
5. Пташине весілля.

1 Що щеґоль гадає, що жінки не має:
Марно щеґоль молодий в світі пропадає...
2 Щеґоль хлопець гарний і на вроду вдатний,
Засватав він гарну птицю, молоду синицю.
3 У суботу ввечір могорич запили,
А в неділю до-схід-сонця весілля робили,
4 Ластівочки-дружечки вінок зачинали,
А зазулі-свашечки в долоні плескали.
5 Соловейко у садочку став в сопілку грати,
А сороки білобокі пішли танцювати.
6 Чапля коло печі страву доглядає,
А крук меду доливає, гостей напуває.
7 А чорногуз-батько розгулявся гладко,
Сова сидить за столом, скоса поглядає.
8 А снігурчик-дружба по подвірю ходе,
А горобці в коноплях наробили шкоди.
9 Шуляк на порозі стоїть на сторозі.
Пугач пяний безпамятний лежить на дорозі.

Лисенко, Збірн. укр. піс., VII, ч. 42.

6. Комарів заповіт.

Стукнуло, грянуло в лісі:
Комар з дуба звалився,
Трафив на коренище,
Збив собі голін(ь), плечище.
Почули мухи-горухи,
Принесли єму кожухи:
»Наш комару-сподару,
Жаль тя нам не помалу...
Не чом ти в нас не буваєш, —
Аж ти ся зле маваєш![1])«
— „Поховайте ж ви мене в поли
При зеленой дубраві;
Коли я буду вмирати,
Кажіт мою дружину зобрати.
А хрущ буде нести,
А овад буде густи,
А журавель буде співати,
А муха буде плакати...
Обгородіте ж ви мене
Друбненькими стрілойками,
Положіте ж ви на мні
Мой тугесейкий лучок.
Коли будут козаки їхати,
Мене будут споминати:

---

[1]) = маєш

Тут лежит комарище,
Славний наш козачище."

М. Грушевський, Співанник з початку XVIII. в. (Записки Н. Т. Ш. 1897, т. XV, 17, ч. VII.).

Мельодія: Ів. Колесса, Етн. Зб., XI, 43, ч. 1 б. текст тут дуже близький до наведеного в горі, зложений також у формі рецитації.

7. Журавель.

Allegretto, non troppo.

У - на - див - ся жу - ра - вель, жу - ра - вель,
До... ба - би - них ко - но - пель, ко - но - пель.

Рфр.

Та-ки, та-ки жу-ра-вель, та-ки, та-ки ци-ба-тий,
Та-ки, та-ки но-са-тий, та-ки, та-ки ди- - -бле,

ко-но-пель-ки щи- - пле....

1 Унадився журавель, журавель
До бабиних конопель, конопель.
*Таки-таки журавель,
Таки-таки цибатий,
Таки-таки носатий,
Таки-таки дибле,
Конопельки щипле.

2 А я тому журавлю, журавлю
Києм ноги перебю, перебю.
*Таки-таки журавель і т. д.

3 Та щоб же він не дибав, не дибав,
Конопельки не щипав, не щипав.
*Таки-таки журавель і т. д.

4 Оце тобі, журавель, журавель,
Щоб не займав конопель, конопель!
*Таки-таки журавель і т. д.

А. Єдлічка. Собр. малоросс. нар. пѣс., т. II, ч. 45

8. Козенятко й цапок.

(Дитяча).

Allegro.

Біг-ло, біг-ло.... ко-зи-нят-ко льод-ком, льод-ком,
За ним, за..ним ца- - пок... слід-ком, слід-ком.
Во-но біг-ло то-пи-ти-ся, За ним ца-пок ди-ви-ти-ся,
Во-но біг-ло в о-по-лон-ку, Йо-го ца-пок за го-лов-ку:
Стій, ко-зо, не то-пи-ся, Щей на ме-не по-ди-ви-ся!

Бігло, бігло козенятко льодком, льодком,
За ним, за ним цапок слідком, слідком:
Воно бігло топитися,
За ним цапок — дивиться.
Воно бігло в ополонку,
Його цапок за головку:
»Стій, козо, не топися,
Ще й на мене подивися!«

Миропілля, звягельс. пов. на Волині.
Квітка, Нар. мел., ч. 213.

9. Безконечник.

(Дитяча).

Andante.

Був...со-бі жу-ра-вель та жу-ра--воч--ка,...

На-ко-си--ли сін-ця....пов-ні я - сель-ця.......

На-ша пі-сня гарна й нова, По-чи-най-мо ї-ї зно-ва.

Був собі журавель та журавочка,
Накосили сінця повні яселця.
Наша пісня гарна й нова,
Починаймо її знова:
Був собі журавель і т. д.

Жабориця на Волині.
К. Квітка, Нар. мел., ч. 214.

X. ПОБОЖНІ (ПСАЛЬМИ, КАНТИ) Й СТАРЦІВСЬКІ ПІСНІ.

1. Олексій — Божий чоловік.

Andante.

В слав-нім гра-ді во Є-ру-са-ли-мі,....

В слав-нім... гра-ді..... во Є-ру-са-ли- -мі....

Там цар хо- - -див і Го-спо-да про- - -сив.

1 В славнім граді, во Єрусалимі,
Там цар ходив і Господа просив:
2 »Ой, Господи, Боже мій єдиний,
Дай же мені хоть чадо єдине!«
3 Дав йому Бог сина Алексія,
Назвав його Божим чоловіком.
4 А у Бога великая сила —
Вдружив отець по неволі сина.
5 Одруживши, звелів йому жити,
А він пішов в пустиню блудити.
6 Блудив сім літ, не ївши, не пивши,
Прийшов к отцю, як земля зчорнівши.
7 Отець його в той час не пізнає,
В своїм домі за старця приймає.

8 Звелів слугам келію збудувати,
Божому старцю їсти доношати.
9 Взяли слуги келію збудували,
Божому старцеві їсти доношали.
10 А він того не вїдав, не впивав,
А все теє на нищих[1]) роздавав.
11 Послав Господь трох ангелів з неба:
Алексію, помирати треба!
12 Став Алексій житіє писати,
Жеб по смерти те в руціх тримати.
13 »Дайте, слуги, аж до отця знати,
Нехай іде житіє читати.«
14 Прийшов отець, житіє читає, —
З великого жалю умліває:
15 — „Ой, горкий мой, горкий світе,
Алексію, сину мій, квіте!
16 Чом ти мені зразу не признався,
То б ти був так не спотикався.
17 Дайте, слуги, і до жінки знати,
Нехай іде житіє читати."
18 Прийшла жона, житіє читає, —
З великого жалю умліває:
19 — „Ой, горкий мой, горкий світе,
Алексію, друже мій, квіте!
20 Я з тобою і брак[2]) принімала,
А з тобою житія не мала...
21 Плодне древо до раю приймають,
[А] неплодне з раю виверґають[3])."
22 „Мені твого плода не треба,
Тільки душі спасенія з неба."

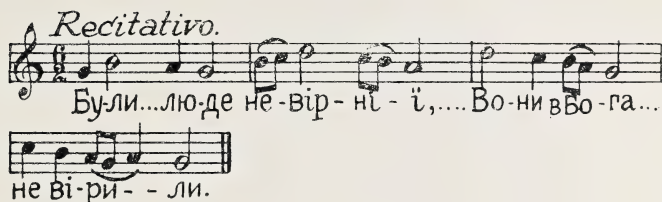
Запис. в прис. Полковничому хуторі, таращанського пов. на Київщині.

П. Демуцький, Ліра і її мотиви, Київ, 1903, № 34.

---

[1]) = бідних [2]) = шлюб [3]) = викидають

2. Св. Юрій-змиєборець.

1 Були люде невірнії,
Вони в Бога не вірили,
А вірили у цмочище,
У лютеє та змиїще.
2 Дали цмоку а й оброку,
Що неділі по людині.
Прийшла пора аж до царя —
Хоч сам ступай, хоч доч давай.
3 Стали вигри вигравати,
Стали панну наряжати;
Посадили в кінці моря:
„Моли, панно, щиро Бога!"
4 Панна тоді сильно злякла,
Пред Господом крижем вклякла.
Аж тут летить а цмочище,
А лютеє та змиїще.
5 В його з рота огонь паше[1]),
В його з очей искри скачуть...
Де узявся святий Юрій
На білім коні з копієм.
6 Вдарив цмока серед ока,
Забив цмока на вік віка.

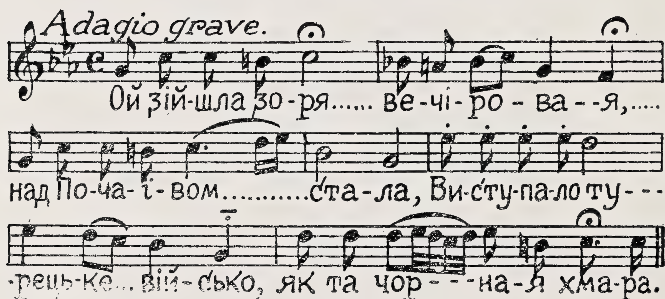
---

[1]) = дихає, бухає

»Чого хочеш, святий Юрій?
Чи ти хочеш срібла-злата?
7 Чи ти хочеш розписати,
По всім світі розіслати,
Щоб читали і писали,
Георгія святкували?«
8 — „Я не хочу срібла-злата,
Тільки хочу розписання,
По всім світі розіслання,
Щоб читали і писали,
Георгія святкували.“

Запис. від лірника Ридька на Київщині.
П. Демуцький, Ліра і її мотиви, К. 1903, № 26.

3. Почаївська Мати Божа.

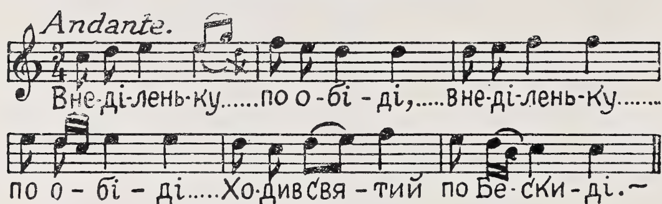
1 Ой, зійшла зоря вечіровая,
над Почаївом стала,
Виступило турецьке військо,
як та чорная хмара.
2 Турки з татарми брами облягали —
манастир воювати,

Матір Божая Почаївськая
буде нас рятувати.
3 Отець Залізо[1]) з келії вийшло,
сльозами умиває[2]):
»Ой рятуй, рятуй, Божая Мати,
манастир загибає!«
4 — „Ой не плач, не плач, отче Залізо,
манастир не загине,
Мусимо встати, чуд показати,
манастир рятувати".
5 Ой, вийшла, вийшла Божая Мати,
ой, та на хресті стала,
Кулі вертала, турків вбивала,
манастир рятувала.
6 Турок не вірить, із лука мірить,
на манастир ціляє,
І тії стріли назад летіли,
сами їх побивали.
7 Дознались турки, злі недовірки,
славу учинили,
У славнім місті Вишневцеві
кров з піском змісили.
8 Ми єсть люде і всі християне,
усі до Бога вдаряймо[3]),
Матері Божій Почаївській
усі поклон создаваймо[3]),
9 Щоб нас боронила, всіх сохранила,
од злоби рятувала,
По нашій смерти своїм нахором[4])
усіх нас покривала.

Лисенко, Збірн. укр. піс., I, ч. 1.

[1]) Йов Залізо (1581—1651) був почаївським ігуменом [2]) в оригіналі: умліває [3]) в оригіналі: вдаряємо, создаваємо [4]) = омофором

4. Розкаяна грішниця.

1 В неділеньку по обіді
Ходив святий по Бескиді.
2 А вийшов він на охлоду —
Несе дівча з моря воду:
3 »Дівча, дівча, спочний[1]) собі,
Най я прийду близше 'д тобі.
4 Дівча, дівча, дай той води,
Той небесной охолоди.
5 Дай той води, напиюся,
Барз-єм зімлів, охлоджуся.«
6 — „Не дам я тобі той води,
Бо та вода є нечиста.
7 Бо та вода є нечиста,
В споді пісок, зверха листя."
8 »Дівча, дівча, вода чиста,
Лем ти сама є нечиста:
9 Девятьох-єс мужей мало,
А з жадним-єс слюб не брало.
10 Девятьох-єс синів мало,
До Дунаю пометало.«
11 — „Кед-єс[2]) святий, сповідай мня,
Кед-єс чловек, не видай мня!"

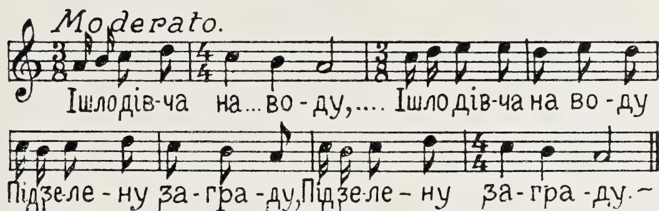
---

[1]) = спочинь [2]) коли ти є святий

12 »А идий ти до костела,
Клекний собі на колена.
13 Клекний собі при порогу,
Сповідайся Пану-Богу.
14 Клекний собі при порозі,
Сповідайся Матці Божій.
15 Клекний собі пред овтарьом,
Сповідайся троїм царьом.«
16 Так ся твердо сповідало,
Аж ся в порох розсипало.
17 Сами свічи засвітили,
Сами дзвони задзвонили.
18 И ангели приґравали,
Душу в небо впроваджали.

Розстайне, запис. І Гомик.
Філ. Колесса, Етн. Зб., XXXIX—XL, ч. 587.

5. Грішна дівчина в пеклі.

1 Ішло дівча на воду
Під зелену заграду.
2 Нашло оно злотий квіт,
Стало собі вінці виц[1]).

[1]) = вити

3 Єден вінец вивило,
Як сонечко сходило.
4 Другий вінец вивило,
Як ся Служба зачала.
5 Третій вінец вивило,
Як ся Служба скінчила.
6 Пришов 'д ньому младенец:
»Дівча, дівча, дай венец .«
7 — „Не дам я ти (= тобі) мой венец,
Бо ти не мій младенец.
8 Бо ти не мій младенец,
Але з пекла визренец."
9 »По чім же-с ня (= мене) познала,
Же-с ня красні (= красно) назвала?«
10 — „По шатаньскім породзе,
І по твоїм походзе."
11 Як ю (= її) хватил та поніс
Понад гори, понад ліс.
12 — „Не нес (= неси) ти ня горами,
А йно нес ти дрожками[2])."
13 А як пришли над пекло —
— „Боже, Боже як тепло!"
14 А як пришли над врата,
Запукали на брата:
15 »Брате, брате, отвор мі (= мені),
Бо я несу, тяжко мі.«
16 — „Што ж так тяжко несете,
Же отвирац кажете?"
17 »Несу тіло і душу,
Покутувац з ньом (= нею) мушу«.
18 А як пришли до пекла,
Посадил єй до кресла.

---

[2]) = дорогами

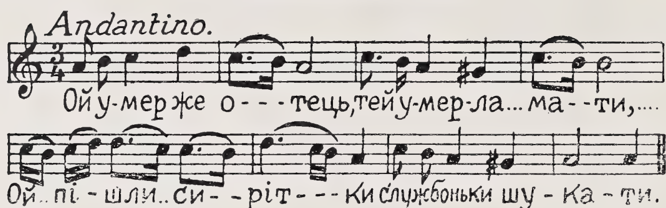
19 »Дайте ми ї (= їй) смолу пиц,
Най ся учит з нами жиц.«
20 Єден пугар випила, —
Білий пламень пустила.
21 Другий пугар випила, —
Синій пломень пустила.
22 Третій пугар випила, —
Юж червоний пустила.
23 За столічек сідала,
Карти-листи писала.
24 Карти-листи писала
І до маткі їх слала:
25 — ,,Матко, матко! Маш там дві, —
Котрі ліпше, яко мі.
26 Ти ня (=мене) била брезином[1]), —
Мене биют терниной.
27 Ти ня била палицьом, —
А гев[2]) ня бют смолицьом.
28 До церкви-с ня спирала[3]), —
До корчми-с ня збирала.
29 І ще-с ся ня питала,
Чи-м ся красні убрала..."

Висова, пов. Горлиці.
Ф. Колесса, Етн. Збір., XXXIX—XL, ч. 495 б.

---

[1]) = березиною
[2]) = тут [3]) = не пускала

6. Сирітка й мачуха.

1 Ой, умер же отець тей умерла мати,
Ой, пішли сирітки службоньки шукати.
2 Летіли голуби, на море линучи,
Плакали сирітки, на службоньку йдучи.
3 „Службо ж наша, службо гирка, нещаслива!
Бодай сі сирота на світ не родила!"[1])
4 Ой, пішли ж бо они горами-долами,
Здибав їх Син-Божий з трома ангелами.
5 »Де йдете, сирітки?« — „Матінки шукати;
Ой уже три роки, як ї (= її) не видати."
6 »Ой, не йди, сирітко, бо далеко зайдеш,
Ти свої матінки вже нігде не знайдеш.
7 Ой, вломи, сирітко, три прути лозові,
Та удар, сирітко, три рази по гробі.«
8 — „Ой, а хто ж там, хто ж там та на моїм [гробі?"
„То я, мамунцуню, озміт мене 'д собі!"
9 — „Ту нема що, сину, ні їсти, ні пити,
Приказав Син Божий в сирі земли гнити."
10 „Не хочу, мамуню, ні їсти, ні пити,
Лише я сі хочу на вас подивити."
11 — „Іди си, сирітко, іди си (= собі) додому,
Ней тобі мачуха й а змиє голову."

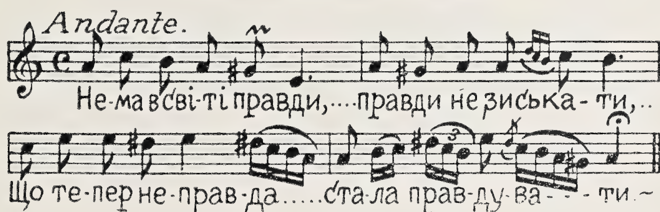
---

[1]) В оригіналі початкової строфи ідуть у такому порядку: 2, 3, 1.

12 „Як головку миє, тяжко проклинає,
А як заплітає, з тілом вириває,
За кождим волоском кровцю випускає.
13 Як сорочку крає, тєжко проклинає:
Аби-с не сходила, бо-с не заробила.
14 А як хліба крає, як кленовий листок,
Та ще сі питає: ци ззіш ти го вшисток[1])?"
15 Ой, ззіслав же Господь два ангели з неба,
Та взєли сирітку до ясного неба.
16 Ой, струтив же злий дух два д'яволи з пекла,
Та взєли мачуху гаками до пекла.
17 »Плавай ту, мачухо, маєш ту широко,
Поглядай на небо, як небо високо.«
18 Взєла сі мачуха й а вгору дивити,
Взєли тєжкі враги в очи смолу лєти.
19 — »Ой, дай ми (= мені) сі, Боже, на той світ [дістати,
Та буду я знати сиріт шанувати.«

Ходовичі, пов. Стрий.
Ів. Колесса: Етн. Зб., XI, 245.

7. Нема в світі правди.

1 Нема в світі правди, правди не зиськати,
Що тепер неправда стала правдувати.

[1]) = ввесь

2 Уже тепер правда стоїть у порога,
А тая неправда сидить кінець стола.
3 Уже тепер правду ногами топтають,
А тую неправду медом напувають.
4 Уже тепер правда сидить у темниці,
А тая неправда з панами в світлиці.
5 А вже тая правда сльозами ридає,
А тая неправда все пє да гуляє.
6 Десь ти, правдо, вмерла, чи ти заключена,
Що тепер неправда увесь світ зажерла!
7 Тілько в світі правди, що рідная мати...
Де б ми її могли в світі одиськати?
8 Ой, орлице-мати, де ж нам тебе взяти?
Тебе не купити, ані заслужити!
9 Коли б тебе, мати[1]), в світі увидіти,
Орловими крильми раді б ми летіти.
10 Ох, як же тим діткам без матері бути?
Да що-дня заплачуть, не можуть забути!
11 Вже ж бо кінець віку оце приближився:
Хоть рідного брата тепер стережися.
12 Із ним на суд стати — правди не зиськати.
Тілько сріблом-злотом панів насищати.
13 Хто по правді судить, то того карають,
А хто не по правді, того поважають.
14 Ой, хто буде в світі правду ісполняти,
Тому зошлеть Господь що-дня благодаті.
15 Бо сам Господь — Правда, і смирить гординю,
Сокрушить неправду, вознесе святиню.

Драгоманів, Політич. піс. укр. нар., II, 213.
Мельодія записана у Стрийщині.

---

[1]) В ориґ. »Правдо«

ПРОЗОВІ ФОРМИ.

XI. ОПОВІДАННЯ.

А.

КАЗКИ.

1. Кирило Кожемяка.

Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змій, і кожного году посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину. Ото пришла черга вже і до дочки самого князя. Нічого робить, коли давали горожане, треба й йому давать. Послав князь свою дочку в дань змійові. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змій її полюбив. От вона до його прилестилась тай питається раз у його: „Чи єсть", каже, „на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?"

„Єсть", каже, „такий у Києві над Дніпром. Як затопить хату, то дим аж під небесами стелиться; а як вийде на Дніпро мочить кожі (бо він кожемяка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму да й учеплюсь за їх, чи витягне-то він їх? А йому й байдуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягне. Оттого чоловіка тільки мині й страшно."

Княжна і взяла собі теє на думку, і думає:

як би їй вісточку до дому подати і на волю до отця достатись? А при їй не було ні душі, — тілько один голубок. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі храп, і написала до пан-отця: „Оттак і так", каже: „у вас", каже, „панотче, єсть у Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожемяка. Благайте ви його через старих людей, чи не захоче він із змієм побиться, чи не визволить мене, бідну, з неволі! Благайте його, пан-отченьку, й словами й подарунками, щоб не обідивсь він за яке незвичайне[1]) слово. Я за його і за вас буду до віку Богу молиться." Написала так, привязала під крильцем голубові та й випустила в вікно. Голубок звився під небо да й прилетів додому, на подвіря до князя. А діти саме бігали по подвірю да й побачили голубка. „Татусю, татусю!" кажуть, „чи бачиш — голубок од сестриці прилетів?"

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав да й засумував: „Се ж уже проклятий ирод згубив, видно, мою дитину!"

А далі приманив до себе голубка; глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз призвав до себе всю старшину: „Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожемякою?"

„Єсть, князю. Живе над Дніпром."

„Як же б до його приступитись, щоб не обідився та послухав?"

Ото сяк так порадились, да й послали до його самих старих людей. Приходять вони до його хати, одчинили помалу двері, зо страхом, да й зля-

---

[1]) = непристойне

кались. Дивляться, аж сидить сам Кожемяка долі, до їх спиною, і мне руками дванадцять кож; тільки видно, як коливає оттакою білою бородою! От один з тих посланців — „кахи!". Кожемяка жахнувся, а дванадцять кож тільки трісь, трісь! Обернувсь до їх, а вони йому в пояс: „Оттак і так: прислав до тебе князь із просьбою".

А він і не дивиться і не слухає: розсердився, що через їх та дванадцять кож порвав.

Вони знов давай його просить, давай його благать. Стали на коліна... Шкода! Просили, просили да й пішли, понуривши голову.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

„Чи не послать нам іще молодших?"

Послали молодших, — нічого не вдіють і тиї.

Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть.

Так розобрало його за тиї кожі.

Далі схаменувся князь і послав до його малих дітей. Тиї як пришли, як почали просить, як стали навколішки, та як заплакали, то й сам Кожемяка не витерпів, заплакав, да й каже:

„Ну, се ж уже для вас я роблю."

Пішов до князя. „Давайте ж", каже, „мині дванадцять бочок смоли і дванадцять віз конопель." Обмотавсь коноплями, обсмалився смолою добре, взяв булаву́ таку, що, може, в їй пудов[1]) десять, да й пішов до змія. А змій йому й каже:

„А що, Кирило? пришов биться, чи мириться?"

---

[1]) пуд = 16 кґ.

„Де вже мириться? Биться з тобою, иродом проклятим!"

От і почали вони биться — аж земля гуде. Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве; що розбіжиться да вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавóю як улупить, то так і вжене в землю. А змій як огонь горить, — так йому жарко; і поки збігає до Дніпра, щоб напиться, да вскочить у воду, щоб прохолодиться трохи, то Кожемяка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмоливсь. Отто вискакує з води проклятий ирод, і що розженеться, то він знай його булавою тільки луп та луп! аж луна йде. Бились-бились, — аж курить, аж искри скачуть. Розогрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж пирхає, аж захлипається, проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ, стоїть як неживий, зціпивши руки; жде, що то буде! Коли ж змiюка бабух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками: „Слава Тобі, Господи!" От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і оддав князю. Князь уже не знав, як йому й дякувать, чим його й награждать. Та вже з того то часу і почало зваться те урочище, де він жив, Кожемяками.

Отже Кирило зробив трохи й нерозумно: взяв його, спалив да й пустив по вітру попел; то з того попелу завелась вся тая погань — мошки, комарі, мухи. А як би він узяв да закопав той попел у землю, то нічого б сього не було на світі.

Пирятинський пов. на Полтавщині.

П. Куліш, Записки о Южной Руси, II, 27.

2. Про вбиту сестру й калинову дутку.

Був собі дід да баба. У діда дочка, і в баби дочка. От і пішли вони в гай по ягоди. Так дідова збира да й збира, да й назбирала повну миску; а бабина, що візьме ягодку, то і ззість. От і каже дідова: „Ходім, сестро, додому, поділимось".

От ідуть да йдуть шляхом; а бабина говорить: „Ляжмо, сестро, одпочиньмо."

Полягали; дідова, втомившись, заснула, а бабина взяла ніж да й устромила їй у серце, да викопала ямку да й поховала її. А сама пішла додому да й каже: „Дивіться, скільки я ягід назбирала".

А дід і пита: „Де ж ти мою дочку діла?"

„Іде ззаду".

Коли ж їдуть чумаки да й кажуть: „Станьмо, братця, оттут одпочинем".

Да й стали. Глянуть — над шляхом могила, а на могилі така гарна калина виросла! Вони вирізали з тії калини сопілку, да й став один чумак іграть; а сопілка говорить:

»Ой, помалу-малу, чумаченьку, грай,
Да не врази мого ти серденька вкрай.
Мене сестриця з світу згубила,
Ніж у серденько да й устромила«.

А другі кажуть: „Щось воно, братця, значить, що калинова сопілка так промовляє!"

От прийшли вони в село да й натрапили якраз на того діда: „Пусти нас, діду, переночувать· ми тобі скажемо пригоду".

Він їх пустив. Тілько вони увійшли у хату, за-

раз один сів на лаві, а другий став біля його да й каже: „А ну, брате, вийми сопілку да зайграй!"

Той виняв. Сопілка й говорить:

»Ой, помалу-малу, чумаченьку, грай,
Да не врази мого ти серденька вкрай.
Мене сестриця з світу згубила —
Ніж у серденько да й устромила«.

Тоді дід каже: „Що воно за сопілка, що вона так гарно грає, що аж мині плакать хочеться! А ке, я зайграю."

Він йому й дав. А та сопілка говорить:

»Ой, помалу-малу, мій таточку, грай,
Да не врази мого ти серденька вкрай.
Мене сестриця з світу згубила —
Ніж у серденько да й устромила«.

А баба, сидя на печі: „А ке лиш сюди, старий, і я зайграю".

Він їй подав, вона стала грать — сопілка й говорить:

»Ой, помалу-малу, матусенько, грай,
Да не врази мого ти серденька вкрай.
Мене сестриця з світу згубила —
Ніж у серденько да й устромила«.

А бабина дочка сиділа на печі у самому куточку. Ізлякалась, що дознаються. А дід і каже: „А подай їй, щоб зайграла".

От вона взяла, а сопілка й їй одказує:

»Ой, помалу-малу, душогубко, грай,
Да не врази мого ти серденька вкрай.
Ти ж мене, сестро, з світу згубила,
Ніж у серденько да й устромила«.

Тоді вже всі дознались, що воно є. По дідо-

вій же дочці обід поставили, а бабину привязали до кінського хвоста да й рознесли по полю.

Пирятинський пов. на Полтавщині.

П. Куліш, »Записки о Южной Руси« II, 20.

Наводимо пісенну вставку до цієї казки, записану з мельодією:

Andante.

По - ма - лу ма - лу, бра - ті - ку, грай,

Не вра-зи ж мо - го сер - день - ка вкрай.

То ж ме - не се - стра згу - би - ла,

Ніж ме - ні в сер-день-ко вго - ро - ди - ла,

За пу - че - чок я - гі - док,

За зо - ло - тень - ке яб-лоч-ко.

Кл. Квітка, Укр. нар. мелодії, Етн. Збір. II. Київ, 1922, ч. 393 з Гадячого.

3. Івасик і відьма.

Жили собі дід та баба, та був у їх син Йвасик. Напався син на батька: „Зробіть, тай зробіть міні, тату, човен; я поїду риби ловити". Зробив батько човен. Поїхав Йвасик і лове. Через тиждень пішла мати за рибою і понесла Йвасику їсти, сорочку і штани, сіла на березі та й гука:

»Ой, синочку, Йвасику,
пливи, пливи до бережка:
принесла тобі їсти й пити
і хороше походити«.

Почув Йвасик материн голос, зрадів і приплив до берега. Мати посиділа з ним, побалакала, оддала одежу, погодувала, забрала рибу і пішла додому.

Зачула відьма, як мати кличе сина, підійшла до берега та й собі:

»Ой, синочку, Йвасику,
пливи, пливи до бережка:
принесла тобі їсти й пити
і хороше походити«.

Приплив Йвасик, а відьма вкинула його у мішок, завязала мішок, поклала його на траві, а сама лягла відпочить , та й заснула. Виліз Йвасик із мішка, наклав каміння та й утік. Виспалась відьма, взяла мішок і понесла додому. Принесла, та й гука в двері: „Оленко-дочко, одчини!" Оленка одчинила. Відьма ввійшла в хату і стала витрушувать мішок. — Дивиться, коли каміння.

Відьма розсердилась, пішла до коваля, та й каже: „Ковалю, скуй міні такий голос, як у Йвасикової матері, а як не скуєш такого голоска, то ззім і тебе, і жінку твою, і кобилу".

Скував коваль голосок. Відьма пішла до річки, сіла на березі і кличе:

»Йвасику, мій синочку,
пливи, пливи до бережка:
принесла тобі їсти й пити
і хороше походити«.

Приплив Йвасик. Відьма вхопила його в мішок, понесла додому й гука: „Оленко-дочко, одчини!". Одчинила Оленка. Відьма унесла Йвасика в хату і посадила на піч тай приказує Оленці: „Гляди, дочко, я піду гостей кликати, а ти натопи піч, та й скажи Йвасику:

Сідай, братіку, на лопату,
я повезу за хату —

а як сяде, то прямо його в піч, і замажеш, щоб ізжарився".

Сидить Йвасик на печі та й чує. Нажарила Олена піч, та й кличе Йвасика з печі:

Йвасику! Іди, сідай на лопату,
я поведу за хату«.

Йвась зліз з печі і положив тіко одну ногу на лопату.

„Не так, братіку", каже Оленка: „сідай увесь".

„Сядь сама", каже Йвасик, „то я побачу, як ти сідаєш тай сам сяду".

Тіко-шо сіла Оленка, а він її мерщі у піч, заслонив заслінку, замазав, тай хода́ з хати; — добіг до дуба, зліз на його, тай сидить.

Прийшла відьма додому з гостями і гука:

„Дочко-Оленко, одчини!"

Не чуть Оленки, відьма одчинила сама двері, ввійшла в хату, вийняла з печі жарене мясо, та з гостями і поїла.

Повиходили тоді відьми з хати, тай давай качаться по зеленій траві, та приказувать:

„Покотюся, повалюся, Йвасикового мнясця наївшися!"

А Йвасик сидить на дубі та й собі кричить:

„Покотюся, повалюся, Оленчиного мнясця наївшися".

Дивляться відьми, коли Йвасик сидить на дубі.

Як закричить, як заголосе, як заскригоче зубами Оленчина мати: „Ах, ти сучий син, перевів мою дочку; тепер же я тебе ззім!"

Стала відьма дуб гризти; гризла, гризла, зуби поламала; побігла до коваля та й каже:

„Ковалю, ковалю, скуй міні зуби: як не скуєш, то й тебе ззім, і твою жінку, і твою кобилу".

Заходивсь коваль кувать зуби.

Мимо Йвасика летіли гуси, а він і кричить:

»Гуси мої, гусенята!
візьміть мене на крилята,
та понесіть до батенька,
а в батенька їсти й пити
і хороше походити«.

„Хай тебе середні[1]) візьмуть", одказали гуси.

Летять середні. [1]) А Йвасик і до їх гука:

»Гуси мої, гусенята!
візьміть мене на крилята,
та понесіть до батенька,
а в батенька їсти й пити
і хороше походити«.

„Хай тебе задні візьмуть".

---

[1]) В ориг.: задні. Справлено за вар. Рудченка »Нар. южнорусс. сказки«, II, 42.

Летять задні. А Йвасик і до їх гука:

»Гуси мої, гусенята!
візьміть мене на крилята,
та понесіть до батенька,
а в батенька їсти й пити
і по коліна в просі ходити«.

Гуси-гусенята взяли Йвасика на крила, понесли до батька і посадили на хаті.

Йвасик поліз на горище, та й слуха, що в хаті робиться. В те время[1]) якраз обідали. Чує Йвасик, коли мати роздає пиріжки і каже:

„Це тобі, старий, а це міні".

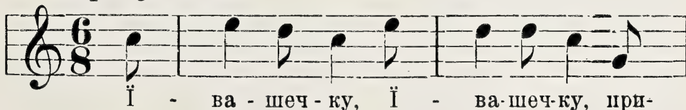
Йвасик обізвався із горища: „а міні, мамо!" Зачули дід з бабою голос Йвасика, скочили зза стола, як печені, і побігли на горище. Дивляться, коли Йвасик сидить, і сорочка на йому чорна, і штани чорні, та в дірках, і схудав з голоду.

Взяли вони тоді Йвасика в хату, зодягли його, обмили і погодували. Гусям дали проса, попоїли. Став жить Йвасик дома і з тії пори шабатш[2]) рибальчить[3]).
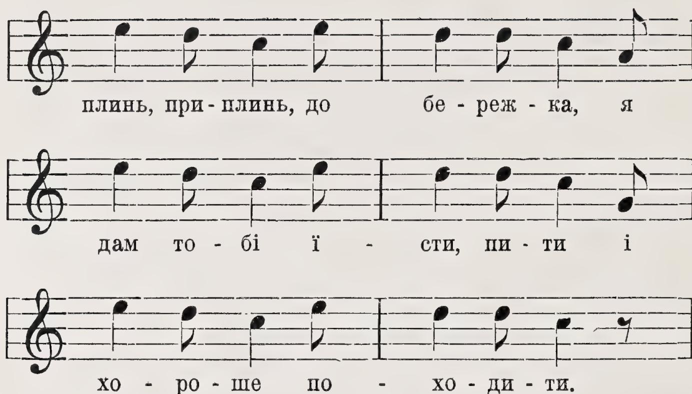
Ольгинсько, маріюпільс. пов. на Катеринославщині. Драгоманов: Малорусс. народ. преданія и разсказы, 353, ч. 32.

Наводимо пісенну вставку до цієї казки, записану з мельодією:

Tempo giusto.

[1]) = саме тоді, саме в той час
[2]) оклик, яким кличуть кінчати роботу
[3]) = бути рибалкою

Кл. Квітка, Нар. мельодії з голосу Лесі Українки, Київ, 1917, 223, ч. 224.

Б.

БАЙКИ.

1. Сірко.

В одного чоловіка був собака Сірко — тяжко старий. Хозяїн бачить, що з його нічого не буде, що він до хозяйства неспособний, і прогнав його од себе. Цей Сірко никає по полю; коли це — приходить до його вовк, тай питає його: „Чого ти тут ходиш?" Сірко одвіча: „Що ж, брате, — прогнав мене хозяїн, а я і хожу тут". — Тоді вовк йому каже: „А зробить так, щоб тебе хозяїн знов прийняв до себе?" Сірко каже: „Зроби, голубчику; я вже теж чимсь тебе одблагодарю[1])". Вовк каже:

[1]) = подякувати, віддячитись

„Ну, гляди: як вийде твій хозяїн із жінкою жать, і вона дитину положить під копою, то ти будеш близько ходить коло того поля, — щоб я знав, де те поле, — то я візьму дитину, а ти будеш однімать од мене ту дитину, — тоді будь-то я тебе ізлякавсь, та й пущу дитину".

У жнива той чоловік і жінка вийшли у поле жать. Жінка положила свою маленьку дитину під копою, а сама і жне коло чоловіка. Коли це — вовк біжить житом, та за дитину — і несе її полем. Сірко за тим вовком, — доганяє його; а чоловік кричить: „гидж-га, Сірко!" Сірко якось догнав того вовка і одняв дитину, приніс до того чоловіка тай оддав йому. Тоді той чоловік вийняв із торби хліб і кусок сала, тай каже: „На, Сірко, їж — за те, що не дав вовкові дитини ізїсти!"

Ото увечері ідуть із поля, беруть і Сірка.

Прийшли додому, чоловік і каже: „Жінко, вари лишень гречані галушки, та сито їх із салом затовчи". Тілько шо вони ізварилися, він садовить Сірка за стіл, тай сів сам коло його, тай каже: „А сип, жінко, галушок, та будем вечерять". Жінка і насипала. Він Сірковї набрав у полумисок: так уже йому годить, щоб він не був голодний, щоб він часом гарячим не опікся!

Ото Сірко і думає: „Треба мині поблагодарить вовкові, що він мині таку вигоду ізробив. А той чоловік діждався мясниць, оддає свою дочку заміж.

Сірко пішов у поле, знайшов там вовка, тай каже йому: „Прийди у неділю увечері до города мого хозяїна, а я тебе узву у хату, та одблагодарю тобі за те, що ти мині добро зробив".

Ото вовк, діждавши неділі, прийшов на те місце, куди йому Сірко казав; — а в той самий день у того чоловіка було весілля. Сірко вийшов до його, тай увів його у хату і посадовив його під столом. Ото Сірко на столі узяв пляшку горілки, мяса доволі — і поніс під стіл; а люде хотіли ту собаку бить. Чоловік каже: „Він мені добро зробив, то ж я і йому добро буду робить, поки його й віку".

Сірко, що саме лучче[2]) на столі лежить, бере, та подає вовкові; обгодував і упоїв так, що вовк не витерпить, та каже: „Буду співать!"

Сірко каже: „Не співай, бо тут тобі буде лихо! Лучче я ще тобі подам пляшку горілки, та тільки мовчи".

Вовк, як випив ту пляшку горілки, та каже: „Отепер уже буду співать!"

Та як завиє під столом...

Тоді деякі люде повтікали з хати, а деякі хотіли бити вовка; а Сірко і ліг на вовкові, наче хоче задушити.

Хозяїн каже: „Не бийте вовка, бо ви мині Сірка убєте! Він і сам із ним розправиться добре".

Ото Сірко вивів вовка аж на поле, та й каже: „Ти мині добро зробив, а я тобі!" Та й розпрощались.

Уманський пов. на Київщині.
І. Рудченко, Народ. южнорусс. сказки, І, 11, ч. 5.

---

[2]) = що найліпше

2. Лисичка, Котик і Півник.

Був собі Котик та Півник, за спряглися жить. Поставили собі хатку на курячій ніжці. Тепер Півник сидить дома, а Котик ходить за ковбасами на здобитки.

От Лисичка прибіжить до Півника: „Півнику-братіку, одчини!" — »Лисичко-сестричко, Котик не велів«. Таки випрохала: він взяв і одчинив.

От вона вогню набрала й його украла.

Так він, вже біжучи:

Котику-братіку!
несе мене лиска
по каменю-мосту
на своєму хвосту —
порятуй мене!

Так той Котик, як почув, да догнав Лисичку і Півника одняв. Та приніс додому Півника та побив його добре, да й сказав: „Не давай же вогню, бо битиму ще!"

Дак він (Котик) пішов упять на здобитки за пшеницею: ото ж Півнику харч. — От Лисичка знов прибігла: „Півнику-братіку, одчини!" — »Лисичко-сестричко, Котик не велів«. Таки випрохала: він її пустив. Вона вогню набрала, його украла і побігла.

Дак він каже:

Котику-братіку!
несе мене лиска
по каменю-мосту
на своєму хвосту —
порятуй мене!

Дак він його догнав і упять одняв, а Лисичку побив. „Тепер же, Півнику" — приказав — „не давай вогню, бо вона тебе ззість!"

Вона прибіга знов: „Півнику-братіку, одчини!" — »Лисичко-сестричко, Котик не велів!« Просила-просила — ні! Таки не впустив. От вона віконце одчинила, його украла і побігла. Да він:

Котику-братіку!
несе мене лиска
по каменю-мосту
на своєму хвосту —
порятуй мене!

От Котик як почув, як погнавсь... Гнавсь, — гнавсь — не догнав. Прийшов додому тай плаче, що вже нема товариша.

От зробив собі скрипочку й молоточок і писану кайстру[1]). Прийшов до нори — як загра:

Ой, тили-ли-чки,
та було у Лисички
чотирі дочки,
пятий синко
ще й Пилипко;
вийди, Лисе,
подивися —
чи хороше граю?

Дак Лисиччина дочка й каже: „Мамо! Піду я, подивлюся: хто там так грає?" От вона й пішла: а він її — цок да в лобок, да в писану кайстру.

Да впять грає:

Ой, тили-ли-чки,
та було у Лисички
чотирі дочки,
пятий синко
ще й Пилипко;
вийди, Лисе,
подивися —
чи хороше граю?

---

[1]) = торба

Тепер і друга дочка пішла. Він і ту — цок, да в лобок, да в писану кайстру. — Дай знов грає... Потім всі перейшли.

От стара Лисиця жде-жде — нема! От тоді й каже: „Піду заганять, бо Півник упрів і молошна каша упріла, — пора обідати". Дак він і стару Лисицю убив. Та тоді прийшов, борщ виняв, кашу поїв. От, тоді звів Півника на тарільці, дай каже: „Півнику-братіку, стрепенись!" Дак він стрепенувся. — От того Півника забрав і Лисиці побрав. Приносить туди додому, де вони жили, та пообдирали кожухи, — дай живуть і хліб жують.

Їм сміх та рядно, а нам — сміх та добро!

Запис. в Києві.
Рудченко, Народ. южнорусс. сказки І, 27, ч. 15.

В.

НОВЕЛІ.

1. Перекотиполе.

Два парубки ходили на Басарабію заробляти грошей, і одного літа заробили по двадцять карбованців, тай ідуть уже додому. А один був дужчий од того другого тай думає собі: „А ну, убю його і візьму отті двадцять карбованців, то буде уже сорок". Дай каже свому товаришові: „Ходім, брате, осюдою: тут є слободка, а в тій слободці єсть люде мені знакомі". Той і послухав його. Зайшли вони в один яр, такий, що тільки небо та земля. Так тоді цей парубок і каже: „Оттепер я тебе заріжу", — тай почав душить. А той каже: — „Подожди, пане-брате, хоч попрощаюсь". —

А цей каже: „З ким же ти, сякий-такий сину, будеш прощаться, — що тут нікого і немає?" А той таки просить його: „Не ріж, я на час попрощаюсь". — Ото цей дав йому підвестись; він підводиться, — коли це — котиться перекотиполе; так він тоді каже: „Прощай, перекотиполе! Та гляди: будеш мені свідок". Ото і сказав це, тай ліг на землі; а той наче трошки злякавсь, а потім думає собі: „Чого мені боятьcя? Він до бурянини говорив... І вже вона кому скаже!" Ото і зарізав; узяв у його ті двадцять карбованців і іде додому.

Приходить додому; тут стали його питаться: „А той же де парубок, що з тобою туди ходив?" Він каже: „Остався там, каже, »не маю чого додому спішить, лучче останусь, то може ще що зароблю«." — Ото це сказав, а вони йому і повірили. Ото цей парубок у мясниці оженивсь; потім на святках поїхав із жінкою до її батька. Їдуть вони полем, аж котиться перекотиполе! Він побачив його, зараз і здумав про те, що той прощавсь із перекотиполем, тай засміявсь; а жінка і начала його допитуваться: „Чого ти засміявсь, чоловіче?" Він каже: „Так собі". — Ото вона як причепилась до його: „Скажи таки, чоловіче! Хиба я кому скажу? Він собі думає: »Хиба́ жінка комунебудь скаже?« Та й розказав, що то він зарізав того парубка. А жінка і начала боятьcя його — думає: »як заріже і мене колинебудь!«

Приїхали до її батька, там приняли їх так, як треба. Ото цей чоловік тут і упивсь добре, тай почав жінку бить; а жінка не вимовчала, тай каже: „А, сякий-такий сину! Ти зарізав того парубка, що з тобою ходив зароблять, — то ти хочеш і мене зарізать!" А батько зараз став питать її: — „Як це

було, дочко?" — Вона і розказала, що так і так, було, »він зарізав парубка за двадцять карбованців«. Тоді зараз його **звязали**, та обявили у стан, **а там уже** і оддали на Сибір.

Уманський пов. на Київщині.
І. Рудченко, Народ. южнорусс. сказки. І, 207, ч. 79.

2. Покарана цікавість.

Бо то було собі двоє людий старих. І они були дуже бідні, — так, жи ни мали відки жити. І взяли собі такий спосіб, жи ходят до ліса, збирают патички, носят до міста, продают і з того сє утримуют. Де они так носили кілька час. І разу єдного ходят они по лісі, збирают патички і повідают:

— „Ах, Божи милосердний! Нащо та Єва із Адамом ябко рушали?! Добре їм було в раю і захтілосє їм ще ябка!"

— „Як би так міні", — повідає баба, — „то так би-м тихо сиділа, і ніґди би-м ніц ни рухала! А тепер ми через них мусимо так бідувати".

А пан полював по лісі тай чув тоє, що они говорили. Приближаєсє до них, і питає їх що они за єдні? Вони повідают:

„Ой! ми" — каже, — „з такого то села. Дужи-сьмо бідні, тай збираєм патички, носим до міста і з того сє утримуєм".

Так той пан повідає до них: — „Я вас возьму до себи, — ніц ни будити робити в мени, іно будети за мене Богу сє молити". Тії єго цілуют в коліна: „Ах, паночку! Як о нас будити памятати, то ми ни тілько щоби-сьмо сє за вас Богу молили, али що їно скажити, то ми будемо слухати вас".

І бире він їх до свого дому, дає їм покоїк, окриває їх, кормит. Що дня по кілька потрав їм кажи робити. Час обід їсти, — льокай прине́си; їдят они. А наостанку що дня прине́си льокай полумисок накритий і повідає: „Казав пан, щоби ви того ни рушали". По обіді — знов іде льокай, збирає зо стола, і той полумисок бире, — приносит до пана, показує, жи ни рушали.

А той пан казав миш злапати і кажи льокайови накрити в полумиску і хоче сє пиреконати, чи будут они терпливі. Були они кілька час, вже за біду забули. Приносит єдного разу льокай обід і приносит той полумисок накритий. Та й сам пішов. А баба повідає до свого діда: „Ану ми, чуєш, подивімсє, що в тім полумиску єст". А він повідає до неї: „Ет, ней сє тобі ни забагає того, що там єст: наїла-с сє, та й сиди тихо, коли тобі добри!" А бабі таки й конечни хочесє подивити, що там єст, так що ни можи витримати! Так діда намовляє, повідає до него: „Відкриймо, чуєш! Подивимосє тай знов накриєм, а ни будем рушати". І як взяла намовляти, — і намовила діда, та й він повідає: „То відкрий, тай сє подивимо, що там єст". Та й баба іно відкрила, — а миш шур із полумиска, та й втікла. Так вони за тою мишою бігают — і ни можут злапати. Приходит льокай, збирає зо стола, і той полумисок приносит до пана. Показує, що вже нима тої миші: вже випустили. Та й той пан взяв їх та й нагнав. „Ідіт", кажи, „знов патики збирати! Ни хтіли-сте слухати, то мусити тирпіти. А на Адама і Єву ни відказуйти більши! І ви сталися нипослушними".

М. Левченко: Казки та оповідання з Поділля. Київ, 1928, 224, ч. 327.

Г.

АНЕКДОТИ, ФАЦЕЦІЇ.

1. Як пан біди шукав.

Єден пан ни знав, що то біда, а хлопи до него йшли, тай котрий прийде хлоп, тай все: біда, пане! А пан хтів знати, що то за біда. То панщину робили, тай пан ни знав біди.

Али раз пан казав сьодлати конє, і задегнувсє добри і набрав з собов досить гроший, статком, і поїхав шукати біди. Приїздит на єдно сило, нима біди. Приїздит на други сило, такжи нима біди. Аж тут приїздит на трети, їди понад став, а там в ставі, в тім шуварі сидів пугач, тай все кричив: Пу́-у-гу́-у! А пан став, тай слухає. Аж надходит циган.

Тай кажи пан: „А що то так пугає?"

А циган кажи: „То біда"[1]).

А пан кажи: „Йди мині злапай!"

А циган кажи: „Она сє мині ни дасть ймити". Каже: „Йдіт ви сами, пане!"

А пан зліз з конє тай йшов.

А циган кажи: „Та скиньти, пане, всьо шматє, бо схляпаєти!"

А пан скинув тай віддав циганови під опіку, з грішми, зовсім. А циган сів на конє, забрав шматє з грішми, тай поїхав.

Пан ходив-ходив за бідов, тай ни міг ймити, біда все далі тікала. Виходит пан з ставу, — нима ні цигана, ні одежі, ні гроший, нічо! Пан йшов

---

[1]) Бідою називають також чорта.

з третого сила аж додому голий. Аж тогди пан знав, що то біда.

Пужники, бучацького повіту.

Гнатюк, Галицько-руські анекдоти, Етн. Зб. VI, 145, ч. 338.

2. Як жінка через упертість загинула.

Бо то мав чоловік таку жінку, що дужи була вперта. І все як скаже єї чоловік нести обід рано, то вона виниси пізно; як скажи винисти пізно, то вона виниси рано. Али він вже її добри пізнав, що вона так робит, і кажи: „Ни вари мині пирогів, бо я ни люблю. Ни вари мині борщу з мясом, бо також ни люблю. І горівки не бири в шенькара, бо я ни маю чим платити". — „Коли я таки й звару пирогів і борщу з мясом і горівки винису!" І вона зварила єму пирогів і борщу з мясом і горівки взяла, винисла на поле. Той наївся і кажи: „Памнітай же, ни іди понад самий став берігом, бо впадиш, то ся втопиш". І пішла і впала в воду, а чоловік кричит: „Плини до беріга, бо ся втопиш!" „Коли я таки поплину на сиредину!"

І поплила насиредину і ся втопила.

Тото ся називає вперта жінка!

М. Левченко, Казки та оповідання з Поділля. Київ, 1928, 180, ч. 251.

3. Циган-косар.

Наняв чоловік цигана сіно косить, і назначив йому ціну, яка вже там була, і харч. От той вийшов косить, — да й пролежав цілий день в лісі.

Над вечір прийшов: „Уже скосив!“ От повечеряв, узяв гроші, та ще просить сала, а чоловік не дає; він і каже: „Ну, не дав пан сала, щоб же твоя трава встала!“

Коли пійде хозяїн на другий день — аж трава стоїть. „Ото сучий циган, щоб було мині йому вже той шматок сала дать!“

Дударі канівськ. пов. на Київщині.
Ів. Рудченко, Народ. южно-русс. сказки, II, 191, ч. 48.

Ґ.

ПЕРЕКАЗИ.

1. Про Михайлика та Золоті Ворота.

Як лихоліттє було, то прийшов чужоземець татарин і ото вже на Вишгород бє, а далі вже й під Київ підступає. А тут Михайлик лицар був, да як зійшов на башту, да пустив з лука стрілу, то стріла і впала у миску тому татарину. Той скоро сів коло скамї[1]) обідати, тілько що благословивсь їсти, аж та стріла так і встромилась у печеню. „Е“, каже, „се ж тут є сильний лицарь! Подайте“, каже, „міні того Михайлика, то я одступлю“. От Кияне шу-шу, шу-шу і радяться: „А що ж, оддаймо!“ А Михайлик каже: „Як оддасте мене, то востанній раз будете бачить Золотиї Ворота“. Да, сівши на коня, обернувся до їх, да й промовив:

„Ой, кияне, кияне, панове-громада!
Погана ваша рада:
Як би ви Михайлика не оддавали,
Поки світ-сонця, вороги б Києва не достали!“

---

[1]) = лавка

Да взяв на ратище ворота, так як от сніп святого жита візьмеш, да й поїхав у Царіград через татарське військо.

А татари його і не бачать. От як одкрив ворота, а чужоземці ввалились у Київ, да й пішли потоптом.

А лицар Михайлик і досі живе в Царіграді; перед їм стоїть стаканчик[1]) води, і проскурка лежить; більш нічого не їсть. І Золотиї Ворота стоять у Царіграді. І буде, кажуть, колись таке времья, що Михайлик вернеться в Київ і поставить ворота на своє місто.

І, як ідучи хто мимо, скаже: „О, Золотиї Ворота! стоять вам ізнов там, де стояли", то золото так і засяє. А як же не скаже, або подумає: „Ні, вже не буть вам у Києві!", то золото так і померкне.

Антонович, Драгоманов, Историч. пѣсни малорусс. нар., І, 50.

Записав П. Куліш у Києві, »Записки о Юж. Руси«, І, 3.

2. Життя і смерть Довбуша.

Олекса Довбуш був родом із Микуличина. Єк ще був молодим хлопцем, так єму Бог дав, що не бравси до звичайної роботи, але з фузійов[2]) ходив собі по лісах. Одного разу сидит собі в лісі під смереков, а напроти него така велика плита. Дощ такий, що страх — громи бют. Дивитси він, а то враз щос ізпід плитки віскакує, ніби кіт чор-

[1]) = шклянка

[2]) = з рушницею

ний, задре фостик вгору, віскочит, а як блисне — воно си ховає, відтак знов си покаже.[1])

»Ба що це таки, варе[2]), має бути«, гадає собі Довбуш? Тай змірив си із ручниці; єк воно віскочило, він — бавх! в него, а воно упало. Довбуш си дивит, а тото чорний чоловік з того учинивси. Злякавси Довбуш, що вбив чоловіка, тай хоче втікати, аж ту до него зіслав Бог перебраного янгола, а той каже: „Чоловіче, не бійси! куди тікаєш? жди!"

Задержавси Довбуш, а янгол єго питаєси:

»Ба що ти хочеш за тото, щос сесе вбив?«

— „Та я нічого не хочу", — каже Довбуш, — „що ж маю за сесе хотіти?"

»Ба ні«, каже янгол, »кажи, що хочеш, а Бог тобі даст«.

— „Но, то я хочу лише, аби не було сильного над мене, тай аби ми си нічого не ймило, ні шаблі, ні кулі".

»Буде тобі так, як ти хочеш« — тай хоче янгол іти, а Довбуш єго нагнав[3]), тай каже: — »Ще би я хотів знати, від чого я згину?«

Не хотів єму янгол цего сказати: »На що тобі« каже, »тото знати? Єк меш знати, скажеш комус тай тє вбют«. — Але Довбуш був цікавий, єк став просити, тай янгол сказав: »Не згинеш ти від нічого, аж єк хтос набє ручницу срібнов кулев, ще й 12 зерен ярої пшениці до того, а над тим всім ще треба 12 служб відправити«.

Пішов Довбуш, воював довго, нічо го си не

---

[1]) Це, як пояснено в наших варіянтах цього оповідання, чорт так „глумивси" Богу.

[2]) = дійсно

[3]) = здогонив

чіпало. Ходив скрізь по горах, аж знайшов собі в Космачи коханку Дзвінчиху. Єк він із нев кохавси, то вона питала єго: „Ба що це таке, що тебе си нічого не чіпає?" Тай він єї розказав усе.

Дзвінчиха розповіла чоловікови, а той собі прилагодив на него таку кулю і 12 зерен ярої пшениці. Єк раз Довбуш прийшов до неї, чоловік єї засів на него. Єк Довбуш двері відчинив, той вістрілив у него, а Довбуш упав. Не вмер він відразу, просив хлопців, аби го занесли в Чорногору. Але не відержив, умер на дорозі, тай го в горах поховали.

Річка, пов. Косів.

Гнатюк, Народ. оповідання про опришків, Етн. Зб., XXVI, 55, ч. 35.

Д.

ОПОВІДАННЯ З ОБСЯГУ ДЕМОЛЬОҐІЇ.

1. Мертвяк-коханець.

Жили собі чоловік та жінка, а в них була дочка Ганна, та хороша-хороша була, сказано — як мак цвіте! Полюбила вона одного парубка Василя. От той Василь їй і каже:

— „Я пришлю до тебе старостів, чи підеш за мене?" Вона звеліла прислати. Подавала рушники. Коли через тиждень після сватання Василь умер; Ганна зажурилась, день і ніч плаче, похудала і на себе не схожа стала. Аж уже батько й мати пожурились, дивлячись на неї.

Мати вговорює її: — „Чого тобі", каже, „за

ним плакати? В селі багато парубків — твій тобі буде!"

Не слуха Ганна та все плаче. Мати послала її на улицю. „Піди", каже, „дочко, на улицю, хоч троха розважиш себе".

Не хоче вона. От раз увечері і каже:

„Піду я, мамо, на улицю!"

Мати так зраділа: »Ось таки«, дума, »чи не перестане журитись«.

— „Іди, іди", — каже, „дочко".

Вона мерщій вбралась і пішла — та не на улицю, а на кладовище. Прийшла до Василевої могили і почала плакати: „Як би ти", каже, „Василю, був тепер зо мною, я б нічого більш і не бажала".

Коли оглянеться, аж Василь стоїть біля неї. Вона — не те, щоб злякалась, а зраділа, — обніма його, цілує. А він і каже:

„Поїдьмо, Марусю, до моєї хати!"

„Поїдьмо!"

„А не будеш бояться?"

„Мені з тобою нічого не страшно".

Василь свиснув — і перед ним, як із води, виріс кінь.

„Сідай же, Ганно, коли не боїшся".

Вона сіла на коня! Їдуть, а надворі місяць — хоч голки збірай. Се Василь і каже:

„Місяць світе, мертвець їде, — чи боїшся ти?"

— „Ні, не боюсь".

Він упять:

„Місяць світе, мертвець їде, — чи боїшся ти?"

— „Оце вигадує — не боюсь".

Стали вже доїзжать до його могили, а він упять:

„Місяць світе, мертвець їде, — чи боїшся ти, Ганно, чи ні?"

— „Чого таки я боятимусь з тобою? Не боюсь!"

Доїхали до могили. Василь спинив коня.

„Ну", каже, „коли ти не боїшся, так лізь у мою хату!"

Вона вже тоді злякалась, роздивилась, де вона.

— „Лізь же ти попереду, а то я не знаю, куди".

„Ну гаразд — полізу й я попереду, а ти лізь за мною".

Лізе в яму, а її держить за полу, щоб не втекла. Тільки що він опустивсь у яму, а Ганна свитку з себе, та навтеки! Поки там він оглядівся, що її нема, вона була вже далеко. Коли оглянеться — біжить за нею... Вона кинула йому юпку...[1]) Що оглянеться — він усе біжить, і от-от дожене. Вона кинула йому запаску і намисто покидала і серги;[2]) то він усе вхопе та дума, що то Ганна. Поки там облапа, а вона втіка, а вона втіка. Уже вона зосталась ув одній сорочці; а мертвяк усе гониться.

Добігла до села, дивиться — в крайній хаті горить світло. Вона туди. В хаті нема нікогосінько, тільки покойник лежить; а той покойник та встає що ночі... Там то нікого не було в хаті. Вона мерщі вхопила півня, залізла на піч аж у самий куток, та й сидить. Коли слуха — під вікном гукає:

---

[1]) = каптан

[2]) = ковтки

„Добривечор!"

А дяк лежачи: „Здоров!"

А воно: „Дячку, дячку! Подай мині дівчину за білую ручку!"

„Ось-ось зараз!" — озивається дяк.

Та й устає, підводиться... коли це знову:

„Дячку, дячку! Подай мині дівчину за білую ручку!"

„Аж ось", каже, „злізу на піч".

І вже стоїть на полу і береться за піч, хоче лізти.

Тільки що підняв ногу, а півень: „ку-ку-ріку!" Дяк як стояв біля печі, так і гримнув на піл, а Василь таки побіг і якось успів добігти до своєї могили.

Вранці поприходили дякові родичі;[1]) дивляться — нема його на лаві; глянули — він на полу простягся. Зазирнули на піч, там сидить Ганна з півнем у руках.

„Чого ти, Ганно?"

Вона розказала їм усе, що було.

Її зараз одвели додому. Та не довго вона жила після того. Перелякалась дуже, занедужала і умерла.

Никопіль, на Катеринославщині.
Чубинський: Труды II, 414 ч. 121.
Порівн. баляду нашого »Вибору« ч. 4. і поему Л. Боровиковського »Маруся« з 1829. р.

2. Музи́ка й чорти.

Було се в неділю ввечері. Вийшов я з скрипкою на вулицю, да й сижу на призьбі. Ось думаю,

[1]) = свояки

хтонебудь позове іграть; а не позове, дек пойду до шинку, там заграю метелиці; ніхто грошей не дасть, дек чарку горілки піднесуть; нашому брату і то добро. У нас у літне время скорій у суботу вв-чері позовуть музику іграть на всю ніч, ніж у неділю: у неділю треба спать, щоб у понеділок на роботу буть готовим.

Сижу я так, уже стемніло. Іде щось у такім жупанчику, похоже на панських служок, от що при дворі; підходить до мене, питає: — »Ти музикант?« — „Музикант", кажу. — »Підеш іграть, куди я тебе позову?« — „Пойду", кажу, „чом не пойти!" — »Ну, ходім«. Я пошов. Темненько було, я й не дивлюсь, куди він мене веде; іду слідом, дай іду. Приходим ми до якогось будинка. Тут так як щонебудь туману міні в очі пустило: не далеко й пройшли, а зовсім незнакоме міні місто. Будинок такий, як у здорових[1]) панів тілько буває. Входим туди: — тут челяді повно вертиться. От, думаю, тут міні і грать, — се, думаю, мене челядь позвала. Аж ні, киває дальше мій провожатий ітить.[2]) Прошов я дальше в здорову таку гóрницю.[3]) Тут як висипало панства, да все розряжене[4]) таке, що аж ну! ще я такого, здається, і не бачив ніколи! Я уклонився низенько, — вони оскалили зуби, усміхнулись. — „А ну", кажуть, „заграй нам метелиці!" Я їм як учистив, — як понесуться в танці, як вихор! Я й родився й хрестився, ніколи не бачив, щоб хрещені люде так танцювали! Тут міні го-

---

1) = великих
2) = іти
3) = світлицю, покій
4) = повбиране

рілки, закуски всякої; я п'ю, їм і граю; далі один підносить міні на чімсь гроші, да все червонці сутозлоті. „Бери'', каже. Я взяв один, уклонився йому . „Бери, бери, чого ти?'' Я кланяюсь, дякую. »Не треба«, кажу, »більше«. А він „Забірай, забірай, і неодступлю'', каже, „як не забереш усього''.

Я забрав; так міні весело: червонці аж кишеню міні отягнули. От, думаю, нажився неждано-негадано! Граю я їм; кажуть міні перейти в другу кімнату грать і повели мене якимсь переходом; я іду з скрипкою — і впотів, став полою лице витирать, тілько крізь полу гляну: аж хто з їх порог не переступає, пудійме руку вгору, торкнеться об щось і по очах себе поведе, і тоді іде в другую гóрницю. „Іч'', думаю, „яка в їх заведенція! треба й собі, щоб не подумали, що я мужик, дак нічого й не знаю, — а ми теж дещо тямили, бували!'' Пудойшов, пудняв руку, торкнув об щось, провів по правому оку, — як гляну я тим оком, дек мене й мороз поза шкурою подрав, — кругом нечиста сила! От щоб я з сего міста[1]) не встав, коли я брешу, або видумую; гляну оце я лівим оком — пани; одкриваю праве, дек побий їх сила Божа! все тиї, що, не при хаті згадуючи, да страшні такі, що Мати моя Божа! От я думаю: подивиться іще на червонці, що там таке! Виняв, глянув лівим оком — червонець, як жар горить; одкрив праве — черепок! А, вбий тебе сила Божа! мене і страх і лютость узяла; давай тоді я хреститься і »Да воскреснеть Бог« вслух читать.[2]) Вони в-розтіч: вони хреста бояться. Да оце тікає, а там дивиться, як би

[1]) = місця
[2]) = наголос проказувати

тебе або сіпнуть, або вдарить, да тоді чим-дуж — втікать. Я одхрещуюсь. Один таки ухитривсь, да ззаду як учистить мене у це время[3]), і досі шиї повернуть не можно.

Порозбігались вони; оглянувсь я, куди се вони мене завели, аж се розвалений будинок покойного писаря войськового, Черниша. Ледві я відтіля вибравсь! Вийшов надвір, ніч зоряна така; тут я тілько дух перевів, зняв шапку, перехрестивсь; пощупав[1]) скрипку і смичок — ціле! Слава тобі, Господи! Добре, що ще сього міні не зопсували! Поплентавсь я тоді додому. — Дак от як буває.

Вороніж, на Чернигівщині.
М. Драгоманов: Малорусс. нар. пред. и разсказы 52, ч. 19.

Е.

ЛЄҐЕНДИ.

1. Про сотворення світа.

Ото як задумав Господь сотворити світ, то й говорить до найстаршого ангела, Сатанаїла:

— „А що ж", каже, „архангеле мій? Ходім творити світ!"

— „То ходімо, Боже", каже Сатанаїл.

Ото вони і пішли над море; а море таке темне, сказано, безодне! Ото Бог і каже до Сатанаїла:

— „Бачиш", каже, „оттую безодню?"

»Бачу, Боже«.

---

[1]) = помацяв
[3]) = в той час, тоді саме

— „Іди ж", каже, „у тую безодню на саме дно та дістань мені жменю піску. Та гляди", каже, „як будеш брати, то скажи про себе: »Беру тебе, земле, на имя Господне!«

»Добре, Боже!«

І впирнув Сатанаїл у самую безодню над самий пісок, тай зазлістно йому стало. »Ні«, каже, »Боже, приточу я і своє имя: нехай буде разом і твоє і моє!« І бере він той пісок тай каже: »Беру тебе, земле, на имя Господне і своє!« Сказав, — сказав. Прийшлося виносити, а вода йому той пісок так і изминає, той так затискає жменю, — але де вже Бога ошукати! — заким вигулькнув із моря, так того піску як не було: геть вода змила.

— „Не хитри, Сатанаїле," — каже Господь. — „Іди знову, та не приточуй свого имя!"

Пішов знову Сатанаїл, але чорт чортом; знову промовляє: »Беру тебе, земле, на имя Господне і своє!« — і знову піску не стало.

Аж за третім разом сказав уже Сатанаїл: »Беру тебе, земле, на имя Господне!« І ото уже несе та й не стискає жмені, так і несе на долоні, щоб то вода змила, але дармо! Як набрав повну руку, то так і виніс до Бога.

І узяв Господь той пісок, ходить по морі тай розсіває; Сатанаїл давай облизувати руку; »хоч трохи«, думає, »сховаю для себе, а потім« думає собі, »і землю збудую«; а Господь розсіяв.

„А що", каже, „Сатанаїле, нема більше піску?"

»А нема, Боже!«

— „То тра благословити!" — каже Господь, тай благословить землю на всі чотири части, і як поблагословив, так тая земля почала рости.

Ото росте земля, а тая, що у роті, і собі росте, далі так розрослась, що й губу розпирає.

Бог і каже: „Плюй, Сатанаїле!" Той і зачав плювати та харкати; і де він плював, то там виростали гори, а де харкав, то там скали. От через шо то у нас і земля не рівна! Воно ще, кажуть, шо нібито ті скали та гори, Бог знає, доки б росли, а то Петро та Павло як закляли їх, то вони вже й не ростуть.

А ото вже Господь і каже до Сатанаїла:

— „Тепер", каже, „Сатанаїле, тільки б посвятити землю: але нехай вона собі росте, а ми відпочиньмо!"

»А добре, Боже«, — каже Сатанаїл.

І лягли вони спочивати. Господь спить, а Сатанаїл і думає утопити Бога, щоби землю забрати. І ото підняв його тай біжить до мора. Спершу на полудень біжить тай біжить, а мора нема; вдарився на північ, — і там не видати. Побивався на всі чотири части світа, — нігде нема мора; звісно, земля уже так розрослася, що в саме небо уперла краями, тай де вже там теє море! Бачить він, що нічого не вдіє, несе Бога на те саме місце, тай сам коло його лягає.

Полежав трохи тай будить Бога:

»Вставай«, каже, »Боже, землю святити«.

А Бог йому й каже:

— „Не журись, Сатанаїле! земля моя свячена: ôсвятив я її сеї ночі на всі чотири боки".

Хомутинці, винницьк. пов. на Поділлі, записав Степан Руданський.

М. Драгоманов, Малорусс. нар. преданія и разсказы, 89, ч. 1.

2. Свиридова могила[1]).

Був, кажуть, колись чоловік Свирид. То як дождався Великодня, то і думає собі: „Кажуть люде Велик-день: а побачу я, чи справді великий день? чи багато я виору? І от на самий первий день Світлого Празника запріг до плуга волів да з наймитом і пішов орать. Люде ж у церкві Богу моляться, а він оре. Тілько що почали, може, скибу десяту одкидать, аж під землею щось загуло страшно, так як часом далеко грім загуркотить, і Свикрид разом так і провалився крізь землю. А на тім місці стала могила. Вона й досі зоветься Свиридова Могила. То, кажуть, як инколи прийдеш на ту могилу да приложиш ухо до землі, то все неначе хто волів поганяє; так і чутно: „Гей! гей!"

Пирятинський пов. на Полтавщині.
П. Куліш, Записки о Южной Руси, II, 30.

3. У Бога 300 літ як три годині.

Колись був ксьондз, що він хотів знати, чи правда то є, що кажут люди, — що в Бога триста літ, як в нас три ступні. Він був богобойний дуже, але ще тому не вірив, хоць був письменний. От раз приготовився на служеннє: а тая всьо думка єму з мисли не сходит. От він пішов в садок проходитися. Аж тут зпід ніг єму пташина, шмиг, відлетіла! така красна пиро́м — каже — як мальована! Він хтів її зловити. То та знов підлетіла. Той

---

[1]) В 1880. роках на грянициі межи селами Татарське й Верчани, при дорозі до Стрия, показували місце, де ніби то запався під землю леґендарний Свирид.

— за нею; а вона знов підлетіла і, через пліт, полетіла в поле.

Той вертаєся додому, дивится: вже не той дім, не таке село, отож і косцьол инший. Дивуєся собі, що то за переміна. Пішов до ксьондза, — питаєся, що то зробилося, бо він допіро приготовився служити. Той каже:

— »Я также приготовляюся служити, і вас не знаю. Я тут вже з 50 років служу, а ви кажете, що допіро вийшли. Але — той питаєся — якого року ви пішли?« Той каже: — „Такого і такого". »Ну, то вже тому є 300 літ«. Пішли по бумагах[1]) — і найшли, що той ксьондз тоді пропав.

Подумав він собі: „От переконав-имся в вічности!"

Висповідався, вмер і поховали єго. Але людям розказав, що то зле питати вічність, як вона довга, бо того ніхто не згрунтує жадним розумом.

М. Левченко: Казки та оповідання з Поділля. Київ, 1928, 65, ч. 131.

---

[1]) = паперах, документах

ПЕРЕХІДНІ МІШАНІ ТА ЕПІҐРАМАТИЧНІ (АФОРИСТИЧНІ) ФОРМИ.

XII. ЗАГОВОРИ, ЗАКЛИНАННЯ, ФОРМУЛИ ЧАРІВ.

1. Щоб причарувати любов.

Добрийдень тобі, сонечко яснеє!
Ти святе, ти ясне — прекраснеє,
ти чисте, величне й поважне;
ти освіщаєш гори і долини і високиї могили,
освіти мене, рабу Божу, перед усім миром:
перед панами, перед царями,
перед усім миром християнським
добротою, красотою,
любощами й милощами;
щоб не було ні любішої, ні милішої
од раби Божої нарожденої, хрищеної,
молитваної (Марії).
Яке ти ясне, величне, прекрасне,
щоб і я така була ясна, велична, прекрасна
перед усим миром християнським на віки
віков, амінь.

Білецький-Дорошкевич, Хрестоматія II, в. I. 96.

2. Щоб замовити щастя й здоровля.

Добрийдень, водичко, Ярданичко, найстарша
[царичко!
Обмиваєш гори, корінє, камінє, —
обмий і мене порожену, хрищену (імя)
від всєкої мерзи[1]), від пагуби.
Абих була така чесна та велична, єк весна!
Абих була така красна, єк зоря ясна!
Єк си радуют сій весні, —
так аби мини си радували;
Аби-м була сита, єк осінь,
а богата, єк земля![2])

Космач.
В. Шухевич, Гуцульщина, IV, 262.

3. Примівка від відьми, що відобрала корові молоко.

Коровки-благунки спали собі у своєго ґазди
в кошарах в облогах:
встали рано, пішли собі пасти
не пасену травицу, не збиту росицу
і пити пречісту водицу.
Перебігли чередільниці-лиходійниці,
травицу загрузили, росицу збили,
водицу скаламутили
і відобрали манну-сметану,
ладне молоко, товсту сметану,
густий сир, жьовте масло.

---

1) = від усього, що мерзьке

2) Так промовляє дівчина досвіта на Івана Христителя, вмиваючись водою з джерела, над сухарем із пшеничної муки, який опісля висушує, товче й дає до страви леґіневі, щоб оженився з нею

Коровки-благунки,
єк зачали рикати-гикати,
до Бога три голоси пускати, —
ніхто того не вчюв,
учюла Матінка Божа,
ізіслала Юрия святого:
,,Іди, Юрию, перевідай, запитайси,
чього вони так ричют,
до Господа Бога кличют?''
    Прийшьов Юрийко і єв си питати:
    ,,Коровки-благунки!
    чього ви так ричете,
    до Бога кличете?''
— ,,Єк би ми не рика́ли,
єк би ми не гикали,
коли перебігли нас чередільниці-лиходійниці,
та відобрали у нас манну, товсту сметану,
ладне молоко, густий сир, жьовте масло!''
    Юрию святий! пускаєш нори-принори,
    луги, береги, керниці-теплиці, —
    тепер спусти нам так манну-сметану,
    ладне молоко, густий сир, жьовте масло!
Тьфу, тьфу, тьфу! Зчізай!
Манну не віднимай!
І я чужого си не приймаю,
але свого не попускаю.
Пристріте, пристрітище,
зчізай у болотище!
    А ви, коровки, а ви, благунки,
    оминайте луги, — береги,
    куди погань ходила,
    шьоби вас не зчередила
    ні чередільница, ні її сила!

А ти, солице, допомагай,
чередільници пожирай!
Зчізай! зчізай! зчізай!

Конятин, над Білим Черемошем на Буковині.
Записав о. В. Козарищук.
»Гуцульські примівки«, Етн. Зб. V, 62.

XIII. ПРИПОВІДКИ.

1. Нема байки без правди.
2. В біді пізнавай приятеля.
3. Хто в біді дав, два рази дав.
4. Бога взивай, а руки прикладай.
   Бог віддає, хоть не скоро, та споро.
5. Весна раз красна.
6. Випустиш слово, то вже не спіймаєш.
7. Хто вітер сіє, збере бурю.
8. Вовка сі бояти, — в ліс не йти.
9. Не лізь у воду, не знаючи броду.
10. Даш серцю волю, то собі — неволю.
11. Від ворога вчисі розуму.
12. Навчит біда ворожити, як нема що в губу вложити.
13. Ворона і за море літала, а все чорна вертала.
14. Хто чим воює, від того й гине.
15. Хто перший всипле, той перше змеле.
16. Всюди добре, дома найліпше.
17. Ще ніхто не втік від своєї долі.
18. Коротка втіха, довгий жаль.
19. Вчисі замолоду, не зазнаєш на старість голоду.
20. Вчитисі ніколи не пізно.
21. Чоловік сі до смерти вчит, а дурньом умирає.
22. Молоду галузу пригинай, бо старої не пригнеш.

23. Гнів сліпий дорадник.
24. Своє гніздо найтепліше.
25. Говори, як ті мати навчила.
26. Менче говори, а більше слухай.
27. За лихою головою і ногам біда.
28. Коби голова здорова, будут воли тай корови.
29. Не поможе гризота, лиш поможе робота.
30. Гріх світла боїться.
31. Нема гріху без покути.
32. Громада великий чоловік.
33. Що громаді, то й бабі.
34. Громадської кривди Бог не подарує.
35. Гроші богача шукают.
36. На губах мід, а в серци їдь.
37. Гора з горов не зійдеся, чоловік з чоловіком зійдеся.
38. Хто горячим попечесі, той і зимне студит.
39. Де богато господинь, там хата не метена.
40. Не давай дитині ножа.
41. Чим дальше в ліс, тим більше дров.
42. З єдного дерева хрест і лопата.
43. Держімсі землі, бо земля нас держит.
44. Дитина плаче, мама мусит співати.
45. Добрі діти — вінець, а лихії — конець.
46. Живий живе гадає.
47. Житє людське, як булька на воді.
48. Не питає добрий жнець, ци широкий загонець.
49. Хто в жнива в холодку, той узимі в голодку.
50. Ліпша соломяна згода, як золотий суд.
51. Нема злого, що би на добре не вийшло.
52. У нашім селі нема злодіїв: самі люде крадут.
53. Не все злото, що ся світит.

54. Помалу йди, дальше зайдеш.
55. Не кайся рано встати, а молодо учити.
56. Коваль клепле, доки тепле.
57. Терпи козаче, отаманом будеш!
58. Конець діло хвалит.
59. Котра корова богато реве, тота мало молока дає.
60. Людськов кривдов не доробишсі.
61. Як крикнеш у ліс, так ти сі відкрикне.
63. На кулак треба кулака.
64. Панська ласка до порога.
65. Легко камінь у воду веречи[1]), а тєжко дістати.
66. Лінивий два рази ходит, а скупий два рази платит.
67. Не лінуйсі рано встати, а молодо навчитись.
68. Ліпше пізно, як ніколи.
69. Людей ся радь (питай), а свій розум май.
70. Яков міров мірієш, таков ти відміріют.
71. Без муки нема науки.
72. З кого ся насміваoт, з того люде буваoт.
73. Хто нужди не видів, тот щастя не знає.
74. Обіцяв пан кожух, та єго слово тепле.
75. Не пхай пальців межи двері.
76. Не так пани, як підпанки.
77. Пани бються, а хлопів голова болить (чуби болять).
78. Перше змір, потім вріж.
79. Як собі постелиш, так ся виспиш.
80. Правда в очи коле.
81. Правда яснійша від сонця, тай її свічкою шукати.
82. В пригоді пізнавай приятеля.

---

[1]) = вкинути

83. Треба продати вола, ніж виправувати когута.
84. Добра птиця свого гнізда не каляє.
85. Пяному (дурному) море по коліна.
86. Хто рано встає, тому Біг дає.
87. Прибудь розум, щастє буде.
88. Ліпше з розумним згубити, як з дурнем знайти.
89. Чужими руками лиш огень вигортати добре.
90. По ярмарці русин мудрий.
91. Сам від себе не втечеш.
92. Як би свиня роги мала, всі би люде виколола.
93. Своя хата, своя правда, а комірщина гірка.
94. Не тілько світа, що в вікні.
95. Чия сила, того й правда.
96. Ситий голодного не розуміє, а старий молодого.
97. Яке посієш, таке збереш.
98. Слово біжит (летит), а письмо лежит.
99. Заки зійде сонце, роса очи виїсть.
100. Старе скаже на глум, а ти бери на ум.
101. Не поберігши тіла, і душу погубиш.
102. Бодай все уміти, а не все робити.
103. Іще ся той не вродив, аби всім догодив.
104. Де я ся вродила, там і кропива мила.
105. Ліпша своя хата, як чужа палата.
106. Чия хата, того правда.
107. Хвали, та не перехвалюй.
108. Найсмачнійший хліб від свого мозоля.
109. І чорт багато грошей має, а в болоті сидить.
110. З чужого воза і серед дороги злізай.
111. Чуже не гріє.
112. Чужими руками тілько огонь брати.
113. Ябко від яблінки далеко сі ни відкотит.
114. Хто під ким яму копає, сам в ню впадає.

XIV. ЗАГАДКИ.

1. Тато високий, мама широка, син крутий (пустий), невістка сліпа. [Небо, земля, вітер, ніч].
2. Толоки не змірені, вівці не зчислені, вівчар рогатий. [Небо, звізди, місяць].
3. Розстелений кожушок, на нім посіяний горошок. [Зірниці на небі].
4. Мету, мету — не вімету; несу, несу — не вінесу; прийде пора — само піде. [Соняшне проміння].
5. По соломі ходить, а не шелестить. [Промінь].
6. Иде лісом — не ковтне; иде водов — не бовтне. [Місяць].
7. Кінь білобокий забрив у Дунай глибокий. Єк зайрзав, ввес світ зазнав. [Грім].
8. Летить птиця без крил, без ніг; зварив кухар без вогню; іззіла пані без рота. [Сніг, тепло, земля].
9. Сивий віл випив води повен двір. [Мороз].
10. Жию, не жию, а їм та пожираю; вся жисть[1]) моя у тім, а з голоду уміраю. [Вогонь].
11. Що біжить без поводу? [Вода].
12. Чорне сукно лізе в вікно. [Ніч].
13. Без рук, без ніг — на під лізе. [Дим].
14. Червоне телє чорну корову ссе. [Ватра, дим].

---

[1]) = жизнь, себто — життя

15. Без обручів, без дна — повна бочка вина. [Яйце].
16. Що це за пані в срібнім жупані? [Риба].
17. Шило-мотовило, попід небеса си вило, з Господом Богом по німецьки говорило. [Ластівка].
18. У нашої невістки сімсот сорочок; єк вітер завіє, то всіми кине. [Курка, піря].
19. Чорненьке, маленьке — колоду кине (рушит). [Блоха].
20. Повний пеньок черешеньок. [Бджоли в улію].
21. Хто мене вбє, свою кров проллє. [Комар].
22. Штири братчики в єден корчик стрілєют. [Коровячі дійки].
23. З води росте, в воду дивиться. [Тростина].
24. Стоїт, стоїт, хитаєси, єк упаде, вбиваєси. [Будяк].
25. Без вікна, без дверий — повна хата людий. [Мак].
26. Стоїть баба в кутику, в червонім капшушику; хто ї зрушит, плакати мусит. [Цибуля].
27. Чорне, волохате, на гроші богате. [Чорт].
28. Що то за звір, що рано ходить на чотирьох ноґах, у день на двох, а в вечері на трьох? [Людина: дитиною рачкує, на старість палицею підпирається].
29. Хто вмер, а не родився? [Адам].
30. Що люблю — не куплю; чого не люблю — не продам. [Молодість і старість].
31. Чим найдалі вержеш? [Гадкою].
32. Попід стріхи білі мухи. [Зуби в роті].

33. Пять хлопчиків надворі — і не змокли, а пять під стріхов — і змокли? [Пальці пряхи при веретені і під кужіллю].
34. Лізу, лізу по зелізу на мнєсову гору, на деревєний верх. [Стремена, кінь, сідло].
35. На земли дуб, а на дубі колопні, на колопнях глина, на глині капуста, а в капусті свині. [Стіл, скатерть, миска з капустою і солониною].
36. Пішов до хліва без скири, вийшов з хліва зі скиров. [Хліб].
37. Котра масть наймасніша? [Сіль].
38. Хто найбільш сорома терпить? [Поріг].
39. Що без очий плаче? [Вікно].
40. Чорний собака весь дім стереже. [Замок].
41. Шаталося[1]), моталося, під припічком сховалося. [Віник].
42. Білий белей (пес) на воду бреше. [Праник].
43. Сплету хлівец на пєть овец. [Рукавиця].
44. Біг песок попід лісок, тай зчурив (задер) носок. [Сани].
45. Що то за гість, що сам себе їсть? [Свічка].
46. Иде у ліс — дивитси до дому; йде додому — дивитси у ліс. [Сокира].
47. За лісом, за пралісом золоте телє ричит. [Трембіта].
48. Що плаче, а сліз не має? [Скрипка].
49. Веселе дерево, весело співає, — кінь над бараном хвостом махає. [Скрипка].
50. Їде віз без коліс, а за ним дороги не знати. [Човен].
51. Ревнув віл на сім сіл. [Дзвін].

---

[1]) = рухалося

52. Сидит когут на вербі, пустив коси до землі. [Дзвін і його голос, що розходиться по землі].
53. Дуднит, лопотит, берегів си (= ся) держит. [Млин].
54. Зелізний вовк, конопляний хвіст. [Голка з ниткою].
55. Межи двома дубами кламцає баба зубами. [Терлиця].
56. Брат брата січе, біла кров тече. [Каміння у млині].
57. Мій брат комендант, попід землю ходить, червінці находить. [Плуг].
58. Мовчить, а сто дурнів навчить. [Книжка].
59. За лісом, за пралісом, за росохачем, бив бук бука буковим бичем. [Довбня, клин, колода].
60. На чім найбільше хрестів? [На клубку].
61. На палици ярмарок. [Мак].
62. Біле поле, гусь на нім оре, чорне насіння, мудрий його сіє. [Папір, перо, чорнило, писар].

ПРИМІТКИ.

Ст. 166, ч. 4: Сонце, місяць і дощ гістьми в господаря.

На думку Потебні місяць, сонце і дощ, символізують у цій колядці три пори року, зиму, весну й літо. Ще виразніше виступає ця символізація в колядці ч. 5., про трьох святих трубачів. М. Грушевський добачує в цих колядках паралєлі до космоґонічної[1]) колядки ч. 32 про світове дерево й трьох голубів, що творять землю, небо й небесні світила (Іст. літ. IV, 312). Відповідно до величального характеру колядок згадані три товариші — місяць, сонце, дощ — приходять як гості до господаря, а їх діяльність чи дари, стоять у звязку з господарськими сезонами.

Ст. 169, ч. 6: Святі орачі.

О. Потебня вказує на близьку паралєлю до цієї колядки в одному апокрифічному оповіданні: апостоли просять хліба в чоловіка, що орав ниву; він залишає плуг і воли та йде в город за хлібом. Тимчасом Петро зорав ниву, при чому Андрій та инші поганяли воли й засіяли ниву пшеницею, яка виросла і зродила, заки господар вернувся з міста (Объясненія, II, 112).

Ст. 173, ч. 10: Дружина збирається в заморський похід.

Видавці першого корпусу українських історич. пісень, В. Антонович і М. Драгоманов, схилюються до думки, що в цій колядці зберігається в повній свіжости картина з доби, яка попередила народини державного ладу на Україні; не князь виступає тут як ініціятор (що дає почин) походу й провідник дружини: воєнна верства неначе виростає із земства (»Историч. пѣсни« I, 4).

М. Грушевський завважує, що дружина цієї колядки, »це не княже військо, яким воно являється в пізнішім

---

[1]) Космоґонія — повставання, творення світу.

циклю колядковім«, а просто »товариство«, »ґрупа другів молодців, себто молодецька громада, парубоцька верства, така, яку стрічаємо у різних примітивних народів« (Історія літератури I, 217).

Ст. 174, ч. 11: Облога города й окуп.

Основна тема цієї колядки визначається ознаками героїчної доби (це можна сказати і про колядки ч. 12, 13, і 14); події зосереджуються вже коло особи провідника дружини, яка віддається йому на послуги.

Ґерой облягає город, за двома наворотами відкидає окуп та приймає щойно »панну в короні«. Можна здогадуватися, що ця колядкова тема звісна була же авторові літописного оповідання про похід Святослава Ігоревича на греків 971. р. (Антонович-Драгоманов, »Историч. пѣсни« I, 20). Бажаючи задобрити Святослава, грецький цар, за радою бояр, посилає йому дари: золото й паволоки. Та князь не хотів миритися; він згодився на окуп щойно тоді, коли цар післав йому в дарі меч та иншу зброю.

Наша колядка нагадує також літописне оповідання про Володимира Великого, що, здобувши Корсунь, загрозив походом на Царгород, коли йому не дадуть у подружжя царівну.

Ст. 178, ч. 13: Погоня лицаря за ордою.

Хоча колядка згадує про турків та татар, то її історична основа давніша не тільки за турецькі, але й за татарські напади, вказує на ті часи, коли українські князі мали ще перевагу над кочовиками (до XIII. в. Антонович-Драгоманов, »Историч. пѣсни« I, 32). Подібно як у колядці ч. 11. сплітаються й тут мотиви дружинно-героїчні (лицарські) з подружно-еротичними (любовними).

Ст. 186, ч. 20: Мила над усю родину.

Повторення цілої схеми пісенної із зміною слова »батенько« на »матінка«, »сестриця«, »браччик«, »миленька« чи »миленький« — характеристичні (прикметні) для щедрівок.

Ст. 187, ч. 21: Поклін батькам від сина вояка.

Це колядка парубкові, що, пробуваючи десь далеко у військовій службі, не може в часі свят завитати до рідного села. Та хоч його нема дома, сільські парубки не забувають

побажати свому товаришеві »В городі зілля, в дому весілля«, а при цій нагоді передають батькам неначе поклін від сина в формі колядки, очевидячки, нарочно і, треба признати, — дуже талановито зложеної в тій цілі. Це зразок новотвору, що дуже вдатно користується старими засобами пісенного стилю й форми та старими поетичними образами (виряджування до війська, наказування матері).

Ст. 199, ч. 29: Божа Мати випускає грішні душі з пекла.

Мотиви колядок ч. 29, 30, 31 (визвіл грішних душ із пекла) стоять у звязку із звичаєм у часі »Святого Вечора« — поминати померлих, для яких залишають на столі кутю на ніч (Потебня, Обясненія, II, 779).

Ст. 202, ч. 32: Початок світа.

Найдавніший текст цієї колядки добув акад. В. Перетц із кантички Бернацького з 1693. р. (Изслѣдованія и матеріалы, I, 116). На думку О. Потебні (»Оъясненія«, II, 740), в цій колядці нема слідів дуалізму в розумінні протилежности творчих сил, — доброї і злої; а проте вона виявляє звязок із дуалістичними переказами богумильського походження про створення землі Богом і Сатанаїлом (порівн. примітку до ст. 560, ч. 1). До цієї думки схилявся також Драгоманов.

М. Грушевський добачає в цій колядці прастарі космоґонічні мотиви: 1) образ »світового дерева, від котрого йде все світове життя«, і 2) образ »голубів, які сидять на тому світовому дереві »і в тій чи иншій формі творять світ« (Істор. літер. IV, 372-3).

Ст. 203: »Коза«, різдвяна сцена.

Старий різдвяний звичай — ходити »козою« зберігся подекуди до наших часів, як показує опис Ніни Заглади з 1924. р. із найближчої околиці Києва, де водять »козу« від Різдва аж до Нового Року (Матер. до етнольоґії, XX—XXII, 277). В гумористичній сцені, виводженій перебраними колядниками, виступає дід, його наймит, циган і коза; авторка подає докладний опис їх масок і костюмів із ілюстраціями та долучує діяльоґи й пісні з нотами.

Досі ще не вияснено, наскільки в цьому звичаю збереглися останки старої свійської традиції, і що треба пояс-

нювати запозикою з балкансько-романських Сатурналій, що, як звісно, були супроводжені обходами маскованих, танцями, співами й поздоровленнями (М. Грушевський, Іст. літер. I, 155—6).

О. Потебня вказує на анальоґічні різдвяні обходи з козою й ведмедем у болгар та в ґерманських народів і добачує в цьому звичаю споріднення з обжинковими обрядами: останній жмут колосків, який женці залишають на ниві, як символ урожаю, називають також »козою« (Объясненія« II, 178—9).

Ст. 209, ч. 1: Воротар.

Яке не було б первісне значіння пісні про »Воротаря«, її варіянти, здебільша, особливо ж вірші про князя, данину бджолами, мости й вартових воротарів — носять на собі виразні сліди старо-українського воєнно-замкового побуту, а підляські варіянти зберігають память про князя Романа (Антонович-Драгоманов, »Истор. пѣсни«, I, 330).

Сс. 223, ч. 1: На гойдалці.

Гойдання парубків і дівчат на гойдалках, що водиться навесну й улітку на Україні й у Болгарії, має подекуди обрядове значіння і стоїть у звязку з наміреним шлюбом (Потебня, Объясненія I, 200).

Ст. 225: Царинні пісні.

На цих прикладах бачимо, як близько споріднені царинні пісні з колядками не тільки розміром (5+5), але й мотивами (про це Потебня, Объясненія, II, 117).

Ст. 271, ч. 1: Плач невольника.

Відколи турки опанували береги Чорного моря 1475. р., а кримські татари знайшли опору в непереможній у тих часах турецькій державі, починається доба безнастанних руйнівних нападів татарських і турецьких на Україну, з якої чорноморські хижаки женуть що року багатотисячні юрби полонених на кримські торговиці. Звідтіля заповнювали українськими невольниками цілу Туреччину та запродували їх до Італії, Франції, Еспанії та країв африканського побережжя. Поки невольники залишалися на Криму, легче ще можна було їх відшукати, викупити або й виміняти; там че-

кали грабіжники на багатий окуп за свою добич. Звідсіля перекуповували полонених особливо грецькі торговці, сподіваючись великих баришів. За свідоцтвом татарського письменника XVI. в. Рамана Хаджі, бранців гнали у Крим кінні татари, помагаючи нагаями, й випікали гарячим залізом таври, як у скотини.

З невольниками поводилися їх власники з нечуваною жорстокістю, годували їх дуже поганою стравою, часами й падлиною, та вживали до найтяжчих робіт, при млинах, будівлях, особливо ж — веслувати на кораблях.

Ст. 274, ч. 2 Утеча братів з Азова.

Ця дума вказує на докладне зазнайомлення з »дикими полями« і взагалі має реальний підклад; дослідники зачисляють її до найстарших і найкраще викінчених. — В Азові ще за панування ґенуезців у XV. в. вели оживлену торговлю невольниками. В 1475. р. здобули це місто турки й відтак заволоділи північними берегами Чорного моря. Від того часу татари дуже часто починають нападати на Україну й то кількома шляхами; найважніші з них такі: 1) Муравський, згадуваний у декотрих варіянтах нашої думи, що провадив верхівям рік Кінські Води, Самара, Орель до горішньої течви Ворскла т. є водорозділом Дніпра й Озівсько-Донського басейну; 2) Чорний шлях ішов із Криму в Правобережну Україну водорозділом Буга і Дніпра на Черкаси, Київ; 3) Волоський шлях поза Дністром простував на Покуття.

Можна догадуватися, що зазначена в думі дорога втікачів вела спершу від Донського лиману надбережними степами до байраків річки Міуса, що вливається до Озівського моря. Поміж р. Міусом і його припливом Кринкою (в Міуському окрузі Донського Війська) лежала згадана в нашій думі Савур-могила, на якій умирає наймолодший брат. Старші брати виїхали далі на Муравський шлях і нарешті добилися до р. Самари, де й настигла їх погоня.

Степ поміж Азовом і Лівобічною Україною змальований у думі безлюдною пустинею, — але ж уже з другої половини XVI. в. зявляються над р. Самарою запорозькі селища; тому в виданні Антоновича-Драгоманова цю думу віднесено до першої половини XVI. в. Та, на думку Багалія, це не є певна вказівка, бо ще й у першій половині XVII. в.

степ межи Озівським морем (над яким Ногайська Орда мала свої таборища) й р. Самарою був у татарських руках.

Варіянти цієї думи різняться головно закінченням, за яким можна б їх поділити на дві ґрупи: в одній — брати гинуть у дорозі, порубані турецькою погонею; їх досягає однакова немезіс (кара), хоч лише старший брат показав себе дійсно безсердечним, а молодший прогрішився радше слабодушністю; у другій ґрупі — старші брати вертаються щасливо додому: та коли найстарший відповідає викрутами на випитування батька й матері про долю наймолодшого сина, середущий виявляє щиро всю правду; батьки прощають йому, а найстаршого сина проклинають і проганяють від себе. У декотрих варіянтах цієї ґрупи пропущений епізод (уступ) з батьками; старші брати, вернувшися додому, проклинають турецьку землю та жертвами на церкви стараються змити свій гріх.

Розслідові цієї думи присвячена розвідка М. А. Андрієвського: »Козацкая дума о трех азовских братьях в пересказѣ с объясненіями и разбором ея«, Одеса, 1884.

Ст. 283, ч. 3: Маруся Богуславка.

Постать Марусі подекуди загадкова, а її відношення до »турецького пана« й до козаків — неясне. Коли вона зважилася проти волі свого пана визволити так багато невольників, то своїм сміливим учинком мусіла б стягнути на себе тяжку кару; та про це дума не згадує, тимто вона виглядає як частина якогось більшого невольницького круга дум (Ст. Томашівський, »Маруся Богуславка в укр. літературі«, 1901, 7—8).

Вислів думи, що невольники »тридцять літ світу-сонця не видали«, треба уважати поетичним прибільшенням. А проте змальована в думі картина з життя невольників у Туреччині має реальний підклад і згоджується з історичними свідоцтвами. Ось що подає один анґлійський автор про становище невольників у Фезі й Марокку: »Найтяжчі роботи, накладані в Европі на злочинців, це — ніщо супроти того, що терпить багато чесних людей у цьому новому Єгипті. Невольників замикають що вечора, а раннім ранком виводять їх на роботу жорстокі доглядачі, обсипуючи їх побоями та проклонами. Працюють ці нещасники особливо при будівлях, які ставить володар, инші працюють

на конюшнях, або мелють на ручних млинах. Нелюдські наставники карають за всякий, хочби й найдрібніший, прогріх, за найменшу неввагу. Вони бувають такі негуманні (нелюдські), що нераз не дають часу нещасливим бранцям зїсти шматок хліба. Уже потомлених задня, часто тягнуть іще вночі з образливим криком на нову роботу. А вже найбільше противне природі це те, що людей запрягають до возів разом із ослами й мулами. Цих нещасливих рабів замикають на ніч у підземні круглі й тісні темниці. Туди спускають їх по мотузяній драбині, яку потім витягають, а на отвір накладають залізну ляду. Не краща й їх їжа: їм не дають нічого, крім фунта чорного печива з ячмінної муки, і трохи оливи. Одежиною невольників є звичайно рубашка із грубої шерсти з капішоном, так що вона править відразу за нагортку, сорочку і штани. Бувало й таке, що володарі вбивали сотнями християнських бранців, і то або для забави, або тому, що вважали їх не дуже то роботящими« (Ант.-Драг., Ист. пѣс. малорусс. нар., I. 238—9).

Ст. 287, ч. 4: Самійло Кішка.

С а м і й л о К і ш к а виступає поміж 1599. і 1602. р., як зручний провідник козацтва, що успішно обстоює права козаків перед польським урядом. В заміну за воєнні послуги козаки добиваються того, що козацтву привернено (з деякими обмеженнями) вольности і права, які покасовано після Лубенського погрому 1596. р. Влітi 1600. р. Самійло з запорожцями бере визначну участь у поході польського війська під проводом Замойського на Молдавію в обороні Могили. Відтак 1601. р. виправляється з Замойським на Лівонію, щоб виперти звідтіля шведські війська; в тому поході потерпіли козаки тяжкі втрати, а сам Кішка поляг при облозі міста Феліна з початком 1602. р. На кінці думи описана стріча Самійла Кішки із С е м е н о м С к а л о з у б о м, який 1598. р. був на Січі осавулом, а в 1599. р. міг бути й кошовим, як сказано в думі; виходило б із того, що Кішка вернувся з неволі 1599. р. Можливо, що перед своїм гетьмануванням Кішка справді пробував якийсь час у турецькій неволі, одначе не маємо про це ніяких певних відомостей. Записки про неволю Кішки увійшли в літописи Самовидця, Величка, Ріґельмана, Історію Русов і Руську Достовірну Літопись (що виявляють великі суперечности у звістках про С.

Кішку) на основі пізнішої традиції. Певно були якісь перекази про поворот Кішки з турецької неволі, які звязано опісля ізо знаним з італійської брошури 1643. р. оповіданням про те, як християнські невольники опанували турецьку ґалєру, вбили жорстокого Анті-пашу і щасливо втекли з неволі. Можна догадуватися, що ця подія була голосна на Україні, коли межи втікачами було 207 людей із »польської Руси« — які визволилися під проводом якогось Симоновича з допомогою потурченого русина Мікули. У згаданому італійському оповіданні Науменко добачає джерело української думи, яка могла скластися десь у 1640. рр. (Происхожденіе малорусс. думы о Самуилѣ Кошкѣ, »Кіевс. Стар.«, 1883. VI. 212—33; І. Франко, Студії над укр. народніми піснями 245—7; Грушевський, Історія України-Руси VII., ч. I., 246—52, ч. II., 576—7; В. Доманицький, Козаччина на переломі XVI—XVII. »Зап. Н. Т. ім. Шевч.«, LXIV. 139—47).

Ст. 303, ч. 5: Олексій Попович.

Ґеоґрафія цієї думи обмежується північно-західньою стороною Чорного моря, від Дніпрового лиману до гирла Дунаю; тимто видавці »Историч. пѣсен« поклали повстання її на початкову добу сміливих козацьких нападів по Чорному морі на прибережні турецькі міста, отже на кінець XVI. в. В першій четвертині XVII. в. запорожці запускалися вже далі, та не лише руйнували кримські пристані (так, н. пр., 1616. р. під проводом Сагайдачного здобули і спалили Кафу), але нападали й на чорноморські побережжя Малої Азії: грабили Синопу, Трапезунт (1614., 1616., 1617.), плюндрували береги Босфору та загрожували самому Царгородові (1615., 1624.), не даючи спокою султанській державі, перед якою дрижала тодішня Европа. Дивувати можуть ті вбогі засоби, з якими козаки пускалися проти могутньої турецької фльоти, здобуваючи собі світову славу незрівняною відвагою та зручністю. Про спосіб воювання козаків на морі маємо докладні відомости. За описом француза Боплана, службовця польського гетьмана Конєцпольського (в рр. 1630—40.), козацька чайка це — був човен довготи 60 стіп, ширини 10—12 стіп і такої самої глибини. Навколо під верхом човен був тісно обвязаний обвідкою зі скрутнів очерету; помосту не було, і від розбурханої хвилі човен за-

ливала вода, але очеретяна обвідка не давала йому потонути. З кожного боку човна було по 10—15 весел, посередині — щогла на вітрила, а дві керми по обох кінцях давали змогу плисти, не повертаючися, узад і вперед. Яких 60 людей виготовлювало такий човен за дві неділі. В чайку сідало по 50 до 70 добре озброєних козаків, що брали з собою 4—6 гарматок та припаси сухарів, пшона й саламахи в бочках.

За декотрими варіянтами думи про Олексія Поповича в часі морської виправи запорожців був із ними Грицько Зборовський (за иншими варіянтами — Грицько Коломийчин або Коломниченко), в якому давніші дослідники добачували історичну особу Самійла Зборовського. Був це польський маґнат, дідич Золочева, голосний авантурист, що за вбивство каштеляна Ваповського був проголошений банітою (вигнанцем), утік на Запорожжя, де якийсь час (у 1580. рр.) був кошовим. Нарешті з наказу короля Баторія його покарали смертю. Одначе »побут Самійла Зборовського між козаччиною був короткий, нічим особливим не замітний, в ніякі походи морські він не ходив [покликуються на оповідання Папроцького, але то малозначна ловецька екскурсія (виправа) на звірину на морських островах коло устя Дніпра], бурі з козаками на морі теж не перебував« (Грушевський, Історія Укр.-Руси. VII., ч. II., 576). Та хоч імя Зборовського було б тут лише механічно причеплене, то це зовсім не вменшує великої вартости історично-побутового образу, який подає нам дума про Олексія Поповича, складена, мабуть, серед низових козаків.

Із чисто християнською ідеєю про силу покаяння перед Богом звязується в цій думі відгук давніх поганських вірувань про значіння кривавої жертви. Замітна річ, що кошовий закликає козаків, щоб сповідалися не тільки »милосердному Богу«, але й »Чорному морю«, яке називається в деяких варіянтах »святим«. В почутті своїх непроще́нних гріхів Олексій просить, щоб козаки завязали йому очі китайкою та вкинули в море, неначе для уласкавлення і втихомирення розбурханого живла, що вимагає кривавої жертви. Цей мотив виступає ще яркіше в тих варіянтах, де козаки пускають у море кров із мізинного пальця Поповича, по чім море втихомирюється:

Тогда козаки добре дбали,
Узяли йому назад руки ізвязали,
Чорним оксамитом очі затмили, —
Та ще такого козака в море пускать пощадили:
  На лівій руці мізиного пальця втинали,
  Його кров у Чорнеє море метали.
То скоро Чорнеє море кров християнську заживало.
То так уклало,
Якби никогда й не грало,
Суден козацьких не розривало.

(Антон.-Драгом., Историч. пѣс., I., 184; Житецький, Мысли 237; порівн. Потебня, Объясненія малорусс. и срод. пѣсен, 1887., II., 304).

Складне питання про початок цієї думи пробували пояснювати зближенням її із билинами про Альошу Поповича. На думку Весєловського (Юж.-русс. былины 1881—5., III—XI. 279), »південний Альоша Попович доживає свого віку в образі Олексія Поповича української думи«. Дашкевич уважав нашу думу просто перерібкою билинного образу. (»Былины об Алешѣ Поповичѣ и о кончинѣ богатырей«, Чтенія Историч. Общ. Нестора лѣтоп. 1889., IV., подібні погляди висловили й инші учені, н. пр.: Ровинскій (»Русс. нар. картинки« IV., 101), Безсонов.

Одначе схожість межи Олексієм і Альошею Поповичем московської билини більше назверхня, обмежується до назви героя та деяких його прогріхів (пяничення, гордовитість); тимто й О. Потебня не бачив належної основи до того, щоб можна було говорити про залежність думи від билини (Объясненія малорусс. и срод. народн. пѣсен II., 1887., 304).

На думку Халанського, »попри зовсім припадкову спільність у назві героя, українська дума й московська билина — це твори зовсім відмінні щодо походження і змісту« (»Великорусскія былины кіевскаго цикла«, 1885, 96). Сумцов не признає ніякого, навіть далекого звязку межи думою й билиною (Дума об Алексѣѣ Поповичѣ, »Кіевс. Стар.«, 1894., I. 2—3).

Далеко ближчі паралєлі до нашої думи знаходяться межи південно-словянськими піснями. Потебня звернув увагу на деякі спільні мотиви, що звязують українську думу із болгарською піснею про Станковича

Д у к у (у розмірі 4+6); тому, що розшаліла буря грозить затопленням Святої Гори з Хіліндарським манастирем, ігумен Сава взиває до сповіді хорого від 10 літ Дуку Станковича; коли ж цей признався до страшної зневаги матері, котра його і прокляла, ігумен велів укинути грішника в море, що після цього вмить затихає (Потебня, »Объясненія« II., 305—8).

Імовірно, маємо тут приклад тільки дальшої анальоґії або, що найбільше, якогось спільного джерела, а не безпосередньої залежности думи від пісні. До такого погляду приводить нас іще те, що о с н о в н а т е м а д у м и н а л е ж и т ь д о м а н д р і в н и х м о т и в і в і, як показує дослід Сумцова, подибується в західньо-европейських літературах (»Дума об Алексѣѣ Поповичѣ«, »Кіевс. Стар.«, 1894. I.). Сумцов указує на шотляндську баляду про Робіна Бровна, відому також у норвезьких, шведських і данських варіянтах: основний мотив і тут — небезпека мореплавців, з якої увільнює їх сповідь грішника.

Зате мотив про урятування корабля серед бурі пожертвуванням одного грішника справді стрічається нераз у житійних сказаніях про чудеса різних святих, і звідсіля він міг пройти в усну словесність, в українську думу й московську билину про Садка (Халанскій, В. р. былины к. ц.).

Моралізація про »вітцівську-материну молитву« зявилася в цій думі, мабуть, пізніше підо впливом старцівського псальмового репертуару, а може перенесено її живцем із думи про »Вдову«, в якій вона дуже льоґічно вяжеться із змістом думи та її провідною ідеєю (Ф. Колесса, Формули закінчення в українських народніх думах у звязку з питанням про наверствування дум, »Записки Н. Т. Ш.«, 1937., LV., 53).

Ст. 314, ч. 7: Поєдинок козака-нетяги з татарином.

Цей старий запис показує, що речитативна форма й епічний стиль дум уже в XVII. в. були зовсім вироблені, такі самі, як у записах XIX. в., та що й тоді не було в них нічого книжного.

Ст. 316, ч. 8: Удова й сини.

Це, мабуть, найбільше поширена з усіх дум; вона й досі не втратила живого інтересу для українського люду, як показує велике число варіянтів, записаних у найновіших

часах. Автім варіянти цієї думи, дуже схожі між собою, різняться головно закінченням: в одних удова вертається до синів, у других — вона, правда, прощає синам, одначе залишається й далі в чужих людей. Та сама тема з малими відмінами оспівана також у піснях, дуже поширених на Подніпрові і в Галичині (Гнатюк, Етноґр. Збір., II. 47; Грінченко, Этнограф. матеріалы, III., Чернигів, 1899. 376—82; там указані й варіянти).

Ст. 333, ч. 2: Три попівни в турецькому полоні.

І. Франко догадується, що цю пісню зложено десь у Карпатських горах, може, на Закарпатті, що в XVI. в. якийсь час також було під владою турків.

До наведеної пісні близько підходить уривок, що його наводить Франко:

Ой, вийду я на могилу,
Погляну я на долину,
А там турки полон женут,
Моїм конем перед ведут:
На тім кони дівка сидит,
Жовті коси плечі вкрили.
Ах, білими рученьками
Тота дівка листок пише,
Слізоньками закрапує,
Мислоньками печатає,
Буйним вітром відсилає:
»Най ся отец не турбує,
Мені посаг не готує...
Бо я посаг утратила
Під явором зел·неньким,
Із турчином молоденьким,
Із турчином, арабином
Тай з нещирим татарином«.

Запис. М. Павлик у Лолині, п. Долина.

Характеристичний для цього циклю пісень розмір (4+4).

Франко вважає ці пісні найстаршими зразками т. зв. »невольницьких плачів«: »Інтересно, що з Галичини маємо переважно плачі жіночі, а з України в формі кобзарських дум плачі мужеські« (Студії, ч. VII).

Ст. 336, ч. 4: Сестри проводжають брата в похід.

Пісня про вдовиного сина, якого сестри випроваджують у похід, витворилася за всякою імовірністю на Придніпрянщині, де записано велике число прекрасних її варіянтів, і звідси поширилася на захід, а через Лемківщину (Етн. Зб. XXXIX—XL, ч. 486) аж до Моравії (Sušil, Moravš. pěs,. nar., ч. 173). На польській території співають її як окрему пісню, або сплітають із оріґінальною вояцькою піснею:

Idzie żołnierz borem, lasem,
Przymierając z głodu czasem.

(Kolberg: Lud, XVI. ч. 494).

Сіяння піску на камені, як поетичний опис слова »ніколи«, належить до т. зв. „loci communes" і звязує нашу пісню із думою »Прощання козака« (Філ. Колесса, Укр. нар. думи, 109).

Ст. 338, ч. 5: Смерть козака й кінь-післанець.

Улюблене в українській народній поезії порівняння смерти вояка на кривавому побоєвищі з весіллям стрічаємо вже в »Слові о полку Ігореві« (1186—7), що, як звісно, проняте духом народньої поезії: „Тȣ кроваваго вина не доста; тȣ пиръ докончаша храбрии Рȣсичи: сваты попоиша, и сами полегоша за землю рȣскȣю" (Огоновський, Хрестоматія, 178). Це порівняння зазначується й у голосіннях та в похоронному обряді, коли хоронять парубка або дівчину: убирають їх — як до шлюбу.

Ст. 348, ч. 14: Байда.

Ця пісня оспівує траґічну смерть Дмитра Вишневецького, старости черкаського, князя з роду Ґедиміновичів, що був основником першої Запорозької Січі на Дніпрових островах Томаківці й Хортиці в половині XVI. в. В 1556 р. Вишневецький зробив напад на Крим, куди й у 1558. р. ходив походом із московським військом. Був тоді на услугах царя Івана IV.; та в 1563 р. зявився знову на Україні; призваний партією бояр у Молдавію на господарство, подався туди з невеликим відділом козаків, та під Сучавою попав у полон свого противника, Стефана Томжі, який видав його туркам. За свідоцтвом польської хроніки М. Бєльського, султан Селім II. казав його замучити катуванням, а саме, кинути на залізні гаки; зачепившись ребром, Вишневецький мучився ще три дні, поки турки не добили його, не можучи стерпіти того, що він проклинав Магомета. Найдокладніший опис останнього подвигу і смерти Вишневецького знаходить М. Возняк у споминах Ант. Ґраціяна[1]), що був нунцієм у Польщі 1563-5 р. та розповів про сучасні події на Волощині; руко-

---

[1]) М. Возняк, Цікава памятка української пісенности XVII. в. »Україна«, 1929, березень-квітень.

пис Ґраціяна надруковано щойно 1759. р. Це оповідання доповнює Н є с є ц ь к и й († 1774 р.) ще одною подробицею: що султан намовляв Вишневецького, щоб перейшов на магометанство, — та він відкинув із погордою цю пропозицію; можливо, що це доповнення переняв Нєсєцький уже з народньої пісні. Бо що вже в XVII. в. існували перекази у формі пісні чи думи про Байду, та що їх звязували саме зі смертю Д. Вишневецького, показує оповідання про цю подію у творі Станисл. Т е м б е р с ь к о г о „Chronologia synoptica palmitis Coributei", видана в Кракові 1669. р. з приводу коронації короля Мих. Вишневецького. Це оповідання до подробиць збігається із змістом нашої пісні (Ант.-Драг. »Историч. пѣсни« I, ч. 40).

І дійсно, проф. А. Б р і к н е р (A. Brückner) знайшов у рукописі Ягайлонської бібліотеки віршований текст із кінця XVII. в. — запис народньої пісні чи думи[1]), що безперечно походить із усної традиції й виявляє своїм стилем і поетичними образами як-найтісніший звязок із творами української народньої поезії. Замітна річ, що ця пісня чи дума користується між иншим також мотивами пісні про »Байду« (пропозиція переходу на магометанство, стріляння з лука), одначе звязує їх виразно із князем Дмитром (Самійлом) Корецьким, що також згинув замучений у турецькій неволі 1622. р. У цьому творі, здається, трохи підправленому записувачем, М. Возняк добачає прототип нашої пісні про »Байду«.

Спираючись на значінні слова »байда« = гуляка, ледар (від того »байдувати« в деяких варіянтах нашої пісні у значінні — пити, гуляти), видавці »Историч. пѣсен« догадуються, що р а н і ш е з а В и ш н е в е ц ь к о г о і с н у в а л а я к а с ь п і с н я п р о »Б а й д у«, яка щойно після смерти Вишневецького приняла деякі подробиці з історії цього героя, а далі (може, при кінці XVI. в., не пізніше середини XVII. в.) цілком була пристособлена до нього. Цей погляд підтвердив також М. Г р у ш е в с ь к и й у розвідці »Байда Вишневецький в поезії й історії« (Записки Укр. Наук. Тов.

---

[1]) Це тяжко пізнати: в першій частині — 43 рядки — переважає розмір (4+4), в другій — 73 рядки — нерівномірні вірші.

в Києві 1909, кн. III); ідентифікуючи пісенного Байду з Дмитром Вишневецьким, він уважає нашу пісню цілком історичною: »Героїчна смерть Вишневецького, як образ ідеально настроєного духу над грубою фізичною силою, символ безсильности хижого бісурманського світу побідити морально світ український, узагалі християнський, — стала зараз предметом леґенди, поетичного оброблювання«... »Одна з таких поетичних перерібок, в виді української народньої пісні, перелетіла до нас через прірву трьох століть, задержавшися в народніх устах. Це популярна пісня про »Байду«, розповсюджена на цілій українській території«.

В усякім разі наша пісня носить ознаки часу, близького до Дм. Вишневецького. Казковий мотив — стріляння з лука — повторяється як locus communis й у пісні про Івана та його жінку-зрадницю Маріяну (Kolberg, „Pokucie" II, № 17, 18), яку Франко зачислює до циклю пісень, перенятих від південних словян (Студії, ч. II).

Ст. 350, ч. 15: Про Сагайдачного й Дорошенка.

Обєднання гетьманів Петра Конашевича Сагайдачного (1614—1622) й Петра Дорошенка (1665—1676) в тому самому поході вражає своїм анахронізмом[1]). Отже Б. Грінченко, розглядаючи нашу пісню в окремій розвідці[2]), доводить, що вона вяжеться тільки з одним гетьманом, а саме з Петром Дорошенком, та що мабуть уже пізніше у XVIII в.... притулився до неї гумористичний епізод про якогось Сагайдачного, що проміняв жінку. Одначе епізод цей нічим не торкається вславленого гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного«.

І дійсно — в найдавнішому тексті нашої пісні, який знайшов В. Перетц у збірнику Рудніцького з 1713 р.[3]) (мабуть, це був не єдиний і не найкращий варіянт), нема цього епізоду про заміну жінки. Одначе вірш »що проміняв жінку на тютюн та люльку« краще було б розуміти не дослівно,

---

[1]) Анахронізм — помилка в означуванні часу подій.

[2]) Б. Грінченко, Пісня про Дорошенка і Сагайдачного, »Записки Українського Наук. Тов. в Києві« I, 1908, 71.

[3]) В. Перетц: Замѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни в Россіи, »Извѣстія Отд. русс. языка и словесн. Ак. Н.«, 1901, т. VI, кн. 2, ст. 83.

а так, як пропонував І. Каманін[1]): мовляв, Сагайдачний вище ставив бурхливе, козацьке, ніж спокійне родинне життя. Можливо, що з буквального розуміння згаданого вислову виросли дві дальші строфи (»Гей, вернися, Сагайдачний«... і »Мені з жінкою не возиться«). Та тут не місце вдаватись у здогади, як повставала ця пісня; беремо її так, як вона оформилася й дійшла до XIX. в. в усній традиції. Отже не добачуємо незугарности у ставленні одного побіч одного двох несучасних гетьманів, приймаючи, що ця пісня не зображує дійсний похід, а виводить перед нами козаків із їх славними гетьманами так, як вони йшли один по одному в поході історичних подій і в споминах українського народу. Нічого дивного, що Дорошенко в сучасного йому автора пісні, мабуть, письменної людини (як здогадується Грінченко), стоїть на першому пляні, на переді походу, та згадується з похвалами: видко, той гетьман тішився великою популярністю, хоч його союз із турками не мав симпатії серед широких народніх мас. Сагайдачний виступає вже в дальшій перспективі минулого.

Оця знаменита козацька пісня, надихана бадьорістю й гумором, пливе під ритм козацького маршу та бурхає силою, яку дійсно уявляло собою козацтво кілька віків: **то́му** й завдячує свою популярність і довговічність ця шановна памятка з другої половини XVII в.

Ст. 351, ч. 16: Про Морозенка.

»Нестор Морозенко був полковим осавулом Кропивянського полку, яким керував підчас Хмельниччини полковник Филон Джеджалій. Одночасно з Кривоносом Морозенко в 1648. р. нищив Поділля й Браславщину. Пізніше (1649. р.) брав участь в облозі Збаражу. Був прихильником простого люду і завдяки цьому, а також своїй хоробрості мав велику популярність« (Д. Ревуцький, Українські думи та пісні історичні, 275). У деяких збірниках пісня про Морозенка звязана з иншою (мольовою) мельодією та поширена додатком багатьох строф, що виявляють ознаки

---

[1]) І. Каманин, Очерк гетманства Петра Сагайдачного (»Чтенія в историч. общ. Нестора лѣтописца« кн. XV, вип. 1), 1901.

книжного походження. Це дало декому привід — уважати цілу пісню пізнішим фальсифікатом, до чого наведені строфи не дають підстави.

Ст. 352, ч. 17: Голота побиває дуку за насміхи.

Оця пісня, поширена не тільки на Придніпрянщині, але й у Галичині, своєю темою виявляє близьке споріднення з думкою про »Ґанджу Андибера«, що таксамо, як отаман у пісні, заступається за козацьку »голоту« й каже провчити березовими різками дуків-срібляників за те, що насміхалися над козаком-сіромою, заки він дав себе пізнати, як гетьман запорозький.

Ворожнеча проти дуків-срібляників зазначилася виразно вже на »Чорній раді« в Ніжені 1663. р., коли Брюховецький, ставленик Москви, станув на чолі запорожців, невдоволеного козацтва городового й черні, які вели тоді одну лінію проти партії Сомка, — представника козацької старшини. Ці антаґонізми (противенства, ворожнечу) підсичував раз-у-раз московський уряд, наділюючи привілеями козацьких старшин та перетягаючи їх на свою службу, щоб тим нищити козацьку орґанізацію та обмежувати автономні права, застережені Переяславською умовою (1654 р.).

Коли в думах про Хмельниччину селянські інтереси видвигнені поруч, а не проти козацьких, то вже в думі про Ґанджу Андибера, козацька біднота дуже різько виступає проти гордих »дуків« за те, що загарбують козацькі й селянські землі, заводячи панщинні повинности:

Ей, дуки, кажуть, ви дуки!
За вами всі луги й луки, —
Нігде нашому брату, козаку нетязі, стати
І коня попасти...

Ст. 353, ч. 18: Утеча запорожців після руїни Січі 1709. р.

Коли запорожці під проводом кошового Костя Гордієнка прилучилися до Мазепи і шведів, а всі заходи з московського боку, щоб приєднати їх намовами й перекупством, виявилися безуспішними, тоді з наказу царя Петра І. московське військо з відділом городових козаків, що був під проводом полковника Ґалаґана, в травні 1709. р. зруйнувало стару Січ біля вливу річки Чортомлика до Дніпра. На думку М. Драгоманова, наведена пісня відноситься саме до цієї

події й до втечі запорожців із шведами після полтавської битви степами до Богу, відтак понад лиманами під Очаків, а відтіля знову таки понад лиманами до Бендер. Текст подаємо за Драгомановим — із зачеркненням 4 віршів, що приплутані тут, очевидячки, пізніше із пісні про руїну Січі 1775. р. (Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст. І, 25).

Ст. 354, ч. 19: Запорожці в Олешках.

»Все, що ми знаємо про січовиків після руїни 1709. р. й про кошового Гордієнка« — каже Драгоманов — »якраз підходить до цеї пісні« (Політичні пісні І, 37).

Після здушення Мазепиного зриву запорожці таки не здалися московському цареві, але осіли у володіннях кримського хана в Олешках, над устям Дніпра, де сиділи до 1734. р. Та цар добачав у запорозькому коші велику для себе небезпеку, отже й наказував своїм воєводам і навіть гетьманові Скоропадському пильно дбати про те, щоб не допускати до ніяких зносин між українською людністю й запорожцями в Олешках.

На всіх переходах була сторожа так, що, як співається в пісні, навіть чайці годі було туди пролетіти.

Ст. 355, ч. 20: Смерть козака в Московщині.

Незабаром після зруйнування Січі цар Петро І. почав систематично нищити городове козацтво; з царського наказу женуть полковники десятками тисяч українських козаків і селян у далекі північні або східні сторони (в рр. 1721—1729 над Ладоґу та над береги Каспійського моря) на земляні роботи — копанину довжезних каналів, сипання валів та будування фортець. Більша частина цих козаків і селян гинула під нагайками московських наставників, як пише Пилип Орлик (вибраний гетьманом по смерти Мазепи) до січовиків у 1734. р.; »одних помордували тяжкими й незвичайними роботами, других голодом поморили, а инших потроїли гнилою стухлою мукою...« І це була головна мета царя: »не тільки обезсилити, але й вигубити городове військо козацьке«.

Історичні свідоцтва й документи, що освітлюють цю злочинну роботу царського уряду на Україні, подає М. Дра-

гоманов, що наведену пісню вважає за відгомін Петрової доби (Політичні пісні II, 86—121).

Ст. 356, ч. 21: Смерть Довбуша.

Олекса Довбуш, син бідного, безземельного селянина з Печеніжина, уславився на Покутті в рр. 1738—1745, як найвизначніший ватажок опришків. Із своїми леґінями, що їх збирав часами й по кількадесят, грабував головно жидів-арендарів, купців та панські двори; на гуцулів нападав тільки з помсти за особисті порахунки свої або своїх товаришів, а не для добичі. Визначався незвичайною сміливістю й меткістю та зєднав собі велику популярність серед селян. Про це свідчить безліч оповідань і переказів, що наділяють особу Довбуша лицарськими прикметами й надлюдською силою, приплітаючи сюди й казкові мотиви. Згинув у Космачі 24. VIII. 1745. р., пострілений Стефаном Дзвінчуком, якого хотів покарати, бо вважав його своїм ворогом (Др. Юл. Целевич, Про Олексу Довбуша та його попередників і наступників, »Руська історична бібліотека«, XIX, 155 187).

Ст. 359, ч. 22: Сава Чалий.

Сава Чалий був сотником придвірних козаків кн. Любомирського. На короткий час прилучився був до гайдамацького повстання, та незабаром пожалкував цього й вернувся із своїми козаками до придвірної служби; а що був справним, відважним ватажком, то й робив великі шкоди гайдамакам, які постановили покарати його за зраду. Доконав цього колишній товариш Сави, Гнат Голий, що на саме Різдво 1741. р. напав із своєю ватагою на Савин дім, убив його та пограбував усе його добро (Д. Ревуцький, Укр. думи та пісні історичні, 207).

Ст. 365, ч. 25: Бондарівна гине з рук Каньовського.

Микола Потоцький, староста канівський (1712—1782), мав великі маєтки в Галичині, став відомий як кольонізатор Правобережної України, спустошеної й обезлюдненої за Руїни. Цей маґнат мав до міліона річного доходу із своїх маєтків, держав коло себе 3000 надвірного війська, тимто й нікого не боявся. Визначався дуже химерною вдачею і свавільством та залишив по собі сумну память паливоди

і кривдника сільського люду, особливо ж безталанних дівчат, як показує балядова пісня про Бондарівну, дуже популярна не тільки на Правобічній Україні, але й у Галичині (Д. Ревуцький, Укр. думи та пісні істор., 199—200). Ц. Нейман у розвідці »Малорусс. баллада о Бондаривнѣ и панѣ Каневском« (Кіев. Стар., 1902, III) намагався відтворити первісну форму цієї пісні, подаючи на основі 15 друкованих варіянтів її стягнений текст, себто, зложений із фраґментів різних варіянтів; та це, очевидячки, штучний твір, що ніколи не існував в усній традиції. Опісля В. Доманицький подав кілька нових записів цієї пісні та начислив 39 друкованих варіянтів (Кіевс. Стар., 1905, III); від того часу їх число значно побільшилося, між иншим, навіть на Закарпатті знайшовся ще один варіянт (Ф. Колесса, Народ. пісні південного Підкарпаття, Наук. Збірник »Просвіти« в Ужгороді, 1923, ч. 120). Нейман настоює на тому, що це баляда, не історична пісня; та її історичний характер зовсім не перечить балядовій формі (подібно, як у пісні про Довбуша).

Ст. 367, ч. 26: Швачка й Бондаренко.

Перші дві строфи цієї пісні торкаються Швачки й Бондаренка, гайдамацьких ватажків з 1768. р., що громили шляхту й жидів у Київщині, Хвастівщині та коло Білої Церкви й Богуслава; останні строфи співають про руїну Січі з 1709. р. (Драгоманов, Політичні пісні I, 48—61.).

Ст. 368, ч. 27: Руїна Січі 1775. р.

На заклики Москви, що потребувала козацького війська для війни з турками, запорожці вернулися на старі оселі 1734. р. і оснували Нову Січ над Дніпром у Підпольній. Та московський уряд що раз більше обмежував старі запорозькі »вольности«, закладаючи на них свої кріпости й оселі, які кольонізував сербами й иншими чужинцями, не зважаючи на протести і скарги запорожців. Нарешті 1775. р. ґр. Потьомкін, полюбовник цариці Катерини II, з її наказу вислав ґенерала Текелія з військом, щоб зруйнував Запорожжя. Коли москалі обступили Січ, запорожці спершу хотіли відбиватися, але відмовив їх від того їх архимандрит Володимир Сокальський, священник Січової Покрови. Текелія впущено на Січ. Та він заарештував козацьку старшину,

між ними й кошового Калниша (якого опісля заслали до Соловецького манастиря)[1]), обграбував січову церкву, заграбив усе майно січове, а козакам велів вертатися на села, звідки хто був родом. Одначе 5000 козаків устигло втекти на човнах униз Дніпром, і вони, за дозволом султана, поселилися в Добруджі над Дунаєм, де залишилися аж до 1828. р. Щоб спинити запорожців від виходу за кордон, Потьомкін утворив із них »Чорноморське Військо« та доручив старшинам Антонові Головатому й Харкові Чепизі (перший кошовий чорноморський) закликати туди охочих людей. »Чорноморське Військо« брало славну участь у російсько-турецькій війні, по скінченні якої 1792. р. визначено йому на поселення землі між Кубанню й Озівським морем (Д. Ревуцький, Укр. думи та пісні історичні, 213).

Так московський уряд довго вислуговувався запорожцями у своїх змаганнях із турками і кримськими татарами. Коли ж зломано татарську силу у війні 1769—1774. р., він порішив знищити Запорозьку Січ, тим більше, що вона була останнім заборолом свободи українського народу. Щойно після зруйнування Січі Катерина II, зважилася завести на Гетьманщині й на Слобідщині панщину й рекрутчину (1783—1786.). Вільні колись запорозькі землі порозхапували поміж себе пани, царські прислужники. Отак ґенерал Прозоровський і Потьомкін одержали від цариці по 100.000 десятин запорозької землі!

Народні пісні, що оплакують руїну Січі, це, як каже М. Драгоманов — »останні українські пісні, в котрих видно думку про якунебудь державну волю і взагалі — про самостійність українців перед чужими державами«[2]).

Ці пісні показують наглядно, якими великими симпатіями серед широких народніх мас тішилися запорожці, що завсіди побивалися за цілість усієї України та її вільність, за скасування шляхетських привілеїв, за рівність у громаді й заведення справедливого суспільного ладу (Драгоманов, Політичні пісні I, ст. XXX).

---

[1]) Там і вмер останній кошовий запорозький, проживши в московській неволі 26 років.

[2]) Нові українські пісні про громадські справи, 22—3.

Ст. 373, ч. 31: Панщина.

Цю пісню кладе М. Драгоманов у часи розділу Польщі (Розвідки, III, 73). »Кріпацька робота була справді мука. Вона була обставлена — а надто на правому боці Дніпра, де пани пильніше провадили господарство, — цілою зграєю урядовців: економів, осавулів, ланових, десятників, гуменних, пригонців, козаків, — та все з нагайками та з малахаями. Щоб ці »пригонці« менше мали жалости до людей, пани старалися вибирати їх із чужих людей, з поляків та москалів, з салдатів. Всі ці »пригонці« гнали людей на панщину навіть голодних, переганяли од праці до праці, не даючи одпочинку, розбиваючи до крови голову за всяку мализну. Де далі, панщина ставала тяжча, так що люди стали жалкувати вже не за волею, а за старими панами:

Добре було нашим батькам на Вкраїні жити,
Док не знали наші батьки панщини робити.
Зразу були добрі пани, лехкі на роботу,
Цілий тиждень собі роби, — панові в суботу.
Як настали лихі пани, тяжкі на роботу,
Цілий тиждень на панщині, толока в суботу«.

(Драгоманов, Нові укр. пісні про громадські справи, 27—28).

У деяких панських маєтках виганяли людей до роботи навіть у неділю.

Панщина й неволя багато причинилися до того, що українські селяни почали було розпиватися (там-таки, 30).

Коли після розділів Польщі (1772., 1793. і 1795.) Правобічна Україна з Поділлям і Волинню перейшла під російське панування, форма панщини (т. зв. кріпацтво) стала тим страшніша, що перейшла під опіку московського уряду і війська. В Австрії скасували панщину в 1848. р., в Росії щойно в 1861. р.

Ст. 374, ч. 32: Зозуля сповіщає людей про скасування панщини.

Скасування панщини в Галичині дня 3. (15.) травня 1848. р. було епохальною подією в житті селян. Звязана з цим фактом пісня книжного походження вперше надрукована була в »Галицькій Зорі« з 1848. р. (№ 8, з 4. червня),

звідки поширилася скрізь серед українського селянства, виявляючи багато варіянтів і пізніших додатків.

Крім того, повстали й оригінальні народні пісні про скасування панщини, як, н. пр., отсі гаївки:

Не бійтеся, дівки, пана,
Вже панщина скасована.
Пішли тії пасти кози,
Що носили на нас лози.
Ой, вже тії повмирали,
Що нас били, катували.
Ой, вже тії пішли в кути,
Що носили на нас прути.

(Гнатюк, Гаївки, Етн. Зб. XII, 149—150).

Ст. 386, ч. 4: Смерть вояка і зловісний ворон.

Це, здається, стара козацька пісня, щойно пізніше пристособлена до вояцького життя. Про давнину змальованого в цій пісні образу побоєвища свідчить відомий уступ »Слова о полку Ігоревім« (1186—7.):

Чърна земля подъ копыты
костьми была посѣяна
а кровию польяна:
тѹгою възыдоша по рѹской земли.

(Ом. Огоновський, Хрестоматія староруська, 178).

В тому звязку можемо вказати й на споріднений колядковий мотив (слуги відповідають ватажкові):

Ворoні коні попроїздимо,
Широкі поля переміримо,
Ой, засіємо золотими стрілки,
Заволочимо тугими луки,
Тугими луки, вороними кіньми.

Ст. 405, ч. 5: Перемога любови.

Цей найдавніший запис української народньої пісні зберіг нам чеський учений Ян Благослав (в рр. 1550—1571. жив на Моравії) у своїй граматиці, як »зразок слов'янського говору сумежного із словацькими«, зазначуючи, що »тією мовою зложено дуже багато пісень і віршів«. Благослав записав цю пісню від якогось Нікодима з містечка Бенатки в Шариській столиці, на захід від Бардіє-

ва, на українсько-словацькому погряниччі[1]). Граматику Благослава видали І. Граділь і Йос. Їречек щойно 1857. р., але текст нашої пісні перший видрукував Вас. Ковальський в »Отечественн-ому Сборник-у« у Відні 1856. р. О. Потебня у розвідці, присвяченій розборові цієї пісні[2]), стверджує, що мова її українська, а І. Франко характеризує її як »галицький, а спеціяльно підгірський, чи краще покутський« діялєкт[3]). Треба взяти під увагу, що при усній передачі й чеській транскрипції (переписанні чеським правописом) тексту могли ввійти до нього деякі словакізми.

Розмір 6+6, яким складена пісня про »Штефана воєводу«, дуже поширений у народній поезії західніх та південних словян, подибується часто і в українських піснях оповідного змісту.

На думку І. Франка, ця пісня »повинна стояти на чолі збірок наших народніх, а особливо історичних пісень«. М. Грушевський кладе час її складення на кінець XV. або початок XVI. в. (Істор. укр. літер. V, 481).

Згадка про волоського воєводу Штефана та його три роти, турецьку, татарську й волоську, ширмування шаблями, стріляння з лука, — надають цій пісні кольорит даної доби, хоча зміст її не має в собі нічого історичного: дівчина змагає до того, щоб вияснити свої відносини до Штефана, який, після короткого вагання поміж любовю й нерівним подружжям, бере її собі за дружину.

Рятування дівчини, що тоне, милим, як символічний образ подружжя, часто подибується в українській народній поезії, згадати тільки колядки, складені на цю тему.

Запитання, звернені до ріки, належать до т. зв. „loci communes", що їх подибуємо в народніх піснях різних словянських народів; крім паралєль, наведених Потебнею, вкажемо ще на инші, що близько підходять до заспіву пісні про »Штефана воєводу«:

---

[1]) Це устійнив Ст. Томашівський у »Замітці до пісні про Штефана воєводу« (Записки Н. Т. Ш. 1907., кн. VI.).

[2]) А. Потебня, »Малорусская народ. пѣсня по списку XVI. в.«, Вороніж, 1877. р.

[3]) І. Франко, »Студії« ч. І. Штефан воєвода.

»Мутан Дунав« у збірн. В. Караджіча (Серпс. пјесме, I., 507, ч. 669):

Oj, Дунаве, тија водо!
Што ти тако мутна течеш?
Ил' те јелен рогом мути,
Ил' Мирчета војевода?
Нит' ме јелен рогом мути,
Нит' Мирчета војевода;
Већ девојке Ђаволице
Свако јутро долазећи,
Перунику[1]) тргајући
И белећи своје лице.

Порівн. українську пісню у збірці Лукашевича »Малороссійскія и червонорусс. нар. думы и пѣсни«, Пб., 1836:

Ой, чом же ти, Дунай, так став смутен каламутен?
А що ж, Дунай, тебе збило?
А чи воронії галочки,
Чи воронії да кониченьки,
Чи молодиї да козаченьки?

Текст пісні про »Штефана воєводу« подаємо в реконструкції І. Франка, означуючи ломаними дужками склади, додані Франком для вирівняння розміру (6+6), а також рядки 2—4, доповнені Франком у перекладі з російського варіянту цієї пісенної теми.

Ст. 463, ч. 1: Невістка заклята в тополю.

Казкові теми про метаморфози (переміни), що їх так багато знали старовинні греки та римляни, подибуються часто і в українській усній словесности, в пісенній і прозовій формі, як показують баляди нашого вибору (ч. 1, 2, 3). Сюди належить і казка про сестру-вбивницю й калинову дутку. Близьке споріднення з українською піснею про »Тополю« виявляють західньо-словянські (словацькі, чесько-моравські й польські) варіянти пісні про дочку, закляту матірю в явір, із якого мандрівні музики роблять скрипку, що її голосом промовляє заклята дівчина й обвинувачує матір (J. Horák, Výbor slovens. poezie ľud., Nr. 1.; St. Bystroń, Polska pieśń ludowa, 87).

---

[1]) = Iris germanica, Schwertlilie.

Проф. Ян Ст. Бистронь[1]) уважає обидві пісні відмінами одної теми. На його думку, пісня про »Тополю« оформилася на українському ґрунті. Пастуші мандрівки, які йшли ізо сходу на захід, здовж карпатського хребта, занесли її до словаків, а звідси далі на захід і північ: по польських гірняків, на горішній Шлезьк та на Моравію. У західньо-словянській редакції ця пісня прийнялася навіть серед німців т. зв. Kühländchen у північній Моравії[2]). Замітна річ, що в версіях словацькій та польській вона має розмір (6+6), такий самий, як і в українському варіянті. Білоруські й російські варіянти пісні про »Тополю« запозичені також від українців.

Пісні й казки про метаморфози зросли на основі прадавнього анімістичного світогляду, коли людина бачила довкруги себе оживотворену природу. Основу до таких зображень давала також віра в маґічну силу слова, що, виповіджене з певною інтенцією (наміром), як, н. пр., у проклоні, може творити чуда. Ці передхристіянські вірування зливаються подекуди з християнськими елементами, згадати б, н. пр., значіння, яке надають думи батьківській-материній »молитві«, чи прокляття сина матірю за його гріхи, в баляді ч. 2.

Ст. 466, ч. 3: Дочка пташкою прилітає до матері.

Пісня про дочку-зозулю дуже поширена на українській території (відома в шісдесятьох кількох друкованих варіянтах); у найстаршому оформленні знаходимо її серед весільних пісень, співаних при відїзді молодої з дому батьків:

Ой оддавала / та мати дочку / в чужую сторононьку,
Як оддавала, / тай наказала, / щоб сім літ не бу[ва]ла.

(Верховинець-Костів, Українське весілля, »Укр. Етногр. Збірник«, I, 87, Київ, 1914 — порівн. Головацький, Нар. пѣсни, III/2, 214).

---

[1]) Jan St. Bystroń, Polska pieśń ludowa, 88—89; Wpływy słowiańskie w niemieckiej poezji ludowej „Slavia Occidentalis", Poznań, 1921 I, 60—74.

[2]) Порівн. Erk - Böhme: Deutscher Liederhort, № 8 a "Die Erle". Автори зазначують, що ця тема відома й у Данії та Швеції.

Укладом мотивів і формою вірша (5+5+7) варіянти цієї ґрупи близько підходять до польських, словацьких та чесько-моравських варіянтів, що також сплітаються із весільним обрядом та виявляють відміни одної, мабуть, ч е с ь к о - м о р а в с ь к о ї р е д а к ц і ї. На цій підставі можемо догадуватися, що цю тему в формі весільної пісні переняли українці від західніх словян.

Та, крім того, на українському ґрунті витворилися ще дві новіші редакції цієї пісні, які вже дальше відбігають від її основної схеми. В окрему ґрупу обєднуються варіянти, що їх зразком можна вважати наведений під ч. 3. текст із збірника Вацлава з Олеська; вони визначуються заспівом про долю та терциновою будовою строфи 2(6+6), (4+4); подибуються тільки на західньо-українських землях.

На третю ґрупу складаються варіянти, записані переважно в північних і східніх сторонах української етноґрафічної території; вони визначаються розміром 2(5+5) та 2(5+6); характеристичний для цієї ґрупи заспів про зарослі стежки та м о т и в б у д ж е н н я (мати, почувши кування зозулі, будить невістки, щоб заглянули до саду. — Чубинський, Труды V, 322, ч. 638; 751, ч. 337 Ж; 751—5, ч. 338).

Російські та білоруські варіянти цієї пісні виявляють найближчі звязки саме із тою третьою редакцією, що з України перейшла на північ і схід.

На Лемківщині записано цю пісню також у сполуці із балядовою темою про свекруху-чарівницю; вона вяжеться подекуди із болгарським, також зложеним варіянтом. (Ф. Колесса, Етн. Зб. XXXIX—XL, ч. 563 а). На цьому прикладі можемо ствердити, як перехрещуються культурні впливи на Лемківщині, та як мандрують пісенні мотиви із заходу на схід (Ф. Колесса, Баляда про дочку-пташку у словянській народній поезії „Lud Słowiański", t. 3, zesz. 2 i 3; порівн: F. Tomek, J. Horák „Slovenské písně z Uherskobrodska", 71— 6).

Ст. 467, ч. 4: Мертвий коханець.

Баляда про мертвого коханця, що, прикликаний тугою й чарами милої, вертається з того світу серед ночі та намагається забрати свою милу з собою — це т е м а м а н д р і в н а, дуже поширена в поезії европейських народів і у прозовій і пісенній формі. Паралелі українські й чужо-

мовні подає В. Гнатюк (Етн. Зб. IV, 151, до ч. 35). Слідом за німецьким поетом Бірґером (Bürger), що оспівав цю тему в своїй славній баляді »Lenore« (1773. р.), пішли й сло) вянські поети романтичного напрямку: Жуковський (»Свѣтляна«, 1811), Міцкевич („Ucieczka", 1832), Зан ("Neryna" Л. Боровиковський (»Маруся«, 1829). Цією темою занялися також історики літератури й етноґрафи, що стараються дослідити її джерела, мандрівку і звязки із спорідненими темами. Згадаємо найважніші з цих дослідів: Wollner, Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoesie, „Archiv f. sl. Philologie", 1882, VI, 239.; W. Bugel, Eine kleinrussische Version der Lenorensage, „Archiv f. sl. Philologie", 1891, XIV.

И. Созонович, Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты в народ. поэзіи европейской и русской, Варшава, 1893.

И. Шишманов, Пѣсеньта за мъртвия братъ въ поезията на балканскитѣ народи, »Сборникъ за народ. умотворения наука и книжнина«, XIII, XV.

Machal, O bohatýrském epose slovanském.

Докладну бібліоґрафію дотичної літератури подає В. Каллаш, Библіографическіе этюды по литературѣ сказочных схем и мотивов, »Живая Старина«, 1892, II, 142—145.

В нашій короткій замітці не можливо було б зібрати навіть результати дотеперішніх дослідів на цю тему, тим більше, що вчені розходяться в полеміці (її короткий огляд подає І. Франко в розвідці, долученій до видання »Марусі« Л. Боровиковського, »Літературно-наукова Бібліотека«, ч. 40, Львів, 1912.).

Пісні й оповідання про мертвяка-коханця основуються на прастарому віруванні індо-европейських народів, що позагробове життя людей є неначе продовженням сьогочасного життя з усіма людськими потребами, заняттями, турботами й радощами, та що мерці можуть появлятися між живими, з туги, чи з охоти пімсти або й прикликувані чарами.

Замітна річ, що баляда про мерця-жениха в лемківській, словацькій і моравській версії виявляє однакову віршеву форму (4+4); також щодо змісту й укладу мотивів усі три версії стоять так близько одна до одної, так що можемо приняти для них одне спільне джерело, на що вказують уже початкові строфи:

Když sa Janko do vojny bral,
On svej milej prikazoval.

(Sušil, Moravs. n. p. Nr. 112).

Keď sa milý do vojny bral,
Svojej milej prikazoval.

(Horák, Výbor slovens. p. ľud. I, Nr. 15).

Годиться завважити, що наш лемківський варіянт повніший, ніж словацькі й моравські його відміни.

Ст. 471, ч. 6: Новобранець тоне, його кінь — післанець.

Сповняючи традиційні обряди вночі під Купала (подекуди й у часі Зелених Святок), дівчата вили вінки й пускали їх на воду. У звісній »Супліці на попа« з XVIII. в. селяни скаржаться, що він

»Об Клечані заказав вінців робити,
І тих на воду до річки носити«.

В українській народній поезії вінок — це символ дівоцтва. Пускаючи вінки на воду, дівчата ворожать про своє подружжя: »Хто вінка пійме, той мене візьме«. Ці обряди дали підклад і мотиви цілому циклеві пісень, не тільки обрядових: колядок (Русалка Дністр., 35—6, у нашому виборі ч. 23), троїцьких, але й балядових та любовних (Грушевський, Історія літер. І, 187—191; 264—5; Потебня, Малорусс. пѣсня по списку XVI. в., 52).

Порівняння смерти з весіллям дуже влучно виведене в нашій пісні: бо ж новобранець кинувся в Дунай на те, щоб переняти вінок, себто — одружитися.

Ст. 472, ч. 7: Брат купує сестру-невільницю.

Видавці »Историч. пѣсен млр. народа« І, ч. 63. зачисляють цю пісенну тему до загально-европейського круга переказів про кровосумішку, себто про подружній звязок поміж найближчими кревними: братом і сестрою або сином і матірю; це т. зв. »Ойдипова історія«, що її слов'янським переробам присвятив Драгоманов окрему студію (»Розвідки«, IV). Українські пісні цього круга виявляють такі відміни:

а) Брат купує сестру на невільницькому ринку; сюди саме належить вище наведена баляда (ч. 7), звісна на укра-

їнському ґрунті в багатьох варіянтах; її переняли українці від південних словян, на що вказує і згадка про сербина й сербо-болгарський оклик »бре, море« у рефрені деяких варіянтів.

б) Брат купує в шинкарки сестру, її дочку, або дівчину запродану їй колись мандрівниками дітекрадами (Ż. Pauli, II, 24—25; Чубинський, Труды, V, 201, ч. 407; Лисенко, Збірн. укр. піс., II, 39). Ця пісенна тема, дуже поширена на українському ґрунті, зайшла до нас із Німеччини через західніх словян.

в) Сплетення цих двох тем знаходимо у відомій українській пісні про вдову, що породила двох синів[1]) та пустила їх на Дунай; по роках вони вертаються в рідні сторони й, непізнані, сватають — один удову, другий — її дочку (ч. 9. нашого вибору; порівн. Чубинський, Труды V, 923, ч. 486 В.; цю пісню вплітає Шевченко у вступі до »Наймички«).

Як на заході, так і на українських землях, тема »Ойдипової історії« поширилася головно через леґенду про св. Григорія, яка містилася в дуже популярному збірнику XVI—XVII. ст. „Gesta Romanorum" (Римські Історії), збірнику, що був відомий у нас в українських і польських перекладах (Ант.-Драг., Ист. пѣс., I, 286).

Відміна тем а) і б) виступає в українській пісні про вдову й її девятьох синів, що стали розбійниками, опісля ж стрінулися з сестрою й її чоловіком та, не пізнавши їх, забили шваґра й занапастили сестру (Kolberg, Pokucie, II, № 33; Чубинський, Труды, V, 910[2]).

Справедливо замічають видавці »Историч. пѣсен« I, 292, що в українських піснях на вище згадані теми виявляється жах перед кровосумішкою: у більшости варіянтів до подружнього звязку найближчих кревних або

---

[1]) Деякі варіянти називають їх »донцями«. Це дало привід до здогаду, що цю пісню переняли українці від східніх сусідів (Антон.-Драгом., Ист. пѣсн., I, 284).

[2]) Цією піснею покористувалася Марко Вовчок в оповіданні »Девять братів і десята сестриця Галя«. Ця тема стрічається й у билинах: А. Ґріґорьєв, Архангельскія былины, Москва, 1904, I, 185; Ґільфердінґ, Онежскія былины, »Сборн. Отд. русс. яз. и словесн. Акад. Наук«, LIX, 1894, 211; LX, 588, 637.

взагалі не доходить, або вони, пізнавши страшну помилку, розходяться й перемінюються у квіти, чи гинуть від звірів.

Порівняння обговореного круга українських пісень із їх чужомовними варіянтами показує, що все це — мандрівні теми, які на українському ґрунті одержали в деяких відмінах місцеве забарвлення. Про польські варіянти говорить Ян Бистронь: „Pieśni ludowe z polskiego Śląska"

Ст. 477, ч. 10: Дівка бранка.

Це доволі оригінальний переріб теми, оспіваної в багатьох варіянтах із Покуття про брата й сестру, Романа й Оленочку (Антон.-Драгом., Истор. пѣс., I, № 65): брат продає сестру турчинові, та вона накладає на себе руку, щоб спекатися неволі:

Ой, пив Роман у Сочаві
Цілий тиждень із турчином
Пропив сестру Оленочку...

Везена турчином, вона промовляє:

»Ой, турчине-турчиноньку,
Дай ми ножа остренького,
Най я піду в лужиночку[1])
Вирізати калиночку!«
Жде годину, жде другую,
Далі й пішов по самую:
— »Волів-єм ся сам пробити,
Ніж мав-єм то тобі дати«.

Головацький, Нар. пѣс., I., 42.

В иншій версії цієї теми батько запродує дочку (Ант.-Драг., Ист. пѣс. I, ч. 66; Франко, Студії, ч. III).

Українська дійсність, як справедливо завважують видавці »Истор. пѣсен« (I, 306), ніколи не виявляла таких умов і таких близьких відносин межи турками й туземною людністю, серед яких могли б були повстати подібні пісні; такий торг людьми був можливий тільки в краях, завойованих турками, себто в Болгарії й Сербії, звідки й вийшли зразки згаданої ґрупи наших пісень. Це потверджує порівняння українських варіянтів із південно-словянськими. — Замітна річ, що всі ці пісні про українсько-турецькі від-

---

[1]) = луг, лужок

носини споріднені між собою не тільки південно-слов'янським походженням, але й епічним стилем, а то й формою вірша (4+4). Все це об'єднує їх в одну ґрупу, в якій історичний елємент відступає на другий плян перед балядовим, як на це вказують мандрівні теми й мотиви, н. пр., про кровосумішку та про самовбивство насильно відданої дівчини. Останній мотив широко розвинений у пісні-баляді про Лимерівну (ч. 23).

Ст. 478, ч. 11: Теща в полоні в зятя.

Це також одна з балядових пісень, що їх українці переняли від південних словян — сербів та болгарів. Розгляд і порівняння варіянтів подають Антонович-Драгоманов (Историч. пѣс. I, ч. 64) та І. Франко (Студії, ч. VI). Замітна річ, що в українських варіянтах патріотичне почування матері бере верх над родинним: вона проклинає внука-татарчатко й, давши себе пізнати, намагається вернутися до рідного краю; в деяких російських варіянтах мати залишається вже при доньці, а її почування для внука двояться:

Ты по батюшкѣ злой татарченок,
Ты по матушкѣ мил внученочек.

Ст. 481, ч. 12: Жінка-зрадниця.

Ця пісня, збережена в кількох варіянтах тільки на Покутті, містить, як каже І. Франко, »досить виразні вказівки на часи XV—XVI. вв.«. Зваживши, що турчин приїздить до Івана, як знайомий до знайомого, чи краще, як пан до підданого, що хоче купити в нього жінку й лише в такому випадку, коли б Іван не хотів продати жінки, грозить бійкою, — Франко стверджує, що це відносини завойованого турками краю, відносини, яких у нас не було; зате були вони в XV—XVII, вв. в Сербії й Болгарії. Це приводить до висновку, що основна тема згаданої пісні повстала не на нашому ґрунті, а була занесена до нас із південно-словянських країв захожими звідтам співаками, що мандрували по наших землях в XVI—XVII. вв. Франко вказує на цілу ґрупу сербських і болгарських пісень, які безпосередно вяжуться з основною темою нашої пісні: це головно пісні про Марка-королевича та Ґруйо Новаченка.

Проф. Халанський у студії »Южнославянскія сказанія о Королевичѣ Маркѣ« (Русс. Филологич. Вѣстник, XXXIII, 1895) знаходить відгомін мотиву про жінку (сестру)-зрадницю в російських билинах (про Ів. Ґодіновича). Цей мотив подибуємо й у казках.

Дуже влучно завважує І. Франко, що мотив стріляння з лука саме із пісні про Івана і Маряну перейшов до пісні про Байду. Згадка про »поле й дубочки« у звязку з цим мотивом зовсім не на місці в пісні про Байду, якому довелося висіти на гаку серед стамбульських мурів. Спираючись на це, Франко вважає пісню про жінку-зрадницю за одну з найстарших пісенних памяток нашого народу, на всякий випадок — старшу від пісні про Байду, й відсуває її повстання до XVI. в. (Студії, ч. II).

Ст. 484, ч. 13: Траґічна помилка.

Це одна з тих пісень, що зберігають іще живий відгомін давньої лицарської поезії, подібно, як баляда про »Короленка«.

Дребеньоха їде »з панами на війну«, лишає »їмость« Катерину в багатому мурованому дворі, наповненому челяддю й усяким добром; затривожений фальшивою звісткою від матері, що бажала тільки завернути сина з походу, вертається несподівано додому, і в першому розпалі гніву стинає жінці голову; та, пізнавши свою фатальну помилку, накладає на себе руку. Це твір високої мистецької вартости. На особливу увагу заслуговує варіянт цієї баляди східньо-українського походження із збірки Ж. Паулі II, 15—16 (Кращий і повніший текст подав Закревський у »Старосвітському Бандуристі«, 18), де траґічна подія переноситься в середовище донських козаків, а тривожну вістку подає синові мати-відьма, перекинувшися в чорну гадину:

Прилізла к' йому чорна гадина,
То не гадина, — то мати його.
»Ой, ти їдь, козаче, та швидчій на Дон« і т. д.

На кінець пісні донець звертається до матері ось із яким докором:

Ти не мати — чорна гадина!
Зїла сонце, зїж і місяця,
Зїж і зірочки, — дрібні діточки!

До цих слів наводить Закревський пояснення Макси-

мовича: »Ще й тепер у ярославській та орловській ґуб. є повірка, що змиї пють сонце; а на Україні кажуть, що відьми здіймають і ховають зорі«.

До нашої баляди знаходимо близькі паралелі польські (Kolberg, Lud, I, 174—187) й російські (А. Д. Ґріґорєв, »Архангельскія былины и историческія пѣсни«, I, 270, ч. 250 і 323, ч. 72). В останній дієві особи — це князь Василь, княжна і »старчика-чернорызица«, яка несправедливо обвинувачує княгиню, опісля гине з руки князя, що таким способом пімстив неповинну смерть жінки.

Деякі відміни виявляє билинний варіянт у тому таки збірнику Ґріґорєва (372, ч. 83) п. з. »Молодец Добрыня губит свою невинную жену«. Звязок поміж російськими й українськими варіянтами нашої пісні не підлягає ніякому сумнівові. Варіянт Ж. Паулі навіть колядковим розміром (5+5) підходить до перших двох російських варіянтів. Зате галицькі варіянти виявляють инший ритмічний тип, здебільшого (4+4+7) або (4+4+5): та останній подибується також у билинах (Ф. Колесса, Про ґенезу українських народніх дум, ст. 129).

Обговорена пісня оспівує мандрівну тему, відому також у німецькій народній поезії, як показує її варіянт у збірнику Erk - Böhme „Deutscher Liederhort" I, № 55, п. з. „Der Hauspfaff als falscher Ankläger", що починається строфою:

Es zog ein Herr wohl in den Krieg
Übergab dem Schreiber seine Liebste.

Затривожений обвинуваченням жінки в подружній зраді, лицар вертається додому, забиває свою невинну дружину, та, впевнившися, що обвинувачення було фальшиве, поповнює самовбивство. Ця пісня стара, як завважують видавці збірника, відноситься до часів середньовічного лицарства. На це вказує, між иншим, вислів „Schreiber" на означення домового замкового духовника.

Це одна з тих балядових мандрівних тем, що через українські народні пісні переишли із заходу до російських билин.

Ст. 485, ч. 14: Зловісний сон королевича і смерть його жінки.

Розглядові цієї пісні й порівнянню її українських варіянтів із чужомовними присвятив М. Драгоманов окрему

студію »Відгук лицарської поезії в руських народніх піснях« (Розвідки I, 66—87), де показує, »як західня тема зайшла в Московщину[1]) через Україну, і як у кожній стороні вона обростала деталями (подробицями), характеристичними для народу тої сторони«. На Україні ця тема зявилася не раніше XIII. і не пізніше XVII. в. Взагалі ж балядові і казкові теми свідчать про ширину стичности України із західніми народами, про ту ролю культурного посередника межи північно-східньою Руссю й південно-західньою Европою, яку грала давніш Києво-галицька Русь, і яка в звісній мірі жде її в будуччині« (там-таки, 87).

Ст. 487, ч. 15: Тройзілля.

Це одна з пісень найбільш поширених на українських землях: знайдемо її мало що не в кожній більшій збірці українського пісенного матеріялу. Засновок цієї пісні вказує на бурхливу козацьку добу, а віршовий розмір (4+6) наближує її до сербських зразків. На думку І. Франка (Студії, ч. XXV), повстання пісні »Тройзілля« сягає у значну давнину, не пізніше XVII. в. Пісню в розмірі (4+6) з таким самим заспівом знаходимо дійсно в співаннику Кондрацького з кінця XVII. в.:

Рушилися жовніре з обозу,
Стали собі коло перевозу.

Замітна річ, що на Гуцульщині наша пісня підлягла значному переробові з приспособленням до місцевого ґрунту й до коломийкового розміру:

Ішов леґінь з полонини на нове подвіре,
Та повернув до дівчини на її задвіре.

(Головацький, Нар. пѣс., III, 216—18, порівн. Шухевич, Гуцульщина III, 204).

Пісня про »Тройзілля« принялася й у поляків, зберігаючи первісну форму вірша; записано її не тільки на українсько-польському погряниччі, але й на далекому Шлезьку (Pieśni lud. z pols. Śląska", wydał Jan St. Bystroń, Kraków 1927, I, 67; порівн. його таки „Pols. pieśń ludowa", 85).

---

[1]) Пісню на ту тему стрічаємо в збірнику А. Ґріґорєва, Архангельскія былины и историч. пѣсни, I, 318, п. з.: »Мать кн. Михайла губит его жену«.

Ст. 489, ч. 16: Дівчина зчаровує парубка.

Балядові пісні про отруїння невістки й сина — матірю, брата — сестрою, полюбовника — полюбовницею, широко відомі в европейському фолькльорі, одначе тяжко устійнити місце їх повстання й дороги їх мандрівки. М. Сумцов у розвідці »Народныя пѣсни об отравленіи змѣным ядом« (»Кіевс. Стар«., 1893, IX) зводить варіянти пісні про отруїння брата сестрою (і в тому звязку звертає увагу також на пісні про отруїння парубка дівчиною, в инших варіянтах — удовою), вказуючи на близьке споріднення її славянських варіянтів із італійськими. Звідки й якими дорогами замандрували до нас ці пісні із Заходу, — тепер тяжко вже прослідити. Можливо, що саме з Італії, де подібні теми оспівували вже з початком XVII. в., напливали вони до Моравії, звідки розходилися по сусідніх словянських краях. Від українців переняли їх білорусини, литовці й росіяни.

Одначе не треба сплутувати обох згаданих пісенних тем, бо кожна з них має свою відмінну фабулу, инші дієві особи й инші мотиви подій, як справедливо зазначує М. Драгоманов у рецензії на працю Сумцова (»Житє і Слово«, 1894, I, 153). Наведена в нашому виборі баляда про отруїння парубка дівчиною відома на всьому просторі українських земель у безлічі варіянтів (Чубинський, Труды V, 434 ч. 283; Купчанко, Записки Ю. З. Отд. Геогр. Общ. II, 427 ч. 101; Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 288; Головацький, Нар. пѣс., I, 68 ч. 24; III/, 161 ч. 36 і т. п.). Уклад мотивів такий: новина про отруїння парубка; він занедужує; мати допитує про причину; вмираючи, парубок прощається з товаришами й самою отруйницею.

Крім українського оформлення цієї мандрівної теми, склалася на українському ґрунті ще й ориґінальна пісня на подібну тему, де виразно зазначена невірність любка, як причина отруїння. Є це популярна пісня »Ой, не ходи Грицю, та на вечерниці« — у розмірі (5+5) — (5-складові ґрупи заступають подекуди 6-складовими).

До мандрівних належить також знана багатьом европейським народам пісня про матір-отруйницю, що, приготовивши отруту для нелюбої невістки, нехотячи труїть разом із невісткою свого сина (Вибір, ч. 17). Її українські варіянти складені здебільша віршем (6+6) або (5+5)

(Ґоловацький, Нар. пѣс., I, 81, ч. 37; 186, ч. 8; II, 582, ч. 17; Kolberg, I, ч. 48, 49; Квітка, Нар. мельодії ч. 104; Колесса, Етн. Зб. XXXIX—XL, ч. 176). У більшости варіянтів син вертається з дороги, чи з війни та приводить із собою жінку, яку мати при повитанні намагається отруїти. У всіх згаданих піснях ролю отруйниць сповняють жінки. Це можна пояснювати тим, що в первісному громадянстві жінки займалися не тільки домашнім промислом, але й лікувальництвом та знахарством, отже й збиранням цілющих та отруйних ростин. Весільні пісні й обряди вказують на те, що при стрічі зятя з тещею або невістки з свекрухою та при звязаному з цим почастунку першої чарки не пють, але виливають, наче б то в ній була »лиха доля«, »чари« чи »отрута« (Потебня: »Объясненія« II, 160).

Ст. 491, ч. 18: Смерть дівчини, що помандрувала з чужоземцями.

Мандрівка дівчини з чужоземцем (в деяких варіянтах дівчину підмовляють 2—3 мандрівники) — це одна з найбільш поширених балядових тем. Вона, як завважує Чайльд у знаменитому збірнику анґлійських і шотляндських баляд (Fr. J. Child, The Endlish and Scottish Popular Ballaads I, Boston 1822), відома і південним і північним народам Европи, має надзвичайно великий обіг у Німеччині, в скандинавських краях і в Польщі. Навязуючи до поміток Чайльда, Ян Карлович у студії (недокінченій) „Systemat. pieśni ludu pols." (Wisła, 1889, III; 1890, IV; 1895, X) начислює коло 130 польських варіянтів. Та помітки Чайльда, що був за мало обзнайомлений з фолькльором східніх словян, доводиться доповнити вказівкою, що на українському ґрунті згадана тема належить саме до найулюбленіших, найбільш поширених. Про це можемо впевнитися із огляду українських варіянтів у працях Потебні (Объясненіе малорусс. и народ. пѣсен, I, 512—524), М. Сумцова (Разбор этнографич. трудов Е. Р. Романова »Отчет о пятом присужд. преміи Макарія митроп. москов.«, 1894), Довнара Запольського (Пѣсни Пинчуков«, 1895; у примітці до № 330 перечислює вар. білоруські, українські й польські).

В поезіях західніх словян ця тема розщіплюється на кілька паростків, які обговорює І. Горак (Národopisný Věstník 1914, 106; Výbor slovens. poezie ľud., I, 127—9). Ґру-

пування українських варіянтів намічає Кл. Квітка в розвідці »Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем« (»Етногр. Вісник«, Київ, 1926, кн. II), де головну увагу звертає на мельодичну й ритмічну будову цих пісень. Українські варіянти, відповідно до трагічної розвязки оповідання, можна поділити на такі групи:

1. Зводитель вкидає дівчину у воду, де вона топиться (найчастіше); таке закінчення характеристичне (Грінченко, Этногр. Матер. III, ч. 525 А—Г; 151, ч. 24. — Головацький Нар. п., III/2, 149, ч. 21);

2. Зводитель спалює дівчину, привязавши її до сосни; такої розвязки не подибується в західньо-европейських і польських піснях на цю тему, зате вона прикметна для українських варіянтів (ч. 18 нашого вибору; Чубинський, Труды V, 1082, ч. 218);

3. Зводителя вбиває погоня, звичайно брат або брати дівчини[1]) (Kolberg, „Pokucie" II, № 113; О. Балліна, »Українські пісні«, Пб. 1863, ч. 18; Квітка, Народ. мелодії з голосу Л. Українки, 88);

Замітна річ, що в піснях цієї групи нема згадки про батька, зате мати розпоряджає по своїй волі дорослими синами. А. Лобода добачає в цьому укладі родинних відносин не припадкові персонажі (добір осіб), тільки виразні сліди матріярхату (Польско-русскія параллели, »Изборник Кіевскій«, 1904, 147).

4. Дівчина сама вбиває по дорозі того, з ким помандрувала.

Такі варіянти частіше подибуються в західньо-европейських народів, а також у поляків (Карлович наводить два дуже гарні варіянти в розмірі (6+6) та словаків (Jan Geryk, Slovens. l'ud. p., 1926, II, № 8); в українців вони до-

---

[1]) Утеча дівчини з любком і погоня братів стрічається також як тема весільних пісень: Ю. Кміт, Бойківське весілє в Гвіздци, »Матер. до етнол.« X, 117, ч. 39:

Вставайте, братики молодці,
Сідлайте коники вороні,
Їдьте за сестров в погоні!
Допали сестричку й а в бору:
»Вернисі, сестричко, додому!«

волі рідкі; на тим більшу увагу заслуговує лемківський варіянт (Ф. Колесса, Етн. б. XXXIX—XL, ч. 583):

1 Яньчік коня поїв,
Ганьча воду брала.
2 Ганьча слівце рекла:
»Янічку, Янічку!
3 Янічку, Янічку
Набер срибра, злота.
4 Набер же го досит,
Няй твій коник носит.
5 Підеме, підеме
Горами, верхами,
6 Горами, верхами,
Темними лісами«.
7 Ідеме, ідеме,
Не одпочиваме.
8 Пташкове літают
І одпочивают.
9 Ганьча горбок найшла,
Тай сой на нем сіла.
10 Яньчик клобучок (капелюх) зняв,
Тай їй си їскац (ськати) дав.
11 Она го іскала,
Вгору попатрала.
12 »Янічку, Янічку!
Што ся там білє?
13 Што ся там білє
На високій горі?«
14 Білє ся мі чин
То моїх девять жін.
15 А ти юж десята
Од родини взята«.
16 До кишені сегла,
Острий ніж вицегла.
17 До серденька пхнула,
Янічка згладила.
18 »На ж ти, ти Янічку,
Не зраджай Ганічку!
19 Ни зраджай никого,
Ни себе самого!«

Дуже старий мотив ськання, як спосіб підступу дівчини (порівн. ч. 4.), стрічається у версіях скандинавських, угорській[1]) та деяких німецьких.

Основою останньої ґрупи варіянтів є старий бретонський переказ про Синьобородого (Blaubart, Barb-bleu, Modrovous), жорстокого вбивника своїх багатьох жінок, що нарешті згинув через підступ останньої, яку він спокусив до мандрівки. Цю версію вважає Чайльд за найстаршу; варіянти ж, у яких зводитель губить свою жертву та, опісля спійманий, поносить кару — за пізніші. Дехто догадується, що ця основна тема у своєму розвитку підлягла впливові біблійного оповідання про вбивство Голоферна Юдитою (J. Bystroń, Pieśni lud. z pols. Śląska, 22).

Українські варіянти в рямцях вичислених ґруп виявляють іще дальші відміни й розгалуження; так, н. пр., чужинець

[1]) Gragger-Lüdcke, Ungarische Balladen, Nr. 23 „Anna Molnár"

підмовляє до мандрівки дочку шинкарки Хаюню, чи Резю (Kolberg, Pokucie II, № 21—24; Головацький, Нар. пѣс., I, 205, ч. 31), жінку селянина (Kolberg, там таки, № 43), жінку шевця (Квітка, Пісня про дівчину, що помандрувала — 91); ініціятива (спонука) до мандрівки виходить від дівчини (Квітка, тамтаки, 96).

Вірш (6+6) переважає в українських варіянтах на цю тему (подібно, як і в західньо-словянських). Та стрічаємо в них також инші розміри: (4+4) — Головацький, Нар. пѣс. I, 126, ч. 29—30; Ф. Колесса, Етн. Зб. XXXIX—XL, ч. 597; (5+5) — Головацький, Нар. пѣс. II, 87, ч. 25. — серед колядок; (5+7) — Головацький, Нар. пѣс.; I, 72, ч. 27.

Ст. 496, ч. 21: Жінка розбійника.

На українському ґрунті ця пісня відома у двох редакціях, що відрізняються не тільки композицією, але й формою вірша. Варіянти з галицької й закарпатської Лемківщини — їх репрезентує наведений у нашому виборі, — до яких приєднюється ще один із Бойківщини (Гнатюк, »Словацький опришок Яношік«, Записки Н. Т. Ш., XXXI—XXXII, 44) складені віршем (4+4): вони виявляють як-найтісніше споріднення із польськими та словацькими й чесько-моравськими варіянтами, що всі зводяться до одної редакції (Ф. Колесса, Карпатський цикль народніх пісень, Прага, 1931, 10—13). Тому ж і Бистронь[1]) уважає за батьківщину цієї пісні південне Підкарпаття, на якому українські, польські й словацькі гірняки живуть у дуже близькому сусідстві, часто й перемішані одні з одними.

Та є ще друга ґрупа українських варіянтів цієї пісні із Придніпрянщини: тут на перший плян виступає поворот розбійника вночі із пограбованим добром, по якому його жінка пізнає, що жертвою розбою впала її найближча рідня (Чубинський, Труды V, 737, ч. 300 АБВ; Антонович-Драгоманов, Историч. пѣс. I, ч. 61 АБ.). Всі ці варіянти обєднує форма вірша (4+6) — подекуди трохи попсована. До цієї другої ґрупи належить також пинський варіянт, що починається такими віршами:

---

[1]) Jan St. Bystroń, Pieśni o zbójniku i jego żonie, „Prace i materjały antropologiczne, archeologiczne i etnograficzne", IV, 59-93. Wyd. Pols. Akad. Umiej.

Да недоля моя, да нещасцє моє!
Як мнє жиць, як мнє биць
За княжим бояриномˌ
Що звечора то звечора коника сєдлає,
А що ночи по повночи к розбою виєжджає,
Як к білому світу то з розбою єдє:
»Ой, ти милая моя чорнобривая,
Ой, отчини воруцєчка частоколистиє...«

Антонович і Драгоманов добачують у цій пісні ознаки побуту здрібнілої литовсько-руської боярщини з доби перед Люблинською унією (Историч. пѣс., I, ч. 20). До цієї другої версії пісні про жінку розбійника зближається подекуди й сербський варіянт, наведений (за збірн. В. Караджіча) в Антоновича-Драгоманова. Отже не виключена можливість, що ця пісня могла до українців і західніх словян замандрувати з півдня (J. Horák, Národopis. Věstnik Čsl., 1908, Nr. 2–3, 57-8).

Ст. 501, ч. 24: Яким убиває жінку за намовою вдови.

М. Драгоманов, розглядаючи цю пісню в розвідці »Фатальна вдова — карно-психологічна тема в українській народній пісні« (Розвідки, II, 182—196), дивується багатству та виразности психольоґічної аналізи, »що роблять часто сі прості мужицькі пісоньки взірцями сучасного реалізму«.

Ст. 502, ч. 25: Покритка топить дитину.

Мандрівну тему про покритку, що втопила дитину, оспівують не тільки українські, але й польські, чеські, словацькі, словінські та російські народні пісні. На українській території ця пісня відома в кількох окремих, незалежних одне від одного обробленнях, що різняться між собою укладом мотивів і віршевою формою.

а) Найбільше поширення, бо від Карпат (ба навіть на закарпатській Бойківщині, як показує вар. Врабеля: »Угро-рус. нар. спѣванки«, ч. 447) аж по Кубань здобула собі ґрупа варіянтів, складених 13-складовим триколінним віршем (4+4+5):

Ци ви чули, / люде добрі, / таку новину,
Що стратила / вийтівная / малу дитину?

(Гринівці, п. Станиславів, »Матер. до укр. етнол.« XXI—XXII, 263).

На галицькому Підкарпатті, особливо ж на Гуцульщині ця основна віршева форма переходить у коломийковий розмір таким способом, що кінцева 5-складова ґрупа поширюється одним складом, часто через повторення кінцевого односкладового слова, як показує варіянт із села Ходович стрийського повіту, з якого й наводимо закінчення:

Ой, ще маєш, / моя мати, / тей доньочок пять, пять,
Не пускай їх/по вечірках,/та ней дома спят, спят.
Ой, ще маєш, / моя мамо, / на відданю дві, дві,
Не дай же їм / так на воли, / як-єсь дала мині
(Ів. Колесса, Етн. Зб. XI, 294).

Хід думок в обох відмінах варіянтів цієї ґрупи такий: 1) новина про народини й утоплення дитини; 2) скликування дівчат — вони ідуть з вінцями на головах — і винайдення виновниці, що прийшла без вінця; 3) покарання виновниці, звичайно такою самою смертю, якою вона згубила дитину, себто — утопленням; 4) пересторога тої, що потопає, для матері й сестер.

Гнатюк наводить 51 варіянт цієї ґрупи та зазначує, що вони завдячують свою популярність »зручній композиції та живому схопленю теми і плястичним малюнкам, які пересуваються перед нами, немов у калейдоскопі, та піддержують напружену нашу увагу від початку до кінця«. (Матер. до укр. етнол., XIX—XX, 250).

б) На східніх та центральних українських землях наша пісня поширена найчастіше у другій редакції, що відрізняється віршевим розміром (4+4) та починається запитами, зверненими до батька виновниці, називаючи його звичайно »ковалем« — може бути, у звязку із обставинами якоїсь дійсної події. Варіянти цієї ґрупи визначаються глибоким ліризмом (смуток батька, апострофи виновниці до вітру, дощевої хмари і т. п.), тимто певне покористувався цією піснею Шевченко у своїй поемі »Титарівна«.

в) На Лемківщині подибуємо також варіянти першої ґрупи (Ф .Колесса, Етн. б., XXXIX—XL, ч. 292);

Та найбільше поширена тут лемківська редакція нашої теми, що є переробом чеських і словацьких зразків, від яких залежні також польські варіянти не тільки своєю текстуальною сторінкою, але й розміром вірша (5+3):

Ішли рибари / на риби
Аж до глибокой / долини.

Не нашли йони / рибятко,
Лем они нашли / дитятко.
(Етн. Зб., XXXIX—XL, ч. 439 б).

На Лемківщині подибуємо ще одну відміну нашої пісні, — у розмірі (6+6), із закінченням подібним, як у чесько-словацьких і польських варіянтах: кат стинає проступниці голову:

Стинай же мя, кате, / кедь мя маєш стинати,
Най за мнов не плаче / отец, ани мати,
Ручки повязали, / головоньку зняли,
Білу Ганусеньку / в поли поховали.
На єї могилу / забили дорогу
Молодим дівонькам / на пересторогу.
(Етн. Зб., XXXIX—XL, 177. порівн. ч. 388.).

Ховання покараного смертю на полі з загородженням доступу до його могили — це дуже старовинна риса похоронних обрядів, ціль яких було забезпечитися перед поворотом душі злочинця чи самовбивника, що йому народній звичай скрізь відмовляв примирення в похоронних церемоніях. Кидаючи дитину до Дунаю, покритка промовляє

Плавай, сину, плавай, / зо своїми братьми,
Бо ти ту не перший, / бо ти ту юж пятий.

Цей мотив, що перейшов до нашої пісні, мабуть, із пісень про »розкаяну грішницю« (розд. X, ч. 4) та »дівчину занесену сатаною до пекла« (розд. X, ч. 5), звязує цей лемківський варіянт пісні про покритку із польськими та чесько-моравськими зразками (Kolberg, Lud, I, Nr. 12 k; Bartoš-Janáček, Nar. písně moravs., Nr. 40: Sušil, Moravs. nar. p., 1860, № 158/2), серед яких знаходимо й варіянти в розмірі 6+6.

В. Гнатюк у розвідці »Пісня про покритку, що втопила дитину« (Матеріяли до етнол., XIX—XX.). спиняється головно на культурних пережитках, що їх виявляють українські варіянти цієї баляди (суд над покриткою, спосіб її покарання і т. ин.) і приходить до ивсновку, що ця пісня зявилася в нас у гірських і підгірських околицях Карпат не пізніше, як під кінець XVI, або з початком XVII. в.

Основний дослід над музично-ритмічною формою »Українських пісень про дітозгубницю« подав Кл. Квітка (Збірник істор.-філол. відділу УАНаук, № 59).

Ст. 513, ч. 6: Комарів заповіт.

Наддніпрянські варіянти пісні про комаря, взагалі коротші від галицьких, спиняються головно на весіллі та подружньому житті комаря з мухою, що показалася недоброю господинею. Зате галицькі варіянти розвивають мотиви смерти й похоронів комаря, який у найстаршому записі Леонтія Ягольницького з 1719. р. уявляється козаком-бурлакою, що вмирає від злої пригоди; при смерти він каже покласти на себе свій »тугесейкий лучок« та обтикати себе »дрібнезькими стрілойками«. (М. Грушевський, »Співанник з початку XVIII в.«, Записки НТШ. XV.).

Ще в инших варіянтах зображено комаря гільтаєм, або пянюгою, що гине марно. Польські й чеські варіянти — це неначе скорочені українські. Не виключена можливість, що пісня про смерть і похорони комаря з України або з Галичини перейшла до поляків і в однім паростку замандрувала аж на Моравію (І. Франко, Студії, ч. XXXI). З німецькою піснею про залицяння хруща до мухи (Erke Böhme, Deutscher Liederhort, I, ч. 164) наша пісня має дуже мало що спільного.

Ст. 517, ч. 1: Олексій — Божий чоловік.

Ця пісня складена на основі популярної в старому українському письменстві леґенди, що дала тему також шкільній драмі про »Олексія, чоловіка Божого«, яка й вийшла друком у Києві 1674. р. (її докладний зміст в »Історії української літератури« М. Возняка, III, 198—200).

В. П. Адріянова в студії »Житіє Алексѣя человѣка Божія в древней русской литературѣ и народной словесности« (Пб., 1917), обговорює докладно дуже складне питання про історію цієї леґенди, що на східньо-словянському ґрунті могла поширитися різними дорогами; за посередництвом грецьких, латинських та словянських текстів; авторка розглядає також відношення леґенди до пісні, яку складено, мабуть, аж у другій пол. XVII. в.

Ст. 519, ч. 2: Св. Юрій-змиєборець.

Казковий мотив про боротьбу лицаря із змием звязує народня леґенда із св. Юрієм; ця леґенда стала основою і пісні і прозового оповідання, яке наводить М. Возняк: Старе українське письменство, Львів, 1922, ст. 42—45,

п. з. »Змий, царівна та св. Юрій« — із рукопису з половини XVIII. в.

Ст. 520, ч. 3: Почаївська Мати Божа.

Цю пісню співають лірники й у Галичині (Гнатюк, Етн. Зб., II, 31). За Драгомановим (Політ. пісні укр. нар., I, ст. VIII) дехто приймає, що це пісня про події з 1675. р., коли турки приходили на Поділля й на Браславщину, підчас боротьби Дорошенка із Самойловичем (Д. Ревуцький, Укр. думи й пісні історичні, 158). Одначе цього не можна довести. Ця пісня могла витворитися на основі давнішої леґенди про чудовне відбиття ворожого нападу на святе місце; відгомін такої леґенди зберігся в давній колядці про св. Софію в Києві, записаній у Мшанці старосамбірського повіту (I. Франко, Студії, ч. XVII.).

Леґендарне оповідання про чудо ікони Богородиці в Почаєві з р. 1675. р., надруковане у збірці »Гора Почаєвськая« (Почаїв, 1772. р.), подає I. Франко у доповненні до своїх »Студій над нар. піс.« (Зап. НТШ., CXI, 48—50).

Ст. 522, ч. 4: Розкаяна грішниця.

Ця пісня звісна українцям, білорусам, полякам, чехам і лужицьким сербам; велика згідність усіх її словянських варіянтів у спільному засновку та однаковій віршевій формі (4+4) показує наглядно, що вона мусіла вийти з одного джерела. Її первісна словянська редакція повстала, ймовірно, на Моравії під західньо-европейським впливом, бо в Катальонії ця пісня відома була вже в XVI. в.[1]). (Jan St. Bystroń: Polska pieśń ludowa, 156). Засновком пісні про розкаяну грішницю послужив, очевидячки, звісний уступ Євангелія Івана про розмову Христа з самарянкою. У своїй мандрівці на північ і схід ця пісня на ґрунті поодиноких словянських народів приймає скрізь місцеве забарвлення, віддалюючись що раз то більше від чесько-моравських зразків, що і слідне особливо в її закінченні (Ф. Колесса, Карпатський цикль народ. пісень, порівн.: Юл. Яворскій, Духовный стих

[1]) Зміст і частинний переклад катальонської пісні подає А. Веселовський, Опыты по исторіи розвитія христіянской легенды, »Журн. Мир. нар. просв.«, 1877, II, 238,

о грѣшной дѣвѣ, Київ, 1905; В. Гнатюк, Пісня про неплідну матір і ненароджені діти, Зап. НТШ., CXXXIII; Віктор Петрів, Українські варіянти леґенди про неплідну матір та ненароджені діти, »Матер. до етнол.« XXI—XXII.).

Ст. 523, ч. 5: Грішна дівчина в пеклі.

В деяких польських варіянтах цієї пісні щебетання пташок або сатана в постаті молодця виявляє страшну тайну дівчини[1]), що вона згубила декілька дітей, і за це спадає на неї пекельна кара. Цей мотив перейшов тут, очевидячки, із пісні про »Розкаяну грішницю«, яку за Бистронем (Pols. pieś. lud. 158) уважаємо за старшу. Хоч ці обидві пісні споріднені між собою деякими мотивами й балядовим характером, і хоча це споріднення доходить подекуди до буквальної згідности строф — все ж це дві окремі пісні, як на це вказує навіть їх розмір. Пісня про грішну дівчину, занесену сатаною до пекла, складена віршем (4+3), що видержується правильно в варіянтах українських, польських, чеських і словацьких; це пісня дуже поширена в народів західньої й середущої Европи (Ф. Колесса, Карпатський цикль нар. піс., 9—10).

Ст. 526, ч. 6: Сирітка й мачуха.

Ця пісня має леґендове забарвлення (стріча сирітки з Сином Божим та ангелами, будження матері у гробі, пекельна кара для мачухи, піднесення сирітки до неба) і належить до найулюбленіших пісень лірницького репертуару.

Замітна річ, що українські, польські, чесько-моравські та словацькі варіянти виявляють однаковий розмір вірша (6+6) та дуже близьке споріднення в тексті, що доходить у деяких строфах до буквальної згідности:

„Čože to šuchoze na tom mojom hrobe?
— „Ja tom, matka moja, prímteže ma k sobe!"

J. Horak, Výbor slov. p. lud. I, Nr. 50.

Порівн. строфу 8. нашого тексту.

Нема сумніву, що всі ті варіянти вийшли з одного джерела. І. Горак уважає за первісну польську редакцію, яка через жебрущих співців (»dziady«) із польських відпустових місць (як, нпр., Ченстохова) могла розійтися по Сло-

---

[1]) Kolberg, Lud, VI, ч. 447; XVII, ч. 17.

вaччині й по Моравії (там-таки, I, 149). Та основна тема цієї пісні, а саме — розмова сирітки з матірю в гробі — відома й у Німеччині, Голяндії, Флямандії[1]) — ймовірно із заходу перейшла до словянських країв; одначе це не виключає словянського впливу на німецькі варіянти Kühländchen:

„Ked ma rano češe, kožu zo mna zvlečie".
Wenn mich me'n' Mutter strählen[2]) soll,
So strählt sie, dass mir's Blut nachläuft.

Ст. 527, ч. 7: Нема в світі правди.

За висловом М. Драгоманова ця пісня »пронята могутнім демократичним духом« (Розвідки, III, 25), не мужицька, а кобзарська та лірницька; вона найбільше звертає увагу на »неправду в суді« й »нерівність у пошані між багатим і бідним«, зате нема в ній спомину ні про рекрутчину, ні про крепацтво, ні про подушне. Це дозволяє догадуватися, що ця пісня склалася в першій половині XVIII. в., — коли вже доволі різько виділилося серед козацької громади панство; складено її, очевидячки, серед людей письменних, пронятих церковним духом (на це вказує закінчення, що нагадує старозавітні псальми) — але близьких до простого люду (Політичні пісні укр. нар. II. 216—217).

Співають цю пісню й галицькі лірники; поданий Гнатюком уривок, що починається словами:

»Зле у світі, зле чувати,
Типер правди не видати« (Етн. Зб. II, 47.). —

вказує на иншу редакцію нашої пісні, зложену віршем (4+4).

Окрему студію присвячує цій пісні I. Франко (»Пісня про Правду і Неправду«, Записки НТШ LXX, 1906), що дошукується її джерела у староруському письменстві і кладе час її повстання на XVII. в.

Ст. 529, ч. 1: Кирило Кожемяка.

Ця типова казка про боротьбу лицаря-силача з потворою має тут характер історичного переказу, яким пояс-

---

[1]) L. Erke, Fr. Böhme, Deutscher Liederhort, I, Nr. 202 a b c d.

[2]) strählen = чесати волосся

снюється походження назви київських »Кожумяків«, у инших варіянтах вона пояснює походження »Змиєвих валів« — старих погряничних укріплень України (Грушевський Істор. літер. I, 309.). Убивши змия, Кирило звільняє Київ від тяжкої данини, подібно, як, перемога Тесея визволила Атени від того, щоб давати хлопців і дівчат Мінотаврові.

Ст. 533, ч. 2: Про вбиту сестру й калинову дутку.

Про цю тему говорить Франко (»Життє і Слово«, 1895, кн. I), в рецензії на розвідку В. Буґеля „Tło ludowe Ballady“ („Wisła“ VII, 1894).

Буґель виходить із погляду антропольоґічної школи, що, мовляв, однакові життєві умови витворюють у різних народів подібні пісні, і вказує на велике число паралель у словесности різних европейських та инших народів; він пояснює повстання нашої теми анімістичним світоглядом і віруванням у метемпсихозу.

Таке пояснення не перечить поглядові Франка, що це тема мандрівна. Одначе Франко зазначує, що йде тут не про чудову сопілку, тільки про чудесне викриття таємного страшного проступку, який підіймає проти себе людські почування й усю природу, та накликає небо й землю до свідоцтва проти вбивника. Це, на думку Франка, вказує не на первісні, а на »цивілізовані« відносини, із яких виплививали суди божі й поєдинки для виправдання невинности.

Одначе годиться завважити, що деякі пережитки анімізму та його відгомони в усній словесности вдержуються вперто й на вищих ступенях культурного розвитку.

При казці на ту саму тему у збірнику О. Розлольського (Етн. Зб. VII. ч. 55, »Чудесна скрипка відкриває братовбивця) подає І. Франко паралелі.

Ст. 551, ч. 1: Про Михайлика й Золоті Ворота.

Дехто догадується, що цей переказ витворився з якоїсь давнішої історичної пісні-думи (можливо, про зруйнування Києва Батиєм), як на це вказують вплетені вірші (Антон.-Драгом., Историч. пѣс., I, 51.).

Ст. 560, ч. 1: Про сотворення світа.

Ця леґенда, як зазначує М. Грушевський (Іст. літ. IV, 394—402, де наведено й чужомовні паралелі), дуже

поширена між фінськими[1]) й урало-алтайськими народами Росії й Азії. Драгоманов звернув увагу на деякі анальоґії (подібности) до нашої леґенди в переказах закавказьких народів, які стояли під безпосередніми впливами іранського дуалізму (відвічна боротьба двох сил, доброї і злої, у персоніфікації Ормузда й Агрімана).

В суперництві Бога й Сатанаїла виступає яскраво дуалістична ідея, що, на думку Грушевського, вказує на виразні впливи болгарських богумильських »басень« (єретичних переказів).

Дуалістичні богумильські мотиви поширювалися на Україні під кінець XIV. в. і особливо в першій половині XV. в. (Грушевський, Іст. літ. V, 28.).

---

[1]) Так, н. пр., у фінській національній епопеї »Калевала« — Вейнемейнен каже качці виносити з глибини моря різні речі.

Збірники етноґрафічних матеріялів, використані у „Виборі творів української усної словесности“.

Антонович Вол. і Драгоманов М., Историческія пѣсни малорусскаго народа, I—II, Київ, 1874. 1875.

Верховинець В. (Костів), Українське весїлє, „Український Етноґр. Збірник“, I, Київ, 1914.

Возняк Мих., Українські пісні збірника бібліотеки Чарториських ч. 2337., „Укр.-руський Архив“, IX, Львів, 1913.

Гнатюк Вол., Гаївки, „Матеріяли до української етнольоґії“, XII, Львів, 1909.

Гнатюк В., Колядки і щедрівки, I—II, „Етноґр. Збірник“, XXXV—XXXVI, Львів, 1914.

Гнатюк Вол., Галицько-руські анекдоти, „Етноґр. Збірник“, VI, Львів, 1899.

Гнатюк Вол., Коломийки, I—III, „Етноґр. Збірник“ XVII—XIX, Львів, 1905—1907.

Гнатюк Вол., Народні оповіданя про опришків, „Етноґр. Збірник“, XXVI, Львів, 1910.

Головацкій Як. Ѳ., Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, I—III/$_{1,2}$, Москва, 1878.

Гринченко Б. Д., Этнографическіе матеріалы, III., Чернигів, 1899.

Грушевський Мих., Співанник з початку XVIII в. „Записки НТШ.“ XV, XVII, Львів, 1897.

Гулак-Артемовський Олексій, Народні українські пісні з голосом, Київ, 1868.

Демуцький П., Ліра і її мотиви, Київ, 1903.

Драгоманов Мих., Малороссійскія народныя преданія и разсказы, Київ, 1876.

Драгоманов М., Політичні пісні українського народу, XVIII—XIX ст., I/$_{1,2}$ Женева, 1883, 1885.

Драгоманов М., Нові українські пісні про громадські справи, Женева, 1881.

Едличка Алойс., Собраніе малороссійских народных пѣсен, I, II, Москва, 1885.

Zaleski Wacław (W. z Oleska), Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, Львів, 1833.

Квітка Климент, Народні мелодії з голосу Лесі Українки, I—II, Київ, 1917.

Квітка Климент, Українські народні мелодії, „Етнографічний Збірник“ II, вид. ВУАН, Київ, 1922.

Козарищук-В. Франко Ів., Гуцульські примівки „Етноґр. Збірник“, V, Львів, 1898.

Kolberg Oskar, Pokucie, obraz etnograficzny, I—IV, Краків, 1882—1889.

Колесса Іван, Галицько-руські пісні з мельодіями, зібрав у селї Ходовичах І. К., „Етноґр Збірник“, XI, Львів, 1902.

Колесса Іван, В память вечерниць Т. Шевченка, Краків, 1890.

Колесса Філярет, Мельодії гаївок, „Матеріяли до української етнольоґії“, XII, Львів, 1909.

Колесса Філярет, Українські народні думи, вид. „Просвіти“, Львів, 1920.

Колесса Філярет, Народні пісні з південного Підкарпаття, „Науковий Зборник „Просвіти“ в Ужгороді“, 1923.

Колесса Філярет, Народні пісні з галицької Лемківщини, „Етноґр. Збірник“, XXXIX—XL, Львів, 1929.

Колесса Філярет, Мельодії українських народніх дум, I II, „Матеріяли до укр. етнольоґії“, XIII—XIV, Львів, 1910, 1913.

Конощенко А., Українські пісні з нотами, I, II, Одесса, 1900, 1902.

Коципинський Антін, Пісні думки і шумки руського народа на Подолі, Україні і в Малоросії, 2. вид.

Куліш Пантелеймон, Записки о Южной Руси I—II, Петербург, 1856—1857

Левченко Микола, Казки та оповідання з Поділля в записах 1850—1860-их рр., вид. ВУАН, Київ, 1928.

Ленотович М., Українські народні пісні для мішаного хору, видавн. „Україна“, ч. 62.

Линева Евг., Опыт записи фонографом украинских народных пѣсен, „Извѣстія Общества любителей естество-

знанія, антропологіи и этнографіи, „Труды музыкально-этнографической коммиссіи“ I, Москва, 1906.

Лисенко Микола, Збірник українських пісень, I—VII Ляйпціґ—Київ, 1868—1911.

Лисенко Микола, Збірник народніх українських пісень, десятки I—XII, Ляйпціґ—Київ, 1885—1903.

Лисенко Микола, Збірка народніх пісень в хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого й підстаршого віку у школах народніх, Київ, 1908.

Лисенко Микола, Українські обрядові пісні, уложив задля мішаного хору М. Л., I—V, Київ, 1896—1903.

Лозинський I., Ruskoje wesile, Перемишль, 1835.

Лоначевскій А. — Купчанко Гр., Пѣсни буковинскаго народа, „Записки Юго-Западнаго Отдѣла Русс-Географич. Общества“, II, Київ, 1875.

Лукашевич Пл., Малороссійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни, Петербург, 1836.

Людкевич Станислав, Галицько-руські народні мельодії зібрані на фоноґраф Йос. Роздольським, списав і зредаґував..., I—II. „Етноґр. Збірник“, XXI—XXII, Львів, 1906, 1908.

Максимович Мих., Украинскія народныя пѣсни, Москва, 1834.

Метлинський Амвросій, Народныя южнорусскія пѣсни, Київ, 1854.

Pauli Żegota, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, I—II, Львів, 1839, 1840.

Ревуцький Дмитро, Українські думи та пісні історичні, Київ, 1919.

Ревуцький Дмитро, Золоті ключі, I—II, Київ, 1926.

Рубец А. И., Двѣсти шеснадцать народных украинских напѣвов, Москва, 1872.

Рудченко И., Народныя южнорусскія сказки, I—II, Київ, 1869, 1870.

„Русалка Днѣстровая“, Будим, 1837.

Свєнціцький Іларіон, Похоронні голосіння, „Етноґр. Збірник“, XXXI—XXXII, Львів, 1912,

Сумцов М., Хрестоматія по українській літературі, I, Харків, 1922.

Українка Леся, Купала на Волині, „Житє і Слово“, 1894, кн. II і III.

Южноруські пісні з голосом, Київ; 1857 (вид. Галагана).

Франко Іван, Галицько-руські народні приповідки, I—III. „Етноґр. Збірник“, X, XVI, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII. Львів, 1901—1910.

Хведорович Ал., Збірничок українських пісень з нотами, Одесса, 1903.

Чубинський П., Труды этнографическо-статистической экспедиціи в Западно-русскій край, снаряженной Имп. Русским Географическим Обществом, Юго-Западный отдѣл., I—VII, Петербург, 1872—1878.

Шухевич Володимир, Гуцульщина, I—IV, „Матеріяли до укр. етнольоґії“ II, IV, V, VII, Львів, 1899—1904; т. V, Львів, 1908.

Пояснення чужомовних музичних термінів.

Adagio — помалу, звільна, повагом (щось посереднє між largo й andante)
Allegro — швидко
allegro non troppo — швидко, та не дуже
allegro moderato — помірковано швидко
Allegretto — швиденько, трохи повільніше, ніж allegro
Andante — ходою, ходом
andante poco moderato — помірною ходою
Andantino — трохи швидче від andante
Assai — дуже, значно
Cantabile — співуче, співно (відзначити мельодію)
Con fuoco — з запалом
Crescendo — наростати, зміцнювати, підсилювати
Diminuendo — слабнути, притихати
f (forte) — сильно, голосно
ff (fortissimo) — як-найсильніше, як-найголосніше
Grazioso — привабливо, приємно
Grave — тяжко, поважно
Largo — широко, повільніше від adagio
Lento — помалу, поволі, повільно
Maestoso — велично
Marciale — маршевим темпом
meno mosso — трохи поволіше, не так швидко
mf (mezzo forte) — середньо сильно
mp (mezzo piano) — середньо тихо
Moderato — помірно, помірковано (щось посереднє поміж allegro й allegretto)
Molto — дуже
Parlando — рецитуючи, говірком
p (piano) — тихо, стиха
pp (pianissimo) — як-найтихіше
Più mosso — трохи скоріше, швидче
Poco — трохи, мало
Recitando — говірком, рецитуючи
Refrain (рефрен) — постійно повторювана частина мельодії
Ritardando — здержувати, стримувати, погамовувати

Ritenuto — сповільнювати, зупиняти
Rubato — вільно, свобідно
Scherzando — жартівливо, весело
Sostenuto — стримано, протяжно, затягаючи
molto sostenuto — дуже протяжно
Tempo — міра часу, швидкости у виконанні музичного твору
a tempo — у первісному темпі
ten. (tenuto) — витримати докладно, навіть дрібку перетягнути
tr. (tremolando) — тремулюючи, з тремтінням у голосі
Vigoroso — бадьоро, енерґійно, могутно
Vivo — живо, жваво, швидко

ЗМІСТ:

стор.

стор.

стор.

ПОМІЧЕНІ ВАЖНІШІ ПОМИЛКИ:

Стор. 88, рядок 4-й згори, надруковано: „пожежа в степу“, має бути „пожежа степу“.

Стор. 148, рядок 2-й згори, надруковано: „Ойдин“, має бути „Ойдип“.

Стор. 530, рядок 8-й згори, надруковано: „чи но захоче“, має бути „чи не захоче“.

Стор. 539, рядок 20-й згори, надруковано: „шабатш“, має бути „шабаш“.

Стор. 540, остання нота першого рядка, надруковано: a, має бути g.

Стор. 553, рядок 4-й здолини, надруковано: „в наших варіянтах“, має бути в „инших варіянтах“.

Стор. 553, рядок 3-й згори, надруковано: „Ба що це таки“, має бути „Ба що це таке“.

Стор. 602, рядок, 6-й згори, надруковано: „по польських гірняків“, має бути „до польських гірняків“.

Стор. 610, рядок 8-й згори, надруковано: „старчика“, має бути „старица“.

Стор. 614, після 8-го рядка, закінченого словом „характеристичне“, пропущено такі рядки: „для польських варіянтів (звідки перейшло до чесько-моравських); подибується також у великому числі українських варіянтів із північної й західньої частини української території“

Стор. 615, рядок 2-й згори, надруковано: „ч. 583“, має бути „ч. 589“.

Стор. 615, рядок 12-й згори, надруковано: „Білієся мі чин“, — має бути „Білієся мі гин (=там)“.

Стор. 622, рядок 9-ий здолини, надруковано: „Čože to šuchoze“. має бути „Čože to šuchoce“

Стор. 628, рядок 8-й згори, надруковано: „ВУАН“, має бути „Укр. Наук. Тов.“,

Стор. 628, рядок 4-й здолини, надруковано: „Ленотович“, має бути „Леонтович“.

Стор. 639, рядок 2-й здолини, надруковано: **„Б. з XIX віку“**, має бути **„Б. Після упадку козаччини“.**

КРІМ ЦЬОГО:

Стор. 184, рядок 10-й здолини, надруковано: „В мене сестрице — ясна зірнице“; має бути: „В мене батенько гей ясний місець“.

Стор. 241, рядок 4-ий здолини, надруковано: „Вийде, господаре“; має бути: „Вийди, господаре“.

Стор. 253, рядок 6-ий згори, надруковано: „то я й (=її) позбираю“; має бути: „то я ю (= її) позбираю“.

Стор. 267, рядок 13-й згори, надруковано: „Мій таточко“; має бути: „Мій таточку“.

Стор. 292, рядок 7-й здолини, надруковано: „Будеш ти в мене“; має бути: „Будеш ти мене“.

Стор. 294, рядок 9-ий згори, надруковано: „Полуночної години дожидайте“; має бути: „Полуночної години дожидали“.

Стор. 305, рядок 12-й здолини, надруковано: „Я вже святе письмо“; має бути: „Я ж святе письмо“.

Стор. 306, рядок 9-й згори, надруковано: „Ой, іще ж я поз сорок церков пробігав“; має бути: „Ой, молодиї жени за ворота вибігали“.

Стор. 334, рядок 1-й здолини у примітці, надруковано: „край“; має бути: „orszag“ — край“.

Стор. 345, рядок 8-й згори, надруковано: „Індербаш“; має бути: „Індербаша“.

Стор. 346, рядок 5-й (тексту) згори, надруковано: „(к) Самари“; має бути: „(з) Самари“.

Стор. 363, рядок 16-й здолини, надруковано: „А й перестрілили“; має бути: „А й перестріли“.

Стор. 429, рядок 9-й здолини, надруковано: „Дротяна нагайка кровю обкипіла“; має бути: „Дротяна нагайка біле тілце рвала“.

Стор. 435, рядок 3-й здолини, надруковано: „А й іди, нетяго, а йди додому“; має бути: „А й іди, нетяго, а й іди додому“.

Стор. 502, рядок 7-й згори, по слові: „Пішов“ пропущено: „Яким“.

Стор 537, рядок 15-й здолини, надруковано: „я поведу“; має бути: „я повезу“.